

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 11

ЛЬВІВ 2023

УДК 94(477:100)"19/20"

Н 72

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 11. 304 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від Першої світової війни і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / Resp. ed. Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2023. Issue 11. 304 p.

The collection presents studies on contemporary Ukrainian and world history from World War I to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. Features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

**«Новітня доба» – фахове видання категорії «Б»
зі спеціальності 032 «Історія та археологія»
(наказ МОН України від 29.06.2021 р. № 735)**

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 4 від 4.05.2023 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (Gołębiowska-Tobiasz Aneta), д-р філос. (Польща)

Дзеньковський Томаш (Dzieńkowski Tomasz), д-р філос. (Польща)

Красівський Орест Якубович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, д-р іст. наук, ст. досл. (Україна)

Патер Іван Григорович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, д-р іст. наук (Україна)

Сова Андрій Олегович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, д-р іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, канд. іст. наук, доц. (Україна)

Харук Андрій Іванович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, канд. іст. наук, доц. (Україна)

ISSN 2409-434X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК [[94:271.4-722.5]:330.34](477.83/.86)"189/193"

DOI: 10.33402/nd.2023-11-3-10

Оксана ПАСИЦЬКА

*доктор історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2957-5935>
e-mail: pasitska@ukr.net*

УЧАСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ¹

Досліджено роль Греко-Католицької Церкви в економічному розвитку Галичини наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Проаналізовано участь греко-католицького духовенства у створенні та діяльності господарських товариств («Сільський господар»), кооперативів («Народна торгівля», «Достава», «Хлібсоюз», Ревізійний союз українських кооперативів), приватних підприємств («Фортуна нова»), фінансово-банкових установ («Дністер», «Карпатія», Земельний банк гіпотечний), професійних навчальних закладів (Приватний кооперативний ліцей у Львові, Українська господарська академія у Подєбрадах, Сільськогосподарські школи у Стрию, Милуванні) та соціальних організацій (товариство українських ремісників, промисловців і торговців «Зоря»). Зазначено, що священнослужителі здобували та популяризували економічні знання і навички, підтримували діяльність приватних економічних навчальних закладів, а сестри василіанки організували фахову школу при монастирі у Львові.

Встановлено, що ГКЦ у Галичині, володіючи значними земельними угіддями, за ініціативи митрополита А. Шептицького зуміла реалізувати чимало успішних господарських проєктів, залучити іноземних інвесторів в інтересах Церкви й українського народу. Констатовано, що митрополит Андрей закликав українців об'єднуватися у спілки, кооперативи, повчав ощадливості, економічної грамотності, підприємливості на зразок розвинених європейських держав.

Наголошено, що важливий внесок у господарський розвиток Галичини зробив генеральний адміністратор столових дібр ГКЦ, доктор агрономії, отець-митрат Тит Войнарівський, який написав чимало економічних праць, брав участь у парцеляції поміщицьких земель, ініціював створення парцеляційного товариства «Земля» тощо. Зауважено, що у процесах соціально-економічної модернізації галицького селянства було задіяно чимало інших священнослужителів, зокрема о. Степана Городецького, о. Теодора Цегельського, о. Лева Горалевича тощо.

Ключові слова: Греко-Католицька Церква, духовенство, священнослужителі, Галичина, економіка, господарський розвиток, Андрей Шептицький, Тит Войнарівський.

¹ Роботу виконано завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2021 р.

У першій третині ХХ ст. Галичина вирізнялася національною мозаїчністю, економічною та суспільно-політичною відокремленістю. Її економічна кон'юнктура формувалася під впливом світових, загальнодержавних та регіональних економічних тенденцій. Галичина характеризувалася не лише розвитком сільського господарства, а й нафтовою та деревообробною промисловістю, розширенням мережі кооперативів, приватних підприємств, фінансово-банківських установ тощо. Активним учасником соціально-економічних процесів тут була Греко-Католицька Церква (ГКЦ), задіяна в розвитку сільського господарства та промисловості.

Фрагментарно господарську активність греко-католицького духовенства висвітлено у наукових розвідках Степана Гелея (Гелей, 2008), Степана Злупка (Злупко, 1999), Ісидора Сохоцького (Сохацький, 1951), біографічних виданнях Андрея Шептицького, Тита Войнаровського тощо. Пропоноване дослідження ґрунтується на архівних документах Центрального державного історичного архіву України у Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, матеріалах Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові, творчій спадщині митрополита Шептицького. Такий важливий аспект в історії Церкви й Галичини, як участь духовенства у господарському розвитку регіону, потребує ґрунтовного дослідження. Важливо детально дослідити внесок ГКЦ у розвиток економічної освіти, приватного підприємництва, кооперації, створенні соціальних організацій та функціюванні фінансово-банківських установ, залученні іноземних інвесторів.

Мета статті – комплексно висвітлити роль ГКЦ в економічному розвитку Галичини кінця ХІХ – у першій третині ХХ ст.

Греко-католицьке духовенство добре розуміло, що для піднесення економіки Галичини потрібні економічні знання і навички, тому звертало на це особливу увагу. Воно всіляко підтримувало діяльність українських фахових шкіл (ремісничих, промислових, торговельно-кооперативних, сільськогосподарських). Із 1928 р. у Львові функціювала єдина в Галичині професійна школа при монастирі – Фахова школа сестер василіанок, де навчали кравецтву, костюмології, основ моделювання та дизайну, а після закінчення випускниці могли продовжити навчання у промисловому ліцеї, пройти практику, скласти майстерський іспит та відкрити власне підприємство. Згодом навчальний заклад реорганізовано у кравецьку гімназію (ЦДАЛУ-2, арк. 4; ЦДАЛУ-1, арк. 7–29).

Митрополит Андрей Шептицький опікувався молоддю, яка навчалася в економічних навчальних закладах Галичини та за кордоном, а також проходила практику в ремісничо-промислових бурсах. Наприклад, 1929 р. він для Руської ремісничої і промислової бурси передав будинок із земельною ділянкою, який перебував у власності церкви Святого Юра (ЦДАЛУ-6, арк. 3–4). За його підтримки функціювала Станиславівська ремісничо-промислова бурса. Своїм коштом утримував сільськогосподарську школу у Стрию. Кир Андрей був ініціатором і фундатором Господарської школи в Милуванні, яка діяла до 1939 р. та займалася підготовкою спеціалістів сільського господарства (ЦДАЛУ-4, арк. 45). Греко-католицьке духовенство розуміло значення кооперації у суспільно-господарському житті українців і необхідність підготовки кооператорів. У 1938 р. ГКЦ придбала нерухомість на вул. Снопківській та подарувала Ревізійному союзу українських кооперативів для потреб новоствореного Приватного коєдукаційного кооперативного ліцею (ЦДАЛУ-8, арк. 8, 138).

Митрополит А. Шептицький підтримував діяльність Української господарської академії (УГА) у Подєбрадах. Він надавав стипендії та фінансову допомогу українським студентам УГА (ЦДІАЛУ-5, арк. 4–15), а також тим, які студіювали агрономні й економічні студії у Німеччині, Данії, Бельгії тощо (ЦДІАЛУ-3, арк. 14–25). Наближена особа митрополита – отець-прелат Т. Войнаровський був членом і жертводавцем Товариства прихильників УГА, яке стало джерелом фінансування УГА й Українського технічно-господарського інституту заочного навчання (ЦДАВОУ, арк. 116). Як доктор агрономії УГА, Т. Войнаровський також багато уваги приділяв економічному розвитку Галичини. До речі, він понад 30 років виношував ідею створення ремісничої школи й усвідомлював її актуальність. «Так школа більше актуальна, як коли. Днесь така школа становить про те, чи українцям в Галичині бути чи пропадати», – писав отець-прелат митрополитові, коли вирішувалося питання придбання нерухомості в Голоску біля Львова (НМЛ ВР-1, арк. 1). Тит Войнаровський мав намір придбати це приміщення для української ремісничої школи, яку називав «справою свого життя», однак ця нерухомість була передана на потреби редемптористів. В іншому листі до А. Шептицького він писав: «Відомі Ексцеленції мої заботи, від яких трийцять літ є сотворене української школи ремісничої, відомі і мотиви» (ЦДІАЛУ-4, арк. 21). Однак реміснича школа так і не була створена й залишилася нездійсненою мрією Т. Войнаровського.

Греко-католицьке духовенство брало активну участь у заснуванні та розвитку українських економічних установ і товариств: «Сільський господар», «Центросоюз», «Маслосоюз», «Достава», «Народна торгівля» тощо. Ідейним натхненником товариства «Просвіта», яке на початковому етапі діяльності займалося не лише культурно-освітньою, а й господарською діяльністю, був о. Степан Качала, який у книзі «Що нас губить, а що помочи може?» звернув увагу на потреби соціального захисту галичан, організацію позичкових кас, закликав до ощадності. Його книгу називають програмою діяльності «Просвіти» у сфері соціально-економічного захисту та розвитку населення.

Чимало священників працювало в товаристві «Сільський господар». Тит Войнаровський, піклуючись про селянство, багато праці вклав у діяльність товариства «Сільський господар» як його член, заступник і голова. Отець-митрат керував ним у 1919–1924 рр., у 1929 р. його знову обрали президентом і цю посаду він обіймав до 1936 р. Товариство «Сільський господар» було в Галичині зразковою сільськогосподарською організацією, діяльність якої ґрунтувалася на регіональних господарських традиціях українців та світовому досвіді. «Сільський господар» став виявом самоорганізації та господарської діяльності українського селянства, захисником його інтересів (Злупко, 1999, с. 65; До українських хліборобів, с. 3). Крім цього, Т. Войнаровський заснував парцеляційне товариство «Земля».

Чимало інших священнослужителів зуміло реалізувати економічні ідеї в різних галузях сільського господарства. Зокрема, о. Остапа Нижанківського називають «композитором» українського кооперативного молочарства. Творцем новітнього пасічництва в Галичині був о. Микола Михалевич – автор підручника з пасічництва «Пасіка». Визначним теоретиком і практиком пасічництва вважають о. Василя Пилипчука, який написав низку підручників та фахових статей для економічних часописів (Сохацький, 1951, с. 74).

Чимало священників пропагували ідеї розвитку української національної економіки у друкованих виданнях. Зокрема, отець-доктор Т. Войнаровський, який був

власником часопису «Нове слово», а згодом – «Українське слово», друкував фахові економічні розвідки на сторінках таких українських часописів, як-от: «Економіст», «Діло», «Галичанин», «Правничий вістник», «Громадський голос».

У першій третині ХХ ст. у Галичині розвивався кооперативний рух, який ґрунтувався на християнському світогляді, народних традиціях і реаліях життя. Митрополит Шептицький у пастирських посланнях неодноразово наголошував на необхідності розвитку українських кооперативів, оскільки вважав, що складовою рідної всенаціональної хати-Батьківщини є товариства, об'єднання, кооперативи, «утворені волею людей для оборони або розвою якихсь спільних дібр і потреб» (Шептицький, 1999, с. 5.). Він неодноразово наголошував на християнському значенні й ролі кооперації для народу: «Кооперація – то потіха народу, то потіха наша. На кооперації в переважній частині спирається добробут народу. Через кооперацію, через організацію, через скупчування наших сил, через порядок і єдність у продукції й торгівлі ми вдесятеро множимо наші економічні сили, наш добробут» (Шептицький, 1934, с. 2).

Андрей Шептицький організаційно й фінансово підтримував центральні галицькі кооперативи: «Маслосоюз», «Центросоюз», «Народна торгівля», «Достава», Союз промисловців Гуцульщини, зокрема в закупівлі продукції та збуті товару, придбанні нової техніки, отриманні позики тощо. Галицькі священники також виступали в ролі кооператорів. Митрополит став членом-засновником пекарського кооперативу «Хлібсоюз», який представляв у регіоні одну з найбільших галузей харчової промисловості – хлібопекарську. Він був задіяний у будівельному бізнесі Галичини, зокрема в діяльності Акційної спілки для будівельного промислу, яка раніше називалася «Фабрика Івана Левинського». Священники організували галицький кооператив «Священнича санаторія», який був членом Ревізійного союзу українських кооперативів. Кооператив прагнув «підносити заробіток і господарство членів веденням спільних підприємств, підносити культурний рівень своїх членів», «удержувати і вести санаторії, літні табори; вести кравецькі майстерні тощо» (ЦДІАЛУ-7, арк. 1–3, 26).

Активним учасником кооперації був отець-митрат Т. Войнаровський, який ініціював створення сільських крамниць, господарських організацій, був членом-засновником кооперативу Український господарський союз. Крім цього, належав до торговельно-промислової спілки «Достава». Отець Войнаровський разом із Євгеном Олесницьким, Богданом Дуткевичем та іншими діячами належав до Спілки збуту худоби. Також був активно задіяний у парцеляції поміщицьких земель. Розуміючи важливість заощадження для тогочасного суспільства, сприяв діяльності товариства «Ощадність», зокрема популяризації ідей та значення ощадності в житті українського народу й кожного осібно, святкуванні Міжнародного свята ощадності щороку 31 жовтня у Галичині (ЦДІАЛУ-10, арк. 27). Священнослужителі брали участь і у святкуванні Дня кооперації, посвяті прапора тощо.

Перед Першою світовою війною у Львові на зразок швейцарських та англійських кооперативів засновано споживчу спілку «Народна торгівля», натхненником створення якої, окрім Василя Нагірного, був о. Євген Дуткевич (Сохоцький, 1951, с. 74). Священнослужителі відіграли важливу роль у діяльності головного ідейного і контрольного органу західноукраїнської кооперації – Ревізійного союзу українських кооперативів. У цій установі працювали отці Антін Негребецький та Остап Нижанківський. Чимало священників було серед ревізорів, членів повітових союзів кооперативів. На формування гуманних засад галицького кооперативного руху також впливали

о. Степан Городецький (Рогатинщина), о. Теодор Цегельський (Теребовлянщина), о. Лев Горалевич (Стрийщина) тощо.

Греко-католицьке духовенство розуміло, що для добробуту українців та економічного розвитку Галичини важливим чинником було створення і розвиток українських фінансово-господарських установ. Священнослужителі виступили членами-засновниками страхового товариства «Дністер», а митрополит Шептицький став його почесним президентом й акціонером. У товаристві було застраховано чимало церковних споруд. Тит Войнаровський був представником страхового товариства «Карпатія», а почесним президентом став митрополит Андрей (ЦДІАЛУ-9, арк. 46). Представники духовенства були засновниками першого українського банку, створеного на засадах іпотеки – Земельного банку гіпотечного (ЗБГ), зокрема Андрей Шептицький, єпископи Костянтин Чехович і Григорій Хомишин, о. Тит Войнаровський та ін. Фінансову установу неофіційно називали «церковним» банком. ЗБГ мав світове визнання з оплачуваними цінними паперами у всіх європейських банках. Із нагоди його 25-річчя часопис українських підприємців зазначав: «Цілу чверть століття Земельний Банк Гіпотечний засилював кредитом не лише підставу й основу нашої нації – хліборобство, а також нашу кооперацію, нашу парцеляцію, наш промисл і торгівлю, наше ремесло, зокрема служив кредитом нашій духовній та світській інтелігенції» (Земельний Банк, с. 2).

Одночасно з кооперативним рухом розвивалося приватне підприємництво в Галичині. Ще 1899 р. А. Шептицький у пастирському листі закликав українців формувати міщанський стан, брати у свої руки торгівлю і промисел. Кир Андрей намагався подолати низку стереотипів, які були перешкодою для українців у підприємницькій діяльності. З метою відстоювання своїх прав та інтересів «підприємливі люди» об'єднувалися у соціально-економічні організації: товариство українських ремісників, промисловців і торговців «Зоря», Союз українських купців і промисловців, Товариство українських кооператорів при РСУК. Митрополит опікувався соціальними організаціями, допомагав матеріально, зокрема в купівлі нерухомості. Зважаючи на те, що українські підприємства в Галичині функціювали у складних умовах, греко-католицьке духовенство всіляко підтримувало приватний бізнес. Наприклад, Андрей та Климентій Шептицькі, Тит Войнаровський організаційно й матеріально допомагали бізнес-леді Климентині Авдиківич. Зокрема, вона довіряла Т. Войнаровському як фахівцеві у фінансово-організаційних питаннях митрополії та особисто митрополитові: «Прошу дарувати, що тими всіми справами обтяжуємо Всечеснійшого Отця Пралата, однак робимо це тому, що відносимося з повним довірям до Їх Особи і знаємо, що Всечеснійший Отець Пралат, маючи до діла з фінансовими ділами – і нашу справу найліпше зрозуміють та єї як слід міродатним чинником представлять. Робимо це також тому, що уважаємо Всечеснійшого Отця Пралата за Особу, яка свого часу піддала гадку створення цьої промислової пляцівки та тішили б ся, слиб заінціоноване діло увінчалося гарним успіхом» (НМЛ ВР-2, арк. 2). Греко-католицьке духовенство співпрацювало з українськими підприємцями в різних галузях промисловості, зокрема з родиною Нагірних, Левинськими й ін. Для підтримки національного виробника замовляли необхідну продукцію на українських підприємствах, як приклад – «Керос», «Те-Ка», «Бібльос». Митрополит Андрей закликав українців, щоб любили своє, свого трималися та про своє дбали. Греко-католицьке духовенство позитивно ставилося до виставково-ярмаркових заходів, які проводилися під гаслом «Свій до свого по своє».

ГКЦ була також учасницею соціально-економічного розвитку Галичини, оскільки володіла значними земельними угіддями, де розвивалися нафтовий, деревообробний, рибний і туристичний бізнес. Щоб забезпечити ефективне господарство на митрополичих угіддях, А. Шептицький та Адміністрація столових дібр ГКЦ під керівництвом отця-митрата Т. Войнаровського проводили ефективну кадрову політику, співпрацювали з польським і єврейським бізнес-середовищами, залучали іноземних інвесторів у Галичину.

Отже, як бачимо, греко-католицьке духовенство, займаючи активну громадську позицію, виступало організатором культурного, політичного, економічного життя. Інститут ГКЦ впливав на господарський розвиток Галичини та піднесення економічної культури населення через поширення економічних знань і навичок, розвитку кооперації та приватного підприємництва, популяризації гасла «Свій до свого по своє». Митрополит Шептицький закликав українців до ощадності, добробуту, економічної грамотності, реалізував чимало успішних економічних проєктів із метою інтеграції українського суспільства в європейську систему.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гелей, С. (2008). *Вплив Української греко-католицької церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині*. <http://esweek.org.ua/ua/ekumenichnij-cotsialnij-tizhden/1-est/dopovidi/215-stepan-gelej>

До українських хліборобів. (1930, 11 липня). *Діло*, 3.

Земельний Банк Гіпотечний. З приводу 25-ліття його діяльності. (1935, 1 листопада). *Торговля і промисл*, 2.

Злупко, С. (1999). Тит Войнаровський. *Українські кооператори (історичні нариси)*. Львів, 1, 59–66.

НМЛ ВР-1: Національний музей імені Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописів (НМЛ ВР). Фонд Тита Войнаровського, од. зб. 3378.

НМЛ ВР-2: НМЛ ВР. Фонд Тита Войнаровського, од. зб. 3296.

Сохоцький, І., о. (1951). *Що дали греко-католицька Церква і духовенство українському народові*. Филадельфія: Америка.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України, м. Львів), ф. 179, оп. 4а, спр. 1509.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 179, оп. 4а, спр. 1512.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 125.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 231.

ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 358, оп. 3, спр. 227.

ЦДІАЛУ-6: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 408, оп. 1, спр. 308.

ЦДІАЛУ-7: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 408, оп. 1, спр. 327.

ЦДІАЛУ-8: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 409, оп. 1, спр. 565.

ЦДІАЛУ-9: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 682, оп. 1, спр. 21.

ЦДІАЛУ-10: ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 682, оп. 1, спр. 30.

ЦДАВОУ: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 358, оп. 1, спр. 6.

Шептицький, А. (1934, 10 червня). У подвійне Свято надії та будучих поколінь, і минулих поколінь та їх небесної слави. Слово на святі посвячення прапору української кооперації. *Мета*, 2.

Шептицький, А. (1999). *Як побудувати Рідну Хату?* Львів: Свічадо.

REFERENCES

Helei S. (2008). *Vplyv Ukrainiskoi hreko-katolytskoi tserkvy na stanovlennia ta rozvytok kooperatyvnoho rukhu v Halychyni*. <http://esweek.org.ua/ua/ekumenichnij-cotsialnij-tizhden/1-est/dopovidi/215-stepan-gelej> (in Ukrainian).

Do ukraïnskykh khliborobiv. (1930, Lypen 11). *Dilo*, 3 (in Ukrainian).

Zemelnyi Bank Hipotechnyi. Z pryvodu 25-littia yoho diialnosti. (1935, Lystopad 1). *Torhovlia i promysl*, 2 (in Ukrainian).

Zlupko, S. (1999). Tyt Voinarovskiyi. *Ukrainski kooperatory (istorychni narysy)*. Lviv, 1, 59–66 (in Ukrainian).

Natsionalnyi muzei imeni Andrejia Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv (NML VR). Fond Tyta Voinarovskoho, od. zb. 3378 (in Ukrainian).

NML VR. Fond Tyta Voinarovskoho, od. zb. 3296 (in Ukrainian).

Sokhotskyi, I., o. (1951). *Shcho daly hreko-katolytska Tserkva i dukhovenstvo ukrain-skomu narodovi. Fyladelfia: Ameryka* (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy, m. Lviv), f. 179, op. 4a, spr. 1509 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 179, op. 4a, spr. 1512 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 358, op. 1, spr. 125 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 358, op. 1, spr. 231 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 358, op. 3, spr. 227 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 408, op. 1, spr. 308 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 408, op. 1, spr. 327 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 409, op. 1, spr. 565 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 682, op. 1, spr. 21 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, m. Lviv, f. 682, op. 1, spr. 30 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 358, op. 1, spr. 6 (in Ukrainian).

Sheptytskyi, A. (1934, Cherven 10). U podviine Sviato nadii ta budu chykh pokolin, i mynuvshykh pokolin ta yikh nebesnoi slavy. Slovo na sviati posviachennia praporu ukraïnskoi kooperatsii. *Meta*, 2 (in Ukrainian).

Sheptytskyi, A. (1999). *Yak pobuduvaty Ridnu Khatu?* Lviv (in Ukrainian).

Oksana PASITSKA

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Senior Research Fellow

Senior Research Fellow at the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2957-5935>

e-mail: pasitska@ukr.net

**PARTICIPATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH
IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF GALICIA
AT THE END OF THE 19th – THE FIRST THIRD OF THE 20th CENTURIES**

The role of the Greek Catholic Church in the economic development of Galicia in the late 19th – the first third of the 20th centuries has been researched. The participation of the Greek Catholic clergy in the creation and operation of the workers associations («Silskyi Hospodar» («The Farmer»)), cooperatives («Narodna Torhivlia» («The People's Trade»)), «Dostava» («The Delivery»)), «Khlivosoiuz» («The Bread Union»)), the Auditing Union of the Ukrainian Cooperatives), private enterprises («Fortuna Nova»), financial and banking institutions («Dnister», «Carpathia», the Mortgage Land Bank), vocational schools (the Private Cooperative Lyceum in Lviv, the Ukrainian Husbandry Academy in Poděbrady, Agricultural Schools in Stryi and Myluvannia) and social organizations (the Society of the Ukrainian Artisans, Entrepreneurs and Traders «Zoria») has been analyzed. The clergy acquired and popularized economic knowledge and skills, supported the activities of private economic educational institutions; the Basilian Sisters organized a vocational school at the monastery in Lviv has been noted.

Due to Metropolitan Andrei Sheptytsky's initiative, the Greek Catholic Church in Galicia, possessing significant area of lands, managed to implement many successful economic projects and attract foreign investors in the interests of the Church and Ukrainian people has been established. Metropolitan Andrei Sheptytsky urged the Ukrainians to unite in unions, cooperatives, taught austerity, economic literacy and entrepreneurship so that Galicia could rely on the experience of the developed European countries has been noted.

An important contribution to the economic development of Galicia was made by the General Administrator of the GCC lands, Doctor of Agronomy, Reverend-Mitered Archpriest Tyt Voinarovskiy, who wrote many economic works, participated in the parcelling of lands, initiated the creation of the parcelling society «Zemlia» («The Earth») has been emphasized. Many other clergymen were involved in the processes of socio-economic modernization of the Galician peasantry, in particular Reverend Stepan Horodetsky, Reverend Teodor Tsehelsky, Reverend Lev Horalevych and many others has been noted.

Keywords: Greek Catholic Church, clergy, clergymen, Galicia, economy, economic development, Andrei Sheptytsky, Tyt Voinarovskiy.

Іван ХОМА

*кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>
e-mail: khomaivan@ukr.net*

СТАНОВЛЕННЯ КОМАНДНОГО ОСЕРЕДКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ

Встановлено, що після поразки Української національної революції 1917–1921 рр. фактично єдиною силою, зорганізованою для того, щоби продовжувати боротьбу за відродження державності на окупованих РСФФР і Польщею українських землях, стала Українська військова організація (УВО, приблизно до 1924 р. використовується назва Військова організація (ВО)). Досліджено, що її почав формувати командний склад Січових стрільців Армії УНР. Зазначено, що поступово до неї приєднуються ветерани Галицької армії та громадсько-політичні діячі, організаційний осередок концентрувався у Львові. Стверджено, що матеріальною основою спочатку стали зекономлені кошти Січових стрільців, паралельно було налагоджено фінансову підтримку від української еміграції у США. Встановлено, що осінь 1920 р. – осінь 1922 р. – це період формування командного складу, порозуміння між засновниками, певне змагання за домінування та просування свого бачення розвитку ВО, складно проходило налагодження співпраці із громадськими й політичними організаціями Галичини, державними центрами ЗУНР і УНР. Наголошено, що викликом стала ідейна основа: за що боремось у Галичині? За відродження державності тільки в Галичині чи на всіх українських землях? Зауважено, що командуванню ВО вдалося зберегти соборницькі засади діяльності. Спостережено, що в середині жовтня 1922 р. вбивство членами ВО українця С. Твердохліба за співпрацю з польською владою спричинило хвилю арештів, у зв'язку з чим виїхати в еміграцію змушений був і керівник ВО Є. Коновалець – це стало новим викликом для організації, адже треба було приступити до організації керівництва ВО з еміграції та налагодити фінансування. Зазначено, що зупинятися на досягнутому на 1922 р. не було бажання, навпаки – схотілося продовжувати боротьбу, а фінансову допомогу від української еміграції у США ставало все важче отримувати. Встановлено, що Є. Коновалець звернувся про отримання емігрантських коштів на боротьбу до керівництва ЗУНР, вважаючи, що ВО має на них право. Простежено, що керівництво погодилося виділяти частину грошей, які отримували від української еміграції у США, для ВО; у 1923 р. Є. Петрушевич, діяльність якого дотував радянський уряд, почав виділяти частину цих коштів і для ВО – ця інформація репрезентована в документах радянських спецслужб.

Ключові слова: Військова організація, Євген Коновалець, ЗУНР, Ярослав Чиж, Євген Петрушевич, українська еміграція.

Військова організація (ВО) посідає основне місце в історії боротьби за відродження української державності після поразки головних національних сил у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Однак на сьогодні її діяльність залишається малодослідженою. У цій науковій роботі, опираючись на невідомий досі джерельний матеріал, поставлено за мету розкрити роботу Євгена Коновальця для утвердження діяльності ВО в еміграції з кінця 1922 р. по 1923 р., тобто від часу вимушеного виїзду за кордон командира.

У сучасній історіографії фрагментарно деякі аспекти представлені в науково-популярній книзі Олега Павлишина «Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис» (Павлишин, 2013, с. 293–295). Традиційно головним джерелом є праця Зиновія Книша «Власним руслом. Українська військова організація від осені 1922 р. до літа 1924 р.» (Книш, 1966).

У середині листопада 1922 р. Є. Коновалець змушений був виїхати зі Львова за кордон. Це було пов'язано з арештами членів ВО після вбивства Сидора Твердохіба – українця, який сприяв політичній легітимізації польської влади в Галичині. На час виїзду Євгена Коновальця з Галичини до Німеччини у Львові вже перебував Андрій Мельник. Найімовірніше, до міста він приїхав наприкінці вересня – на початку жовтня 1922 р. (Кучерук, Черничко, 2011, с. 412), а не, як пише З. Книш, у липні 1922 р. (Книш, 2019, с. 32–34). Мабуть, Є. Коновалець ще встиг розпочати знайомити А. Мельника зі справами ВО. За даним З. Книша, востаннє вони зустрілися у Львові, за день до виїзду Є. Коновальця, у районі місцевості Погулянка (Книш, 2019, с. 34).

Після майже місяця переховування, Є. Коновалець виїхав до Берліна, а 22 листопада 1922 р. прибув до Праги. Тут декілька днів вирішив відпочити та розпочати подальшу діяльність (Архів, арк. 1). Фактично узявся розбудовувати систему управління революційним рухом і забезпечення з еміграції. Найперше треба було налагодити співпрацю з державним центром Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у Відні. Цього було складно досягнути, адже від часу заснування лідери ВО максимально старалися бути самостійними, а до кінця вересня 1921 р. навіть опозиційними. Натомість керівництво ЗУНР вдавалося до інформаційної дискредитації, згадуючи їхній попередній етап – діяльність Січових стрільців. Із кінця 1921 р. керівництво ВО в Галичині зберегло головні позиції в українському громадсько-політичному житті та налагодило добру співпрацю з політичними силами, що продовжували орієнтуватися на Є. Петрушевича та уряд ЗУНР загалом. Останні розраховували на революційну діяльність ВО в Галичині, результат якої демонстрував б, що українське населення не змирилося з польською окупацією ЗУНР. Відповідно це позитивно вплине на вирішення долі ЗУНР на міжнародній арені. Загалом Є. Петрушевич та його оточення прагнуло встановити повний контроль над ВО.

Через прамі контакти з Є. Петрушевичем та урядом ЗУНР Є. Коновалець намагався вирішити проблему фінансування роботи еміграційного осередку ВО. Адже до вимушеної еміграції у Галичині майже всі лідери ВО були працевлаштовані. Наприклад, Є. Коновалець працював у філії товариства «Просвіта» ім. М. Шашкевича. Можна було отримати підтримку від українських гуманітарних, фінансових, господарських організацій і громадськості загалом. Не виникало проблем із житлом. В еміграції таких можливостей уже не було. Очевидно, фінансування, яке надходило від еміграції зі США, було недостатнім. У листі від 23 листопада 1922 р. із Праги до Ярослава Чижя, Євген Коновалець нагадав йому, що до США його делегували для

збору коштів на потреби ВО (Лист-5). Однак його роботою не надто задоволені, незважаючи на те, що Я. Чиж мав добрі стартові умови для продуктивної праці (Архів, арк. 2–3). Також у цьому листі пише, що невдовзі таємно повернеться до краю. Був переконаний, що на половині дороги зупинятися не треба. Дає вказівку організувати в американській пресі публікацію інформації про те, що Є. Коновальця польська поліція не заарештувала – йому вдалося виїхати за кордон. На його думку, це допомогло би виїти Андрієві з в'язниці (найімовірніше, йдеться про Мельника). Наприкінці просить передати вітання Миколі Цеглинському та Мирославові Січинському, а також розказати їм про «всі справи як найточніше» (Архів, арк. 1–3).

Із Праги Є. Коновалець переїхав до Відня на переговори з керівництвом ЗУНР про співпрацю та фінансову підтримку. 7 грудня з Відня вкотре відправив листа Я. Чижу. Він починається з того, що декілька днів тому надіслав йому інформаційного листа, щоб той зрозумів, яку вже роботу проведено й очікування на найближчу та дальшу перспективу для ВО. Це мало би сприяти виробленню тактики діяльності у США, усвідомити свої попередні прорахунки в Європі та вже за океаном. Далі зазначив, що після 15 грудня планує скликати у Гданську з'їзд. Розраховував на активність Я. Чижа у США зі збору коштів серед української еміграції. Оцінюючи своє керування ВО, пише, що ця справа вже давно надто популярна. Продовжував бути переконаним, що невдовзі повернеться до Галичини, оскільки польська поліція не має доказів його участі у ВО. Доки повертатися неможливо, планує «осісти в Гданську і звіздам дальше вести всю дальшу роботу». Згадує про Василя Кучабського, який виїшов на волю та запрошений на з'їзд у Гданськ. Закінчується лист словами: «Перед нами тепер дуже великі завдання» (Лист-6, арк. 1–4).

Тоді у Гданську вже діяла експозитура (представництво) ВО. Її організаторами впродовж 1922 р. були Корнило Кізюк, Володимир Мартинець та ін. (Мартинець, 1949, с. 59).

За даними агентурного зведення ДПУ (Державного політичного управління) УСРР, із Праги Є. Коновалець між 1 та 10 грудня 1922 р. їздив у Відень до Є. Петрушевича, який погодився підтримувати ВО (ЗУНР, 2021, с. 10).

Після «погадження конфлікту з Віднем» Є. Коновалець наприкінці 1922 р. поселився в містечку Еберсвальде, приблизно за 60 км на північний схід від Берліна. Сюди приїхала дружина Ольга. Це спокійне містечко вибрав для того, щоб подумати «про все те, що чув та бачив» (Лист-1, арк. 1).

Наприкінці 1922 р. чи на початку 1923 р. у Гданську було проведено з'їзд ВО в еміграції. Серед присутніх був А. Мельник. За результатом з'їзду Є. Коновалець висловив надію, що якщо якась сила не знищить або не ослабить діяльність, то можна розраховувати на добрі результати вже незабаром. План той самий: інтенсивна організаційно-політична і технічна підготовка до загального виступу, час якого невідомий, але готуватися до «Klein krieg-u» (з нім. «Маленька війна») необхідно. Треба належно підготуватися та використати досвід попередньої боротьби, щоб охопити всі землі Західної України. Констатує, що після останніх подій ВО виїшла дещо ослаблена, але полякам не вдалося її розбити. Керівництво організації поступово відновлює активність. Далі Є. Коновалець, як і в кількох наступних листах, дуже критикує діяльність Я. Чижа за його ставлення до уряду ЗУНР: «Коли сьогодні аналізую всю твою діяльність від твого приїзду за кордон аж до твого виїзду до Америки, включно з твоїм останнім вже з корабля листом до президента, то бачу в ній стільки суперечностей, стільки

непослідовності, стільки екстравагантності. Щобільше, не знаю для кого і для чого ти все те робив та що думав тим досягнути». Зі слів Є. Коновальця є підстави вважати: «Що діяльність твоя не була діяльністю відпоручника ВО, а була впливом твоїх настроїв, до речі, дуже змінчивих, в якій не було ні провідної лінії, ні думки». Також Є. Коновалець повідомив, що керівником ВО у краї став А. Мельник, але з тим, що «загальну керму над всіма справами залишив я на даліше у своїх руках» (Лист-1, арк. 2–3).

На цьому з'їзді відповідальним у Гданську за комунікацію з кур'єрами, відправку пошти та військового матеріалу у край був призначений В. Мартинець (Мартинець, 1949, с. 59).

У Відні Є. Коновальцю вдалося порозумітися з урядом ЗУНР, правда деталі невідомі, а також досягнути домовленості про фінансову підтримку ВО. Йшлося про гроші, які уряд мав отримувати від української еміграції у США та частину з них передавати ВО (Лист-3, арк. 1). Власне про це мовиться в листі від 15 січня 1923 р. до Я. Чижа у США. На початку зазначено, що Я. Чиж поїхав до США для збору коштів ВО. Однак, з огляду на «заслуги» перед ЗУНР, існувала загроза його дискредитації серед української еміграції. На думку Є. Коновальця, для розбудови організації треба було співпрацювати з урядом ЗУНР. Адже це відкривало перспективу розраховувати на фінансування, яке отримував уряд від української еміграції зі США. Євген Коновалець писав, що їм у Відні як закордонному представництву ВО вдалось домовитися: «... де обі сторони прирікають собі задержати супроти себе лояльність, взаємно собі допомагати. Пр. [припускаю, що йдеться про президента ЗУНР – І. Х.] зобов'язався зі свого боку 1/3, а коли обставини дозволять то навіть 1/2 всіх фондів, які прийдуть з Америки, відступати військовій організації». Щодо ситуації в Галичині, то, на його думку: «Відносини в краю, а передовсім в самій Во, були того рода, що до дальшого успішного ведення праці Во ... зближення було необхідним» (Лист-3, арк. 1).

У цьому контексті Є. Коновалець згадує Я. Чижу про Студентський конгрес початку липня 1921 р. як провальний захід і такий, що міг стати «остаточним розбиттям Во». Адже після конгресу уряд ЗУНР розгорнув дискредитацію Січових стрільців, не тільки у Відні, а й у краю. А це могло віддалити студентів, більшість з яких перебувала під впливом ЗУНР, від ВО. Зі слів Євгена Коновальця, людиною, яка мала сприяти зближенню уряду з ВО, мав бути Ярослав Индишевський, якого призначили членом закордонної частини ВО. Коновалець дорікає Я. Чижу, що він поставив справу Студентського конгресу вище ВО. Далі пише, що це призвело до того, що замість витратити час та сили на розбудову ВО, довелося полагоджувати непорозуміння (Лист-3, арк. 2–3). Вкотре Є. Коновалець спробував пояснити, чого прагне досягнути в найближчій перспективі: «Наше стремління створити силу, зорганізувати і забезпечити молоду генерацію. Поставити відповідну ідеологію, визначити точний шлях і методи нашої дальшої боротьби...» (Лист-3, арк. 7–8). Наприкінці висловлює сумнів у готовності суспільства до нової революції і досить самокритичний до свого середовища: «Між нашими сьогодні політиками не вижу більше відповідної людини, яка могла сьогодні давати фірму нашій роботі, лише самі ще не доросли до того, щоби вже зараз оперти на себе всю відповідальність і весь тягар політичної роботи, впрочім це навіть зараз не в нашому інтересі» (Лист-3, арк. 7–8).

Очевидно, що постійні заклики Я. Чижа до активності у США з налагодження фінансової допомоги не давали результатів. Окрім того, він все більше віддалявся від ВО та продовжував діяти на свій розсуд. У зв'язку з цим було прийнято рішення

Конференція Начальної команди УВО. Оліва, березень 1923 р. Сидять зліва направо: сотник Володимир Бемко, полковник Андрій Мельник, полковник Євген Коновалець, Володимир Целевич, Ярослав Селезінка, сотник Ярослав Індишевський. Стоять зліва направо: сотник Петро Бакович, сотник Юліян Головінський, сотник Іван Рев'юк, Павло Меркун (Мірчук, 2019, с. 37)

відправити Володимира Целевича до США. Також усе важче було переконати лідерів емігрантських середовищ у потребі надавати фінансову допомогу ВО.

Володимир Целевич, який проживав у Еберсвальді, 21 лютого 1923 р. писав до Ярослава Чижа: «Іду в новий світ не як відпоручник уряду [ЗУНР – І. Х.], лише як відпоручник в.о. і численних крайових організацій. Поза акцією збірок буде моїм завданням нав'язати економічні взаємини між нашими земляками та старим краєм». Цей лист був обумовлений тим, що уряд ЗУНР був проти його поїздки до США. Тому він просив Я. Чижа провести роз'яснювальну роботу на випередження, якщо хтось намагатиметься дискредитувати його (Лист-4, арк. 1).

Ярослав Чиж на березень 1923 р. отримані для ВО кошти надсилав у Берлін до Галі (не вдалося встановити, хто це така). Однак заборонив їй передавати їх організації. Євген Коновалець цей вчинок оцінив «проявом отаманщини серед рядів ВО». Також це було потрактовано як шантаж, який полягав у необхідності не співпрацювати з «фамілією» (урядом ЗУНР), а боротися з нею, щоб «по трупах стариків дійти до влади». Натомість, на думку Є. Коновальця, це завершилося би тим, що, забравши владу у «стариків», вони б передали її до рук «наших дійсних ворогів». Для нього Є. Петрушевич і «його фамілія» – це один епізод у ланцюгу подій, з якого він не робить чогось надзвичайно особливого. Не ставився до Є. Петрушевича як до злочинця, а щобільше вважав, що він має найбільше прав репрезентувати «Галицьку офіційну політику» (Лист-2, арк. 1–3).

Щодо відносин з урядом ЗУНР, то, зі слів Є. Коновальця, вони суто ділові. Про якусь підпорядкованість ВО уряду «не може бути навіть бесіди». Щодо коштів зі США, то вважав, що вони мали право вимагати частину грошей на свою діяльність. Адже їх збирали і передавали уряду ЗУНР для визвольної боротьби. Згадує про заплановану поїздку В. Целевича до США для допомоги у зборі коштів. Водночас акцентує, що це допомога, про яку той просив давно (Лист-2, арк. 4).

Наприкінці Є. Коновалець наголошує, що всі свої акції проводить цілком самостійно й незалежно. Звинувачення про «записання фамілії в революціонери» або отримання булави від Є. Петрушевича – видумка та неправда (Лист-2, арк. 4).

Уряд ЗУНР не відмовлявся від бажання підпорядкувати собі ВО. Далі самостійно відбиватися Є. Коновальцю було складно, до того ж ВО потребувала фінансової підтримки зі сторони уряду ЗУНР. У зв'язку з цим у березні 1923 р. (точна дата не відома) в містечку Оліві, приблизно 20 км від Гданська, Є. Коновалець провів конференцію ВО за участю представників уряду ЗУНР: Ярослава Селезінки (військовий міністр), Володимира Бачинського і Зенона Пеленського від «Народного комітету» та «Міжпартійної ради». ВО представляли: Євген Коновалець, Андрій Мельник (крайовий комендант ВО), Ярослав Индишевський, Дмитро Герчанівський, Петро Бакович, Юліан Головінський (комендант округи Рава-Руська–Чесанів–Любачів), Іван Ревюк (комендант округи Коломия), Володимир Бемко (комендант округи Бережани) та Павло Меркун (представник УВО на Холмщині) (Мірчук, 2019, с. 36; Книш, 2019, с. 37–39).

На спільному фото після закінчення конференції зафіксовано дев'ять осіб: Є. Коновальця, А. Мельника В. Целевича, В. Бемка, Я. Селезінку, Я. Индишевського, П. Баковича, Ю. Головінського, І. Рев'юка та П. Меркуна. На думку З. Книша, присутні на фото – це учасники політичної частини конференції, де мовилося про відносини між ЗУНР і ВО. Керівництво ВО в питаннях Галичини та ставлення до Польщі продемонструвало готовність продовжувати співпрацювати, натомість відмовилося займатися лише антипольською діяльністю. Було заявлено позицію відстоювати засади соборності (Мірчук, 2019, с. 36–37; Книш, 1966, с. 45–46). Це означало не забувати про окуповану РСФРР УНР, об'єднувати в лавах ВО представників всіх українських земель і розвивати її як всеукраїнську організацію. Представництво ЗУНР дало зрозуміти, що від своїх намірів не відмовляється.

Пильно за відносинами між Є. Петрушевичем і Є. Коновальцем в еміграції стежили та документували їх працівники закордонного відділу ДПУ УСРР. На їхню думку, Є. Коновалець зміг зберегти свої позиції й отримувати в 1923 р. фінансування. Правда, Є. Петрушевич надавав їм кошти, які отримував від радянського уряду. Зокрема, в одному з аналітичних зведень, мабуть, на другу чверть 1924 р., зазначено, що на діяльність Є. Петрушевича найбільше впливало фінансове становище, зв'язки з німцями й особистість Є. Коновальця. Далі стверджено, що більшість його колишніх прихильників вважає, що він упродовж минулого та на початку поточного року користувався субсидіями радянського уряду. Розподіл коштів спричинив найбільше нарікань у колишніх прихильників, особливо те, що більшість грошей «виманив Коновалець на потреби ніким не відомі і ніким не контролюємі». І взагалі, Є. Петрушевич опинився у грошовій залежності та під впливом Є. Коновальця (ЗУНР, 2021, с. 10).

Також зазначено, що скандал, який розгорнувся навколо коштів радянського уряду, буде відомий у Львові. До тих, хто сприяє розгортанню цього скандалу, від-

носять і Є. Коновальця. Щодо підозри співпраці останнього з поляками, то доказів немає. Здогадки пов'язані з тим, що після арештів кінця 1922 р. залишилися неушкодженим, і з товаришуванням із В. Бачинським. Не забули і про поїздку В. Целевича до США. За їхніми даними, він провалив збір грошей, а також припускають, що це зробив спеціально (ЗУНР, 2021, с. 10).

Відзначають наміри Є. Коновальця оточити Є. Петрушевича своїми людьми. Одним із них є Ріко Ярій. Окремо зазначено, що де з'являється Є. Коновалець, там робота псується та гальмується. Ця теза дещо неоднозначна: йдеться про нього як про поганого керівника чи навпаки як про того, хто псує та гальмує радянські впливи? Бо далі зазначено, що, за свідченням деяких осіб, він це відчував і переживав, щоб не втратити фінансування. На думку інформаторів, його можна вважати «дрібним честолюбцем та інтриганом по натурі» (ЗУНР, 2021, с. 11).

Натомість у них не було сумніву, що Є. Коновалець «ярий ненависник всякої Росії і веде боротьбу на два фронти, проти поляків і проти Соввлади» (ЗУНР, 2021, с. 11). За характером використовує будь-які засоби, щоби примкнути туди, де вигідно в поточній ситуації. На час написання аналітичної інформації його розглядали як людину, яка не відіграє значної ролі, з польськими службами безпеки зв'язку не підтримує, але за потреби співпрацюватиме з ними або будь-якими іншими організаціями. Багато невдалих його ініціатив пов'язано із провокаціями через поганій підбір виконавців і бажанням усіх собою затьмарювати (ЗУНР, 2021, с. 11).

На сьогодні не відомі документи, які б засвідчували позицію Є. Коновальця щодо коштів від радянського уряду, що йому їх надавав Є. Петрушевич. Зокрема, чи знав про їхнє походження, якщо знав, то як це пояснював, чи мав якісь окремі зобов'язання тощо.

Отже, основним, що було потрібно для діяльності ВО в еміграції, – це налагодження стабільного фінансування. Адже отримувати достатньо коштів від еміграції на 1923 р. ставало все важче. У цій ситуації Є. Коновалець вирішив опертися на керівника Є. Петрушевича й очолюваний ним державний осередок ЗУНР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів: Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Мінесоти, ф. Ярослав Чиж, коробка 2.

ЗУНР: Західноукраїнська Народна Республіка 1920–1930 років ХХ століття в архівних документах. (2021). Київ: Служба зовнішньої розвідки України. Галузевий державний архів. [https://szru.gov.ua/download/archive/%D0%97%D0%A3%D0%9D%D0%A0%20\(%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB\)%20%D0%B2%D0%B5%D0%B1-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf](https://szru.gov.ua/download/archive/%D0%97%D0%A3%D0%9D%D0%A0%20(%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB)%20%D0%B2%D0%B5%D0%B1-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf)

Книш, З. (1966). *Власним руслom. Українська військова організація від осені 1922 р. до літа 1924 р.* Торонто.

Книш, З. (2019). *Власним руслom. Українська військова організація від осені 1922 р. до літа 1924 р.* Івано-Франківськ.

Кучерук, О. Черченко, Ю. (упоряд.). (2011). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування.* Київ.

Лист-1: Лист Є. Коновальця до Я. Чижа (дата написання відсутня). *Архів Ольги Кузьмович.* (Копію листа надав Андрій Салюк, яку зробив з оригіналу).

Лист-2: Лист Є. Коновальця до Я. Чиж від 13 березня 1923 р. *Архів Ольги Кузьмович*. (Копію листа надав Андрій Салюк).

Лист-3: Лист Є. Коновальця до Я. Чиж від 15 січня 1923 р. *Архів Ольги Кузьмович*. (Копію листа надав Андрій Салюк).

Лист-4: Лист Є. Коновальця до Я. Чиж від 21 лютого 1923 р. *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Мінесоти*, ф. Ярослав Чиж, кор. 2.

Лист-5: Лист Є. Коновальця до Я. Чиж від 23 листопада 1922 р. *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Мінесоти*, ф. Ярослав Чиж, кор. 2.

Лист-6: Лист Є. Коновальця до Я. Чиж від 7 грудня 1922 р. *Архів дослідницького центру історії імміграції, Університет Мінесоти*, ф. Ярослав Чиж, кор. 2.

Мартинець, В. (1949). *Від УВО до ОУН: спогади та матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму*. Вінніпег.

Мірчук, П. (2019). *Нарис історії ОУН 1920–1939*. Київ.

Павлишин, О. (2013). *Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис*. Львів.

REFERENCES

Arkhib doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty, f. Yaroslav Chyzh, korobka 2 (in Ukrainian).

Zakhidnoukrainska Narodna Respublika 1920–1930 rokiv XX stolittia v arkhivnykh dokumentakh. (2021). Kyiv: Sluzhba zovnishnoi rozvidky Ukrainy. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv. [https://szru.gov.ua/download/archive/%D0%97%D0%A3%D0%9D%D0%A0%20\(%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB\)%20%D0%B2%D0%B5%D0%B1-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf](https://szru.gov.ua/download/archive/%D0%97%D0%A3%D0%9D%D0%A0%20(%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB)%20%D0%B2%D0%B5%D0%B1-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf) (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1966). *Vlasnym ruslom. Ukrainska viiskova orhanizatsiia vid oseni 1922 r. do lita 1924 r.* Toronto (in Ukrainian).

Knysh, Z. (2019). *Vlasnym ruslom. Ukrainska viiskova orhanizatsiia vid oseni 1922 r. do lita 1924 r.* Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Kucheruk, O., Cherchenko, Yu. (Comp.). (2011). *Andrii Melnyk. 1890–1964. Spohady. Dokumenty. Lystuvannia*. Kyiv (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh (data napysannia vidsutnia). *Arkhib Olhy Kuzmovych*. (Kopiiu lysta nadav Andrii Saliuk) (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh vid 13 bereznia 1923 r. *Arkhib Olhy Kuzmovych*. (Kopiiu lysta nadav Andrii Saliuk) (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh vid 15 sichnia 1923 r. *Arkhib Olhy Kuzmovych*. (Kopiiu lysta nadav Andrii Saliuk) (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh vid 21 liutoho 1923 r. *Arkhib doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty*, f. Yaroslav Chyzh, kor. 2 (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh vid 23 lystopada 1922 r. *Arkhib doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty*, f. Yaroslav Chyzh, kor. 2 (in Ukrainian).

Lyst Ye. Konovaltsia do Ya. Chyzh vid 7 hrudnia 1922 r. *Arkhib doslidnytskoho tsentru istorii immihratsii, Universytet Minnesoty*, f. Yaroslav Chyzh, kor. 2 (in Ukrainian).

Martynets, V. (1949). *Vid UVO do OUN: spohady ta materiialy do predistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu*. Vinnipeh (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (2019). *Narys istorii OUN 1920–1939*. Kyiv (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2013). *Yevhen Petrushevych (1863–1940). Ilyustrovanyi biohrafichnyi narys*. Lviv (in Ukrainian).

Ivan KHOMA

PhD (History), Associate Professor

Head of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4607-7065>

e-mail: khomaivan@ukr.net

ESTABLISHMENT OF THE COMMAND CENTER OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION IN EMIGRATION

After the defeat of the Ukrainian National Revolution of 1917–1921, in fact the only force that was organized to continue the struggle for the revival of statehood on the Ukrainian lands occupied by the RSFSR and Poland became the Ukrainian Military Organization (until approximately 1924, the name Military Organization was used – VO). This organization began to be formed by the command staff of the Sich Riflemen (Sichovykh striltsiv) of the Army of the Ukrainian People's Republic. It is gradually being joined by veterans of UGA and public and political figures. The organizational center was concentrated in Lviv. The material basis initially became the saved funds of the Sichovykh stril'tsiv, in parallel, financial support was established from Ukrainian emigration to the USA. The fall of 1920 – the fall of 1922 was the period of formation of the command structure, understanding between the founders, a certain even competition for dominance and promotion of their vision of the development of VO. It was difficult to establish cooperation with public and political organizations of Galicia, state centers of ZUNR and UNR. The challenge was the ideological basis. What are we fighting for in Galicia? For the revival of statehood only in Galicia or on all Ukrainian lands. The command of the VO managed to preserve the Sobornytsky principles of activity. In mid-October 1922, the killing of Sidor Tverdokhlib, a Ukrainian, by members of the Military Organization, for cooperating with the Polish authorities, caused a wave of arrests. In connection with this, the head of VO Yevhen Konovalets was also forced to emigrate. This became a new challenge for the organization, because it was necessary to start organizing the leadership of the Higher Education Institution on emigration and establishing funding. There was no desire to stop at what had been achieved in 1922, but on the contrary, there was a desire to continue the struggle. Financial aid from Ukrainian emigration to the USA became more and more difficult to obtain. Yevhen Konovalets applied to the leadership of ZUNR to receive emigrant funds for the struggle. He believed that VO has the right to these funds. The leadership of ZUNR agreed to allocate a part of the money received from Ukrainian emigration to the USA for VO. In 1923, Y. Petrushevych, whose activities were subsidized by the Soviet government, began to allocate a part of these funds to VO as well. This information is represented in the documents of the Soviet special services.

Keywords: Military organization, Yevhen Konovalets, ZUNR (WUPR), Yaroslav Chyzh, Yevhen Petrushevych, Ukrainian emigration.

УДК [291.65(477.83/.86):37.014(=112)]"1919/1939"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-20-38

Оксана РУДА

доктор історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

e-mail: oxana.ruda@gmail.com

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-АУТСБУРЗЬКОГО ТА ГЕЛЬВЕЦЬКОГО ВИЗНАННЯ В МІЖВОЄННІЙ ГАЛИЧИНІ

Висвітлено діяльність Союзу Церков євангельсько-аутсбурзького та гельвецького визнання в Галичині у 20–30-х роках ХХ ст., спрямовану на задоволення культурно-освітніх потреб парафіян німецької національності. Показано, що в міжвоєнні роки Польська держава провадила таку національно-освітню та релігійну політику щодо німецької меншини краю, наслідком якої мали стати денационалізація й асиміляція німецького населення, з огляду на що пастори-протестанти докладали значних зусиль як до збереження національної окремішності німців краю, так і до підтримки безперервного духовного зв'язку з німецькою культурою.

Констатовано, що саме освіта та культура слугували тими об'єднавчими чинниками, які оберігали німецьких колоністів Галичини від асиміляційних процесів і зміцнювали їхній зв'язок із населенням Німеччини. Встановлено, що протестантське духовенство зосередило діяльність на релігійному вихованні дітей і молоді німецької національності, розвитку приватного німецькомовного початкового та середнього шкільництва, молодіжних релігійних товариств, добродійних організацій, які стали оплотом німецької ідентичності в міжвоєнній Галичині. З'ясовано, що за сприяння союзу діяли початкові приватні німецькомовні навчальні заклади, які відвідувало близько 59,1 % усіх школярів-німців краю, дві гімназії – у Львові та Станиславові, а також Німецький народний університет. Стверджено, що активна участь пасторів у розвитку приватного національного шкільництва частково була відповіддю на перешкоди, що їх чинила польська влада на шляху розвитку німецькомовних навчальних закладів. Простежено, що через організацію приватних німецькомовних шкіл, пастори певною мірою намагалися підняти рівень національної та релігійної свідомості вірян. Виснувано, що завдяки активній душпастирській і просвітницькій діяльності духовенства союзу парафіяни були тісно пов'язані з німецькою національною культурою, що сприяло збереженню їхньої етнічної самобутності.

Ключові слова: протестантизм, релігійні громади, німецьке населення, Галичина, Польська держава, навчальні заклади.

Просвітницька діяльність громадських, політичних і релігійних організацій відіграє важливу роль у житті кожного народу, а особливо того, який належить до

національних меншин. Саме таким народом було німецьке населення міжвоєнної Польщі, яке перебувало під постійним впливом польської культури. Відповідно до перепису населення 1921 р. німці становили близько 3 % від загальної кількості громадян держави, а перепису 1931 р. – 2,3 % (Rocznik statystyki, s. 52; Czulc, 1939, s. 26). Понад половина німецького населення проживала в західних воєводствах: Познанському, Поморському та Сілезькому, решту становили колоністи центральної Польщі, Лодзького та Варшавського воєводств, а на південному сході німці зосередилися у Волинському, Станіславівському, Львівському, Тернопільському та Любелському воєводствах (Hasbach, 1927, s. 50, 52; Potocki, 1969, s. 28–33). У міжвоєнній Галичині в 1921 р. налічувалося 24 813 німців за національністю (з них у Львівському воєводстві – 11 008 осіб, Станіславівському – 10 915, Тернопільському – 2 890) (Сіреджук, 2008, с. 126; Chojnowski, 1979, s. 12–13; Grünberg, 1970, s. 18–19).

Окремі аспекти діяльності німецького протестантського духовенства в міжвоєнній Галичині певною мірою заторкували в узагальнювальних працях українські дослідники Іван Монолатій (Монолатій, 2001), Вікторія Любашенко (Любашенко, 1996), Лідія Пунько (Пунько, 2008), Олександр Домбровський (Домбровський, 1979), Лідія Федик (Федик, 2013), Володимир Полек та Богдан Ступарик (Полек, Ступарик, 1999). З-поміж польських учених варто виокремити розвідки Станіслава Потоцького (Stanisław Potocki) (Potocki, 1969), Волдемара Гастпари (Woldemar Gastpary) (Gastpary, 1978), Кароля Грюнберга (Karol Grünberg) (Grünberg, 1970), Мечислава Іваницького (Mieczysław Iwanicki) (Iwanicki, 1978, 1984). Значно ширше просвітницька діяльність німецьких протестантських пасторів, а також розвиток приватного німецькомовного шкільництва розкриті у працях українських науковців Петра Сіреджука (Сіреджук, 2008), Оксани Рудої (Руда, 2019), польських учених Ельжбети Алабрудзінської (Elżbieta Alabrudzińska) (Alabrudzińska, 1999, 2004), Станіслава Мауерсберга (Stanisław Mauersberg) (Mauersberg, 1968) та німецьких фахівців Леопольда Хоена (Leopold Höhn) (Höhn, 1965), Якоба Роллауера (Jakob Rollauer) (Rollauer, 1965). Однак окреме дослідження, у якому були би висвітлені різні аспекти культурно-освітньої діяльності німецьких пасторів, відсутнє. Частково заповнити цю лауну повинна представлена стаття, мета якої – висвітлити діяльність духовенства Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання (СЦАГ) у міжвоєнній Галичині, спрямовану на розвиток добродійних організацій та приватного німецькомовного початкового й середнього шкільництва.

Важливою основою дослідження стали матеріали Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛУ), Архіву актів нових у Варшаві (AAN) (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), Архіву Польської академії наук у Варшаві (Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie) та Державного архіву м. Перемишля (APP) (Archiwum Państwowe w Przemyślu), з яких почерпнуто цінні відомості про суспільно-політичну та культурно-релігійну ситуацію у міжвоєнній Галичині, відносини польської влади із представниками національних меншин, зокрема німецьким населенням, культурно-освітню діяльність німецьких громадсько-політичних та релігійних діячів. Матеріали щодо парламентської діяльності німецьких senatorів, аналізу їхньої законодавчої роботи, виступів та інтерпеляцій почерпнуто зі стенографічних матеріалів зі засідань сенату Польської держави (Sprawozdania Stenograficzne z posiedzeń Senatu Rzeczypospolitej Polskiej). Статистичні відомості про політичний, релігійний і культурно-освітній розвиток Львівського, Станіславівського та

Тернопільського воєводства містяться в «Малому статистичному щорічнику» («Mały Rocznik Statystyczny») та «Річнику статистики Польської Речі Посполитої» («Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej»). Чимало інформації про політичну ситуацію в міжвоєнній Польщі, взаємини поляків із представниками національних меншин, культурно-освітнє становище німецького населення Галичини у 20–30-х роках ХХ ст. вміщено на шпальтах німецького часопису «Народна газета східних німців» («Ost-Deutsches Volksblatt») та польського «Натіо» («Natio»).

З-поміж населення міжвоєнної Галичини саме німці найбільше відчували загрозу денаціоналізації та асиміляції, оскільки, на відміну, наприклад, від українців, які становили тут більшість, чи євреїв, що жили окремими громадами, німецька меншина проживала невеликими колоніями в різних воєводствах краю. Попри те, що німецьке населення мало цікавилось політикою та декларувало свою лояльність до Польщі, що підтверджують звіти адміністративних органів різних рівнів, польська влада докладала значних зусиль до їхньої денаціоналізації та асиміляції, оскільки розглядала їх як деструктивний і вороже налаштований до всього польського елемент (ДАІФО-5, арк. 196; Пунько, 2008, с. 259). У найскладнішій ситуації опинилися німці-католики краю, оскільки влада сприймала католицьку віру як польську, а вірян римо-католиків вважала частиною польського народу (Федик, 2013, с. 181–182). Загалом на 1921 р. у Галичині проживало 16 910 німців-католиків, з яких 12 385 осіб – у Львівському, 3 390 – у Станіславівському, 625 – у Тернопільському воєводствах. Натомість у 1939 р. їх залишилося лише 13 022 особи (AAN-12, к. 139; Сіреджук, 2008, с. 265; Bill, 1965a, s. 166–167). У дещо кращому становищі, ніж німці-католики, перебували віряни протестантського визнання, яке було тісно пов'язане з німецькою національною культурою та сприяло збереженню етнічної самобутності німецької меншини Галичини. Дослідник І. Монолатій зауважував, що національна свідомість німецького населення краю, хоч закорінена в давніх традиціях, сприймалася передовсім через релігійні традиції. Загалом німці належали до різних конфесій, зокрема євангельської, кальвіністської, лютеранської, римо-католицької (Монолатій, 2001, с. 14). Найменшими за чисельністю були релігійні громади Євангельсько-Лютеранської, Баптистської, Адвентистської Церков переважно на Помор'ї та в Познанському воєводстві й лише поодинокі – у Галичині. Натомість німецьке населення західних воєводств належало до Євангельсько-Унійної Церкви (1933 р. було 202 представники духовенства, 404 парафії із близько 300 тис. вірних); центральних воєводств, Волині, частково Варшавського, Краківського воєводств та Цешинської Сілезії – до Церкви євангельсько-аугсбурзького визнання (у 30-х роках ХХ ст. діяло 128 конгрегацій із близько 400 тис. вірних, із них 40 % польської й 60 % німецької національностей (Bartel, 1963, s. 27–28)), а південних воєводств – до СЦАГ (AAN-4, к. 128, 141, 143, 218; AAN-11, к. 5–6; Chałupczak, Browarek, 1998, s. 150; Iwanicki, 1978, s. 51).

Дослідниця В. Любашенко зазначала, що СЦАГ, заснування якого датують ХVІІІ ст., коли австрійська влада законом 1781 р. визнала юридичні права протестантських громад в Австрійській імперії, був найбільшою ранньопротестантською інонаціональною організацією у Західній Україні. У 1848 р. в Австрійській імперії було скликано перший протестантський синод, присвячений проблемам об'єднання лютеран і кальвіністів, яке відбулося згодом – 1891 р. (Любашенко, 1996). Натомість у СЦАГ лютерани та кальвіністи зберегли релігійну самостійність, одночасно творячи чинну як у житті Церкви, так і в окремих парафіях конфесійну федерацію. Організаційно

лютерани та кальвіністи підпорядковувалися єдиній управі, а недоторканими зберегли вчення і культ. Зауважмо, що в тих парафіях, де пастор належав до іншого визнання, ніж більшість вірян, парафіяни спільно відвідували богослужіння, зберігаючи окремішність конфесій лише символічно (AAN-5, к. 3–24; Alabrudzińska, 2004, s. 182).

Від моменту заснування СЦАГ діяв у т. зв. Малопольському регіоні, куди входила Галиційсько-Буковинська суперінтендантура (єпископат). Однак унаслідок розпаду Австро-Угорської імперії 1918 р. територія поширення впливу союзу значно звузилася, оскільки після Першої світової війни одна частина українських земель відійшла до Польської держави, а інша – до Румунської. Загалом у 20-х роках ХХ ст. СЦАГ складався з чотирьох сеньйоратів. Західний охоплював винятково польські терени, зокрема регіон Бяли та Краків, тут проживали лютеранські громади. Натомість парафії Львівського, Станиславівського та Тернопільського воєводств охоплювали Середній (поширювався на Західну Галичину та частину Львівського воєводства, налічував 52 лютеранські громади), Східний (Східна Галичина, 38 лютеранських громад) та Євангельсько-Гельвецький (весь регіон поширення, 18 кальвіністських громад) сеньйорати. Українські воєводства разом із Краківським налічували 24 парафії, 60 представників духовенства, 120 релігійних громад із 32–35 тис. вірних за різними джерелами (AAN-6, к. 93–94; APP-2, к. 119–120, 123–124; Kneifel, 1988, s. 34; Langer, 1967, s. 48; Любашенко, 1996).

Формальну самостійність від Відня СЦАГ здобув 4 вересня 1923 р. Відтоді остаточно було розірвано зв'язок союзу з Наглядною церковною радою у Відні, функції якої перебрав Галицький суперінтендантський відділ (відповідно до рішення Гогенбахських суперінтендантурних зборів від 23 вересня 1923 р.) і Галицька суперінтендантура як його виконавчий орган (APP-1, к. 5; Gastpary, 1978, s. 162–163). З 1924 р. резиденцією Галицької суперінтендантури став Станиславів. До суперінтендантського відділу входили німці за національністю: суперінтендент Теодор Цеклер (Theodor Zöckler), його заступник пастор Рудольф Валлошке (Rudolf Walloschke), шкільний куратор Теодор Бутшек, а також поляк Ян Штроменген, який був куратором суперінтендантури (Руда, 2019, с. 621). Організація СЦАГ була тріступеневою: парафія, сеньйорат, суперінтендантура.

У СЦАГ більшість становили парафіяни гельвецької конфесії, кальвіністів було значно менше. Віряни зі східних теренів Галичини становили близько 85 % від загальної кількості парафіян союзу, і саме тут релігійні парафії були найбільшими, зокрема у Львові, Станиславові, Стрию, Коломиї (AAN-3, к. 88; AAN-9, к. 68–69; Сіреджук, 2008, с. 268). У 1936 р. було 33 220 вірян (за винятком Краківської гміни), з яких 28 887 – німців, 2 652 – українці, 1 675 – поляків і 6 – інших національностей (AAN-1, к. 275–276). При союзі також були українські лютеранські парафії, населення яких становило близько 3 000 осіб. Однак у 1932 р. реформовані українські парафії із близько 2 000 українських євангелістів вийшли зі СЦАГ та приєдналися до Євангельської Реформованої Церкви у Варшаві (AAN-6, к. 88, 94; Bartel, 1963, s. 27). Відповідно до даних, які навила В. Любашенко, за національною належністю у сеньйоратах СЦАГ, які охоплювали парафії на українських теренах, віряни розподілилися так: у Середньому сеньйораті з 11 653 осіб 10 362 були німцями, 1 236 – поляками, 23 – українцями, 32 – інших національностей; у Східному з 10 914 членів – 10 188 – німцями, 93 – поляками, 633 – українцями; у Євангельсько-гельвецькому з 4265 вірян – 3 938 – німцями та 246 – українцями (Любашенко, 1996).

Щодо пасторів, то в 1926 р. на території Галицької суперінтендентури діяв 21 (18 непольської національності та 3 поляка). Основними формами їхньої діяльності були богослужіння, біблійні години, недільні школи, різні місії та євангелізація, покликані підготувати вірян до самостійного життя у середовищі інших християнських конфесій (Руда, 2019, с. 622). Рівень національної та релігійної свідомості парафіян пастори намагалися підняти організацією приватного німецькомовного початкового та середнього шкільництва, яке польська влада всіляко прагнула ліквідувати. Належну увагу вони також приділяли навчанню релігії в євангельських школах та загалом релігійному вихованню дітей і молоді німецької національності. Зокрема, проблема виховання молодого покоління була в центрі уваги делегатів XVI Щорічного з'їзду СЦАГ, який відбувся 29–31 серпня 1936 р. у Дорнфельді біля Львова. У ньому взяли участь понад 1 500 німців із Галичини, Волині, інших теренів Польщі, а також із Німеччини. Учасники з'їзду акцентували на тому, що добре налагоджена робота з молоддю значною мірою визначала майбутнє релігійних конфесій (AAN-1, к. 425–426).

Ще одним своїм важливим завданням пастори вважали запобігання змішаним шлюбом дівчат євангельського віросповідання з чоловіками-католиками польської національності, оскільки такі призводили до відвернення їх та їхніх дітей від Євангельської Церкви. З метою згуртування молодих німців пастори посилювали душпастирську опіку й активно працювали з молоддю. Зауважмо, що проблема змішаних шлюбів була актуальною у Великопольщі, на Помор'ї, у Верхній Сілезії, на Волині й у Галичині. До прикладу, стрийський староста в донесенні станіславівському воеводі 1926 р. зазначав, що німці об'єднуються в культурницькі та релігійні організації задля виховання молоді в національному дусі, а також закликають молодих людей не одружуватися з представниками інших національностей, зокрема поляками й українцями (Федик, 2013, с. 185; Alabrudzińska, 1999, s. 66–67).

Пастори також активно долучалися до відзначення ювілейних дат кірх, річниць добродійних закладів німецького населення Польщі (доброчинних конгресів, релігійних конференцій, засідань тощо), задля поглиблення релігійної самосвідомості парафіян. Ці події відвідували як представники німецьких колоній Галичини, так і духовенство з Німеччини. Учасники таких святкувань, окрім релігійних заходів, мали змогу послухати доповіді на історичну, філософську та богословську тематику (Сіреджук, 2008, с. 269–270). Показово, що разом із відзначенням національних свят німці-протестанти, декларуючи лояльність до Польської держави, брали участь у святкуванні польських національних свят, як-от Дня Конституції, Незалежності Польщі тощо. Також пастори провадили богослужіння двома мовами – німецькою й польською, і закликали вірян до пошани й відданості щодо Польщі (ДАІФО-1, арк. 41; ДАІФО-3, арк. 121).

Як свідчать донесення поліції та місцевих староств до Міністерства внутрішніх справ Польщі, пастори-німці користувалися великим авторитетом серед вірян за самовіддану працю на ниві національно-культурного розвитку німецької меншини. Загалом у донесеннях зазначено, що євангельські громади Галичини стали німецькими фортецями, а парафіяни безвідмовно слухають розпорядження своїх пасторів (AAN-7, к. 30).

Протестантське духовенство всіляко дбало про добробут своєї Церкви та намагалось задовольнити не лише релігійні, а й культурно-освітні потреби парафіян. Вони докладали значних зусиль задля залучення дотацій з-за кордону, зокрема з Німеччини, США та Чехословацької Республіки. Саме дотації разом із податками та

пожертвуваннями, становили основне джерело доходу СЦАГ. Від Польської держави союз отримував лише незначні суми. Всі надходження було поділено на чотири фонди: адміністративний, забезпечення (допомога для тих, хто найбільше потребував), церковного відділу, шкільний. Відповідно до статуту СЦАГ, прийнятого 1891 р., при кожній громаді мала існувати школа зі своїм статутом та автономною шкільною радою, незалежна від церковного керівництва. До шкільної ради, крім духовенства, входили також миряни. Наприкінці 20-х років ХХ ст. у чотирьох сеньйоратах діяло 83 школи й декілька шкільних товариств (Любашенко, 1996). У Галичині духовенство союзу також опікувалося двома гімназіями – у Львові та Станиславові, а також Німецьким народним університетом (Volkshochschule) у Дорнфельді.

Однак фінансів, які отримував СЦАГ, ледь вистачало, щоб на належному рівні утримувати церковні інституції, навчальні заклади та добродійні організації, зокрема сиротинці. Саме тому важливу роль відігравала самопомога, однією з форм якої була діяльність малопольського відділу товариства Густав Адольф Малопольщі, на чолі з пастором німецької колонії Багінсберг (Коломийщина) Максом Вайдауером (Max Weidauer). Члени товариства організували збір грошей у парафіях СЦАГ, які згодом витрачали на потреби союзу (ЦДІАЛУ-4, арк. 58; АРР-5, к. 51–53; Цеклер, 2007, с. 96–98; Alabrudzińska, 1999, s. 137–138). Провідними діячами товариства, зокрема, були пастори А. Болек, Й. Плошек, А. Стонавський, а також суперінтендант Т. Цеклер, який провадив як активну проповідницьку діяльність, так і долучався до організації приватного німецькомовного шкільництва та добродійних організацій (Lempp, 1965b, s. 153–155).

Товариство Густав Адольф Малопольщі мало чотири відділення: «А» – займалося опікунськими закладами (притулками для немовлят, дітей молодшого віку, юнаків і дівчат від 7 до 12 років тощо); «В» – орієнтувалося на навчальну й виховну роботу серед молоді (опікувалося приватними школами); «С» і «D» – проводили релігійне навчання (Любашенко, 1996). Осередки товариства діяли у Львівському, Станиславівському та Тернопільському воєводствах, зосередившись на утриманні національних шкіл і кірх, бібліотек, організації концертів, вистав, виданні книг, брошур, календарів, періодики (ААН-8, к. 38–39). Видатки на церковні цілі та навчальні заклади також частково покривали членські внески. Водночас щорічно Густав Адольф Малопольщі отримував від своєї матірньої організації в Німеччині близько 4 млн німецьких марок на підтримку німецьких навчальних закладів і культових споруд Галичини. Зокрема, за кошти союзу 1926 р. була відбудована зруйнована війною школа в Нових Олексичах Стрийського повіту Станиславівського воєводства. Товариство надавало фінансову допомогу не лише німецькій спільноті, а й українським протестантським громадам. Так, у звіті організації за 1927 р. ішлося про те, що фінансову допомогу отримали 53 німецькі школи краю на суму 16 500 зл. і 100 зл. витрачено на потреби новоствореної української лютеранської громади у Старих Богородчанах (АРР-3, к. 138–139; Сіреджук, 2008, с. 291–292). У звіті за 1929 р. зазначено, що з фонду у 3381,28 зл. на утримання шести німецькомовних шкіл у Бердікаві, Вигоді, Нових Купновичах, Розенбергу, Фалькенштайні витрачено 600 зл., на будівництво школи в Кальтвассері – 100, а на потреби Української Лютеранської Церкви – 232. Близько 500 зл. отримала школа в Дорнфельді. Загалом за 1929–1932 рр. матірня організація товариства Густав Адольф Малопольщі надала фінансову допомогу німецькій меншині Польщі для підтримки національної Церкви та шкільництва в 1 162 684 німецьких марок.

Урочисте відкриття новозбудованих шкіл та освячення їх пасторами відбувалося за широкої участі німецької громадськості (AAN-14, к. 159; AAN-15, к. 193; APP-5, к. 44; Сіреджук, 2008, с. 292–295).

Зосередження німецькими пасторами у своїх руках основного впливу на внутрішнє життя СЦАГ та акцентування ними особливої уваги на культурно-освітньому розвитку німецької меншини призвело у 20-х роках ХХ ст. до суперечок на національному ґрунті між парафіянами польської й німецької національностей. Віряни польської прагнули здобути більше впливу на церковне життя та отримати половину мандатів у церковному уряді. Проти цього виступили парафіяни-німці, які наголошували на тому, що СЦАГ був заснований їхніми предками, і саме на німецьке населення покладено основний фінансовий тягар, пов'язаний з утриманням союзу (AAN-5, к. 131; Пунько, 2008, с. 259; Landenberger, 1965, s. 126–127).

Ще в січні 1923 р. на зібранні євангелістів у Львові віряни польської національності в погіршенні відносин між євангелістами-поляками та євангелістами-німцями звинуватили пастора Т. Цеклера, який, на їхню думку, прагнув усунути польських вірян від впливу на церковне життя (AAN-8, к. 14–16). Йому також закидали ігнорування вимог та інтересів польської спільноти (AAN-11, к. 173). Водночас голова Німецької національної ради в Галичині Рудольф Боек (Rudolf Bolek) звинуватив поляків у прагненні захопити керівництво в євангельських гмінах і намаганні полонізувати союз (AAN-10, к. 44–45).

Суперечки між поляками та німцями всередині СЦАГ тривали й у 30-х роках ХХ ст. Так 2 лютого 1934 р. у Львові відбувся ІЗ'їзд євангелістів польської національності південно-східних воєводств, на якому було прийнято рішення про заснування окремого Товариства поляків-євангелістів. Віряни польської національності й надалі звинувачували німецьких пасторів в обмеженні своїх прав, антипольських виступах, націоналістичній діяльності (пропаганді на користь Німеччини), використанні 25 % церковних внесків, зокрема й польських євангелістів, на розвиток німецькомовного шкільництва, понімеченні польських дітей і молоді (ЦДІАЛУ-4, арк. 58; Пунько, 2008, с. 259). Зокрема, пастореві зі Стрия Емілеві Ладенбергеру (Emil Ladenberger) закидали активне пропагування виховання молоді в німецькому дусі (ДАІФО-4, арк. 5). Відкидаючи звинувачення, віряни німецької національності наголошували на тому, що навчальні заклади, якими опікувався СЦАГ, призначені як для німецьких, так і для польських дітей. Учні цих шкіл мали змогу вивчати польською мовою історію, географію, дані про тогочасну Польщу, польську мову як предмет. Навчання релігії для дітей польської національності велось також польською (AAN-5, к. 136). Однак варто зазначити, що в цих навчальних закладах педагоги особливий акцент робили саме на формуванні в учнів німецької національної свідомості та плекали німецький патріотизм. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує звіт візитатора коєдукаційної приватної євангельської школи з німецькою мовою навчання у Грабовці Стрийського повіту, який зазначав, що учні погано володіють польською, виховання ведеться у німецькому дусі, дотримуючись формальної лояльності до Польщі (ЦДІАЛУ-1, арк. 32).

Зауважмо, що упродовж міжвоєнних років СЦАГ налагодив міцний релігійний зв'язок зі шкільництвом, що йому підпорядковувалося, який значно зміцнів зі створенням 1923 р. посади шкільного референта, що одночасно був членом суперінтендантського відділу. До його обов'язків входили опіка і нагляд за навчальними закладами, візитації шкіл, сприяння відкриттю нових закладів освіти, стеження за

підвищенням кваліфікації педагогів, покращення їхнього матеріального становища, організація педагогічних конференцій тощо (AAN-5, к. 39–40, 63–70; APP-6, к. 5; Alabrudzińska, 2004, s. 188). Активна участь пасторів у розвитку приватного національного шкільництва частково була відповіддю на перешкоди, які чинила польська влада відкриттю німецькомовних навчальних закладів, та неодноразові спроби ліквідувати чинні німецькі школи (Пунько, 2008, с. 260). В урядових інформаційних документах щодо діяльності СЦАГ зазначено, що саме приватне німецькомовне євангельське шкільництво з вихованням у національному дусі було тим основним чинником, який оберігав німецьку меншину Галичини від асиміляції (AAN-11, к. 181–182).

Засновані за сприяння духовенства СЦАГ початкові й середні освітні заклади та добротинні організації були оплотом німецької ідентичності в міжвоєнній Галичині. У Станиславові діяв найбільший в Європі комплекс добротинних закладів (річний бюджет у 1 млн зл. формувався переважно з фінансової підтримки з-за кордону), який 1896 р. був створений за ініціативи пастора Т. Цеклера. Комплекс складався з 21 відділу: дияконського будинку, будівлі догляду за немовлятами, інвалідного дитячого будинку, оселі для літніх людей, закладу для невиліковно хворих, бурси для учнів Станиславівської гімназії тощо. 1929 р. у комплексі перебувало 411 дорослих і 345 дітей. За час існування від 1896 р. до 1939 р., коли через початок Другої світової війни заклади було закрито, 2 499 дітей знайшли тут притулок й опіку (Полек, Ступарик, 1999, с. 101; Grelewski, 1937, s. 267–269; Kneifel, 1988, s. 173; Lempp, 1965a, s. 143–147). До складу комплексу входили також сиротинець «Сарепта» і духовна семінарія «Пауліnum». У заснованому 1913 р. сиротинці в міжвоєнні роки працювало 20 сестер, які пройшли підготовче навчання в Познані. Дияконеси передовсім виконували обов'язки парафіяльних сестер, учительок (Сіреджук, 2008, с. 271; Які, 2009, с. 773).

У Станиславівському комплексі добротинних закладів перебували діти не лише з Галичини. Так, у 1925 р. із 354 дітей вихідцями з Буковини були 10 осіб, із Данії та Литви – по 1, Німеччини, Чехословацької Республіки, Югославії – по 2, зі США – 3, з Австрії – 4. У 1929 р. із 406 дітей різних національностей і віросповідань 374 були євангелістами, 30 – католиками та 2 – юдеями. У 1936 р. тут уже перебувало 413 вихованців (AAN-1, к. 599; Grelewski, 1937, s. 268–269). Добротинні заклади діяли також у Львові (бурса закритого типу), Солотвині (дім дитини), Долині та Стрию (дошкільні заклади) (Сіреджук, 2008, с. 272).

У міжвоєнні роки СЦАГ вдалося зберегти відкриті ще до Першої світової війни приватні німецькомовні навчальні заклади, які давали учням початкову релігійну та світську освіту. Зауважу, що ще до 1914 р. союз мав у Галичині достатньо розгалужену шкільну мережу. Фактично більшість приватних шкіл із німецькою мовою навчання так чи так була пов'язана з євангельським віросповіданням, найбільше їх було у Львівському окрузі – 96 (AAN-13, к. 7). Наприкінці 20-х років ХХ ст. у чотирьох сеньйоратах діяли 83 приватні євангельські школи з німецькою мовою навчання, працювало 140 учителів, навчалось 2 924 учні, з них 187 – українців. Навіть запроваджені шкільною реформою 1932 р. зміни щодо функціонування приватних шкіл не мали негативного впливу на їхню діяльність (APP-4, к. 91–92; Любащенко, 1996). Загалом у 1934/1935 н. р. зі 4 987 дітей німецької національності, які навчалися у початкових школах Львівського шкільного округу, 2 948 учнів-німців, тобто 59,1 %, здобували початкову освіту рідною мовою у приватних німецьких навчальних закладах (Stoliński, 1927, s. 4; Mauersberg, 1968, s. 150–151). Більшість приватних німецькомовних шкіл була 1-класна – 72, функціювали

також 1 – 2-класна та по 2 – 3-, 4-, 5-, 7-класні (AAN-11, к. 157; Höhn, 1965, s. 190). Зокрема, дві 7-класні школи існували у Львові та Станиславові, 4-класна – у Стрию (AAN-1, к. 426; Bierschenk, 1954). Натомість у державних школах із мовами викладання іншими, ніж німецька, навчалося 1 867 учнів-німців, тобто 37,4 %, і лише 172 дитини – у державних школах із німецькою мовою викладання (Archiwum Polskiej Akademii Nauk, к. 52; Mauersberg, 1968, s. 150–151). У 1938/1939 н. р. у Галичині учні німецького походження відвідували 19 державних і 84 приватні школи (з них у Львівському воеводстві діяло 36 приватних та 12 державних, у Станиславівському – 35 і 6 відповідно, у Тернопільському – 13 й 1). Проте навчали німецькою мовою лише в 7 католицьких і 16 школах лютеранських громад, у решті навчальних закладів низку предметів викладали польською (Mauersberg, 1968, s. 150–151).

Ситуація з німецькомовним приватним шкільництвом у Галичині значно погіршилася наприкінці 30-х років ХХ ст., оскільки після загострення польсько-німецьких відносин влада активізувала кампанію з ліквідації приватних німецьких навчальних закладів. Наприклад, у 1939 р. закрили школу в колонії Розенберг біля Львова, оскільки її відвідувало дев'ятеро учнів і, як зазначав куратор Тадеуш Купчинський (Tadeusz Kupczyński), рівень навчання польської мови там не відповідав приписам навчальних програм початкових шкіл, рекомендованих Міністерством віросповідань і освіти Польщі (МВіО) (AAN-2, к. 103). З цієї ж причини було закрито школу в Зимній Воді, де навчалося шестеро дітей. Натомість у листі начальника відділу Міністерства внутрішніх справ до воеводського управління у Львові від 14 січня 1939 р. зазначено, що закриття школи в Зимній Воді певною мірою стало відповіддю польської влади на ліквідацію польськомовного навчального закладу у Бронсвальді (Німеччина) (AAN-2, к. 107).

Приватні початкові німецькомовні освітні заклади були типовими зразками ортодоксально-конфесійної школи Німеччини, перебували на повному утриманні німецьких громад і підпорядковувалися лютеранському духовенству. Завдяки фінансовій підтримці з боку Німеччини вони були значно краще оснащені, ніж українські, а подекуди й польські, однак для їхніх випускників продовження навчання у державних гімназіях було малодоступним. Молодь вступала переважно до ремісничих шкіл або до приватних німецькомовних гімназій (Сіреджук, 2008, с. 250–255). Водночас у більшості гмін це були єдині навчальні заклади з німецькою мовою викладання. У Галичині поряд із приватними школами, які утримувалися коштом лютеранських громад, також діяло близько десятка, що функціювали на кошти німецьких католицьких організацій, і декілька німецьких державних шкіл (Alabrudzińska, 1999, s. 143; Bill, 1965b, s. 213–214).

Докладаючи чималих зусиль до розвитку національного шкільництва, вище духовенство СЦАГ розуміло, що навчання учнів у цих школах – це найкраща форма засвоєння релігійних знань і релігійного виховання у чужому для них етнонаціональному та конфесійному середовищах. Пастори закликали молодь розвивати власну культуру і традиції, зберігати мову й національну самобутність (Сіреджук, 2008, с. 273).

Духовенство СЦАГ, як було зазначено, опікувалося також двома приватними німецькомовними гімназіями – у Львові та Станиславові, заснованими ще за часів Західноукраїнської Народної Республіки на кошти протестантських громад. Приватна гімназія у Львові (з фізико-математичним нахилом) була заснована 1918 р. на базі закритої німецької гімназії. У 1919 р. постала гімназія у Станиславові (з гуманітарним

нахилом) із власним статутом, затвердженим шкільною владою. Львівською гімназією керували Людвіг Шнайдер (Ludwig Schneider) і Якоб Роллауер (Jakob Rollauer), а Станиславівською – Фердинанд Шмаленберг (Ferdinand Schmalenberg). У Львівській 8-класній гімназії працювали висококваліфіковані педагоги різних національностей: німці, українці, поляки, євреї (ЦДІАЛУ-2, арк. 14; ААН-11, к. 157; АРР-7, к. 18–19; Любашенко, 1996). У 1922/1923 н. р. тут діяло 5 класів із 311 учнями (199 хлопчиками і 112 дівчатками), навчалось 113 учнів-німців, 10 українців та поляків разом, і 188 євреїв (Rollauer, 1965, s. 225). З 1922/1923 н. р. обидві гімназії було перетворено на утравістичні, запроваджено обов'язкове викладання низки дисциплін державною мовою, зокрема географії, історії, польської мови та літератури, науки про тогочасну Польщу. З огляду на це, належну увагу тут почали приділяти вивченню польської мови (німецької навчали 4 год на тиждень, а польської – 5 год). Педагоги та гімназисти також долучалися до святкувань польських національних свят, на чому неодноразово наголошували у своїх звітах візитатори. Так, візитатор Станіслав Шедиви (Stanisław Szewiły) у звіті за результатами візитації навчального закладу в лютому 1935 р. зазначав, що державні урочистості відбуваються у гімназії з належною повагою і підкресленою лояльністю до Польщі. Набутий обсяг знань давав змогу випускникам продовжувати навчання у польських, німецьких, австрійських вищих навчальних закладах (ЦДІАЛУ-2 арк. 15, 18–19, 120; Mauersberg, 1968, s. 151).

Варто зауважити, що ще на початку 1923/1924 н. р. набуло чинності розпорядження МВіО, яке забороняло навчатися у конфесійних школах, зокрема і тих, які належали СЦАГ, учням інших віросповідань. У зв'язку з цим німці-католики не могли здобувати освіту у протестантських навчальних закладах, що позбавляло їх змоги вивчати німецьку мову та призводило до їхньої асиміляції у польськомовних школах. Як наслідок, наприкінці 1920-х років із 1 425 учнів початкових шкіл СЦАГ лише 83 були римо-католиками, 44 – юдеями, 42 – греко-католиками, 4 – інших конфесій. Зауважу, що до 1923 р. єврейська молодь становила значний відсоток усіх учнів німецьких євангельських шкіл (ЦДІАЛУ-3, арк. 26; Федик, 2013, с. 185–186). Це рішення МВіО негативно позначилося також на діяльності німецькомовних гімназій. Наприклад, унаслідок того, що учні неєвангелівського віросповідання змушені були покинути гімназію в Станиславові, кількість гімназистів 1923 р. зменшилася на 60–70 %, зокрема у ній залишилося лише 126 учнів, через що вона втратила право публічності (Цеклер, 2007, с. 91). Однак, попри це, продовжувала розвиватися і вже у 1925/1926 н. р. тут діяло 7 відділів та навчався 141 гімназист. А у Львівській гімназії було 8 відділів і 196 учнів (АРР-7, к. 18–19; Alabrudzińska, 2004, s. 187; Stoliński, 1927, s. 23). Із 15 жовтня 1933 р. тут було започатковано видавництво газети «Молодіжний голос» («Jugendstimme»), яка ознайомлювала громадськість із важливими гімназійними подіями (Lemberg. Jugendstimme, s. 4).

Рішення МВіО похитнуло фінансове становище німецькомовного приватного шкільництва. Через недофінансування ці навчальні заклади почали залишати вчителі-німці, відповідно зменшилася кількість класів, як наслідок, учні німецької національності змушені були відвідувати польські державні школи. Однак завдяки допомозі з-за кордону ситуацію з фінансуванням вдалося поладити. Наприкінці 1930-х років шкільництво СЦАГ охоплювало понад 90 % загалу німецьких дітей євангельського визнання у Галичині, лише близько 300 учнів-німців відвідували польські державні школи (Alabrudzińska, 2004, s. 188). Сенатор Рудольф Візнер (Rudolf

Wiesner) неодноразово наголошував, що в Галичині саме завдяки розбудові мережі німецькомовного приватного шкільництва вдалося забезпечити учням-німцям змогу навчатися рідною мовою (Senat IV kadencji). Навчальні заклади СЦАГ провадили активну культурну діяльність, організовували учительські конференції, педагоги удосконалювали професійну кваліфікацію (AAN-16, к. 29–30).

Пастори СЦАГ долучалися до розвитку не лише національного шкільництва, а й провадячи місійну діяльність серед представників інших конфесій і національностей, зокрема українців греко-католицького віровизнання, долучалися до розвитку українських євангельських навчальних закладів. Місійна діяльність серед українців Бойківщини, Гуцульщини, Опілля, Покуття, Поділля тощо значно поживилася після 1925 р., коли зі США прибули євангельські пастори-проповідники. Зокрема, Т. Цеклер у «Меморіалі щодо євангельського руху між русинами та ставлення Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання до цього руху» наголошував на активізації 1925 р. євангельського руху не лише серед української інтелігенції та селянства, а й описував випадки переходу на євангельське віросповідання греко-католицьких священників (ДАІФО-2, арк. 45; AAN-7, к. 184–185; Сіреджук, 2008, с. 273; Які, 2009, с. 775). Цього ж року була створена Українська церковна рада, перейменована згодом на Українську євангельсько-аугсбурзьку місійну раду з центром у Станиславові. До початку 1930-х років їй вдалося заснувати громади в населених пунктах Галичини та Покуття, а до 1939 р. з'явилося декілька і на Волині (Любашенко, 1996). Станиславівська суперінтендантура 1931 р. налічувала 1 137 членів Української Лютеранської Церкви. Однак упродовж наступних 8 років кількість членів громади відчутно не збільшилася – після створення Української Реформатської Церкви частина лютеран перейшла в кальвінізм (Любашенко, 1996).

У питанні відкриття навчальних закладів для учнів-українців німецькі пастори тісно співпрацювали з товариствами «Просвіта» та «Рідна школа» (Домбровський, 1979, с. 396). Зокрема, у листопаді 1925 р. у с. Горохолино Богородчанського повіту було урочисто відкрито українську школу за участю німецького євангельського пастора й українського єпископа Василя Кузіва. Водночас показано дві німецькомовні вистави, влаштовано танці та забави, а зібрані кошти передано на розвиток цієї школи (AAN-7, к. 86–87). На відкриття української євангельської школи в колонії Йозефсберг Дрогобицького повіту кошти виділила шведська протестантська громада (AAN-1, к. 128–129). Зазначу, що місію Євангельсько-Лютеранської Церкви у Швеції, яка підтримувала діяльність Союзу українських євангельсько-реформованих громад, а також сприяла відкриттю навчальних закладів з українською мовою викладання, очолював священник Ларс Воллмер (Lars Wollmer) (AAN-7, к. 290). Важливою подією стало освячення 10 серпня 1936 р. у Коломиї першої приватної євангельської школи з українською мовою навчання. Цей навчальний заклад був збудований за фінансової підтримки нідерландської організації «Українська шкільна допомога». Директором став Кароль Новак (Karol Nowak), колишній керівник приватної української школи в Печеніжині Станиславівського воєводства. На відкритті школи були пастор Дрессельгюйс (Dresselhuis) із Нідерландів, який і став ініціатором збору коштів на цей навчальний заклад, а також суперінтендант євангельсько-реформованих парафій Василь Кузів із Коломиї (AAN-1, к. 427; Любашенко, 1996).

Німецький народний університет, який у 1921–1932 рр. функціонував у колонії Дорнфельд, також був підпорядкований СЦАГ, однак зберігав автономію. Його

діяльністю керував пастор Фріц Зеефельд (Fritz Seefeld). Тут здебільша навчалася молодь німецької національності євангельського віросповідання. Створений за зразком данських народних університетів, він був єдиним навчальним закладом такого типу в міжвоєнній Польській державі. За організаційною структурою це була вільна спільнота молоді, яка мала орган самоуправління на зразок парламенту. Навчання тривало чотири місяці, тематика занять була різноманітною: викладачі читали лекції на релігійну, національну та суспільну тематики. За час існування закладу в ньому навчалася близько 2 000 осіб з усієї Польщі. В університеті готували кадри для громадської роботи, головно в середовищі німецького населення сільської місцевості (АРР-4, к. 91–92; Iwanicki, 1984, s. 375).

СЦАГ опікувався й позашкільною молоддю. Для цього в більшості парафій при кірхах діяли молодіжні релігійні товариства – євангельські юнацько-дівочі та молодіжні спілки, молодіжні харитативні організації, були створені бібліотеки (Сіреджук, 2008, с. 270).

Отже, у 20–30-х роках ХХ ст. польська влада провадила послідовну політику денаціоналізації та асиміляції щодо тих національних груп, які, на їхню думку, могли зашкодити внутрішній безпеці й цілісності міжвоєнної Польщі. Серед національних меншин, які, на переконання урядовців, становили загрозу стабільному розвитку Польської держави, були не лише українці, білоруси, литовці, а й німці. В особливо складній ситуації опинилося німецьке населення Галичини, яке проживало невеликими колоніями і найбільше потерпало від примусової та добровільної асиміляції. З огляду на це, одним із важливих завдань, які постали перед німецькими просвітницькими, релігійними та політичними організаціями, було протистояння асиміляційній та полонізаційній політиці польської влади. Задля забезпечення німецьким дітям Галичини національного й релігійного виховання в чужому для них етнонаціональному та конфесійному середовищах, духовенство союзу зосередилося на розвитку початкових і середніх приватних німецькомовних навчальних закладів, добродійних установ, а також організації різноманітних культурно-релігійних заходів. Розвиваючи приватне національне шкільництво та культуру, протестантське духовенство в такий спосіб не лише оберігало німецьке населення краю від асиміляційних процесів, підвищувало рівень їхньої національної і релігійної свідомості, а й зміцнювало їхній зв'язок із Німеччиною. Душпастирська опіка та робота пасторів із молоддю всіляко заохочували молодих німців розвивати власну культуру і традиції, зберігати мову й національну самобутність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДАІФО-1: Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 63.

ДАІФО-2: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 418.

ДАІФО-3: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 610.

ДАІФО-4: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 416.

ДАІФО-5: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 417.

Домбровський, О. (1979). *Нарис історії Українського євангельсько-реформованого руху*. Нью-Йорк: Видання Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці.

Любашенко, В. (1996). *Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій*. Київ: Поліс. https://trisu.ua/lekcija-13-lyuteranstvo-i-kalvinizm-pershoji-polovini-xx-st-formuvannya-ukrajinskoji-protstantskoji-cerkvi_n83006

Монолатій, І. (2001). *Німці у Галичині (1772–1923): координати німецько-українських взаємин*. Львів; Коломия: ГУПР; ВПТ «Вік».

Полек, В., Ступарик, Б. (1999). *Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин*. Івано-Франківськ: Нова Зоря.

Пунько, Л. (2008). Етноконфесійні суперечності у галицькому суспільстві у контексті етнополітики Польщі (1919–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 257–265.

Руда, О. (2019). *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецензії*. Львів.

Сіреджук, П. (2008). *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20–30-ті роки ХХ ст.)*. Тернопіль: Економічна думка.

Федик, Л. (2013). Німецькі етноконфесійні спільноти Галичини на тлі етнополітики Польщі (1919–1939 рр.). *Красзнавство*, 4, 181–189.

Цеклер, Л. (2007). *Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер: спогади* (пер. з нім.) Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ України), ф. 179, оп. 2 а, спр. 473.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 833.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 904.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 427, оп. 1, спр. 823.

Які, А. (2009). Станиславівські німці. В Ю. Гаєцький (ред.). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, 3 Нью-Йорк; Київ; Івано-Франківськ: Лілея-НВ. С. 773–775.

Alabrudzińska, E. (1999). *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Alabrudzińska, E. (2004). *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń: Wyd-wo Adama Marszałeka.

AAN-1: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zesp. 9, sygn. 963.

AAN-2: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9157, sygn. 162.

AAN-3: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9371, sygn. 377.

AAN-4: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9373, sygn. 379.

AAN-5: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10281, sygn. 1288.

AAN-6: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10287, sygn. 1294.

AAN-7: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10288, sygn. 1295.

AAN-8: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10292, sygn. 1299.

AAN-9: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10297, sygn. 1304.

AAN-10: AAN, zesp. 322, sygn. 2351.

AAN-11: AAN, zesp. 322, sygn. 2885.

AAN-12: AAN, zesp. 474, sygn. 3872.

AAN-13: AAN, zesp. 503, sygn. 431.

AAN-14: AAN, zesp. 1180, sygn. 29.

AAN-15: AAN, zesp. 1185, sygn. 20.

AAN-16: AAN, zesp. 1186, sygn. 1.

APP-1: Archiwum Państwowe w Przemysłu (APP), zesp. 151, mikrof. Nr 56/3561, sygn. 2.

APP-2: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3574, sygn. 15.

APP-3: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3584, sygn. 25.

APP-4: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3587, sygn. 28.

APP-5: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3591, sygn. 32.

APP-6: APP, zesp. 151, sygn. 2.

APP-7: APP, zesp. 151, sygn. 38.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, zesp. III–180, sygn. 32.

Bartel, O. (1963). *Protestantyzm w Polsce*. Warszawa: Zwiastun.

Bierschenk, T. (1954). *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*. Göttinger. <https://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/bierschenk/dvp06.html>

Bill, J. (1965a). Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 161–167.

Bill, J. (1965b). Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 205–215.

Chałupczak, H., Browarek, T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Chojnowski, A. (1979). *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk.

Gastpary, W. (1978). *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. (Cz. 1: 1914–1939)*. Warszawa: Znaki Czasu.

Grelewski, S. (1937). *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Grünberg, K. (1970). *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Hasbach, E. (1927). Niemcy w Polsce. *Natio*, 1–2, 40–52.

Höhn, L. (1965). Das deutsch-evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782–1939). In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 177–191.

Iwanicki, M. (1978). *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Iwanicki, M. (1984). Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym. In A. Czubiński (red.). *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*. Poznań: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 367–376.

Kneifel, E. (1988). *Das Werden und Wachsen der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen 1517–1939*. München: Selbstverlag des Verfassers.

Landenberger, E. (1965). Die kirchenpolitische Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H. B. in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 119–128.

Langer, T. (1967). *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*. Poznań: Wyd-wo Poznańskie.

Lemberg. Jugendstimme. (1933, 29 Oktober). *Ost-Deutsches Volksblatt*, 12 (26), 44.

Lempp, W. (1965a). Die Zöcklerschen Anstalten in Stanislaw. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 143–148.

Lempp, W. (1965b). Leben und Werk von Theodor Zöckler. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 151–156.

Czulc, S. (gł. red.). (1939). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.

Mauersberg, S. (1968). *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo PAN.

Potocki, S. (1969). *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938*. Gdańsk: Wyd-wo Morskie.

Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, 5. (1927). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, r. 5.

Rollauer, J. (1965). Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 224–227.

Senat IV kadencji. Sprawozdanie stenograficzne z 26 posiedzenia 10 marca 1937 r. Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, łam. 20.

Stoliński, Z. (1927). *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*. Warszawa: Wyd-wo Instytutu Badań Spraw Narodowościowych.

REFERENCES

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl.), f. 2, op. 1, spr. 63 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 2, op. 1, spr. 418 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 2, op. 1, spr. 610 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 68, op. 2, spr. 416 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 226, op. 1, spr. 417 (in Ukrainian).

Dombrovskiy, O. (1979). *Narys istorii Ukrainskoho yevanhelsko-reformovanoho rukhu*. Niu-York: Vydannia Ukrainskoho Yevanhelskoho Obiednannia v Pivnichnii Amerytsi (in Ukrainian).

Liubashchenko, V. (1996). *Istoriia protestantyzmu v Ukraini. Kurs lektsii*. Kyiv: Polis. https://risu.ua/lekcija-13-lyuteranstvo-i-kalvinizm-pershoji-polovini-xx-st-formuvannya-ukrajinskoji-protestantskoji-cerkvi_n83006 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2001). *Nimtsi u Halychyni (1772–1923): koordynaty nimetsko-ukrainskykh zaiemyn*. Lviv; Kolomyia: IUPR; VPT «Vik» (in Ukrainian).

Poliek, V., Stuparyk, B. (1999). *Storinky ukrainsko-nimetskykh istoriko-kulturnykh zaiemyn*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Punko, L. (2008). Etnokonfesiini superechnosti u halytskomu suspilstvi u konteksti etnopolityky Polshchi (1919–1939). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 257–265 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2019). *Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Lviv (in Ukrainian).

Siredzhuk, P. (2008). *Sotsialno-ekonomichne stanovyshche i kulturne zhyttia nimetskoi menshyny Skhidnoi Halychyny (20–30-ti roky XX st.)*. Ternopil: Ekonomichna dumka (in Ukrainian).

Fedyk, L. (2013). Nimetski etnokonfesiini spilnoty Halychyny na tli etnopolityky Polshchi (1919–1939 rr.). *Kraieznavstvo*, 4, 181–189 (in Ukrainian).

Tsekler, L. (2007). *Boh chuie molytvu. Zhyttia Teodora Tseklera rozkazane Lilli Tsekler: spohady* / per. z nim. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (TsDIAL Ukrainy), f. 427, op. 1, spr. 823 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 2 a, spr. 473 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 833 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 904 (in Ukrainian).

Yaki, A. (2009). Stanyslavivski nimtsi. V Haietskyi, Yu. (Ed.). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny*, 3. Niu-York; Kyiv; Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 773–775 (in Ukrainian).

Alabrudzińska, E. (1999). *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (in Polish).

Alabrudzińska, E. (2004). *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń: Wyd-wo Adama Marszałeka (in Polish).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zesp. 9, sygn. 963 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9157, sygn. 162 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9371, sygn. 377 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9373, sygn. 379 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10281, sygn. 1288 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10287, sygn. 1294 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10288, sygn. 1295 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10292, sygn. 1299 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10297, sygn. 1304 (in Polish).

AAN, zesp. 322, sygn. 2351 (in Polish).

AAN, zesp. 322, sygn. 2885 (in Polish).

AAN, zesp. 474, sygn. 3872 (in Polish).

AAN, zesp. 503, sygn. 431 (in Polish).

AAN, zesp. 1180, sygn. 29 (in Polish).

AAN, zesp. 1185, sygn. 20 (in Polish).

AAN, zesp. 1186, sygn. 1 (in Polish).

Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP), zesp. 151, mikrof. Nr 56/3561, sygn. 2 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3574, sygn. 15 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3584, sygn. 25 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3587, sygn. 28 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3591, sygn. 32 (in Polish).

APP, zesp. 151, sygn. 2 (in Polish).

APP, zesp. 151, sygn. 38 (in Polish).

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, zesp. III–180, sygn. 32 (in Polish).

Bartel, O. (1963). *Protestantyzm w Polsce*. Warszawa: Zwiastun (in Polish).

Bierschenk, T. (1954). *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*. Göttinger. <https://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/bierschenk/dvp06.html> (in German).

Bill, J. (1965a). Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 161–167 (in German).

Bill, J. (1965b). Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 205–215 (in German).

Chałupczak, H., Browarek, T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (in Polish).

Chojnowski, A. (1979). *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Gastpary, W. (1978). *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych*. (Cz. 1: 1914–1939). Warszawa: Znaki Czasu (in Polish).

Grelewski, S. (1937). *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (in Polish).

Grünberg, K. (1970). *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wiedza Powszechna (in Polish).

Hasbach, E. (1927). Niemcy w Polsce. *Natio*, 1–2, 40–52 (in Polish).

Höhn, L. (1965). Das deutsch-evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782–1939). In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 177–191 (in German).

Iwanicki, M. (1978). *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Iwanicki, M. (1984). Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym. In A. Czubiński (red.). *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*. Poznań: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 367–376 (in Polish).

Kneifel, E. (1988). *Das Werden und Wachsen der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen 1517–1939*. München: Selbstverlag des Verfassers (in German).

Landenberger, E. (1965). Die kirchenpolitische Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H. B. in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 119–128 (in German).

Langer, T. (1967). *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*. Poznań: Wyd-wo Poznańskie (in Polish).

Lemberg. Jugendstimme. (1933, 29 Oktober). *Ost-Deutsches Volksblatt*, 12 (26), 44, 4 (in Polish).

Lempp, W. (1965a). Die Zöcklerschen Anstalten in Stanislaw. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 143–148 (in German).

Lempp, W. (1965b). Leben und Werk von Theodor Zöckler. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 151–156 (in German).

Czulc, S. (gł. red.). (1939). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (in Polish).

Mauersberg, S. (1968). *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo PAN (in Polish).

Potocki, S. (1969). *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938*. Gdańsk: Morskie (in Polish).

Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. (1927). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, r. 5 (in Polish).

Rollauer, J. (1965). Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 224–227 (in German).

Senat IV kadencji. Sprawozdanie stenograficzne z 26 posiedzenia 10 marca 1937 r. Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, łam. 20 (in Polish).

Stoliński, Z. (1927). *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*. Warszawa: Wyd-wo Instytutu Badań Spraw Narodowościowych (in Polish).

Oksana RUDA

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History)

Senior Research Fellow Department of Contemporary History

I. Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>

e-mail: oxana.ruda@gmail.com

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE UNION OF THE CHURCHES OF THE EVANGELICAL AUGSBURG AND HELVETIC CONFESSIONS IN INTER-WAR GALICIA

The article covers the activities of the Union of the Churches of the Evangelical Augsburg and Helvetic Confessions in Inter-war Galicia in the 20^s–30^s of the 20th century, aimed at satisfying the cultural and educational needs of German parishioners. It shows, that in the interwar years, the Polish state pursued such a national-educational and religious policy towards the German minority of the region, the result of which was supposed to be the denationalization and assimilation of the German population, given that Protestant pastors made significant efforts both to preserve the national separateness of the Germans of the region and to support continuous spiritual connection with the German culture.

It confirms that education and culture specifically served as the unifying factors that protected the German colonists of Galicia from assimilation processes and strengthened their connection with the population of Germany. Likewise, it has been established that the Protestant clergy focused their activities on the religious upbringing of children and youth of German nationality, the development of private German-language primary and secondary schools, youth religious societies, and charitable organizations, which became the stronghold of German identity in interwar Galicia. The article reveals that primary private German-language educational institutions, which were attended by about 59,1 % of all German students in the region, operated with the help of the union. Those included two gymnasiums in Lviv and Stanislaviv, as well as the German National University. The author of the article asserts that the pastors' active participation in the development of private national schooling was partly a response to the obstacles that the Polish authorities

placed on the way to the development of German-language educational institutions. It was observed that through the organization of private German-language schools, the pastors tried to raise the level of national and religious consciousness of the devotees to some extent. The author suggests that through active pastoral and educational activities of the union's clergy, the parishioners were closely connected with the German national culture, which contributed to the preservation of their ethnic identity.

Keywords: Protestantism, religious communities, German population, Galicia, the Polish state, educational institutions.

УДК 323.23:329.733](477)(045)(09)"19"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-39-54

Геннадій ВАСИЛЬЧУК

*доктор історичних наук, професор
проректор з наукової роботи Запорізького національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3023-6682>
e-mail: historyhena@gmail.com*

Віктор ДРОЗДОВ¹

*кандидат історичних наук, доцент
докторант кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних
історичних дисциплін
Запорізького національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-8878>
e-mail: victordroz dov.84@gmail.com*

РАДЯНСЬКИЙ МІФ ПРО «ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ЗБРОЯ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

На основі аналізу радянського міфу про «возз'єднання українського народу» розглянуто процес конструювання і поширення образу ворога на анексованих українських територіях, який використовувала радянська пропаганда в боротьбі проти українського визвольного руху. Дотримано сучасного методологічного підходу до розуміння міфу як ідеологічно маркованого нарративу, який є основним комунікаційним засобом між політичним режимом і масами.

З'ясовано роль міфу про «возз'єднання українського народу» в офіційній версії історичної пам'яті та його використання сталінським режимом як альтернативи українській національній ідеї соборності. Простежено трансформацію міфологеми про ворога як складового компонента міфу про «возз'єднання» в радянському офіційному дискурсі впродовж Другої світової війни та післявоєнні роки. Встановлено, що образ внутрішнього ворога був спрямований проти українського визвольного руху й зображував національні сили, які боролися за самостійність і соборність України, зрадниками українського народу, приписуючи їм класовість та підпорядкування західним державам.

Визначено головні характеристики двох образів внутрішнього ворога – «українських буржуазних націоналістів» та «українсько-німецьких націоналістів», які конструювалися в радянських нарративах. На прикладі доповідей головних партійних лідерів, історичних праць, літературних творів і пропагандивних статей продемонстровано

¹ Проведення дослідження стало можливим завдяки фінансовій підтримці з боку Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) від благодійного фонду «Dr. Vasyl Prychodko Memorial Endowment Fund».

прагнення влади налаштувати населення західноукраїнських територій проти українського визвольного руху, довести безперспективність ідеї самостійної й соборної України. Також висвітлено різні способи поширення радянських міфологем серед місцевого населення, їхнє використання владою для ліквідації Української Греко-Католицької Церкви та проведення ідеологічних кампаній.

Ключові слова: міф, український визвольний рух, радянська ідеологія, пропаганда, сталінізм.

Питання визнання українського визвольного руху на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни тривалий час було об'єктом суперечок всередині українського суспільства. Сконструйовані радянськими ідеологами міфічні образи «українських буржуазних націоналістів» пропаганда укорінювала в масову свідомість українського населення, а в тих регіонах, де була відсутня індивідуальна пам'ять про антирадянський спротив, вони ставали частиною колективної. Зважаючи на сучасне тлумачення міфу як спрощеної репрезентації подій минулого й теперішнього, яку меморіальні актори сконструйовали для певної аудиторії з метою насадження потрібних ідей і цінностей, особливої актуальності набуває дослідження тих радянських міфів, які суттєво впливали на колективну свідомість українського населення. Серед них варто виокремити міф про «возз'єднання українського народу», який мав багато цілей, зокрема був ідеологічною зброєю проти українського визвольного руху.

Дослідження взаємозв'язку міфу й ідеології розпочалося ще з другої половини 1940-х років. Відомий дослідник Ернст Кассісер (Ernst Cassirer), з одного боку, вважав виникнення міфічної свідомості в модерному суспільстві наслідком системної кризи, а з другого – розглядав політичні міфи як штучні конструкції, створені вмислими політичними майстрами (Cassirer, 1946, pp. 280–282). Проте уявлення про політичний міф зазнали суттєвої трансформації, а сучасні науковці вказують на позитивні й негативні наслідки його впливу на суспільство. Крістофер Флад (Christopher Flood) вважає, що міф – це ідеологічно маркований наратив про події минулого, теперішнього й майбутнього, який містить явний або прихований заклик зайняти певну ідеологічну позицію (Flood, 2002, p. 42), а Грем Гілл (Graeme Gill) розглядає його як спрощену репрезентацію ідеологічних значень та компонент метанаративу (Gill, 2011, p. 3). Водночас учені наголошують, що необхідна умова існування міфу – сприйняття його аудиторією, постійне оновлення та ритуалізація (Bottici, 2007). Радянська міфотворчість і деякі міфи стали об'єктами дослідження зарубіжних та українських науковців, проте міф про «возз'єднання українського народу» не одержав достатньої наукової уваги. Втім ідею «возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі» розглядають як головний елемент політики формування радянського патріотизму (Гриневич та ін., 2004), радянської політики пам'яті (Єскельчик, 2008) або концепт сталінської зовнішньої політики щодо анексії нових територій (Кульчицький, 2009). Конструювання образу ворога, зокрема «українських буржуазних націоналістів», досліджували Лілія Федик (Федик, 2022), Катерина Галка (Галка, 2013), Іван Патер (Патер, 2015), Костянтин Родигін (Родигін, 2021), Тарас Ковалевич (Ковалевич, 2012) та ін.

Мета статті – схарактеризувати міф про «возз'єднання українського народу» як один з ідеологічних засобів боротьби з українським визвольним рухом упродовж Другої світової війни та в період пізнього сталінізму. Для її досягнення автори поставили такі завдання: розкрити місце міфу в радянській офіційній пам'яті; проана-

лізувати міфологему про внутрішнього ворога, що спрямовувалася на дискредитацію українського визвольного руху; простежити трансформацію образу внутрішнього ворога на основі аналізу радянського офіційного дискурсу; висвітлити методи поширення образу ворога за допомогою пропаганди; з'ясувати способи використання міфу радянською владою для посилення ідеологічного контролю над суспільством.

Радянські воєнні кампанії та окупація нових територій упродовж Другої світової війни супроводжувалися насадженням сталінської ідеології та конструюванням нової радянської ідентичності. Введення радянських військ на територію Польщі у вересні 1939 р. і подальшу окупацію західноукраїнських та західнобілоруських земель ідеологи інтерпретували як «визволення» пригноблених народів від польського класового й національного гноблення та їхнє «возз'єднання» в єдиній радянській державі. Новий міф про «визволення», який активно поширювала радянська пропаганда, мав легітимізаційне значення. Він називав радянське вторгнення на західноукраїнські землі священним обов'язком допомоги «братом-українцям», обґрунтовував історичну справедливість анексії українських територій і формував уявлення про майбутнє вільне життя у «дружній сім'ї» радянських народів.

Після окупації Радянським Союзом Бессарабії та Північної Буковини 1940 р. міф про «визволення» трансформувався в міф про «возз'єднання українського народу» (повна назва – «возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі»). У ньому возз'єднання українських земель у єдиній державі вважалося виконанням споконвічної мети українського народу, проте її здійснення було можливим лише під комуністичним прапором та в союзі з російським народом, який у сталінській національній ерархії займав місце «першого серед рівних». Із початком радянсько-німецької війни міф про возз'єднання став інструментом насадження радянської ідентичності. По-перше, це було пов'язано зі спробами Організації українських націоналістів (ОУН) створити національну державу й боротьбою за незалежність. Українські націоналістичні наративи доводили право української нації на самостійну державу, вказували на негативні наслідки російського та радянського панування (Єсельчик, 2008, с. 63–65). Тому радянські ідеологи мусили протиставити їм версію, яка б обґрунтувала єдино можливий шлях розвитку українського народу в союзі й під заступництвом Росії, що закінчився досягненням «споконвічної мрії» українців про возз'єднання. По-друге, концепт «возз'єднання» мав замінити ідею соборності України, що пов'язувалася в колективній пам'яті українців з Актом Злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки 22 січня 1919 р. Алла Киридон у зв'язку з цим вказує на формування дискурсу контрпам'яті серед частини українського суспільства, яка зберігала спогади про цю подію (Киридон, 2016, с. 234).

Остаточо концепт «возз'єднання українського народу» було обґрунтовано в роботах директора Інституту історії та археології Академії наук УРСР Миколи Петровського. У січні 1944 р. його праця «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі» була опублікована в журналі «Більшовик» і газеті «Радянська Україна» (Петровський, 1944, с. 3–4). Пізніше її видано окремою брошурою українською й російською мовами (Петровський, 1944). Варто зазначити, що текст останньої версії був доповнений і вже містив наративи про Закарпатську Україну. Упродовж 1945–1946 рр. М. Петровський підготував окремі публікації про Західну Україну, Північну Буковину та Закарпаття, які вписували історію новоприєднаних територій до української радянської версії минулого. Провідний український радянський

історик проводив значні відмінності між ідеями «возз'єднання українського народу» та «соборної України». Першу він називав головною метою українського народу, що відповідала його історичним сподіванням. Проте її досягнення, на його думку, було органічно пов'язане з питанням об'єднання українського народу з російським. Другій ідеї він приписував класові інтереси української буржуазії, називаючи її «ширмою, що приховувала продаж України іноземним загарбникам» (Петровський, 1944, с. 73–74). Акт Злуки інтерпретував як видимість возз'єднання українських земель. Кожен етап процесу боротьби українців за соціальне та національне визволення, а також возз'єднання земель в одній державі М. Петровський розглядав у контексті російської історії, наголошуючи на міцних історичних зв'язках між обома народами та прагненні українців приєднатися до Російської держави. Окупація західноукраїнських земель, Північної Буковини й Бессарабії визначав як виконання цієї історичної мети, яка стала результатом політики більшовицької партії під керівництвом Сталіна (Іосиф Сталин) та «братської допомоги» російського народу.

Радянські партійні лідери в офіційних заявах використовували міф про «возз'єднання українського народу» як аргумент для повернення анексованих у 1939–1940 рр. земель і претензій на інші українські етнічні території. Зокрема, 1 березня 1944 р. Микита Хрущов (Никита Хрущов) під час доповіді на 6-й сесії Верховної Ради УРСР не лише заявив про право на західні області України, а й висловив претензії на територію Холмщини (Хрущов, 1944, с. 2). У ній прозвучали основні тези наративу М. Петровського про «возз'єднання», що свідчило про прийняття сталінським керівництвом нового національного історичного дискурсу, який доводив право українського народу на державність та обґрунтовував об'єднання українських етнічних територій, однак лише в складі Радянського Союзу.

В офіційному радянському дискурсі процес «возз'єднання українського народу» закінчився із приєднанням Закарпатської України до складу СРСР. Про це М. Хрущов заявив 29 червня 1945 р. під час виступу перед Верховною Радою УРСР, повідомляючи депутатам про підписання «Договору між СРСР та Чехословаччиною про Закарпатську Україну» (Хрущов, 1945, с. 1). У виступі відзначав головні передумови «возз'єднання»: «мудру сталінську політику» радянського уряду й більшовицької партії; допомогу й підтримку «братнього» російського народу й усіх народів Радянського Союзу; існування України в складі СРСР. Отже, новий міф закріплював у колективній свідомості ідею про нездатність українського народу до самостійного створення держави, формував у населення почуття постійної вдячності радянському уряду, партії, особисто Сталіну, а також російському народу за «визволення й возз'єднання», мотивував до зміцнення дружніх зв'язків із російським та іншими народами СРСР.

Міф про возз'єднання склався з різних міфологем (про спільну територію, страждання та героїчну боротьбу населення, новий «золотий вік»), проте образ ворога був одним із головних його компонентів. Загалом будь-яка міфологічна система обов'язково містить образ боротьби проти спільного ворога як необхідний атрибут формування національної ідентичності (Тібернау, 2012, с. 44). Негативні образи використовуються в міфах із метою маркування тих, хто загрожує безпеці й цінностям певної спільноти, і дають змогу консолідувати та мобілізувати її членів, маніпулюючи страхом перед реальним чи уявним ворогом. У тоталітарних ідеологіях образ ворога виконував центральну ідентифікаційну й консолідаційну функції. В їхній основі було маніхейське сприйняття реального світу, де існувало абсолютне добро й

абсолютне зло. Така примітивна ціннісна матриця давала можливість інтерпретувати політичну реальність як арену постійної боротьби добра зі злом, обґрунтовувала необхідність винищення ворогів задля власного виживання (Sviličić, Maldini, 2014, p. 731). Перманентна боротьба з ворогами (зовнішніми та внутрішніми) була складовою радянської ідеологічної системи, яка повсякчас поширювала образи нових ворогів за допомогою міфічних наративів.

У міфах про «визволення» й «возз'єднання українського народу» варто виділити два типи ворога – зовнішнього та внутрішнього. Використовуючи негативний емоційний досвід українського населення, спричинений політичними, соціальними й національними утисками з боку польської та румунської влад міжвоєнного періоду, ідеологи сконструювали абстрактний образ зовнішнього ворога («польської шляхти» та «румунського боярства»). Його зображували як споконвічного ворога, який нещадно експлуатував трудяще населення, залишаючи його на межі виживання, та здійснював національне гноблення (заборона української мови й культури, закриття національних шкіл, насильницьке ополячення або румунізація, політичний терор тощо). Боротьба проти нього була головною сюжетною лінією радянської версії історичного розвитку українських земель (Сухопалько, 1940; Нарцов, 1940). Ще один зовнішній ворог, який становив більшу небезпеку, – «західні імперіалістичні держави». Радянські історичні наративи наголошували на прагненні цих держав зробити з Польщі та Румунії головний форпост у боротьбі проти молодого радянського республіки (Пичета, 1940). Після нападу нацистської Німеччини образ ворога в радянському офіційному дискурсі зазнав суттєвих змін. Головним історичним ворогом «слов'янських народів» тепер ставали німці, а сюжети про перемогу руських князів над німецькими «псами-лицарями» ввійшли до сталінського метанаративу (Короливский, 1941). Одним з епізодів боротьби з новим ворогом стало протистояння «німецькій окупації» України в 1918 р. (Городецкий, 1941). Змінилася і причина «визвольного походу» 1939 р., яка полягала в захисті населення від німецького поневолення (Воблий та ін., 1942). Після Другої світової війни «західних імперіалістів» знову зображували головним екзистенційним ворогом радянського суспільства.

Якщо зовнішній ворог становив переважно уявну загрозу для режиму або його розглядали як символ гноблення трудящого населення, якому мала протистояти вся спільнота, то внутрішніх ворогів влада призначала для придушення опору й обґрунтування репресій проти інакодумців. Їх визнавали посібниками зовнішнього ворога, які зрадили свій народ задля збереження власних корисливих інтересів. Після окупації українських територій у 1939–1940 рр. радянські міфотворці записали в ряди внутрішніх ворогів західноукраїнську буржуазію та «кулацтво». Класову сутність ворога, який втратив зв'язок із народом і пішов на змову з «польським панством» або «румунським боярством», використовували для легітимації терору сталінського режиму проти заможної частини населення. Також їх вважали винуватцями «окупації» українських земель зовнішніми інтервентами. Зокрема, радянські наративи формували образ ворога-«петлюрівця», якого зневажливо називали «лакеєм польського панства», що у 1919 р. допоміг захопити Галичину (Премислер, 1940, с. 84). У першому системному радянському історичному нарисі історії України, що вийшов наприкінці 1940 р., різко засуджено «антинародну діяльність» представників українського національно-визвольного руху 1917–1920 рр., яких тавровано агентами західних інтервентів і ворогами пролетарської революції (Белоусов та ін., 1940, с. 313).

Початок радянсько-німецької війни змінив образ внутрішнього ворога. Тепер «українським буржуазним націоналістам» приписували прислужництво нацистській Німеччині та сприяння їй в окупації підрадянської України. Розуміючи загрозу, яку представляв український визвольний рух, що виступав під націоналістичними гаслами й ідеями вільної та соборної України, радянська пропагандивна машина створювала образ зрадників – «найлютіших ворогів українського народу». Український радянський письменник і драматург Олександр Корнійчук відтворив цей образ у пропагандивній брошурі «В дні вітчизняної війни», що вийшла в перші місяці війни. До «найлютіших ворогів» він відносив «петлюрівців», «оунівців» і «гетьманців», називаючи їх «націоналістичною нечистю», «жовтоблакитною бандою», «садистами й головорізами» (Бажан, Василевська, Корнійчук, 1941, с. 60). Інший відомий радянський письменник Микола Бажан у цьому ж виданні приписував класові риси ворогові, який «смертельно ненавидів український народ, що розбив і вигнав його з куркульських хуторів, поміщицьких маєтків, фабрик і заводів» (Бажан, Василевська, Корнійчук, 1941, с. 11). Водночас автори наголошували на повній залежності діячів українського визвольного руху від нацистського режиму, маркуючи їх «агентами гестапо», які пройшли багаторічну «школу шпіонажу та провокацій». У радянських нарративах воєнної доби акцентували також на тривалості зв'язків «українських буржуазних націоналістів» із німецькими окупантами. Зокрема, видана 1941 р. брошура «Вітчизняна війна проти німецьких окупантів у 1918 році в Україні» містила окрему главу, присвячену «ворогам народу». У ній українські національні сили, що боролися з більшовицькою загрозою, визначені як «зрадники-націоналісти», яких окупанти привезли зі собою для організації «швидкого і планомірного грабунку українського села» (Городецький, 1941, с. 6). Отже, у часи Другої світової війни пропагандисти намагалися нав'язати думку про колабораціонізм та антинародну діяльність українського національного руху, який зображали знаряддям нацистського режиму.

В українських історичних гранднарративах воєнного періоду чималу увагу приділено формуванню образу «українських буржуазних націоналістів». Ними позначалися всі партії та політичні сили, що мали антибільшовицьку спрямованість в Україні як у дореволюційні часи, так і в роки української національної революції 1917–1920 рр. Щобільше, М. Петровський приписував буржуазно-націоналістичний напрям навіть діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (Петровський, 1944, с. 57). Контрреволюційна діяльність, захист класових інтересів, співпраця з антибільшовицьким рухом та іноземними інтервентами, зрадництво й спекуляція національними почуттями, антиросійська спрямованість і терор проти власного населення були основними характеристиками сконструйованого образу внутрішнього ворога (Воблий та ін., 1942, с. 167–183). Діяльність «українських буржуазних націоналістів», за твердженням М. Петровського, і стала головною перепоною у прагненні українського народу до возз'єднання (Петровський, 1944, с. 65–66). До того ж радянські історики зазначали, що з перемогою більшовицької революції цей ворог не припинив діяльності і спрямував зусилля проти зміцнення радянської влади як на теренах СРСР («націоналістична агентура» в партії (Микола Хвильовий, Олександр Шумський) і «націоналістичне підпілля» (Спілка визволення України); «українська націоналістична контрреволюція» (Микола Скрипник), Український національний центр, Українська військова організація; «буржуазно-націоналістичні

зрадники України» (Панас Любченко)), так і за кордоном (Українське національно-демократичне об'єднання).

На прикінцевому етапі Другої світової війни в радянському офіційному дискурсі утвердився образ «українсько-німецького націоналіста». Його озвучив М. Хрущов на 6-й сесії Верховної Ради УРСР в окремому розділі «Українсько-німецькі націоналісти – пособники Гітлера, найлютіші вороги українського народу» (Хрущов, 1944, с. 2). Наприкінці 1944 р. у газеті «Радянська Україна» була опублікована відповідна стаття історика Олександра Касименка, яка подавала узагальнений образ внутрішнього ворога, що мав поширюватися радянським агітпропом як ідеологічна зброя проти ОУН-УПА (Української повстанської армії) (Касименко, 1944, с. 2). Автор у притаманній для радянської пропаганди манері дегуманізації ворога, з використанням брутално-експресивної лексики описав нового головного ворога радянського режиму. Аналізуючи цей текст, можна виділити такі ознаки створеного образу: зрадництво й посібництво зовнішньому ворогу («невелика, ізольована від народу, банда підлих зрадників», «продали свою душу й тіло фашистам», «криваві слуги гітлерівців», «націоналістичні відступники, зрадники і вигодованці гітлерівського гестапо», «агенти німецької розвідки», «резиденти і шпигуни іноземних контррозвідок», «прислужники польських імперіалістів»); зв'язок із попереднім ворогом («уламки й рештки різних буржуазно-куркульських націоналістичних груп і партій», «частина петлюрівських бандитів»); класовість та антинародна спрямованість («рештки розгромлених експлуататорських класів», «колишні пани та їхні прихвостні», «куркульські недобитки», «сповнені ненавистю до радянського народу», «намагаються знову надіти ярмо експлуатації на шию українському народу»); злочинність та антигуманна діяльність («деморалізовані покидьки», «банда шпигунів та карних злочинців», «співучасть у всіх кривавих злочинствах гітлерівських людоджерів», «зондеркоманда гітлерівських розбійників», «заливали кров'ю народу українські землі», «кривава робота здійснюється за прямим завданням гітлерівських катів»). Описуючи поширення націоналістичних ідей на західноукраїнських землях у міжвоєнні часи, автор наголошував на тому, що вони були не виявом місцевої антипольської боротьби, а привнесеними ззовні ідеями «петлюрівщини», частина якої втекла за межі підрадянської України й використовувала настрої українського населення у своїх цілях. Змовившись з експлуататорськими верствами та заманивши «у свої сітки» частину інтелігенції, націоналісти продовжили свою антирадянську діяльність на західноукраїнських землях. Одним із її напрямів, який виділявся у пропагандивній статті, було прагнення розірвати «братерську дружбу між українським і російським народами», у такий спосіб ослабивши український народ та створивши умови для його поневолення гітлерівською Німеччиною. Серед усіх націоналістичних груп «оунівці-бандерівці» називані «найпідлішими українсько-німецькими націоналістами». Автор акцентував на ворожості їхніх гасел «самостійної й соборної України», які вважалися провокаційними й такими, що прикривали справжні імперіалістичні цілі.

Хоча силові методи (фізичне знищення, репресії, депортації) домінували в боротьбі сталінського режиму проти українського визвольного руху, агітаційно-пропагандивна робота була невід'ємним її складником, спрямованим на звуження соціальної бази підтримки українських повстанців. Міф про «возз'єднання» в цьому контексті мав донести місцевому населенню єдино правильний шлях розвитку українських

земель, об'єднаних у складі радянської держави та у союзі з російським народом, замість пропонованих «націоналістичних гасел» соборності й самостійності.

Одним із настановних матеріалів для радянських агітаторів і пропагандистів була доповідь заступника голови Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР Дмитра Мануїльського «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини», виголошена 6 січня 1945 р. на нараді вчителів західних областей України, що проходила у Львові. Її текст видали окремою брошурою у видавництві «Вільна Україна» накладом 20 тис. примірників (ДАЛО-2, арк. 25 зв). Доповідь рекомендували як «видатний теоретичний документ проти українсько-німецького націоналізму», який «викриває звіряче антинародне обличчя націоналістичних зрадників і запродавців, показує їхню історичну причетність, озброює зневажливостю і презирством до їхньої людоненависницької шовіністичної “ідеології”» (Новиченко, 1945, с. 2). Дмитро Мануїльський особливу увагу приділив «возз'єднанню», яке вважав одним із досягнень українського народу, що стало можливим лише в межах УРСР. Водночас гасло «самостійної України» він називав лише «засобом, щоби розкласти Радянський Союз і віддати нашу Батьківщину-Україну під панування німецько-фашистських хижаків» (Мануїльський, 1945, с. 4). У доповіді наголошено, що захист самостійності України був можливим лише в союзі зі сусідніми державами, проте ніхто, крім Радянського Союзу, не міг бути гарантією її волі й незалежності. Програмні заяви ОУН про самостійність і незалежність Д. Мануїльський називав шахрайськими, зрадницькими й такими, що віддали Україну в руки Німеччини. Він звинувачував націоналістів, які прикривались ідеєю соборності, у допомозі німцям розділити українські території. В експресивному тоні ідеолог акцентував на протидії націоналістів «возз'єднанню» українських земель: «З величезним почуттям радості в кожній селянській та робітничій хаті, у хаті кожної людини, що любила свою Батьківщину, слухали повідомлення про возз'єднання української землі. Зворушені люди плакали сльозами щастя, обіймалися як на велике свято, а в той самий час підлі зрадники, що допомагали роздирати Україну, стріляли в спину червоноармійцям, що своєю кров'ю, своїм життям завойовували те щастя для українського народу» (Мануїльський, 1945, с. 4). Дмитро Мануїльський зазначав, що «український буржуазний націоналізм» і національний рух не можна порівнювати, оскільки перший ніколи не був національним, бо завжди обслуговував інтереси чужоземних панівних класів.

Отже, офіційні наративи намагалися дискредитувати український визвольний рух, інтерпретуючи діяльність ОУН як колабораціоністську, а їхню ідеологію – як антиукраїнську, критикуючи ідеї самостійної, незалежної й соборної України та пропонуючи західноукраїнському населенню радянську версію «возз'єднання».

Радянська пропагандивна машина активно взялася поширювати образ ворога серед населення новоприєднаних земель. У регіональних періодичних виданнях регулярно друкували пропагандивні статті, листи, фейлетони й інші публікації, які закликали населення боротися з «українсько-німецькими націоналістами» та розривати співпрацю з повстанцями. Зокрема, у газеті «Вільна Україна», наклад якої збільшили до 40 тис. примірників, упродовж 1945 р. було надруковано 33 такі публікації, серед яких «Ліквідація» Ярослава Галана, «Німецькі фашисти – хазяї українських націоналістичних запродавців» Петра Лісового, «Український народ і так звані “самостійники”» Семена Стефаніка, «Куркулі очолюють бандитські зграї» Павла Животенка тощо. Питання про боротьбу з націоналізмом регулярно обговорювали на партійних

зборах, зборах селян, трудящих та інтелігенції, а також воно входило до тематики лекторіїв, гуртків і партшкіл. У звітах обласних, міських і районних відділів пропаганди й агітації в окремому розділі доповідали про ідеологічну боротьбу з «українсько-німецьким націоналізмом».

До антинаціоналістичної пропаганди влада залучала творчу інтелігенцію підрадянської України. У своїх творах вони також використовували образ «возз'єднаної України» та критикували ідеї самостійності й соборності. Наприклад, Володимир Сосюра у вірші «Послання обдуреним» писав: «Нас не поставив на коліна проклятий ворог, хижий птах. Возз'єднаної України червоний стяг шумить в віках» (Сосюра, 1945, с. 7). Остап Вишня в гуморесці «Українсько-німецька націоналістична державна дірка» висміював Українську самостійну державу. Обмануте населення в ній уособлював образ селянина Івана Темного, якого дружина змушена була витягувати за волосся з «державної дірки» та вести до радянської влади просити вибачення (Вишня, 1945, с. 7).

Концепт «возз'єднання» радянська влада використовувала і для ліквідації Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), що була духовною опорою українського визвольного руху та важливим чинником збереження локальної ідентичності. Перетворення УГКЦ на ворога й посібника «українсько-німецьких націоналістів» розпочалося зі статті Ярослава Галана (псевдонім – Володимир Росович) «З хрестом чи з ножом?» (Росович, 1945, с. 5–6). Проте сталінські ідеологи не планували публічно знищувати нового ворога, заборонивши діяльність УГКЦ, а вирішили повернути її до «віри предків». У зверненні Патріарха РПЦ (Російської Православної Церкви) Олексія до пастирів і вірних УГКЦ зазначено: «Порвіть, розторгніть узи з Ватиканом, який вас веде в темряву, у духовну загибель... Поспішайте повернутися в обійми вашої рідної неньки...» (ДАЛЮ-2, арк. 16 зв). Отже, прагнучи створити гегемонію РПЦ серед східнослов'янських народів, радянська влада 1946 р. здійснила ще один акт «возз'єднання», створюючи ілюзію добровільного переходу греко-католицького духовенства до православ'я (Гриневич та ін., 2004, с. 303–305). Цей акт цементував радянську міфологему про «споконвічні зв'язки» між населенням, порушені іноземним пануванням, й обґрунтовував історичну справедливість повернення західноукраїнського населення до «єдиної сім'ї східнослов'янських народів», пов'язаних православ'ям.

Початок післявоєнних ідеологічних кампаній, відомих як «ждановщина», призвів до вигадання нових ворогів. У червні 1946 р. розпочалася нова хвиля боротьби з «буржуазним націоналізмом», спрямована проти інтелігенції. В УРСР ця боротьба мала специфіку, оскільки замість зв'язку із зовнішнім ворогом творчу інтелігенцію критикували за втечу від соціалістичної дійсності в тематику української минувшини (Єсельчик, 2008, с. 116). Одним із перших результатів нової політики став розгром школи Михайла Грушевського, що супроводжувався закриттям у Львові трьох інститутів Львівського філіалу Академії наук УРСР, зокрема й Інституту історії. Цю кампанію широко висвітлювала преса, розповідаючи масам про викриття ворожих ідей Грушевського та його школи (Патер, 2015, с. 40). В опублікованій у газеті «Радянська Україна» статті М. Петровський викривав «націоналістичні перекручення історії України» М. Грушевським та його школою, які прагнули довести «фальшиві тези» про протилежність українського й російського народів і безкласовість українського суспільства. Автор наголошував на теоретичному впливі концепцій М. Грушевського

на діяльність внутрішніх ворогів: «буржуазних націоналістів», «контрреволюційної націоналістичної агентури» в партії та «українсько-німецьких націоналістів». Відповідно до офіційної риторики М. Петровський заявляв, що «український буржуазний націоналізм» було розгромлено, а тому наступне завдання – викоринити будь-які рештки його ідеології, «викрити брехливі, антинаукові реакційні теорії буржуазного націоналізму Грушевського і його школи» (Петровський, 1946, с. 5).

Незважаючи на те, що влада заявляла про перемогу над внутрішнім ворогом, небезпека від нього мала зберігатися в уяві населення. Крім того, зі зміною зовнішньополітичних обставин, намагаючись пов'язати нового зовнішнього ворога з внутрішнім, ідеологи вимушені були підшукувати нових «хазяїв» для «українсько-німецьких націоналістів», частина з яких емігрувала з країни. Зрозуміло, що в умовах початку «холодної війни» ними ставали США, Великобританія й інші західні «імперіалістичні» держави. У статті, опублікованій у газеті «Правда України» в липні 1946 р., писали про перехід «гітлерівських найманців на утримання розвідок англо-саксонських держав», перераховували емігрантські організації українців політичного, благодійницького, культурного і спортивного спрямування, проте всіх їх таврували як «фашистські» (Дмитренко, 1946, с. 7).

Ритуалізація міфу про «возз'єднання українського народу» відбулася під час святкування його 10-ї річниці 1949 р., яке охопило всю країну, а найголовніші заходи відбулися у трьох містах: Києві, Львові й Ужгороді (Дроздов, 2022, с. 251). Святкування дало змогу оновити головні міфологеми, зокрема й образ внутрішнього ворога, яким знову ставали «українські буржуазні націоналісти». Микита Хрущов під час доповіді на 6-й сесії Верховної Ради УРСР 29 жовтня 1949 р. відніс до них «Центральну Раду на чолі з Грушевським, Петлюрою, Винниченком та іншими зрадниками українського народу», представників Української Національної Ради у Львові, які «відчинили польським панам ворота на Західну Україну», «українських буржуазних націоналістів» Північної Буковини та Закарпатської України й греко-католицьке духовенство. Їх таврувано «запеклими ворогами та душителями свободи українського народу» (Хрущов, 1950, с. 54–58). Показово, що в доповіді відсутні згадки про «українсько-німецьких націоналістів», оскільки боротьба з українським визвольним рухом тривала, про що замовчували в офіційних наративах. Зменшилися згадки про них і в подальших історичних працях, присвячених питанню «возз'єднання» (Белоусов, 1951; Стефанік, 1954), що вказувало на зміну функції міфу – він почав відігравати мобілізаційну роль.

Отже, нова офіційна версія минулого анексованих Радянським Союзом українських територій будувалася навколо міфу про «возз'єднання українського народу», який мав легітимізаційну й ідентифікаційну функції. Підміняючи ідею соборності України, він сприяв консолідації населення як єдиної національної спільноти, але водночас захищав експансіоністські плани сталінського режиму й формував у населення уявлення про можливість досягнення єдності лише під прапором комунізму та за допомоги російського народу. Використовуючи міф як ідеологічну зброю, радянська влада намагалася дискредитувати український визвольний рух та його ідеї самостійної й соборної України. Для цього сталінські ідеологи конструювали образ внутрішнього ворога, до якого відносили діячів української національної революції 1917–1920 рр. та українського національного руху під проводом ОУН–УПА. Вони зображували їх «найлютішими ворогами українського народу», колаборантами й посібниками

«імперіалізму» та «фашизму», приписували класовість боротьби та антинародну діяльність, викривляли їхні справжні прагнення й цілі. Застосовуючи міфологеми «возз'єднання», сталінський режим ліквідував УГКЦ і розпочав ідеологічні кампанії проти інтелігенції. Міфи про «возз'єднання» й образ ворога неодноразово зазнавали трансформацій, підлаштовуючись під нові умови та маркуючи нових ворогів, які були незгодні з політикою сталінського керівництва або суперечили оновленим радянським ідеологемам. Якщо в довоєнний час конструювався образ «українського буржуазного націоналіста», то у воєнні та перші післявоєнні роки його замінив образ «українсько-німецького націоналіста». Проте з початком ідеологічних кампаній післявоєнних років образ «буржуазного націоналіста» повернувся до радянського офіційного дискурсу. Перспективою подальшого дослідження вважаємо вивчення ролі інших міфів у політиці конструювання радянської ідентичності та їхнє сприйняття населенням приєднаних територій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бажан, М., Василевська, В., Корнійчук, О. (1941). *В дні вітчизняної війни*. Київ; Харків: Радянський письменник.

Белоусов, С. М. (1951). *Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі*. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР.

Белоусов, С. М., Гуслистий, К. Г., Оглоблін, О. П., Петровський, М. Н., Супруненко, М. І., Ястребов, Ф. О. (ред.). (1940). *Історія України: короткий курс*. Київ: Вид-во Академії наук УРСР.

Вишня, Остап. (1945, 19 січня). Українсько-німецька націоналістична державна дірка. *Вільна Україна*, 7.

Воблий, К., Гуслистий, К., Дядиченко, В., Лось, Ф., Петровський, М., Славін, Л., Супруненко, М., Шерстюк, Ф. (1942). *Нарис історії України*. Уфа.

Галка, К. О. (2013). Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933–1941 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*, 2(52), 177–181.

Городецький, Е. (1941). *Отечественная война против германских оккупантов в 1918 году на Украине*. Москва: Госполитиздат.

Гриневич, В. А., Даниленко, В. М., Кульчицький, С. В., Лисенко, О. Є. (2004). *Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3 т. (Т. 2: Радянський проект для України (В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.)*. Київ: Наукова думка.

Гібернау, М. (2012). *Ідентичність націй / пер. з англ. П. Тарашук*. Київ: Темпора.

ДАЛО-1: Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П-3, оп. 1, спр. 210, 279 арк.

ДАЛО-2: Держархів Львівської обл., ф. П-3, оп. 1, спр. 212, 198 арк.

Дмитренко, Г. (1946, 31 липня). Нові хазяї українсько-німецьких націоналістів (Газета «Правда Украины». 27.VII.1946 р.). *Вільна Україна*, 7.

Дроздов, В. В. (2022). Радянський офіційний святковий дискурс і комеморативні практики на приєднаних українських територіях (на прикладі святкування десятиріччя «возз'єднання українського народу»). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-24>

Скельчик, С. (2008). *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / ред. Я. Цимбал; пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак*. Київ: Критика.

Касименко, О. (1944, 10 грудня). Українсько-німецькі націоналісти – найлютіші вороги українського народу. *Радянська Україна*, 2.

Киридон, А. (2016). *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ: Ніка-Центр.

Ковалевич, Т. (2012). Формування радянською пропагандою негативного образу українського націоналіста. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22. Львів, 249–253.

Короливський, С. (1941). *Разгром немецких «псов-рыцарей»*. Киев: Политиздат при ЦК КП(б)У.

Кульчицький, С. В. (2009). Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР. *Український історичний журнал*, 5, 121–139.

Мануїльський, Д. З. (1945, 13 січня). Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. *Вільна Україна*, 4–7.

Нарцов, Н. (1940). Исторические судьбы Бессарабии и Молдавии. *Историк-марксист*, 9(85), 85–98.

Новиченко, Л. (1945, 8 квітня). Обличчя зрадників і запроданців. *Радянська Україна*, 2.

Патер, І. (2015). Ідеологічно-пропагандистський наступ сталінського режиму на галичан (1944–1953). *Новітня доба*, 3–4. Львів, 35–58.

Петровський, Н. Н. (1944). *Воссоединение украинского народа в едином Украинском советском государстве*. Москва: ОГИЗ – Госполитиздат.

Петровський, М. (1944, 29 лютого). Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі. *Радянська Україна*, 3–4.

Петровський, М. (1946, 2 серпня). До кінця викрити націоналістичні перекручення історії України (Про антинаукові теорії М. Грушевського та його «школи») («Радянська Україна»). *Вільна Україна*, 5.

Пичета, В. И. (1940). *Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.

Премислер, І. М. (1940). Революційна боротьба проти польського панування в Західній Україні (1920–1939 роки). В С. М. Белоусов, О. П. Оглоблін (ред.). *Західна Україна: збірник*. Київ: Вид-во Академії наук УРСР, 83–95.

Родигін, К. М. (2021). Конструювання «образу ворога» в карикатурах: персоні та персоніфікації «українських буржуазних націоналістів» у журналі «Перець». *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень. Збірник матеріалів конференції*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 188–191.

Росович, В. (1945, 8 квітня). З хрестом чи з ножом? *Вільна Україна*, 5–6.

Сосюра, В. (1945, 19 січня). Посланіє обдуреним. *Вільна Україна*, 7.

Стефаник, С. (1954). *Возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі*. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР.

Сухопалько, О. (ред.). (1940). *Боротьба українського народу проти панської Польщі*. Київ: Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР.

Федик, Л. (2022). Фейки та пропаганда у інформаційній боротьбі радянської влади з ОУН (б). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 1(46), 62–68. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.256958](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.256958)

Хрущов, М. С. (1944, 6 березня). Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України. *Радянська Україна*, 1–3.

Хрущов, М. С. (1945, 1 липня). Про укладання Договору між урядами Радянського Союзу і Чехословацької Республіки про Закарпатську Україну. *Радянська Україна*, 1.

Хрущов, М. С. (1950). Десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Доповідь на шостій ювілейній сесії Верховної Ради Української РСР 29 жовтня 1949 року. У *Всенародне свято. Матеріали і документи про святкування десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі*. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 51–84.

Bottici, C. (2007). *A Philosophy of Political Myth*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498626>

Cassirer, E. (1946). *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press.

Flood, C. G. (2002). *Political myth: A Theoretical Introduction*. London and New York: Routledge.

Gill, G. (2011). *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791437>

Sviličić, N., & Maldini, P. (2014). Political Myths and Totalitarianism: an Anthropological Analysis of Their Causal Interrelationship. *Collegium Antropologicum*, 38(2), 725–738.

REFERENCES

Bazhan, M., Vasylevska, V., & Korniiichuk, O. (1941). *V dni vitchyznianoï viiny*. Kyiv; Kharkiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Bielousov, S. M., Huslystyï, K. H., Ohloblin, O. P., Petrovskyi, M. N., Suprunenko, M. I., & Yastrebov, F. O. (Eds.). (1940). *Istoriia Ukrainy: korotkyi kurs*. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSR (in Ukrainian).

Bielousov, S. M. (1951). *Vozziednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi*. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainkoi RSR (in Ukrainian).

Vyshnia, Ostap. (1945, Sichen 19). Ukrainko-nimetska natsionalistychna derzhavna dirka. *Vilna Ukraina*, 7 (in Ukrainian).

Voblyi, K., Huslystyï, K., Diadychenko, V., Los, F., Petrovskyi, M., Slavin, L., Suprunenko, M., & Sherstiuk, F. (1942). *Narys istorii Ukrainy*. Ufa (in Ukrainian).

Halka, K. O. (2013). Rol obrazu voroha v radianskii ideoloho-propahandystskii roboti (1933–1941 rr.). *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 2(52), 177–181 (in Ukrainian).

Gorodetskiï, E. (1941). *Otechestvennaïa voïna protiv germanskikh okkupantov v 1918 godu na Ukraine*. Moskva: Gospolitizdat (in Russian).

Hrynevych, V. A., Danylenko, V. M., Kulchytskyi, S. V., & Lysenko, O. Ye. (2004). *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy: v 3 t. (T. 2: Radianskyi proekt dlïa Ukrainy)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Gibernau, M. (2012). *Identychnist natsii* (P. Tarashchuk, per. z anhl.). Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (Derzharkhiv Lvivskoi obl.), f. P-3, op. 1, spr. 210, 279 ark. (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. P-3, op. 1, spr. 212, 198 ark. (in Ukrainian).

Dmytrenko, H. (1946, Lypen 31). Novi khaziai ukrainsko-nimetskykh natsionalistiv (Hazeta «Pravda Ukrainy». 27.VII.1946 r.). *Vilna Ukraina*, 7 (in Ukrainian).

Drozдов, V. V. (2022). Radianskyi ofitsiinyi sviatkovyi diskurs i komemoratyvni praktyky na pryiednanykh ukrainskykh terytoriiakh (na prykladi sviatkuvannia desiatyrychchia «vozz'iednannia ukrainskoho narodu»). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 242–253. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-24> (in Ukrainian).

Yekelchuk, S. (2008). *Imperii pamiaty. Rosiisko-ukrainski stosunky v radianskii istorychnii uiavi* (Ia. Tsymbal, Ed.; M. Klymchuk, Kh. Chushak, per. z anh.). Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Kasymenko, O. (1944, Hruden 10). Ukrainsko-nimetski natsionalisty – nailiutishi vorohy ukrainskoho narodu. *Radianska Ukraina*, 2 (in Ukrainian).

Kyrydon, A. (2016). *Heterotopii pam'iaty: Teoretyko-metodolohichni problemy studii pam'iaty*. Kyiv: Nika-Tsentr (in Ukrainian).

Kovalevych, T. (2012). Formuvannia radianskoïu propahandoïu nehatyvnoho obrazu ukrainskoho natsionalista. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 22. Lviv, 249–253 (in Ukrainian).

Korolivskii, S. (1941). *Razgrom nemetskykh «psov-rytsarei»*. Kiev: Politizdat pri TSK KP(b)U (in Russian).

Kulchytskyi, S. V. (2009). Koly i yak vidbulosia vozziednannia Zakhidnoi Ukrainy z URSR. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 121–139 (in Ukrainian).

Manuilskyi, D. Z. (1945, Sichen 13). Ukrainsko-nimetski natsionalisty na sluzhbi u fashystskoi Nimechchyni. *Vilna Ukraina*, 4–7 (in Ukrainian).

Nartsov, N. (1940). Istoricheskie sudby Bessarabii i Moldavii. *Istoriik-marksist*, 9(85), 85–98 (in Russian).

Novychenko, L. (1945, Kviten 8). Oblychchia zradnykiv i zaprodantsiv. *Radianska Ukraina*, 2 (in Ukrainian).

Pater, I. (2015). Ideolohichno-propahandystskyi nastup stalinskoho rezhymu na halychan (1944–1953). *Novitnia doba*, 3–4. Lviv, 35–58 (in Ukrainian).

Petrovskii, N. N. (1944). *Vossoedinenie ukrainskogo naroda v edinom Ukrainskom sovetskom gosudarstve*. Moskva: OGIZ – Gospolitizdat (in Russian).

Petrovskyi, M. (1944, Liutyi 29). Vozz'iednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii radianskii derzhavi. *Radianska Ukraina*, 2 (in Ukrainian).

Petrovskyi, M. (1946, Serpen 2). Do kintsia vykryty natsionalistychni perekruchennia istorii Ukrainy (Pro antynaukovi teorii M. Hrushevskoho ta yoho «shkoly») («Radianska Ukraina»). *Vilna Ukraina*, 5 (in Ukrainian).

Picheta, V. I. (1940). *Osnovnye momenty istoricheskogo razvitiia Zapadnoi Ukrainy i Zapadnoi Belorussii*. Moskva: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo (in Russian).

Premysler, I. M. (1940). Revoliutsiina borotba proty polskoho panuvannia v Zakhidnii Ukraini (1920–1939 roky). In S. M. Bielousov & O. P. Ohloblin (Eds.), *Zakhidna Ukraina: zbirnyk*. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSR, 83–95 (in Ukrainian).

Rodyhin, K. M. (2021). Konstruiuvannia «obrazu voroha» v karykaturakh: osoby ta personifikatsii «ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv» u zhurnali «Perets». *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystyplinarnykh doslidzhen. Zbirnyk materialiv konferentsii*. Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasyliia Stusa, 188–191 (in Ukrainian).

- Rosovych, V. (1945, Kvitenn 8). Z khrestom chy z nozhem? *Vilna Ukraina*, 5–6 (in Ukrainian).
- Sosiura, V. (1945, Sichen 19). Poslaniie obdurenym. *Vilna Ukraina*, 7 (in Ukrainian).
- Stefanyk, S. (1954). *Vozz'iednannia vsikh ukrainskykh zemel v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR (in Ukrainian).
- Sukhopalko, O. (Ed.). (1940). *Borotba ukrainskoho narodu proty panskoi Polshchi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury pry RNK URSR (in Ukrainian).
- Fedyk, L. (2022). Feiky ta propahanda u informatsiinii borotbi radianskoi vlady z OUN (b). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriiia*, 1(46), 62–68. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.256958](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.256958) (in Ukrainian).
- Khrushchov, M. S. (1944, Berezen 6). Vyzvolennia ukrainskykh zemel vid nimetskykh zaharbnykiv i cherhovi zavdannia vidbudovy narodnoho gospodarstva Radianskoi Ukrainy. *Radianska Ukraina*, 1–3 (in Ukrainian).
- Khrushchov, M. S. (1945, Lypen 1). Pro ukladannia Dohovoru mizh uriadamy Radianskoho Soiuzu i Chekhoslovatskoi Respubliky pro Zakarpatsku Ukrainu. *Radianska Ukraina*, 1 (in Ukrainian).
- Khrushchov, M. S. (1950). Desiatyrichchia vozz'iednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi. Dopovid na shostii yuvileinii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainkoi RSR 29 zhovtnia 1949 roku. In *Vsenarodne sviato. Materialy i dokumenty pro sviatkuvannia desiatyrichchia vozz'iednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii Radianskii derzhavi*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, 51–84 (in Ukrainian).
- Bottici, C. (2007). *A Philosophy of Political Myth*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498626> (in English).
- Cassirer, E. (1946). *The Myth of the State*. New Haven: Yale University Press (in English).
- Flood, C. G. (2002). *Political myth: A Theoretical Introduction*. London and New York: Routledge (in English).
- Gill, G. (2011). *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791437> (in English).
- Sviličić, N., & Maldini, P. (2014). Political Myths and Totalitarianism: an Anthropological Analysis of Their Causal Interrelationship. *Collegium Antropologicum*, 38(2), 725–738 (in English).

Hennadii VASYLCHUK

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Vice-Rector for Scientific Affairs Zaporizhzhia National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3023-6682>
e-mail: historyhena@gmail.com*

Viktor DROZDOV

*PhD (History), Associate Professor
Doctoral Candidate of the Department of Source Studies, Historiography and
Special Historical Disciplines
Zaporizhzhia National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1381-8878>
e-mail: victordroz dov.84@gmail.com*

**THE SOVIET MYTH OF THE «UKRAINIAN PEOPLE'S REUNIFICATION»
AS AN IDEOLOGICAL WEAPON
AGAINST THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT**

Based on the analysis of the Soviet myth of the «Ukrainian people's reunification», the article has revealed the enemy image construction and dissemination process, which Soviet propaganda used in the struggle against the Ukrainian liberation movement in the annexed Ukrainian territories. The authors adhere to a contemporary methodological approach to understanding the myth as an ideologically marked narrative, which is the primary communication tool between the political regime and the masses.

The role of the myth of the «Ukrainian people's reunification» in the official historical memory's version and the use of this myth by the Stalinist regime as an alternative to the Ukrainian national idea of unity has been clarified. The transformation of the mythologeme about the enemy in the Soviet official discourse during World War II and the post-war years has been traced. The authors have established that Soviet ideologists directed the image of the internal enemy against the Ukrainian liberation movement, portraying the national powers, which fought for the independence and unity of Ukraine, as betrayers of the Ukrainian people and attributing to them a class nature and dependence on Western states.

The article has identified the main characteristics of two images of the internal enemy, «Ukrainian bourgeois nationalists» and «Ukrainian-German nationalists», which were constructed in Soviet narratives. Using the example of the party leaders proclamations, historical and literary essays, and propaganda articles, authors have described the attempts of the Soviet power to turn the Western Ukrainian community against the Ukrainian liberation movement and to demonstrate the futility of an independent and unity Ukraine idea. The article has also defined various ways of spreading Soviet mythology and the influence of the myth to liquidate the Ukrainian Greek Catholic Church and enforce ideological campaigns.

Keywords: myth, Ukrainian liberation movement, Soviet ideology, propaganda, Stalinism.

УДК [329.73ОУН(477.81):323.282(47+57)]"1940/1941"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-55-67

Андрій ЖИВ'ЮК

*кандидат історичних наук, доцент
докторант відділу новітньої історії*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>*

*ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>
e-mail: derzhy60@gmail.com*

ЕКСЦЕСИ ПІД ЧАС АРЕШТІВ І ДОПИТІВ ЧЛЕНІВ ОУН СПІВРОБІТНИКАМИ НКВС–НКДБ НА РІВНЕНЩИНІ (1940–1941)

Вказано, що для вирішення поставленого завдання в західних областях УРСР були використані методи і кадри, апробовані під час Великого терору 1930-х років у СРСР. Розглянуто керівний та оперативний склад співробітників НКВС–НКДБ, залучених до проведення «зачистки», їхню професійну підготовку, методи роботи. Наголошено на використанні під час радянзації Західної України значної кількості нових призначенців у системі НКВС–НКДБ, випускників відомчих шкіл, які готували кадри для органів держбезпеки.

З'ясовано походження, освіту, витоки національної свідомості, мотивацію вчинків окремих учасників підпілля ОУН, схарактеризовано їхню жертвність. Висвітлено драматичні сутички належних до ОУН осіб зі співробітниками НКВС–НКДБ під час переходу кордону, арештів, етапування, перебування в ув'язненні.

Зазначено, що у протиставленні радянських репресивних органів і учасників українського національно-визвольного руху в розпорядженні перших були державні, військові, економічні, політичні інституції та інструменти, а противна сторона могла розраховувати на солідарність членів своєї організації, власні знання й досвід та моральну стійкість.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат державної безпеки, Рівненщина, радянська організація, репресії, арешти, допити, спротив, збройні сутички, втечі, Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Участь восени 1939 р. у воєнних діях на території Західної України, а згодом керівництво «зачищенням» Волинської і Рівненської обл. від реальних та потенційних противників радянської влади стали своєрідною індульгенцією для надісланих туди співробітників Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) (Васильєв, Віола, Подкур, 2017; Кокін, Россман, 2018; Кокін, Россман, 2019; Савін, Тепляков, Юнге, 2019). Вони не лише прослизнули між Сциллою Великого терору і Харибдою «берієвської чистки», а й одержали своєрідний карт-бланш на застосування попередніх методів роботи в умовах західноукраїнських реалій 1939–1941 рр.

Про жодне «дисциплінування» і зміну методів роботи гебістів у Західній Україні впродовж 1939–1941 рр. не йшлося. Навпаки, паралельно з тим, як на території центральних, північних, південних, східних областей УРСР в органах НКВС відбувалася «берієвська чистка», західні області УРСР перетворилися на «нову територію терору», де НКВС зберігав і апробував кадри під час масової операції «зачищення» (Кучерепа, Вісин, 2005; Баран, Токарський, 2014). Із 50 начальників повітових/районних відділів/відділень НКВС–НКДБ (Народного комісаріату державної безпеки) Рівненської обл. (враховуючи ротачію) 31 (62 %, або ж майже дві третини) служили на різних посадах в органах НКВД у 1937–1938 рр., тобто під час Великого терору (Жив'юк, 2018, с. 69–122).

Що ж до новопризначенців у НКВС, то вони, враз перетворившись із потенційних «ворогів народу», під страхом чого всі громадяни СРСР прожили 1937–1938 рр., на всесильних працівників каральних органів, не зовсім усвідомлюючи внутрішні процеси, які відбувалися у відомстві в період «берієвської чистки», та власну місію в умовах радянзації Західної України, уявили себе своєрідними «господарями життя». На щойно опанованій радянською владою території це приховувало подвійну небезпеку: як із боку безпосереднього начальства і партійного керівництва, так і з боку противника – членів антирадянського підпілля.

Мета статті – на основі залучення документів із фондів органів НКВС–НКДБ, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), проаналізувати дії радянської держбезпеки щодо ліквідації підпілля українських націоналістів під час операції «зачищення» території Рівненської обл. у 1940–1941 рр. як умови примусової радянзації регіону. У сучасній історіографії цей складник радянзації волинських земель 1939–1941 рр. висвітлений фрагментарно. Окремі приклади таких дій на тлі ширшого контексту знаходимо у працях Миколи Кучерепа, Валентина Вісина (Кучерепа, Вісин, 2005), Володимира Барана, Василя Токарського (Баран, Токарський, 2014).

Упродовж 1940–1941 рр. відбувалися неодноразові збройні зіткнення між співробітниками органів НКВС–НКДБ й учасниками антирадянського підпілля ОУН (Організації українських націоналістів) під час арештів («зняття») останніх, переходу ними кордону (як з, так і в СРСР), а також під час спроб втеч (успішних або невдалих) заарештованих із-під варті: чи то при етапуванні до місць примусового утримання, чи то з камер попереднього ув'язнення (КПЗ), чи то навіть із тюрем, де їх ізолювали на час розслідування справ і ухвалення вироків.

Перші ексцеси під час арештів нелегалів траплялися доволі часто, починаючи з 1940 р. У травні 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов надіслав начальникам управлінь НКВС орієнтування про діяльність ОУН, у якому було наголошено на необхідності ретельної підготовки і проведення операцій проти оунівців з огляду на те, що в більшості випадків вони чинять збройний спротив під час затримання й арешту (Директиви, арк. 55–79). Однак керівники та співробітники структур радянської держбезпеки, вступаючи у протистояння з ОУН, часто виявлялися неспроможними діяти ефективно з огляду на відсутність відповідного досвіду та низький професіоналізм.

При спробі «зняття» у с. Велика Любаша співробітниками Костопільського районного відділу (РВ) НКВС 31 жовтня 1940 р. був важко поранений і помер підрайонний комендант ОУН Кирило Тарасюк (Справа Тарасюка, арк. 13–18). У с. Яблунне Березнівського р-ну 10 січня 1941 р. під час арешту вчинив збройний опір і загинув підрайонний комендант ОУН Стах Мушин («Случко») (Слідчий матеріал, арк. 30–33).

На хут. Довге Поле Полицької сільради Рафалівського р-ну 14 лютого 1941 р. відстрілювався від оперативної групи НКВС і був убитий магазинер ОУН Пахом Стельмах (Справа Стельмаха, арк. 13–15). У с. Підлужне Костопільського р-ну 26 березня 1941 р. помічник окружного коменданта ОУН Аврам Фінчук («Беркут», «Оса», «Микита») підірвав гранатою себе і трьох оперативних співробітників. Начальник РВ НКДБ Іван Большаков був поранений (Слідча справа, спр. 179).

Збройні зіткнення нелегалів ОУН з оперативниками та прикордонниками зі структур НКВС–НКДБ на кордоні між СРСР і Німеччиною впродовж 1940–1941 рр. були систематичними. Взимку 1940 р., незабаром після Різдва, кордон до СРСР поблизу с. Бендюга Сокальського р-ну намагався перейти Перший пробойовий відділ ОУН (17 осіб), очолював який член крайової езекутиви ОУН на ПЗУЗ (Північно-західних українських землях), уродженець с. Мокре Дубенського повіту Степан Пшеничний. Відділ потрапив у засідку, зав'язався бій із підрозділом НКВС, у якому загинув С. Пшеничний, кілька бойовиків ОУН та декілька десятків енкаведистів, інші члени відділу потрапили в полон (Казанівський, 1975, с. 120–126). Група нелегалів ОУН із Костопільщини (Микола Дроздюк («Дід», «Джмелик», «Савур Могила»), Григорій Дейнер («Скрипаль»), Іван Корева-Кудря («Деркач»), Володимир Олійник («Боєць») та ін.) 7 жовтня 1940 р. невдало намагалися перейти радянсько-німецький кордон. Пізніше, при затриманні М. Дроздюка, він поранив співробітника НКВС.

Із вбиральні, розташованої у дворі КПЗ Костопільського райвідділу міліції, 9 лютого 1940 р. здійснив втечу заарештований комендант ОУН Костопільського повіту Григорій Рибак («Юрко», «Данило»). Його подали в розшук, який, проте, результатів не дав (Справа Рибака, арк. 18). Під час арешту і запровадження до КПЗ 24 вересня 1940 р. фігурант агентурної справи «Станиця» Василь Шабаровський («Баян») намагався втекти, скориставшись неуважністю охоронців. Лише після кількогодинного розшуку його затримали: він ховався у траві за 2–3 км від місця втечі (Накази, арк. 161–162).

Напередодні Нового 1941 р. і в час Різдвяних свят Управління НКВС (УНКВС) у Рівненській обл. провело масові арешти членів та симпатиків ОУН на Демидівщині. Ця операція супроводжувалася низкою екссесів: вчинення нелегалами ОУН збройного спротиву під час затримання, спроб втеч у момент арешту із КПЗ, нападів на слідчих на допитах (Жив'юк, 2011, с. 49–53).

ОУН на Демидівщині, що нараховувала близько 40 членів, створив і очолював районний комендант Михайло Цибульський («Чорний»), уродженець с. Новосілки, випускник Луцької гімназії, учитель школи в с. Боремелі. Він загинув проти ночі на 8 січня 1941 р. на одному з Боремельських хуторів, у хаті Феофана Кучера, під час перестрілки зі співробітниками НКВС, які оточили будівлю. На Різдво в помешканні Кучерів їхня донька, активістка ОУН Неоніла Кучер («Сунічка»), яка навчалася з Михайлом Цибульським у Луцькій гімназії і була його симпатією, організувала вечірку («ялинку»). На неї вона запросила дітей місцевого священника Григорія Геруса (Борщевич, 2004, с. 76–77): Ларису (свою подругу), Анатолія і В'ячеслава. Ввечері на хутір на лижах добрався Цибульський, а разом із ним завітали оунівці Петро Нищий із Нив Золочівських і Дмитро Сич зі Новосілок, які о 2-й ночі зібралися і пішли з хутора. На допиті в м. Інта Комі АССР 26 березня 1968 р. Неоніла Кучер, яка на той час відбула майже 14-річне покарання в таборах, розповіла: «У цей вечір [7 січня 1941 р.] до нас на гулянку прийшов Цибульський Михайло, колишній мій

співучень по гімназії, з яким я була в гарних взаєминах. Коли молодь розійшлася, Цибульський залишився ночувати в нашій хаті, оскільки до себе додому йому йти було далеко. До цього він був кимось поранений і ще не повністю одужав, почував він себе не дуже добре. Залишилася ночувати в хаті й Герус Лариса, їй тоді було 15 років, зі своїм шестирічним братом. Уночі, коли ми всі спали, до хати почувся стук, на який вийшов батько. Ті, хто стукав, запитали в батька, чи є в нашій хаті хто-небудь сторонній. Батько відповів ствердно. Тоді вони стали вимагати, щоб батько вів їх до Цибульського, який ночував у хаті. Батько йшов попереду з лампою, за ним йшли ті, хто стукав. Коли батько відчинив двері до кімнати, де ночував Цибульський, той через щілину між дверима, де вони навішуються на петлі, і стіною почав стріляти. Лампа від пострілів згасла. Батько прибіг до нас у спальню, ті, хто стукав, вибігли на вулицю, Цибульський, очевидно, залишився на місці. Мій дідусь, чоловік старий і глухий [Лук'ян Нищий], накинувши на плечі кожуха, вирішив вийти на вулицю і подивитися, що сталося. Його не пускали, але в метушні він вийшов на вулицю, і, коли відкрив вхідні двері, був пострілом убитий. Цибульський прибіг до нас у спальню і сказав, що буде втікати через вікно. Батько відповів, що тікати не варто, проте він не послухався, відкрив вікно і вистрибнув. Його вбили зразу ж, від вікна він не встиг відбігти. Через деякий час з вулиці покликали, щоб у хаті запалили світло, і всі, хто є, вийшли на вулицю з піднятими догори руками. Коли ми всі вийшли, нас обшукали і пустили назад до хати» (КС-3, арк. 135).

Тіла вбитих забрали в Демидівку, де їх захоронили. Після приходу німецької влади, у липні–серпні 1941 р., М. Цибульського перепоховали на цвинтарі в Новосілках. Чин похорону звершив о. Г. Герус (КС-3, арк. 178, 180).

Слідча частина УНКВС взялася за розслідування справи «антирадянської повстанської української націоналістичної організації» в Демидівському р-ні. Одним із заарештованих був 46-річний Петро Сич. Він народився 5 жовтня 1894 р. у с. Новосілки Дубенського повіту, мав фізичну ваду – сліпоту правого ока (Справа Сича, арк. 11 (пакет)). Його син Дмитро став ближчим помічником Михайла Цибульського й загинув у лісі поблизу с. Боремель 1941 р. (Денишук, 2005, с. 162), ймовірно, тієї ж ночі, що й районний комендант ОУН. У будинку старшого Сича відбувалися наради керівного ядра районної оунівської організації на чолі з М. Цибульським (Справа Сича, арк. 6–6 зв.).

Як свідчить рапорт начальника слідчої частини УНКВС Євгена Лосєва від 28 грудня 1940 р.: «... на черговому допиті в оперуповноваженого Зарицького Сич задушив останнього з допомогою наявної мотузки, забрав пістолет і намагався зникнути... Під час затримання Сич був поранений, а також в результаті падіння з другого поверху пошкодив ноги і хребет» (Справа Чайковського, арк. 280–282).

Наступного дня Євген Лосєв подав начальнику УНКВС Романові Крутову новий рапорт про відвідання разом зі слідчим апарату особливо уповноваженого Павлом Трофімовим у тюремній лікарні пораненого Петра Сича. Вони встановили, що той розірвав на собі бинти, намагався падати з ліжка, під час відвідин лежав, стогнучи, із заплещеними очима. Незважаючи на це, відвідувачі дійшли висновку, що П. Сич симулює, стан його здоров'я добрий, рана загоюється. У рапорті зазначено: «На поставлене йому питання розповісти, як він задушив тов. Зарицького, Сич досить чітко і ясно розповів, що тов. Зарицький ніби став у процесі допиту завдавати Сичу ляпасів, а потім ніби вдарив його в область статевого органу, після чого Сич накинунув на Зарицького мотузку, якою він підв'язував штани. Судячи з розповіді Сича,

між ними відбулася боротьба, в результаті якої Сич виявився сильнішим і після задушення тов. Зарицького забрав у нього револьвер та вистрибнув у вікно. Мотузку на Зарицького Сич, за його заявою, накинув не ззаду, а спереду, в той момент, коли Зарицький підійшов до нього. На питання до Сича, чому він, маючи пістолет, не стріляв у співробітників тюрми, які його затримували, Сич заявив, що намагався стріляти і зводив неодноразово курок, однак пострілів не здійснив, оскільки користуватися пістолетом не міг» (Справа Сича, арк. 7).

Петро Сич помер у лікарні тюрми № 1 НКВС м. Рівне 1 січня 1941 р. В акті розтину його тіла, складеному чомусь аж 24 лютого 1941 р., зазначено характер отриманого поранення: куля увійшла у праву легеню і, зрикошетивши від ребра, вийшла з лівої сторони грудної клітки. Внаслідок цього понад літр крові потрапив до правої плевральної порожнини, 300 мл – до лівої (Справа Сича, арк. 8–9). Що й стало, очевидно, причиною смерті.

Оперуповноважений 2-го відділу УДБ (Управління державної безпеки) УНКВС у Рівненській обл. Дем'ян Зарицький, якого задушив Петро Сич, народився 1909 р. у с. Кухарі (вщент зруйноване під час російської повномасштабного вторгнення навесні 2022 р.) Київської губернії в українській сім'ї, закінчив чотири курси Одеського інституту інженерів водного транспорту (1939), звідки був мобілізований на службу у НКВС. Перша посада – оперуповноважений водного відділу УНКВС Одеської обл., згодом – начальник Клесівського РВ НКВС Рівненської обл. (ОС Зарицького, арк. 3–3 зв.).

На цій посаді Д. Зарицький допускав «антипартійні поступки» (більшовицький евфемізм, який приховував статеву розпушеність, привласнення майна, що залишилося після виселення осадників, тощо). Бюро Рівненського обкому Комуністичної партії (більшовиків) України ухвалило постанову про зняття Д. Зарицького з посади начальника райвідділення НКВС і переведення в апарат УНКВС, де він знайшов свою смерть.

Начальник УНКВС Р. Крутов 4 січня 1941 р. видав наказ № 3 «Про посилення пильності і підвищення вимогливості до слідчих у роботі з арештованими», зумовлений цією екстраординарною подією. Наказова частина документа вимагала від усіх оперативників Управління і райвідділів НКВС посилити обережність та пильність у роботі з арештованими. Запроваджувалась обов'язкова щоденна перевірка підготовки кімнати для допитів, вимагалось прибрати зі столу слідчого всі важкі предмети, залишивши легку чорнильницю, ручку, листок промокального паперу та необхідний для слідства матеріал. Біля столу потрібно було тримати свічку і сірники для вечірньої роботи. Співробітники мали вийняти ключ із дверей кімнати та винести з неї всі зайві предмети, звернувши особливу увагу на очищення місця навколо столу, де сидітиме арештований. Перед допитом арештант підлягав перевірці й ретельному особистому обшуку, йому належало сидіти на стільці подалі від слідчого і вікон, категорично заборонялося ходити; слідчий не мав права повертатися до арештованого спиною, підходити до нього близько, давати йому пити зі склянки (пити арештант мав самостійно з бляшаної кружки, поставленої неподалік, із дозволу слідчого). Допит «особливо серйозних арештованих у вечірній і нічний час» та «очні ставки у всіх випадках» мали проводити двоє слідчих, таких арештованих дозволялося допитувати лише в Рівному, Дубні й Костополі. Винних «у допущенні розхлябаності і безпечності» Р. Крутов погрожував «притягати до суворої відповідальності, а в особливо серйозних випадках – віддавати до суду» (Справа з наказами, арк. 2–3).

Однак застереження і погрози начальника управління допомогли мало. Інший фігурант справи щодо «націоналістичної організації» в Демидівському р-ні, заарештований у ніч на 8 січня 1941 р. мешканець с. Лисин Олександр Гімбаржевський 18 січня 1941 р. намагався під час допиту задушити слідчого УНКВС Тихона Денисенка, поштовхом до чого, очевидно, став вчинок Петра Сича 26 грудня 1940 р.

Непокору оперативникам УДБ О. Гімбаржевський виявив одразу після затримання, зробивши спробу втечі з Демидівського райвідділення міліції (КС-2, арк. 265). Так само повівся інший затриманий мешканець Лисина – Андрій Демчук, який зістрибнув із саней і встиг відбігти на 2 км, поки його наздогнали конвоїри (КС-2, арк. 264).

Під час арешту в Олександра Гімбаржевського було вилучено низку видань, яку слідство кваліфікувало як «антисоветська націоналістична література»: «Життя в Пласті» Олександра Тисовського (Львів, 1921); праці Михайла Грушевського і Гната Хоткевича про Богдана Хмельницького; часопис «Пласту» для молоді та юнацтва «На сліді» (ч. 1, лютий 1936, ред. Юрій Старосольський); «Як живеться українському народови в Австрії» Володимира Левицького (Відень, 1915); «Хронологічний огляд історії середніх віків» зі «Всесвітньої історії для висших клас середніх шкіл» Вікентія Закшевського (Львів, 1901). На сторінках деяких із цих книг були зроблені написи: «Геть ССРСР!», «Ще не вмерла Україна» й ін. Окрім того, в О. Гімбаржевського вилучили власноруч виготовлену антирадянську листівку-плакат «Крути – історичний нарис» (КС-2, арк. 257), яка була точною копією нарису в першому числі часопису «На сліді» (Зенон, 1936), авторство якого належало редакторові першого пластового часопису «Промінь» Любомирові-Зенонові Бечу (Романюк, 2003).

На допиті 18 січня 1941 р. О. Гімбаржевський заявив, що читав і переписував цю літературу для піднесення свого освітнього рівня, що не дивно, оскільки журнал «На сліді» був орієнтований на молодь і мав завдання сприяти самоосвіті та формуванню характеру юнацтва. Конфісковану літературу Олександр запозичив у брата Пилипа, який 1939 р. виїхав на навчання до Югославії. Пилип Гімбаржевський зібрав солідну, як на той час, бібліотеку, передплачував газети «Нове село», «Молоде село», «Народна справа», «Громадський голос», журнали «Комар», «Відродження» та ін. Брати регулярно листувалися (КС-1, арк. 132). Навдивовижу співзвучними виявилися їхні аспірації під час Другої світової війни: 7 лютого 1942 р. абсолювент лісництва П. Гімбаржевський виголосив доповідь про Крути на зібранні української колонії в Загребі (Любовець та ін., 2013, с. 146).

Зрештою, О. Гімбаржевського звинуватили в розповсюдженні «націоналістичної, контрреволюційної» літератури в селах Демидівського р-ну, поширенні закликів до повстання проти радянської влади та встановлення самостійної України, проведенні антирадянської діяльності (у день виборів депутатів Народних зборів під виглядом допомоги неписьменним викреслював із бюлетенів провладних кандидатів) (КС-3, т. 5, без арк.). Його, як і 15 із 22-х заарештованих, згодом засудили до вищої міри покарання та розстріляли в Рівненській тюрмі НКВС № 1 22 червня 1941 р.

Спроба розправитися 18 січня 1941 р. зі слідчим Т. Денисенком виявилася для О. Гімбаржевського невдалою, оскільки тоді на крик жертви (екзекутори й жертви дивним чином помінялися місцями) збіглися зі сусідніх кабінетів колеги-слідчі – Михайло Харитонов, Лев Кірзнер, Самуїл Духовний – і врятували Тихона Денисенка: «18-го січня 1941 р., о 16 год. 20 хв., працюючи в своїх кабінетах на першому по-

версі обласного УНКВД [УНКВС – А. Ж.], ми почули крик про допомогу старшого слідчого слідчастини УНКВД – лейтенанта держбезпеки тов. Денисенка Тихона Івановича, який працював у сусідній з нами кімнаті з арештованим Гімбаржевським Олександром Гнатовичем, учасником антирадянської організації “ОУН”.

Прибігши на крик до вказаної кімнати, ми побачили тов. Денисенка, лежачого біля вікна, в правому кутку кімнати, придушеного арештованим Гімбаржевським, при чому Гімбаржевський правою рукою тримав тов. Денисенка за горло, а лівою рукою намагався вирвати металічний прут, яким було загороджене вікно.

Права нога Гімбаржевського стояла на животі лежачого тов. Денисенка, а ліва знаходилася на радіаторі обігріву біля вікна.

Гімбаржевський, побачивши нас, кинув душили тов. Денисенка і переключив обидві руки на злом решітки вікна, дякуючи чому, йому вдалося вирвати один прут, яким намагався вчинити спротив у момент відтягування його від вікна.

Лежачий без почуттів тов. Денисенко був нами з підлоги піднятий, якого швидко повернули до свідомості.

Зовнішній огляд тов. Денисенка виявив, що він зазнав тяжкого катування, на шії були темно-червоні плями, які утворилися в результаті сильного натиску пальців, кровоточиві подряпини пальцями, суконна, сорочка зім’ята і вимазана крейдою зі стіни, пасок перекошений» (КС-2, арк. 266–267).

Згодом, 6 лютого 1941 р., у рапорті на ім’я начальника УНКВС Р. Крутова старший слідчий Т. Денисенко так інтерпретував цей інцидент: «18-го січня 1941 р. мною був викликаний на допит арештований як учасник ОУН Гімбаржевський Олександр Гнатович. До 14 години він, будучи не зв’язаним, поводив себе на допиті винятково виключно, декілька разів вставав зі стільця, оглядав розташування речей у кімнаті, весь час просив пити, просив надати йому можливість писати власноручні покази, заявляючи, що “на поставлене питання можу відповісти лише в письмовій формі”.

О 14 годині за розпорядженням начальника слідчастини тов. Лосева Гімбаржевському були зв’язані руки. Зв’язали їх тов. Романов разом з комендантом УНКВД тов. Климчуком електрошнуром назад.

Після цього, будучи ще більш озлобленим, Гімбаржевський став битися головою об стіну, в результаті чого мною разом з тов. Романовим стілець від стіни був дещо відсунутий. Залишившись наодинці з Гімбаржевським, я продовжив допит останнього.

О 16 г. 20 хв. він раптово стрибнув на мене (я в цей час стояв за столом біля вікна) і, схопивши мене за горло, став відбирати “наган”, який знаходився в кобурі. Я не міг протистояти його силі і був ним повалений на підлогу, після чого він схопив мене за горло і знову намагався відняти “наган”, але зробити це йому не вдалось, оскільки я лежав на правому боці і правою рукою тримав кобурю.

Опинившись у такому становищі, я став кричати, в результаті чого до кімнати вбігли тт. Кірзнер, Духовний, Харитонов та ін., які запобігли спробі арештованого Гімбаржевського.

Перед тим, як кинутися на мене, Гімбаржевський просив дати йому води, а в момент стрибка закричав: “Дайте мені, козакові, можливість померти на рідній землі Волинській”» (Там само, арк. 268–269).

Після нападу Олександра Гімбаржевського на Тихона Денисенка справу передали старшому слідчому Петрові Шоху. Всі наступні допити О. Гімбаржевського той проводив у присутності ще одного співробітника обласного управління НКДБ.

Старший слідчий слідчої частини УНКВС–УНКДБ у Рівненській обл. Тихон Денисенко народився 1908 р. у с. Ворсівка Радомисьльського повіту Київської губернії. З 10-річного віку, коли залишився круглою сиротою, і до повноліття хлопець наймитував, згодом працював на Малинській паперовій фабриці. З 1928 р. навчався на робітничих факультетах інститутів народної освіти в Ніжині й Одесі, у тій же Одесі – при Фізико-хіміко-математичному інституті. Зрештою, у 1932–1936 рр. закінчив Московський інститут народного господарства ім. Плеханова, після чого очолив планово-економічний відділ Куйбишевського лікєро-горілчаного заводу, зайнявши місце плановика, який «виявився ворогом народу». Здавалося б, Т. Денисенко вигідно скористався радянським класовим ліфтом, кардинально змінивши соціальний статус. Однак у 1939 р. відбувся новий поворот у його долі: партком заводу рекомендував його до вступу у Вищу школу Головного управління державної безпеки НКВС у Москві (ОС Денисенка, арк. 3–3 зв., 12, 19).

Навчання в ній Т. Денисенко закінчив у травні 1940 р., одержавши відмінні оцінки з марксизму-ленінізму, агентурно-оперативної роботи, слідства, добру – з історії народів СРСР, «стрілок 1-го класу» – з вогневої підготовки. Начальник школи комбриг Никанор Давидов і секретар партбюро старший лейтенант держбезпеки Савелій Шерман вирішили, що Тихона Денисенка можна використати на посаді начальника відділення УНКВС (ОС Денисенка, арк. 13), після чого його скерували на роботу в Рівне.

Упродовж другого півріччя 1940 р. старший слідчий лейтенант держбезпеки Т. Денисенко закінчив розслідування 55 справ на 55 осіб, із яких 7 справ були передані на розгляд обласного суду, 39 – на Особливу нараду, 9 – припинено. З кінця листопада 1940 р. Т. Денисенко працював над «серйозною груповою справою (антирадянська організація ОУН), маючи в цьому відповідний успіх» (ОС Денисенка, арк. 7). Аж до того часу, поки не зіткнувся на допиті 18 січня 1941 р. із фігурантом цієї справи Олександром Гімбаржевським. Щодо подальшої долі Т. Денисенка, то, за інформацією у книзі пам'яті співробітників держбезпеки, він зник безвісти в 1941 р. під час німецько-радянської війни (Андрианов і др., 1995, с. 139).

Додам, що одним із тих, хто прибіг на допомогу Тихонові Денисенку, коли його ледь не задушив Олександр Гімбаржевський, був старший слідчий УНКВС Лев Кірзнер. Він народився 1913 р. у с. Окни Тираспольського повіту Херсонської губернії, працював на заводі «Арсенал» у Києві, закінчив 2-річну юридичну школу, звідки потрапив до НКВС. Восени 1939 р. брав участь в анексії Західної Волині, залишений для роботи в Рівному. За місяць після ексцесу з О. Гімбаржевським, 17 лютого 1941 р., Л. Кірзнера заарештували і звинуватили за ст. 206-17а Кримінального кодексу УРСР у зловживанні владою. Підставою стало звільнення ним однієї із заарештованих, яку він згодом використовував для задоволення своїх сексуальних потреб. 25 березня 1941 р. Військовий трибунал військ НКВС засудив Л. Кірзнера до 3 років ув'язнення і позбавив спеціального звання «сержант держбезпеки» (Справа Кірзнера).

У 1964 р. він звернувся у КДБ при Раді Міністрів УРСР із заявою про реабілітацію, де твердив, що був «неправдиво» звинувачений і засуджений, перевезений у київську тюрму, з початком німецько-радянської війни евакуйований із тюрмою до Новосибірська, звідки призваний рядовим у Червону армію, нагороджений орденом «Червона зірка» і медалями (Справа Кірзнера, арк. 96–96 зв.). Однак із нагородного листа, який склав зі слів Л. Кірзнера командир 85-го окремого винищувального протитанкового дивізіону Косяченко (ім'я не встановлено) 25 серпня 1945 р., видно,

що до Новосибірська Л. Кірзнер евакуйований не був, а воював із 8 липня 1941 р. у загороджувальному загоні (заградотряді) з оборони Житомира і Києва, був поранений та лікувався (Кирзнер, 2021).

Отже, органам радянської держбезпеки, попри максимальне використання державних, військових, економічних, політичних ресурсів, під час операції «зачищення» території Рівненської обл. у 1940–1941 рр. не вдалося придушити опір підпілля українських націоналістів. Завадила цьому низька професійна підготовка співробітників НКВС–НКДБ, залучених до виконання завдання, злочинні методи роботи, запозичені ними із практик Великого терору. Натомість учасники підпілля ОУН, що поклалися на свою солідарність, знання й досвід, виявили високий рівень національної свідомості, були мотивовані відстоювати власні переконання і жертовно боронити свою землю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрианов, А., Бысов, В., Казакова, Л., Корзенков, В., Ловырев, Е., Лозовой, А., Литвинов, М., Пугачев, В., Ухин, Н., Ямпольский, В., Ярцев, Д. (сост.). (1995). *Книга Памяти сотрудников органов контрразведки, погибших и пропавших без вести в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.* Москва: Граница.

Баран, В., Токарський, В. (2014). «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів.

Борщевич, В. (2004). *Волинський пом'яник*. Рівне.

Васильев, В., Віола, Л., Подкур, Р. (авт.-уклад.). (2017). *Відлуння Великого терору*. Збірник документів: у 3 т. (Т. 1: Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.)). Київ: Видавець В. Захаренко.

Денищук, О. (упоряд.). (2005). *Книга Пам'яті і Слави Волині*. (Т. 10: Рівненська область. Демидівський район). Рівне: ППДМ.

Директиви НКВС УСССР (20 квітня 1940 р. – 7 серпня 1940 р.). Спр. 34. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ, оп. 1, ф. 9, 290 арк.*

Жив'юк, А. (2011). *За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кінець 1930-х – кінець 1950-х років)*. Рівне: ППВПФ «Папірус–Друк».

Жив'юк, А. (2018). «Використані та викинуті»... на Західну Україну: виконавці Великого терору як «радянзатори» Рівненської області (1939–1941 рр.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2(50), 69–122.

Зенон, Б. Л. (1936). Крути. Історичний нарис. *На сліди*, 1, 3–4.

Казанівський, Б. (1975). *Шляхом Легенди. Спомини*. Лондон: Українська видавнича спілка.

Кирзнер, Лев Маркович. (2021). https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie80223830/

Кокін, С., Росман, Дж. (авт.-упоряд.). (2018). *Відлуння Великого терору*. Збірник документів: у 3 т. (Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за «порушення соціалістичної законності»). Кн. 1: НКВС Молдавської АРСР, Дорожньотранспортний відділ ГУДБ НКВС Північно-Донецької залізниці, УНКВС по Житомирській області та УНКВС по Одеській області). Київ: Видавець В. Захаренко.

КНП: Контрольно-наглядове провадження з кримінальної справи по звинуваченню Гурина П. С., Андрейчук Р. Т., Ковалевич О. Я. Спр. 10791. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 4(Р), 174 арк.

КС-1: Кримінальна справа по звинуваченню Самолюка А. В. та ін. Спр. П-5811. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), т. 3, 272 арк.

КС-2: Кримінальна справа по звинуваченню Самолюка А. В. та ін. Спр. П-5811. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), т. 4, 325 арк.

КС-3: Кримінальна справа по звинуваченню Самолюка А. В. та ін. Спр. П-5811. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), т. 5, 281 арк.

Кокін, С., Россман, Дж. (авт.-упоряд.). (2019). *Відлуння Великого терору*. Збірник документів: у 3 т. (Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за «порушення соціалістичної законності». Кн. 2: УНКВС по Київській області, УНКВС по Миколаївській області, УНКВС по Вінницькій області, УНКВС по Харківській області та УНКВС по Ворошиловградській області). Київ: Видавець В. Захаренко.

Кучерепа, М., Вісин, В. (2005). *Волинь: 1939–1941 рр.*: навч. посібн. Луцьк: Волинська обласна друкарня.

Любовець, О., Березовський, О., Бутко, С., Тищенко, А., Цимбал, І. (упоряд.). (2013). *Бій під Крутами в національній пам'яті*: зб. док. і матер. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети».

Накази з особового складу УНКВС Рівненської області за 1940–1941 рр. Спр. 3. *Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Рівненській області*, ф. 1, оп. 1, 227 арк.

ОС Денисенка: Особова справа. Денисенко Тихон Іванович. Спр. 926. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 3(Р), оп. 2, 91 арк.

ОС Зарицького: Особова справа. Зарицький Дем'ян Іванович. Спр. 1681. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 3(Р), оп. 2, 46 арк.

Романюк, М. (2003). Беч Любомир-Зенон. В *Енциклопедія сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-39581>

Савін, А., Тепляков, О., Юнге, М. (уклад.). (2019). *Відлуння Великого терору*. Збірник документів: у 3 т. (Т. 3: Чекісти Сталіна в лещатах «соціалістичної законності». Его-документи 1938–1941 рр.). Київ: Видавець В. Захаренко.

Слідча справа: Слідча справа щодо вбивства співробітників Костопільського РВ НКВС тт. Васько С. Н., Ненахова Н. Т., Іванова Н. С. Спр. 179. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 3(Р), оп. 2, 50 арк.

Слідчий матеріал: Слідчий матеріал з обвинувачення Мушина Стаха Івановича. Спр. П-13304. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 40 арк.

Справа з наказами: Справа з наказами по Управлінню НКВС в Рівненській області за 1941 р. Спр. 5. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 21, ф. 1, 42 арк.

Справа Кірзнера: Справа по звинуваченню Кірзнера Лева Марковича. Спр. П-739. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 110 арк.

Справа Рибак: Справа по звинуваченню Рибак Григорія Миколайовича. Спр. П-13245. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 29 арк.

Справа Сича: Справа по звинуваченню Сич Петра Михайловича. Спр. 9973. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 4(Р), 18 арк.

Справа Стельмаха: Справа по звинуваченню Стельмаха Пахома Павловича. Спр. 9680. ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 4(Р), 26 арк.

Справа Тарасюка: Справа по звинуваченню Тарасюка Кирила Никифоровича. Спр. П-16174. ГДА СБУ, м. Рівне, ф. 5(Р), 22 арк.

Справа Чайковського: Справа по звинуваченню Чайковського Миколи Івановича та ін. Спр. 3323. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), оп. 2, ф. Р-2771, 496 арк.

REFERENCES

Andrianov, A., Bisov, V., Kazakova, L., Korzenkov, V., Lovirev, Ye., Lozovoi, A., Litvinov, M., Pugachev, V., Ukhin, N., Yampolskii, V., Yartsev, D. (Comps.). (1995). *Kniga Pamyati sotrudnikov organov kontrrazvedki, pogibshikh i propavshikh bez vesti v godi Velikoi Otechestvennoi voini 1941–1945 gg.* Moskva: Granitsa (in Russian).

Baran, V., Tokarskyi, V. (2014). «*Zachystka*»: *politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Borshcheych, V. (2004). *Volynskiy pomiannyk.* Rivne (in Ukrainian).

Vasyliiev, V., Viola, L., Podkur, R. (Auth.-Comps). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru.* Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 1: Partiini zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin NKVS URSR (lystopad 1938 – lystopad 1939 pp.)). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Denyshchuk, O. (2005). (Comp.). *Knyha Pamiati i Slavy Volyni.* (T. 10: Rivnenska oblast. Demydivskiy raion). Rivne: PPDM (in Ukrainian).

Dyrektyvy NKVS USSR (20 kvitnia 1940 r. – 7 serpnia 1940 r.). Spr. 34. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), m. Kyiv,* op. 1, f. 9, 290 арк. (in Ukrainian).

Zhyviuk, A. (2011). *Za moskovskym chasom: kontroversii radianizatsii Rivnenshchyny (kinets 1930-kh – kinets 1950-kh rokiv).* Rivne: PPVPF «Papirus–Druk» (in Ukrainian).

Zhyviuk, A. (2018). «*Vykorystani ta vykynuti*»... na Zakhidnu Ukrainu: vykonavtsi Velykoho teroru yak «*radianizatory*» Rivnenskoï oblasti (1939–1941 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB,* 2(50), 69–122 (in Ukrainian).

Zenon, B. L. (1936). Kruty. Istorychni narys. *Na slidi,* 1, 3–4 (in Ukrainian).

Kazanivskiy, B. (1975). *Shliakhom Lehendy. Spomyny.* London: Ukrainka vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Kirzner, Lev Markovich. (2021). https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie80223830/ (in Russian).

Kokin, S., Rossman, Dzh. (Auth.-Comps). (2018). *Vidlunnia Velykoho teroru.* Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobotnykiv orhaniv NKVS URSR, zasudzhenykh za «porushennia sotsialistychnoi zakonnosti»). Kn. 1: NKVS Moldavskoi ARSR, Dorozhnotransportnyi viddil HUDB NKVS Pivnichno-Donetskoï zaliznytsi, UNKVS po Zhytomyrskii oblasti ta UNKVS po Odeskii oblasti). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Kokin, S., Rossman, Dzh. (Auth.-Comps). (2019). *Vidlunnia Velykoho teroru.* Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobotnykiv orhaniv NKVS URSR, zasudzhenykh za «porushennia sotsialistychnoi zakonnosti»). Kn. 2: UNKVS po Kyivskii oblasti, UNKVS po Mykolaivskii oblasti, UNKVS po Vinnytskii

oblasti, UNKVS po Kharkivskii oblasti ta UNKVS po Voroshylovhradskii oblasti). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Kontrolno-nahliadove provadzhennia z kryminalnoi spravy po zvynuvachenniu Hurina P. S., Andreichuk R. T., Kovalevych O. Ya. Spr. 10791. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 4(R), 174 ark. (in Ukrainian).

Kryminalna sprava po zvynuvachenniu Samoliuka A. V. ta in. Spr. P-5811. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), t. 3, 272 ark. (in Ukrainian).

Kryminalna sprava po zvynuvachenniu Samoliuka A. V. ta in. Spr. P-5811. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), t. 4, 325 ark. (in Ukrainian).

Kryminalna sprava po zvynuvachenniu Samoliuka A. V. ta in. Spr. P-5811. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), t. 5, 281 ark. (in Ukrainian).

Kucherepa, M., Visyn, V. (2005). *Volyn: 1939–1941 rr.: navch. posibnyk*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia (in Ukrainian).

Liubovets, O., Berezovskyi, O., Butko, S., Tyshchenko, A., Tsymbal, I. (Comps.). (2013). *Bii pid Krutamy v natsionalnii pamiaty: zb. dok. i mater*. Kyiv: DP NVTs «Priorityty» (in Ukrainian).

Nakazy z osobovoho skladu UNKVS Rivnenskoï oblasti za 1940–1941 rr. Spr. 3. *Arkhiv Upravlinnia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy v Rivnenskkii oblasti*, f. 1, op. 1, 227 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava. Denysenko Tykhon Ivanovych. Spr. 926. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 3(R), op. 2, 91 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava. Zarytskyi Demian Ivanovych. Spr. 1681. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 3(R), op. 2, 46 ark. (in Ukrainian).

Romaniuk, M. (2003). Bech Liubomyr-Zenon. V *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. <https://esu.com.ua/article-39581> (in Ukrainian).

Savin, A., Tepliakov, O., Yunhe, M. (Comps.). (2019). *Vidlunnia Velykoho teroru*. Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 3: Chekisty Stalina v leshchatakh «sotsialistychnoi zakonnosti»). Eho-dokumenty 1938–1941 rr.). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Slidcha sprava shchodo vbyvstva spivrobitnykiv Kostopil'skoho RV NKVS tt. Vasko S. N., Nenakhova N. T., Ivanova N. S. Spr. 179. *HDA SBU, m. Rivne*, op. 2, f. 3(R), 50 ark. (in Ukrainian).

Slidchyi material z obvynuvachennia Mushyna Stakha Ivanovycha. Spr. P–13304. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 40 ark. (in Ukrainian).

Sprava z nakazamy po Upravlinniu NKVS v Rivnenskkii oblasti za 1941 r. Spr. 5. *HDA SBU, m. Rivne*, op. 21, f. 1, 42 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Kirznera Leva Markovycha. Spr. P–739. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 110 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Rybak Hryhoriia Mykolaiovycha. Spr. P–13245. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 29 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Sych Petra Mykhailovycha. Spr. 9973. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 4(R), 18 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Stelmakha Pakhoma Pavlovycha. Spr. 9680. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 4(R), 26 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenniu Tarasiuka Kyryla Nykyforovycha. Spr. P–16174. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 22 ark. (in Ukrainian).

Sprava Chaikovskoho: Sprava po zvynuvachenniu Chaikovskoho Mykoly Ivanovycha ta in. Spr. 3323. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.)*, op. 2, f. R-2771, 496 ark.

Andrii ZHYVYUK

PhD (History), Associate Professor

Doctoral Candidate at the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

e-mail: derzhy60@gmail.com

EXCESSES DURING THE ARRESTS AND INTERROGATIONS OF OUN MEMBERS BY THE NKVD–NKGB CO-WORKERS IN THE RIVNE REGION (1940–1941)

It is indicated that to solve the task in the western regions of the Ukrainian SSR, methods and personnel tested during the «great terror» of the 1930s in the USSR were used. The management and operational staff of the NKVD–NKGB involved in the «clearing» operation, their professional training, and work methods were considered. Emphasis is placed on the use during the Sovietization of Western Ukraine of a significant number of new appointees in the NKVD–NKGB system, graduates of departmental schools who trained personnel for state security agencies.

The origin, education, origins of national consciousness, motivation for the actions of individual members of the OUN underground are clarified, and their sacrifice is characterized. Dramatic clashes between members of the OUN and NKVD–NKGB employees during border crossings, arrests, staging, and imprisonment are highlighted.

It is noted that in the confrontation between the Soviet repressive bodies and the participants of the Ukrainian national liberation movement, the former had state, military, economic, political institutions and tools at their disposal, while the opposing side could count on the solidarity of the members of their organization, their own knowledge and experience, and moral stability.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, People's Commissariat of Internal Affairs, People's Commissariat of State Security, Rivne region, Sovietization, repression, arrests, interrogations, resistance, armed clashes, escapes, Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine.

Олеся ІСАЮК
доктор філософії
науковий співробітник
Центру досліджень визвольного руху
науковий співробітник
Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6339-0438>
e-mail: isaiuk.o@gmail.com

«ТРЕБА ЛЮДЕЙ БУДИТИ НЕ ЗІ СНУ, А ЗІ СТРАХУ»: ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКОГО ТЕРОРУ У ЗВІТАХ ПОХІДНИХ ГРУП ОУН(Б) І РЕЙДОВИХ ГРУП УПА

Розглянуто маловідомий аспект діяльності похідних груп Організації українських націоналістів (революційної) влітку 1941 р., які одними з перших спостерігали, зокрема, морально-психологічний стан українців після понад 10 років перебування в атмосфері тотального терору, а також стали жертвами геноциду. Спостережено і зроблено спробу проаналізувати наслідки пережитого в поведінці та способі мислення наддніпрянських українців. У результаті описаних обставин у звітах похідних груп ОУН(б), а пізніше рейдових загонів УПА 1944–1945 рр. було збережено низку спостережень, у яких відобразилися симптоми колективного травматичного розладу, що був наслідком геноциду.

Розглянуто описи, замальовки та нотатки у складі звітів похідних груп ОУН(б) і рейдових загонів УПА, присвячені психологічному стану й настроям населення з погляду теорії комплексної травми за Джудіт Герман, та проаналізовано, які симптоми травми могли насправді спостерігати члени ОУН(б) і бійці УПА. На основі корпусу збережених звітів як «похідних груп», так і рейдових загонів УПА стверджено, що звітодавці однозначно спостерігали вияви цінностей виживання, симптоми «завмирання» або навпаки гарячкової діяльності, спрямованої на уникнення імовірної загрози. Окрему увагу приділено способі передачі цих спостережень, аналіз яких необхідний у разі ідентифікації спостережених симптомів. Встановлено, що особливо цінні у збережених джерелах спроби аналізу генези зафіксованих симптомів і спостереження кореляцій між віком та досвідом різних суспільних груп й інтенсивністю виявів симптомів, які свідчать про наявність травматичного синдрому. Зазначено, що, попри дещо утилітарний вимір спостережень, спричинених потребою аналізу потенційної здатності до опору в рядах підпілля, вони відзначаються глибиною та різноманітністю.

Ключові слова: похідні групи, ОУН(б), рейди, УПА, комплексний посттравматичний розлад, Центр України.

Тема місця Центру та Сходу України в політичній практиці Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)) зазвичай зводиться до трьох основних

проблем: соборності в ідеологічних побудовах бандерівців; підготовки й діяльності похідних груп, як і впливу їхнього досвіду на зміни в ідеології і тактиці бандерівців; а в останні роки – діяльності бандерівського підпілля в Центрі України впродовж Другої світової війни, як і спроб максимально подовжити його існування у повоєнні роки. Останнє було важливим також з огляду на перспективу перенесення окремих осередків визвольного руху в центральні та східні регіони і, можливо, формування або альтернативної бази, або «сплячих» осередків, завданням яких було дотримати до проголошення незалежності України або до сподіваної війни Заходу проти СРСР.

Кожен зі цих сценаріїв – як реально втілених, так і планованих – передбачав прибуття груп членів ОУН(б) у центральні регіони, яке історично втілювалося у двох формах: уже згаданих похідних груп ОУН(б) улітку–восени 1941 р. та рейдах загонів УПА (Української повстанської армії) в 1944–1948 рр. у Центр України. Перше з цих явищ прийнято розглядати в контексті політичної стратегії ОУН(б), спрямованої на відновлення незалежної Української держави, а також еволюції її ідеології, яка остаточно вилилася у «демократичний поворот», до якого суттєво доклався досвід, отриманий її членством у Центрі України (Дашкевич, Кук, 2001; Шанковський, 1958). Рейди УПА Центром України передусім розглядають як пошуки альтернативної бази для повстанського руху, яка могла б у «сплячому» стані перетривати період цілеспрямованих системних репресій і, можливо, проіснувати до часу початку ймовірної війни між СРСР та Заходом або ж до проголошення незалежності України (Патриляк, 2012). Так тлумачили цілі рейдів і самі керівники УПА, про що яскраво свідчать спогади керівника однієї із рейдових груп Костянтина Гіммельрайха: «Війна може закінчитися скоро, але може ще потривати довго, бо ж треба сподіватися, що німці будуть боронити завзято свою землю. Якщо війна затягнеться, нам треба брати до уваги можливість революції в СРСР. Також нам треба вчисляти можливість конфлікту між СРСР і альянтами. Бо ж СРСР, не зважаючи на міжнародні зобов'язання, розгромлює політичне життя окупованих ним країн Середньої Європи й багнетами заводять у них комуністичну тиранію. Тому ми повинні бути готові на ці можливості. Передусім в околиці Києва ми повинні мати сильний повстанський загін, силою бодай полку, який мав би вплив на настрої столиці, а в сприятливій ситуації зайняв столицю Київ» (Гіммельрайх, 1987, с. 219–220).

Обидва підходи цілком справедливі та логічні, але випускають з уваги один із важливих аспектів цілей похідних груп і рейдових загонів – той факт, що вагомою частиною тих завдань, які ставили перед собою «бандерівці» в обох випадках, було ознайомлення із настроями населення і вивчення їх. Як результат, у звітах похідних груп чимало місця займають описи морально-психологічного стану та настроїв місцевого населення.

Можна припустити, що бандерівські групи й повстанські загони були першими формаціями, які, крім декларованих цілей та одночасно з ними, ставили за мету саме вивчення ситуації через комунікування з місцевими українцями. Це було потрібно для розгортання підпільної мережі поза Галичиною й Волинню. Німців, зі зрозумілих причин, настрої і психоемоційний стан місцевого населення цікавили не надто, а ось для ОУН(б) вдала комунікація із населенням була одним із важливих чинників успіху або провалу майбутньої організаційної підпільної роботи.

І тут надзвичайно важливо, що бандерівці застали українське населення, яке пережило Голодомор і мало досвід життя в умовах терору та постійної небезпеки. Як наслідок, спостерігаючи й аналізуючи настрої і поведінку населення, вони аналізували

стан, відомий зараз як комплексний груповий травматичний розлад (Герман, 2015, с. 208–209) за Джудіт Герман (Judith Germann), а у звітах фіксували окремі його вияви.

Саме ці вияви в тому вигляді, у якому вони описані у звітах похідних груп і рейдових загонів, є основним об'єктом пропонованого дослідження, а основним завданням – аналіз і своєрідне «дешифрування» на основі формулювань, використаних підпільниками, симптомів колективної травми, які вони, найімовірніше, спостерігали. Відповідно мета – дослідити спосіб, у який члени похідних груп і рейдових загонів фіксували травматичні зміни у груповій та особистій поведінці населення України, та визначити, які саме симптоми комплексного травматичного розладу були зафіксовані.

Звіти похідних груп, які є основним джерелом дослідження, переважно опубліковані у спеціалізованих археографічних виданнях. Вони зосереджені в уже класичному виданні «Акт 30 червня. Українське державотворення» (Дашкевич, Кук, 2001). Звіти й нотатки з рейдів на Центр і Схід України містяться переважно в окремих томах «Нової серії» «Літопису УПА». Особливо щедрий у цьому т. 18 (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 419). Заради справедливості необхідно зазначити, що настрої населення, попри всю важливість цього показника для підпільної діяльності, не є основною темою звітів в обох випадках. Часто-густо це або обмежений сюжет, який справляє враження своєрідного додатку для оживлення розповіді й радше є особливістю стилю автора, або додаток до загального опису ситуації переважно у вступній частині. З описів очевидно, що їхні автори, найімовірніше, не аналізували більш детально суті та причин того, що спостерігали, обмежуючись констатацією у стилі «стероризовані більшовизмом» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 419). Зрештою, перед ними не стояло завдання такого аналізу і вони не мали потрібних для цього компетенцій. Хоча загалом такий діагноз правдивий, позаяк колективна травма була і є наслідком терористичної політики більшовицького режиму, але водночас він надто загальний, щоби сприймати його як діагноз.

Хоча час до часу у звітах трапляються описи епізодів зустрічей із населенням або реакцій населення на появу націоналістів чи повстанців. Вони – за належної деталізації – інколи дають більше інформації, аніж узагальнені описи, позаяк, із погляду теорії колективної травми, описи реакцій часто є симптоматичними, адже відбувалися у головні моменти: або звільнення з-під влади терористичного уряду у випадку похідних груп улітку 1941 р., або під час зустрічі з ними, за контакт із ким легко було отримати покарання від влади у випадку 1944–1945 рр.

Історіографію теми варто розділити на дві великі групи. Перша – дослідження похідних груп і рейдів УПА територією України поза західними областями. Чи не найбільшим та найгрунтовнішим дослідженням досі залишається праця Лева Шанковського «Похідні групи ОУН» (Шанковський, 1958). Ця тема здебільша фігурує в історіографії як частина ширших досліджень, до прикладу, монографія Івана Патриляка «Встань і борись... Слухай і вір...: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух. 1939–1960 рр.» (Патриляк, 2012) та дослідження Юрія Щура з історії визвольного руху на Запоріжжі «ОУН на території Запорізької області. 1940–1945. Документи і матеріали» (Щур, 2018). Також тема похідних груп і рейдових загонів закономірно з'являється у біографічних дослідженнях діячів ОУН(б), які мали до них відношення. Хронологічно останній приклад – дослідження Аліни Понипаляк про Василя Кука (Понипаляк, 2021).

Друга частина бібліографії – праці на тему колективної травми. Цей корпус формують дослідження Бруно Беттельгайма (Bruno Bettelheim) (Bettelheim, 1986),

Віктора Франкла (Viktor Frankl) (Frankl, 2007), Джудіт Герман (Герман, 2015), Дейва Гроссмана (Dave Grossman) (Grossman, 2011) й інших, які розглядають та аналізують формування і вияви колективної травми. Саме їхні праці стали методологічною базою для аналізу мимовільних свідчень.

Для детального означення територіальних меж дослідження і загального контексту варто більше предметно розглянути іпостасі, у яких націоналісти й повстанці з'явилися у Центрі України. Вперше вони появились у складі похідних груп, які вирушили слідом за німецькою армією із завданням формувати на місцях українські органи влади, військові загони, а окрема група мала проголосити в Києві відновлення незалежності України.

Загалом було три похідні групи. Перша – Північна – вирушила з Перемишля, повинна була рухатися за маршрутом Ковель–Луцьк–Рівне–Житомир–Київ. У кінцевому пункті учасники походу мали повторити те, що вдалося зробити у Львові – проголосити відновлення Української держави. Керував цією групою Микола Климишин. Після арешту його замінив у Житомирі Дмитро Мирон («Орлик»). Друга група – Центральна – вирушила на Схід під керівництвом Миколи Лемика. Маршрут починався аналогічно – в Перемишлі. Далі оунівці вирушили на Львів, а звідти попрямували до Києва через Тернопіль, Проскурів, Вінницю, Фастів. Опісля група мала через Полтаву добратися до Харкова. За початковим планом, після виконання основних завдань команда М. Лемика повинна була забезпечити кадри для української адміністрації Дону та Кубані. Найголовніше її завдання – участь у проголошенні Акта відновлення незалежності в Києві.

Стартовим пунктом третьої групи – Південної – був Сянок, що на Лемківщині. Загін під керівництвом Зиновія Матли мав іти через Дрогобич, Стрий, Проскурів, Вінницю, Дніпропетровськ у південні регіони України – в Одесу, на Донбас, у Крим. Цій групі належало організувати провід ОУН(б) для півдня і південного сходу.

«Друге пришестя» бандерівців за Збручем відбулося в 1944–1945 рр., коли керівництво підпілля відносно масово відправляло рейдові групи в Центр України. Заразом переслідувалося кілька цілей, тактичних і пропагандивних. Найперше йшлося про поширення інформації про визвольний рух серед населення і потенційно заснування нових осередків спротиву та вербування прихильників. Мав значення й моральний вплив на противника, тобто радянські спецслужби, які, очевидно, таке вторгнення на території, котрі вони вважали давно «зачищеними», сприймали як ляпас. Пізніше, у міру згасання активності УПА на Заході України, рейдів сильно поменшало, але в них з'явилася нова мета – спробувати знайти альтернативну базу, бажано якомога далі від рідного регіону.

Досягнення усіх цих цілей як похідних груп, так і рейдових загонів виявилось неможливим без урахування настроїв і політичних симпатій населення. Отже, спілкування й обсервації за цивільними були обов'язковим елементом діяльності похідних груп і рейдових загонів. Повстанці не могли знати про механізми та вияви колективної травми як наслідок перебування під тиском постійного терору, але одночасно не могли не зіткнутися з ними у процесі спілкування з українцями з-за Збруча.

Відповідно безпосередній предмет дослідження – сприйняття «підсоветських» українців, тобто мешканців регіонів, які перебували під контролем СРСР, особливо та частина обсервацій, у якій схоплено та зроблено спробу проаналізувати психологічні наслідки тоталітарного терору, зокрема геноциду.

Тут варто повторно зацентувати, що місцеве населення попередні 12 років прожило в атмосфері терору, який був основним методом управління сталінського СРСР, а тривале перебування в терорі й насиллі деформує як окрему особистість, так і спільноту в дуже специфічний спосіб, який американська дослідниця Дж. Герман називає комплексним посттравматичним розладом (Герман, 2015, с. 207–209).

Перш ніж перейти до детального аналізу рецепції у бандерівських звітах виявів цього синдрому, варто коротко проаналізувати його симптоми, оскільки одне із завдань авторки полягає у розгляді звітів похідних груп із погляду спостереження і зауважування ознак цього розладу.

Вихідним та спільним пунктом практично для всіх, хто досліджував психологічні наслідки тривалого перебування в умовах терору, є втрата відчуття контролю над ситуацією і її сенсу (Герман, 2015, с. 61). Саме це, а не жахіття події чи ситуації, саме собою запускає ланцюг відчуттів і механізмів, які призводять до травматичного розладу. Наступним етапом після відчуття втрати контролю над ситуацією є страх і відроза до себе як до людини, яка не змогла запобігти трагічним наслідкам, навіть якщо людина розуміє, що не було найменших шансів щось зробити.

На відміну від спостережень Д. Герман, роздуми Б. Беттельгайма та В. Франкла (Bettelheim, 1986; Frankl, 2007) стосуються передусім саме досвіду тоталітарного насильства й терору, адже постали на перетині фахової підготовки обох як психологів і їхнього досвіду в'язнів нацистських концтаборів. Отож, на думку Б. Беттельгайма, під час спроб пристосуватися до ситуації постійної загрози з боку практично всемогутнього представника тоталітарної держави особистість набуває інфантильних ознак, починає підсвідомо асоціювати себе з особою, яка створила або підтримує травматичну ситуацію, поступово поступаючись власною прерогативою рішень щодо себе та звужуючи горизонт планування (Bettelheim, 1986, р. 101–102). Цей механізм – прямий наслідок потреби пристосуватися до ситуації, коли від рішення представника режиму може залежати фізичне виживання і твоє, і твоїх рідних. Поступово обов'язкове вираховування передусім потенційної реакції представника влади стає нормою і, зрозуміло, звужує горизонт планування та акумулює пріоритети на особі наказодавця. Відповідно влада в особі своїх представників перетворюється на своєрідного «суворого, але справедливого батька». Так відбувається інфантилізація – втрата принципів, на думку Б. Беттельгайма, ознак зрілої дорослої особистості – принципова монополія на прийняття рішень щодо власної особи й об'єктивна здатність приймати рішення, ґрунтуючись на власній системі переконань (Bettelheim, 1986, р. 168–169).

Надалі стан комплексної травми виявляється у низці симптомів. Основними вже згадана Дж. Герман уважає інтрузію, констрикцію і гіперзбудження (Герман, 2015, с. 65–85). Перший із них передбачає, по суті, фактичну незмогу відновити нормальний плин життя, оскільки його постійно перебивають травматичні спогади. Інтрузія – підсвідому фіксацію на травматичному моменті, яка спонукає повсякчас вживати заходів, що мали б запобігти наступному травматичному моменту (Герман, 2015, с. 67–70). У випадку мешканців міжвоєнного СРСР це були, зокрема, тяга робити запаси та обережність у розмовах.

Констрикція – другий зі сформульованих Дж. Герман кардинальних симптомів травми, відомий як «вивчена безпорадність» (Герман, 2015; с. 77–85). Основна її ознака – емоційна відстороненість, по суті заціпеніння, збайдужіння. Цей стан виконує роль наркотика, позаяк через нестерпний моральний біль і відчуття безсилля

та нікчемності, який завдає травма, альтернативою є хіба божевілья. Інша можливість не менш похмура – зловживання алкоголем і наркотиками, девіантна поведінка, у якій жертва шукає полегшення й забуття пережитого жахіття. До симптомів констрикції належить і небажання пам'ятати чи згадувати травму, оскільки це неминуче закінчиться повторним проживанням всієї гами болю, страху й ненависті, яка супроводжує травматичний момент (Герман, 2015, с. 79–80). Наслідок цього – небажання говорити про події, що спричинили травму. Також закономірним наслідком постійної загрози був страх і дефіцит довіри, що виявляється, зокрема, у недовірливій поведінці та надмірній обережності.

Зрештою, констрикція виявляється через життєву і громадську пасивність, коли люди делегують власне життя комусь іншому, уникають будь-якого ризику й відповідальності. По суті, травма до нуля знижує здатність витримувати такі природні речі, як тягар відповідальності, побутові невдачі, розчарування у людях тощо.

Третій базовий симптом – гіперзбудження – ніщо інше, як загострена реакція на будь-який збудник, корінь якого криється у підсвідомій постійній тривозі, страху, що насильник повернеться. На практиці будь-що, що нагадає стресову ситуацію, може моментально запустити стрімку емоційну реакцію, спрямовану на захист.

Окрім того, травматичний стан характеризується щонайменше ще двома важливими симптомами – дисоціацією особистості (Герман, 2015, с. 94–101) і травматичним перенесенням (Герман, 2015, с. 232–234). Перший є відстороненням від себе, неусвідомленим ігноруванням власних потреб, емоційних і суто практичних. Окрім того, для дисоціації притаманне зневажливе ставлення до себе як до «іншого» та «поганого». Так психіка знаходить шлях висловити відчуття безсилля і недосконалості й разом не завдати собі ще більшої шкоди. Часто сприйняття себе «поганим» є способом пояснити причину насильства щодо себе.

Із травматичним перенесенням стикається переважно той, хто претендує на роль рятівника й визволителя. Здебільша цей симптом передбачає наділення такого претендента силами, що дають змогу безперешкодно здолати насильника, а також делегування йому задоволення усіх своїх потреб (Герман, 2015, с. 233). Певною мірою саме цей симптом відповідає за перенесення усього інфантилізаційного комплексу у сторону потенційного рятівника.

Проте радянське буття призводило до ретравматизації. Тут травму провокують постійна загроза насильства, чимало дріб'язкових правил без видимої логіки, зате з гарантованим покаранням за порушення, що призводить до встановлення контролю над усіма аспектами життя жертви та відокремлення її, охопно з ізоляцією, від світу.

За повторюваної травми до описаних симптомів додається ще такий важливий як дводумство – стан, коли жертва насилля одночасно перебуває у двох контекстах: пропонованому насильником і «своєму», нелегальному. Цей стан є наслідком та симптомом дисоціації особистості й дисоціації зі середовищем, проте найперше його призначення – уберігати психіку від невротизації, що наростає.

Предбачувано, що спостереження як учасників похідних груп, так і рейдів із погляду теорії травми були радше епізодичними й спорадичними та вихоплювали найочевидніші для невідготовленого спостерігача симптоми та деталі. Також варто зважати, що автори звітів, якщо й аналізували те, що бачили, то винятково у двох контекстах: психоемоційний стан українців як результат реалій радянського тоталітарного режиму та готовність до потенційної участі в підпільній боротьбі. Всі ці

обставини вже на старті настільки викривляли оптику спостереження, що немає змоги говорити про належну глибину проникнення в суть психологічних змін. Хоча навіть відфільтровані відповідно до потреби деталі містять чимало важливих для розуміння психоемоційного стану українців після 1930-х років подробиць, тож можна вважати, що бандерівці певною мірою «дивилися, але не бачили».

Тим, що передусім впадало у вічі спостерігачам, була саме матеріальна бідність, а відтак поширення цінностей виживання. Свідчення про це трапляються практично в кожному звіті. Так у звіті похідної групи зі с. Фасів на Київщині зауважено: «... страшно бідні й через цю біду сваряться за кожне поліно і за кожну курку» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 221). Це стосувалося загалом Житомирщини та Київщини: «Вражіння загальне – це одна велика руїна. Загал населення зубожілий, не мають що їсти, брак зовсім хліба. Люди обдерті, босі, хати обірвані, опущені, почорнілі, тини поламані, церкви порозбирані або замінені у шпихліри... Люди виморені голодом, все недоживлене, хоровите, трудно знайти людину, щоб мала нормальний вигляд обличчя. Хіба що партієць» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 223).

Варто зазначити, що підпільники добре знали, що саме реалії радянського життя були основною причиною психоемоційного стану населення центральних і східних регіонів України. Про це свідчить, зокрема, систематичне пов'язування хронічної матеріальної бідності, навіть злиднів, і морального та психоемоційного стану людності, прикладом чого є опис реалій сіл і малих містечок Центру України 1943 р.: «Червоні кати винищили все матеріальне добро, відвернули на другий план увагу політичних справ, відсуваючи на перший план боротьбу за хліб і буття. Большевицька дійсність зробила з селян скритих, все задумливих, недовірливих» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 429).

Подібну ситуацію невідомий підпільник зафіксував у Дніпропетровську восени 1943 р.: «Молодь в загальному на початку не проявляла заінтересування політичними справами, була байдужа до усього. Для неї питання дня був хліб і більш нічого. Зараз вона починає запитувати себе, чому це нема цього хліба, якого вона потребує, а це заінтересування веде її до політично-суспільного питання» (Пагіря, Іванченко, 2017, с. 336).

Члени похідних груп чітко та послідовно пов'язують постійну матеріальну бідність із моральним станом людей, із якими стикаються. Фактично підпільники та повстанці послідовно фіксували домінування цінностей виживання, хоч і ніде не використовували формулювання, подібного до цього терміна. В останній наведеній цитаті вельми показовий факт виділення автором модусу поведінки саме людей молодшого покоління. Можна припустити, що йдеться про осіб приблизно 20–30 років, тобто тих, які або народилися уже після насильницького входження України до складу СРСР, або, попри народження до створення СРСР, не застали у свідомому віці іншої системи, крім радянського тоталітаризму. Закономірно, що формування цього покоління відбувалося практично безперервно в атмосфері спочатку війни, потім, із невеликою перервою на відносно спокійний період нової економічної політики, тоталітарного терору. Невідомий автор наведеної характеристики фактично відтворив один з основних наслідків застосування системного терору – зведення інтересів людини до суто утилітарних, зосереджених на забезпеченні фізичного виживання.

Наступна за частотою згадування ознака комплексної травми – констрикція. Її вияви підпільники почали фіксувати, як і матеріальну злиденність та цінності виживання, практично відразу, що засвідчують слова звіту авторства Ярослава Старуха: «Нині треба

людей будити не зі сну, а зі страху» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 222). Для означення загального психоемоційного стану населення відносно часто використовують прикметник «стероризований». Проте було б надто поверхово обмежитися наведеними фактами, позаяк опрацювання текстів звітів унаочнює широке поширення феномена вивченої безпорадності, передусім у контексті ставлення до перспектив здобуття Україною незалежності. Першим це зауважив Я. Старух у липні 1941 р.: «Не вірять у самостійність, бо не бажають її, і тому вважають, що німці завоювали Україну і що тепер буде тільки трохи жити так, як було – більш не буде» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 221–222).

Зразу варто зазначити, що вияви цього симптому, зафіксовані у звітах, надзвичайно різноманітні. На Донбасі невідомий автор зафіксував одразу три ознаки глибокої комплексної травми, пов'язані з констрикцією. Передовсім – це відмова від ідентичності, сформульована в означенні: «Коли загально говорити про тутешнє населення, то можна сказати – це безформенна маса» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 319). Друга ознака – травматичне перенесення: «Коли були більшовики – чекали когось іншого, сподівались, що цей другий дасть їм можливість ліпшого життя, коли ж прийшли німці і стало ще гірше – чекають повороту більшовиків – кажуть: все ж таки за більшовиків було краще» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 320). На відміну від інших регіонів України, на Донбасі об'єктом такого перенесення стає не умовна «Західна Україна» чи будь-який інший агент українського походження, наприклад, якась із номінальних столиць УРСР, Харків чи Київ, а винятково тоталітарні імперії. Хоча ця обставина спокушає висувати про загалом слабшу, ніж в інших регіонах України, національну ідентичність, варто наголосити, що населення Донбасу на той час значною мірою складалося із людей різного походження, які опинилися серед робітництва, втікаючи від репресій більшовицької тоталітарної імперії, і стали об'єктом репресій іншої – нацистської. Такий життєвий досвід підказував не надавати особливого значення власній ідентичності, якою би вона не була, натомість спонукав уважно стежити за сильними світу цього, від яких могло прямо залежати виживання. Зрештою, не викликає особливого здивування вияв безпорадності: «Про якусь іншу розв'язку вони ще не знають. Також не видно охоти до жертв за покращення свого життя. Чекають, що хтось за них це зробить» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 319).

У звіті з Дніпропетровська, датованому восени 1943 р., травматичний стан розглянуто в контексті фактично колоніальної залежності українців відносно московського центру. Від початку автор фіксує безпорадність саме в контексті проблеми незалежнення: «Мало вірять у свої власні сили, та в можливості створення Української Держави» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 421).

Укладач звіту багато уваги приділив аналізу освіченого класу Дніпропетровська на 1943 р.: «Інтелігенція назагал здеморалізована і вихована на московських Пушкінах... Важко сприймає самостійницьку ідею, бо не вірить в її силу й перемогу. Вона до тої міри придавлена Московщиною, що не здобувається на відвагу говорити українською мовою в товаристві, де 5 українців, а один кацап. Свою рабську вдачу хоче виправдати при звичаянням, мовляв, тяжко переключитися на українську мову. Подібне розуміння відносно української мови зауважується в молоді, але ці по своїй вдачі це цілком інакше сприймають» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 335). Тут добре видно вияви інтрузії, або ж упередження, настання травматичного епізоду саме в контексті мовного вжитку, що сигналізує про спрямованість терористичних методів саме на ознаки національної ідентичності, словом, ідеться про ознаки геноциду за національною та культурною

ознаками. Також очевидна і, зрештою, закономірна асоціація із насильником, яка в цьому випадку відбувається у просторі маркерів ідентичності й набуває рис системного використання російської мови навіть між своїми. Заразом, очевидно, має місце систематичне відчуття власної нікчемності й неповноцінності, притаманне для травмованої психіки, що знаходить вихід у цитованій раціоналізації: «Свою рабську вдачу хоче виправдати призвичаєнням, мовляв, тяжко переключитися на українську мову». Тут показова деталь, що раціоналізація поміщається у систему координат відносно власних ознак ідентичності, а не зусиль виконавців геноциду. Хоча напрошується висновок про збереження бодай на підсвідомому рівні уявлення про власну логіку та зв'язок між подіями, як і про належне альтернативне прищеплюваному через репресії. Варто мати на увазі, що це могла бути відповідь на прямий закид підпільника.

Цілком закономірно, що при такому досвіді бандерівці зіштовхнулися і з витісненням самого болісного досвіду і пам'яті про спротив тоталітарному режиму. Особливо яскравий опис вияву витіснення залишив Я. Старух: «Усюди наболілі душі, прибиті горем. Почнеш говорити і все з болю плаче, плачуть жінки, плачуть старці і хлипають чоловіки... Терор тут був такий великий, що люди досі не отряслися з нього... бояться в перших днях виходити на вулицю». Одночасно учасники похідних груп відмічали й витіснення досвіду спротиву: «... завжди мені дивно було, що ніхто не згадував про того роду події [акти спротиву – *О. І.*], розказуючи про голод в Україні 1933 р.». Утім надемоційна реакція на спроби розпитати про події приблизно 10-річної давності дає змогу припускати, що розпитування підпільників було першою нагодою для мешканців Центру України проговорити свої болісні спогади, не ризикуючи стати жертвою репресивної машини. По суті, може йтися про подвійну травму: актом геноциду та замовчуванням (коли жертви, перш за все Голодомору, не мали змоги проговорити свій біль).

Водночас самі бандерівці стали одним з об'єктів травматичного перенесення. Звітодавець із Дніпропетровщини зафіксував це такими словами: «Велика ненависть до німців, викликає вдовolenня, що німці втікають. Назагал можна сказати, що наша маса інертна. Маса уявляє собі, що боротись за Україну повинна Західна Україна. Якщо “западники” не виборять України, то не виборять її і вони – східники» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 447). Те саме відбувалося і щодо «советів»: «Коли сьогодні большевики стоять на Дніпрі і небезпека дальшого походу большевиків грозить з кожним днем, коли вимагає потреба організувати збройні відділи, щоб цілому народові стати до боротьби, то наша сільська чи міська інтелігенція заявляє: Ми будемо евакуюватись до Галичини, бо лиш у Галичині можна ставити збройний спротив» (Пагіря, Іванченко, 2017, с. 448). Звіт із рейду 1945 р. описує таку картину: «Зараз серед населення панує страх, молодь масово втікає в ліс, оправдуючись тим, що своє життя треба спасти, хоч їм і на душі сов[ітська] власть, вони змушені, мовляв, підкоритися силі, на їх гадку, визнавши націоналізму повинні мати свою армію, що прийде і заведе їх і накинє свої порядки» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 463).

Проте, зважаючи на відносно обмежену видимість і, як наслідок, знаність бандерівців у центральних й особливо східних областях України, навряд чи вони стали об'єктом перенесення. Радше можна припустити, що перенесення сформувалося серед того середовища, яке зуміли створити навколо себе підпільники, а також серед тих, із ким вони стикалися. Найімовірніше, цей механізм спрацював реактивно, що побічно підтверджують і самі звітодавці, описуючи реакції перенесення, як відповідь

на власні пропозиції брати участь у спротиві в тій чи тій формі. У такому разі виникає запитання, чи зафіксоване у звітах явище справді було травматичним перенесенням, чи радше однією із форм вияву страху перед сильнішим насильником за схемою, відомою як «я маленька людина». Детальніше дослідити це питання навряд чи можливо через брак у джерелах детальніших описів.

Окремої уваги заслуговують два звіти з Центру України, датовані 1943 р., які ілюструють тезу: «Дивися, але не бачили». Перший із них фіксує загальну емоційну пригніченість, притаманну травмованому суспільству: «Загал населення стероризований» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 383). Наступна фраза – домінацію цінностей виживання: «Опортуністично настроєну частину людності опанував тваринний страх за своє нужденне фізичне існування» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 383). Звітодавець закінчує свої спостереження чітким описом процесу ретравматизації, який запускає тригер в образі реальної загрози повернення виконавців геноциду, тобто більшовиків: «На тому тлі є почас повороту большевиків. І цікава річ: села, солідарні під німецьким обухом, розкладалися, як тільки їх знову залило московсько-большевицьке багно. Нечисленні представники української інтелігенції готові теж служити кому завгодно, щоб тільки себе зберегти. Всі бачать страшну загрозу, що насуває на них звідусіль» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 383).

Частково ці самі висновки повторює інший звітодавець, теж із Центру України. Як і більшості підпільників, йому впадає в око передусім емоційне пригнічення та домінування цінностей виживання: «Большевицька дійсність, відібравши всю приватну власність, зробила з українського народу людей, що в своєму щоденному житті основну увагу звертають на покращення свого матеріального становища. На зовні виглядають вони пасивні, скриті, немов не інтересуються подіями, що докруги них відбуваються, а зазначену роботу виконують механічно» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 420–421). Цей портрет доповнює заувага про дефіцит довіри в посттравматичному суспільстві: «Коли почати говорити з пересічним українцем, він, не знаючи з ким говорить, зараз підозріватиме, що це якась “непевна людина”. До розмов на політичні теми мало охочий» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 420–421). Недовіра поширюється і на пропаганду: «Пропаганді вірять мало, тому виходять зі становища, що це є один з засобів ще сильнішого їх використання та закріпощення» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 420–421). Загалом у цих рядках зафіксовано досить детальний і глибокий опис вияву констрикції, тобто емоційного закам’яніння та відгородження себе від будь-яких зовнішніх агентів. Цей опис доповнює подібний, складений на основі спостережень у Дніпропетровську: «Національна свідомість в них дуже мало розвинена, а то і жодна. Шляхом пропаганди нічого з них не зробиш, бо не повірять. В розмові говорять, що їм вже багато говорили та обіцяли, але ніхто не прийшов, положення їхнього не покращив, а то тільки обдурив» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 420–421).

Прикінцева частина звіту присвячена соціальним виявам наслідків політики терору: «Між поодинокими родинами відповідних суспільних верств розсіяна заздрість та ненависть. Трапляється багато одиниць продажних, що за один гріш готові продати свого рідного брата. Слабо розвинені інтелектуально. В щоденному житті вдаряють грубістю та простотою. Люблять обдурити та є спецами в крутістві і добре теж вміють красти (навчили большевики)» (Пагіря, Іванченко, 2011, с. 420–421).

Заразом бандерівці, очевидно, головною причиною стану справ уважали Голодомор, про що свідчить низка зауважень. Наприклад, у с. Пашківка на Київщині:

«... село по голодовій катастрофі в 1933 році вже почало відживати. Вже чути гавкіт пса і де-не-де українську пісню. Всюди закладають наново гарненькі садки... помітно вбивчі сліди постійного психічного терору і постійного недоїдання, головно голодової катастрофи у 1933 році» (Дашкевич, Кук, 2001, с. 230). Хоча цей же пасаж вказує на видужання від травми у вигляді інтенсивного облаштування навколишнього простору й організації побуту відповідно до власних уявлень, пріоритетів і потреб.

Саме Голодомор у низці звітів зазначають основним чинником впливу на свідомість українців, а реальність СРСР загалом, із терором і репресіями, вважають іманентною частиною панування «Москви». Заради справедливості, цьому є пояснення на основі дотогочасного на той момент колективного досвіду українців, – більшовицький терор спостерігала та частина умовних «батьків» покоління ОУН, яка свого часу воювала в Центрі України, а Голодомор чи не найактивніше висвітлювався у пресі. Проте навіть із поправкою на це його сприймають як основне джерело геноцидної травми.

Отже, навіть доволі скупі й часто загальні згадки про настрої і поведінку мешканців центральноукраїнських регіонів, наявні у проаналізованих звітах, дають змогу обґрунтовано припустити, що як члени ОУН(б) у 1941 р., так і учасники підпілля і бійці УПА в 1943–1944 р. описали у звітах практично всі основні симптоми колективного травматичного розладу, до того ж не можна упускати, що тригером вияву окремих симптомів мимоволі були вони ж. Також вони цілком чітко зафіксували деформацію прийнятих соціальних норм під впливом тоталітарного терору. В окремих звітах 1944–1945 р. зафіксована і ретравматизація як наслідок усвідомлення перспективи повернення радянських військ і, як виглядає, саме цей процес і був домінуючим у суспільстві попри нехиті до нацистів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Дашкевич, Я., Кук, В. (ред.). (2001). *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.* Львів; Київ: ЛА «Піраміда».

Герман, Дж. (2015). *Психологічна травма і шлях до видужання.* Львів: Вид-во Старого Лева.

Гіммельрайх, К. (1987). *Літопис Української повстанської армії. Т. 15: Гіммельрайх, К. Спогади командира відділу особливого призначення УПА-Схід.* Торонто: Літопис УПА.

Пагіря О., Іванченко В. (упоряд). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України.* Київ; Торонто.

Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись... Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух. 1939–1960.* Львів; Київ: Часопис.

Пониपालяк, А. (2021). *Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука.* Київ: Наш формат.

Шанковський, Л. (1958). *Похідні групи ОУН. (Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр.).* Мюнхен: Український самостійник.

Щур, Ю. (2018). *ОУН на території Запорізької області. 1940–1945. Документи і матеріали.* Торонто; Львів, Літопис УПА.

Bettelheim, B. (1986). *The informed heart: A study of the psychological consequences of living under extreme fear and terror.* London: Peregrine Books.

Frankl, V. (2007). *...trotzdem Ja zum Leben sagen*. München: DTV.

Grossman, D. (2011). *On killing. The psychological cost of learning to kill in war and society*. New York: Back Bay Books.

REFERENCES

Dashkevych, Ja., Kuk, V. (Eds.). (2001). *Ukrajinske derzhavotvorennia. Akt 30 chervnia 1941 r.* Lviv; Kyiv: LA «Piramida» (in Ukrainian).

German, J. (2015). *Psychologichna travma ta shliakh do vyduzhannia*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

Himmelraikh, K. (1987). *Spogady komandyr viddilu osoblyvogo pryznachennia UPA-Shid. Litopys UPA*, t. 15. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Pahiria, O., Ivanchenko, V. (Eds.). (2011). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 18: Diialnist OUN ta UPA na terytorii Tsentralno-Skhidnoi ta Pivdennoi Ukrainy*. Kyiv; Toronto (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2012). *Vstan i borys... Slukhaj i vir...: Ukrajinske nacionalistychne pidpillya ta povstanskyj rukh. 1942–1960*. Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Ponypaliak, A. (2021). *Ostannii komandyr UPA. Zhyttia i borotba Vasylia Kuka*. Kyiv: Nash format.

Shankovskij, L. (1958). *Pokhidni grupy OUN*. Muenchen: Ukrajinskyi Samostijnyk (in Ukrainian).

Schur, Ju. (2018). *OUN na terytoriji Zaporizkoji oblasti. 1940–1945. Dokumenty i materialy*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Bettelheim, B. (1986). *The informed heart: A study of the psychological consequences of living under extreme fear and terror*. London: Peregrine Books (in English).

Frankl, V. (2007). *...trotzdem Ja zur Leben sagen*. Muenchen: DTV (in Deutsch).

Grossman, D. (2011). *On killing. The psychological cost of learning to kill in war and society*. New York: Back Bay Books (in English).

Olesia ISAIUK

PhD

Research Fellow

of Liberation Movement Research Centre

Research Fellow

National memorial museum «Lontskoho prison»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6339-0438>

e-mail: isaiuk.o@gmail.com

«PEOPLE SHOULD BE WAKEN UP NOT FROM SLEEP, BUT FROM FEAR»: THE PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF SOVIET TERROR IN THE REPORTS OF OUN(B) MARCHING GROUPS AND UPA RAIDING GROUPS

At the center of the study is a little-known aspect of the march groups of the Organization of Ukrainian Revolutionary Nationalists activity in the summer of 1941, who were among the first to observe, in particular, the moral and psychological state of Ukrainians after being more than ten years in an atmosphere of total terror, and genocide They observed and

attempted to analyze the consequences of what they had experienced in the behavior and way of thinking of Central and Eastern Ukraine inhabitants. A number of observations were preserved in the reports of the Marching Groups the OUN(b), and later of the raiding units of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) in 1944–1945, which reflected the characteristic symptoms of a collective traumatic disorder that was a consequence of the genocide.

The article analyzes the descriptions, sketches and notes in the reports of the Marching Groups of the OUN(b) and raiding units of the UPA, devoted to the psychological state and mood of the population from the point of view of the complex posttrauma theory according to Judith Herman's study. The second task is an analyze trauma symptoms, which were be observed by the members of the OUN(b)) and UPA fighters. The corpus of preserved reports of march groups and raiding units of the UPA allows us to assert that the reporters clearly observed manifestations of survival values, symptoms of «dying» or, on the contrary, feverish activity aimed at avoiding a possible threat. Particular attention is paid to the method of transmission of these observations, the analysis of which is necessary in the identification of the observed symptoms. Particularly valuable in the preserved sources are attempts to analyze the genesis of recorded symptoms and observe correlations between the age and experience of different social groups and the intensity of symptom manifestations, which indicate the presence of a traumatic syndrome. Despite the somewhat utilitarian nature of the observations, which were prompted by the need to analyze the potential capacity for resistance in the ranks of the underground, they are marked by depth and variety.

Keywords: marching groups, OUN(b), raids, UPA, complex post-traumatic stress disorder, Central Ukraine.

Руслана ДАВИДЮК

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України*

*Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>
e-mail: davrus63@gmail.com*

УЕНЕРІВЦІ В УПА НА ВОЛИНІ

Проаналізовано обставини приєднання до УПА колишніх учасників Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., вояків Армії УНР, які в міжвоєнний період стали політичними емігрантами й мешкали у Волинському воєводстві. Встановлено, що окремі з них не припиняли боротьби до середини 1920-х років, намагаючись підтримати антибільшовицький рух у підрадянській Україні. Зазначено, що новий шанс для змагань за Українську державу з'явився у період Другої світової війни.

Через залучення матеріалів архівно-кримінальних справ, спогадів, тогочасної періодики, з'ясовано імена та частково відстежено долю окремих діячів революції, згодом вояків УПА. Пояснено причини незначної кількості таких осіб. Зазначено, що це були люди переважно літнього віку, обтяжені старими ранами і хворобами. Доведено, що уенерівська спільнота зазнала значних репресій у період першої радянзації (17 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.), що призвело до її розпорошення, частина з цих людей зберегла життя, виїхавши на підконтрольну нацистам територію. Наголошено, що діячі УНР залишалися вірними ідеї незалежності України в роки Другої світової війни, двоє з них, Леонід Ступницький і Іван Трейко, були удостоєні звання генерал-хорунжого УПА (посмертно). З'ясовано внесок уенерівських політемігрантів у повстанську боротьбу як засновників розвідки, священників, ініціаторів реорганізації УПА. Привернуто увагу до значного відсотка дітей колишніх петлюрівців у лавах УПА, що зумовлено батьківським вихованням у час формування їхньої особистості.

Доведено, що участь вояків Армії УНР в УПА, де вони ділилися досвідом і військовою майстерністю, засвідчує неперервність і тяглість боротьби українців за національну незалежність.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, українські політичні емігранти, Українська повстанська армія, Волинь, визвольна боротьба.

В умовах теперішньої російсько-української війни актуалізувалися питання неперервності й тяглість боротьби українців за національну незалежність. Підтвердження цього – участь діячів Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., вояків Армії Української Народної Республіки (УНР) в Українській повстанській армії (УПА), де вони ділилися досвідом і військовою майстерністю.

Мета статті – проаналізувати причини й обставини приєднання колишніх учасників Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. до визвольної боротьби в лавах УПА, довести неперервність змагань за незалежну Українську державу.

У підготовці статті використано напрацювання Юрія Каліберди (Каліберда, 2011, с. 75–80), Андрія Жив'юка (Жив'юк, 2018, с. 18–20), Михайла Ковальчука, Олександра Вовка (Ковальчук, Вовк, 2009, с. 2–38), Руслани Давидюк (Давидюк, 2014, с. 75–87), Ігоря Марчука (Марчук, 2009), Ярослава Тинченка (Тинченко, 2007; Тинченко, 2011) та інших, які загоркували питання діяльності окремих борців за державність у часи Української революції та період Другої світової війни. Цінні також узагальнювальні наукові доробки Андрія Боляновського (Боляновський, 2003) й Івана Патриляка (Патриляк, 2012). Джерельна база – опубліковані документи, періодика досліджуваного періоду, спогади, архівні матеріали, зокрема архівно-кримінальні справи, що зберігаються у державних архівах Рівненської, Волинської, Тернопільської обл. і Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) в Києві та його підрозділах у Рівному, Тернополі, Луцьку та Львові.

XX ст. позначене низкою спроб реалізувати український державницький проєкт. Українці стали другим після фінів народом на теренах Російської імперії, що сповістив про утворення власної держави в січні 1918 р. Роком пізніше була проголошена соборність українських земель, яка через низку причин тоді не відбулася. Після Першої світової війни і революційних подій зникло чотири імперії, але серед новоутворених держав України не було. Одним із результатів національної боротьби стала поява міжвоєнної української політичної еміграції. Не сприймаючи більшовицьких ідей і методів будівництва соціалістичного суспільства, значна частина діячів УНР виїхала на Захід, прирікши себе на важке життя у вимушеній еміграції. Для більшості з них, незалежно від соціального стану, заняття, освіти, боротьба за незалежну Українську державу залишалася домінантою подальшого життя.

Значна частина військових і цивільних діячів УНР з об'єктивних причин зосередилася у Польщі. Незважаючи на заборони польської влади, економічні, побутові труднощі, вони намагалися осісти у Волинському воєводстві, населення якого становили переважно православні українці. Поступово адаптувавшись до нових умов, ставали ініціаторами творення громадських організацій, політичних партій, сприяли розвитку національної самосвідомості в переважно інертному західноволинському середовищі.

Окремі з них до середини 1920-х років не припиняли боротьби проти радянської влади, здійснювали повстанські рейди з Волинського воєводства до УРСР, намагаючись підтримати там антибільшовицький рух. Як сквирський отаман Іван Трейко, який наприкінці 1922 р. перебрався до Польщі, відразу сформувавши поблизу Рівного нову повстанську групу, згодом очолив Київський повстанський загін, що діяв до початку 1925 р. (Каліберда, 2011, с. 76; Верстюк та ін., 2011, с. 220–221). Державне політичне управління постійно тримало в полі зору цього отамана, організовувало замах на нього, однак це не припиняло його боротьби (Давидюк, 2020, с. 147, 151–153).

Новий шанс для змагань за Українську державу з'явився внаслідок нового геополітичного зсуву – Другої світової війни. Емігранти, що змогли зберегти життя в умовах терору й репресій періоду радянізації західноукраїнських земель, активізували боротьбу в період німецько-радянської війни. Колишні старшини Армії УНР, будучи на той час людьми переважно літнього віку, могли допомогти в організації нового війська своїм досвідом і знаннями, зберігаючи наступність боротьби за українську державність. Генерал-хорунжий Армії УНР Євген Білецький, очільник Бабинської трудової колонії інтернованих вояків, ставши в 1941 р. головою Союзу українських комбатантів у Рівному, написав у газеті «Волинь»: «Йшли ми у бій молодими юнаками, сьогодні

багато з нас сивочолі, нераз ослаблені фізично, але сильні духом, готові стати знов до боротьби. ... Щоб довести нашу працю до кінця, ми, колишні вояки української Армії, мусимо об'єднатися в одну родину, щоб всі свої сили, своє знання, досвід віддати до послуг нашого національного проводу та на користь Україні!» (Білецький, 1941).

У червні 1940 р. уряд УНР в екзилі виробив план формування збройних підрозділів – «січей», які в разі війни мали перетворитися на повстанську армію (Смолій, Левенець, 2007, с. 787). Перші такі організації виникли 1940 р. на території Генеральної губернії, а з вибухом німецько-радянської війни – в Західній Волині та на Поліссі. Сформувалися загони самооборони, як-от «Поліська Січ» Тараса Боровця (отамана «Тараса Бульби»), «Січ» у Костополі, український курінь ім. Холодного Яру («Січ») у Рівному.

Тарас Боровець уважав українських політичних емігрантів своїми ідейними наставниками і для формування військової структури використовував ідеї та засади еміграційного Уряду УНР: «В пошуках політичної концепції, яка привела б до створення Української Суверенної Держави мені, як і багатьом таким як я, дуже багато допомогли оті лицарі, що 21 листопада 1920 року героїчно форсували річку Збруч. Вони розлилися по цілім світі, несучи з собою святі ідеали Української Самостійної Держави, але найбільше залишилося їх у тій частині України, що попала під польську окупацію. Як політичні емігранти на своїй власній землі, вони влилися в гущу народніх мас, почали вести велику освідмлюючу та революційну роботу» (Бульба-Боровець, 1981, с. 32).

До «Поліської Січі» доєдналися сотники Армії УНР, що в міжвоєнний період мешкали на Волині: Іван Волошин (Берчак-Волошин), очільник II (Волинського) коша Українського національного козачого товариства; випускники Української господарської академії (УГА) у Подєбрадах Микола Гадзяцький (Гадяцький), який після закінчення лісового відділу жив у Сарнах і Костополі, та Василь Совенко, що оселився у Ковелі. Начальником штабу «Поліської Січі» був адміністративний полковник Петро Смородський, у минулому начальник канцелярії військового міністерства УНР, учасник Першого зимового походу, інженер-агроном у Сарненському повіті. У штабі працювали також старшина Армії УНР Олекса Новицький, який після інтернування проживав у Костополі, займався кооперативною діяльністю; уродженець Харківщини та старшина Армії УНР Іван Лиходько, очільник філії Українського центрального комітету (УЦК) у Камінь-Каширську, згодом працював у Любомлі, з 1937 р. мешкав у Костополі. Вже згаданий отаман І. Трейко був консультантом у штабі Т. Боровця. Перекладачем у «Поліській Січі» фігурував старшина Армії УНР Олександр Яценко, який після інтернування в польських таборах переїхав на Волинь, займався сільським господарством, жив у Тучинській гміні Рівненського повіту. Радником Тараса Боровця був уродженець Житомирського повіту, сотник Армії УНР Петро Кухарчук та ін. (Тинченко, 2011, с. 155; Давидюк, 2018, с. 20–23).

Знань і вмінь кваліфікованих військових потребувала УПА. Відтак група колишніх вояків УНР доєдналася до боротьби за національні ідеали в лавах нової повстанської сили, частина була туди мобілізована. Питання про обставини залучення діячів УНР, що перебували в «Поліській Січі», до УПА ще потребує вивчення у кожному окремому випадку і може бути темою окремого дослідження.

Загалом вояків УНР в УПА було порівняно небагато, адже хвороби, рани, революція, більшовицький терор, війни зробили своє, забравши здоров'я, нерідко і життя багатьох емігрантів. Водночас двоє колишніх вояків Армії УНР – Леонід

Ступницький і Іван Трейко – стали генерал-хорунжими УПА. Уродженець Київщини Леонід Ступницький був учасником процесу українізації армії в роки революції, воював у загоні отамана Юрка Тютюнника, командував полком Київської групи Армії УНР, боровся з білогвардійцями, більшовиками, перебував у «трикутнику смерті», пережив поранення, тиф, інтернування. Після невдалого Другого зимового походу підполковник удруге опинився в таборі для інтернованих. У 1922 р. покинув військову службу та переїхав до Острога, де налагодив родинне життя, влаштувався агрономом (інспектором плантацій) на Бабинській цукроварні, куди 1923 р. була переміщена група інтернованих вояків (Ковальчук, Вовк, 2009, с. 2–38; Давидюк, 2019, с. 167–189). Пережив непрості часи на початку Другої світової війни: арешт при спробі перетнути радянсько-німецький кордон, ув'язнення у Бересті, звільнення в червні 1941 р. (Ступницький, 2004, с. 27, 34). Повернувшись на Волинь, очолив штаб українського куреня ім. Холодного Яру («Січ») у Рівному, вояки якого носили відзнаки Армії УНР (Боляновський, 2003, с. 99–100; Марчук, 2001, с. 31). Після реорганізації загону нацистами, перейшов на службу до рівненської пожежної охорони, організував у місті Український Червоний Хрест (Жив'юк, 2008, с. 410), згодом керував Окружною місцевою інституцією самопомоги «Єдність», відомою ще під назвою «Український центральний комітет допомоги», представляючи інтереси місцевих мешканців перед німецькою владою, організував збіркові акції, безкоштовне харчування, нічліг для нужденних, опікувався військовополоненими, людьми похилого віку (Статут, арк. 1–5).

Перебуваючи під загрозою репресій, вирішив перейти на нелегальне становище. Влітку 1943 р. перебрався на Костопільщину, де обійняв посаду начальника штабу УПА (псевдо – «полковник Гончаренко»), викладав тактику в старшинській школі «Дружинники», керував бойовими операціями проти нацистів (Справа Ковальчука, арк. 77–77 зв.; Ступницький, 2004, с. 53). Власне його вважають одним з авторів реорганізації УПА у другій половині літа 1943 р., коли більшість збройних відділів перетворили на сотні, курені, загони і групи, а також розробником теорії та практики структур сільської самооборони. Після розширення діяльності УПА повстанські відділи, що діяли на Волині й Поліссі, одержали назву «УПА-Північ», а Л. Ступницького у грудні 1943 р. призначили командиром самооборони на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ). У січні 1944 р. брав участь у переговорах про нейтралітет керівництва УПА з командуванням угорської армії. Тоді ж перебазувався на захід, де поблизу Берестечка створив вишкіл для командирів сільської самооборони (Ковальчук, Вовк, 2009, с. 29–30). Становище повстанців ускладнилося після повернення в регіон Червоної армії (ЧА), коли на боротьбу з українським рухом кинули і внутрішні війська, і регулярні армійські частини. У квітні 1944 р. групу Л. Ступницького, що намагалася передислокуватися на Кременеччину, затримали радянські війська. «Гончаренка» не ідентифікували, прийнявши за старого діда, і відпустили. У квітні–травні 1944 р. Л. Ступницький, налагодивши контакти з командуванням УПА-Південь, обійняв посаду начальника штабу. Це збіглося в часі з підготовкою внутрішніми військами НКВС (Народного комітету внутрішніх справ) масштабних операцій проти повстанців. Наприкінці липня 1944 р. війська НКВС вдруге після Гурбенського бою проводили рейди лісами півдня Рівненщини. 30 липня 1944 р. у Верхівському лісі, поблизу с. Дермань Другий Мізоцького р-ну, відбувся бій між силами внутрішніх військ НКВС і підрозділами УПА-Південь. Коли солдати оточили криївку, Л. Ступницький разом із

трьома охоронцями вчинили спротив і, не бажаючи здаватись, підірвалися гранатою. Їхні тіла привезли до центра села і скинули біля гімназії. Вночі чи то місцеві жителі, чи то повстанці поховали «полковника Гончаренка» на сільському цвинтарі (Жив'юк, Марчук, 2011, с. 78–79). Чи були поховані разом із ним охоронці – залишається невідомим. Усе ще поширеною в історіографії є помилкова дата смерті Л. Ступницького – 5 серпня 1944 р. (Тинченко, 2007, с. 425; Ступницький, 2004, с. 107; Ольховський, 2022), яка, на жаль, зафіксована й на надмогильній плиті генерал-хорунжого УПА у с. Дермань на Здолбунівщині. До цього рангу підполковника Армії УНР підвищила Українська головна визвольна рада (УГВР) посмертно, а Головний військовий штаб УПА присвоїв високе звання 27 квітня 1945 р.

Інший генерал-хорунжий УПА, вже згаданий відчайдушний отаман І. Трейко, на початку війни співпрацював із Т. Боровцем, а з 1943 р. перебував в УПА (псевдо «Дибов», «Немо»). Уродженець Поділля з 1925 р. мешкав у с. Самостріли Рівненського повіту, працював на електростанції у Рівному, згодом перебрався до Луцька. В УПА очолив відділ розвідки воєнної округи-3 «Тютюнник». Довгий час була поширена інформація, що загинув 24 квітня 1945 р. у бою поблизу с. Сторожів Корецького р-ну. Однак дослідник більшовицьких спецслужб Андрій Жив'юк віднайшов у ГДА СБУ документи, які доводять, що загинув «залізний отаман» 18 липня 1945 р. у бою з військами НКВС у Городницькому р-ні на Житомирщині: «Відстрілюючись на ходу, прикриваючи жінку поперед себе ... У загиблого були автомат-кулемет із чотирма ріжками, два пістолети, бінокль, окуляри і польовий планшет з документами. Серед інших – посвідка члена ОУН з фотокарткою, видана 28 липня 1940 р. у Берліні на ім'я Івана Трейка, 1896 року народження, із села Старостинці Сквирського району. Оглянувши світлину і вбитого, агенти вирішили, що це одна й та сама людина» (Жив'юк, 2018, с. 18–20). Рішенням УГВР 8 жовтня 1945 р. І. Трейко посмертно був удостоєний звання генерал-хорунжого УПА. Завдяки ініціативі та зусиллям громадського діяча Володимира Барцьоса поблизу місця загибелі встановлено пам'ятний знак Іванові Трейкові.

Уродженець с. Хоружівка Полтавської губернії (тепер – Сумщина) Іван Литвиненко відомий як командир роти, полку Армії УНР, уповноважений Симона Петлюри на переговорах із Петром Врангелем (Пётр Врангель) щодо спільної боротьби з більшовиками. Після поразки революції пережив інтернування у таборах і був залучений Миколою Чеботарівим до розвідки уряду УНР в екзилі (Справа Литвиненка-Морозенка, арк. 3–3 зв.; Вронська, 2009, с. 174). Під прізвищем Морозенко в 1927–1935 рр. він очолював уенерівську розвідувальну мережу на Волині, її центральний відділ у Рівному. Одночасно керував рівненською філією УЦК, був учасником багатьох громадських ініціатив (Давидюк, 2014, с. 77–82). Протестуючи проти Голодомору в підрадянській Україні, звертався від імені української політичної еміграції Рівненського повіту 2 вересня 1934 р. із Меморандумом до секретаріату Ліги Націй у Женеві (До Секретаріату, арк. 122–123). Із 1936 р. очолив Українську станицю в Каліші. На початку Другої світової війни І. Литвиненко виїхав до Генерал-губернаторства, у червні 1941 р. разом з іншими діячами української військової та політичної еміграції підписав звернення до еміграційного загалу із закликом підпорядкуватися Державному центру УНР і боротися задля утворення незалежної України. Реалізацію поставленої мети пов'язували з перемогою Німеччини над більшовицькою владою (Лозицький та ін., 2008, с. 653–655). У жовтні 1941 р., отримавши за допомогою УЦК у Кракові спеціальний пропуск, повернувся на Волинь, де на той час

проживала його дружина (Справа Литвиненка-Морозенка, арк. 206–209). Працював директором млина с. Межирічі Острозького р-ну, допомагав штабу «Поліської Січі» отамана «Тараса Бульби» (Давидюк, 2014, с. 86). У вересні 1943 р. був мобілізований до УПА. Як начальник відділу розвідки крайового військового штабу УПА-Північ стояв біля витоків розвідки УПА, був інструктором старшинської школи УПА «Дружинники», де на пропозицію командира УПА-Північ Дмитра Клячківського («Клима Савура») викладав 6-годинний курс «Бойова розвідка», а також керував випуском старшин. Через недугу І. Литвиненку підготували фіктивні документи для легалізації. Після особистої зустрічі з членом Центрального проводу ОУН Василем Куком («Лемішем») та здобутих завдань він був звільнений із військової служби і перейшов у підпілля. У листопаді 1944 р. переправлений до Львова, де намагався легалізуватися під прізвиськом Солончак. Однак його заарештував і засудив військовий трибунал (ВТ) військ МВС (Міністерства внутрішніх справ) Київського військового округу 12 грудня 1946 р. до розстрілу. Вирок виконано 17 лютого 1947 р. (Справа Литвиненка-Морозенка, арк. 337–343).

Учитель за фахом, уродженець Полтавщини Дмитро Білогуб в Армії УНР був старшиною Запорізького кінного полку ім. К. Гордієнка, помічником командира 1-ї бригади Окремої кінної дивізії Армії УНР (Тинченко, 2007, с. 45). Після інтернування оселився у Луцьку разом із дружиною і донькою, народженою у таборі. Дружина Ганна Білогуб стала бандуристкою, ученицею Модеста Левицького, популяризувала музичну культуру, вчителювала у Луцькій українській приватній гімназії, була членкинею Союзу жінок українок громадської праці у Луцьку (ДАВО, арк. 7; Від Союзу Жінок-Українок, 1934; Бандура, 1939). Дмитро Климович займався кооперативною діяльністю, очолював луцьку філію УЦК із центром у Варшаві, належав до проурядової регіональної партії Волинське українське об'єднання (3 життя Відділу, 1937; Інформація повітової команди, арк. 2–3). Із початком Другої світової війни вимушено виїхав на піднімецьку територію. Повернувшись до Луцька після червня 1941 р., очолив Союз українських комбатантів, був комендантом цивільної поліції у с. Красне Луцького р-ну (Справа Скоробогатова, арк. 68, 84). У зв'язку з переходом поліції до УПА його заарештувало гестапо, однак був звільнений через похилий вік. Із 1943 р. воював в УПА під псевдо «Вернигір» і «Хорольський». У січні 1944 р. перебрався до Грубешівського повіту, де організував кінний загін при воєнній окрузі-2 «Буг». Наприкінці вересня 1944 р. у бою із загоном НКВС поблизу Рави-Руської отримав поранення в ногу, лікувався у приватному помешканні місцевого жителя. 11 лютого 1945 р. у с. Довжнів Грубешівського повіту Люблінського воєводства його затримала опергрупа 2-го прикордонного загону військ НКВС Українського округу. Помер 16 травня 1945 р. у лікарні тюрми № 4 НКВС Львівської обл. (Справа Вернигир-Білогуба, арк. 16).

Уродженець Вінничини, очільник відділу кооперативів міністерства господарства уряду УНР, чотар Армії УНР Василь Мороз у міжвоєнний період жив на Волині. Брав участь у роботі передвиборчого з'їзду 17 вересня 1922 р. на Кременеччині (Протокол-1, арк. 4). У 1922 р. перебрався у Рівненський повіт, жив у Милостиві, Дядьковичах, був членом Рівненської «Просвіти», згодом – «Просвітянської хати», ініціював проведення урочистостей, присвячених Крутам, Базару (Свято Базару, 1936; Протокол-2, арк. 192 зв.). Крім того, займався кооперативною роботою, керував молочарнею, був серед організаторів Волинського кооперативного союзу «Гурт», який

виник з ініціативи волинського воєводи Генрика Юзевського (Рік праці Волинського союзу, 1934). У роки Другої світової війни відомий як господарчий референт УПА-Північ, воєнних округ «Заграва», «Богун» під псевдо «Зубатий», згодом призначений секретарем фінансово-господарських справ УГВР (Патриляк, 2012, с. 379). Хворів на тиф, заарештований органами НКВС. Ймовірно, погодився на співпрацю з радянською владою, позаяк 1947 р. керував бригадою підсобного господарства Управління МВС у Волинській обл. (Антонюк, 2017, с. 420).

Командир гарматної бригади Армії УНР Микола Омелюсік у роки революції воював спільно з отаманом Володимиром Оскілком. У міжвоєнний період часто приїздив і певний час жив на Кременеччині, підтримував контакти з місцевою філією УЦК (Справа Волосевича, арк. 20). В УПА був інспектором артилерії, начальником оперативного відділу штабу УПА-Північ (псевдо «Поліщук») (Колянчук, 2022). Старшина 2-го кінного полку ім. І. Мазепи Армії УНР Олександр Даниленко після інтернування працював на Шпанівській цукроварні, де сформувалася трудова колонія колишніх вояків Армії УНР. У 1930 р. перебрався до с. Степань Костопільського повіту, ставши управлінцем поміщицького маєтку Тітової у с. Ставок Деражненської гміни. У 1941 р. ініціював утворення «Січі» в Костополі, згодом очолив районну управу в Мізочі (з січня 1942 р. по 1943 р.). В УПА мав псевдо «Данько», був командиром кавалерії УПА-Південь (Андрощук, 2001, с. 44; Справа Новицького, арк. 41, 42 зв.; Справа Мозгового, арк. 30).

Працівник Генерального секретаріату військових справ УЦР (Української Центральної Ради), старшина Армії УНР, начальник політичного відділу при штабі південно-східної групи військ Директорії, учасник Першого зимового походу Василь Сovenко також пережив інтернування у польських таборих. Звідти виїхав на навчання до Чехословаччини, закінчивши 1927 р. економічно-кооперативний факультет УГА в Подєбрадах. Після здобуття освіти приїхав на Волинь, із 1929 р. жив у Ковелі та працював землеміром. Із початком Другої світової війни перебрався до Кракова. 14 червня 1941 р. підписав зазначене звернення до еміграції із закликом об'єднатися і боротися за утворення незалежної самостійної України. Згодом повернувся на Волинь, проживав у Рівному, вчителював у місцевій торговельній школі, займався приватним вчителюванням. Як уже вказано, долучився до «Поліської Січі» Т. Боровця. У 1942 р. зміг відвідати малу батьківщину – на кілька днів приїздив до м. Саксагань на Катеринославщині. У 1943 р. потрапив до УПА. Перебуваючи в повстанському загоні на Шумщині, у грудні 1944 р. був арештований. ВТ військ НКВС Тернопільської обл. 14 квітня 1945 р. засуджений на 15 років каторжних робіт. 16 лютого 1946 р. помер в ув'язненні (Справа Сovenка, арк. 27, 34–37).

Серед вояків УПА можна згадати старшину Армії УНР Михайла Довгалюка із с. Бугаївка Дубенського повіту, який став сотенним із підготовки резерву УПА в рідному селі. У 1944 р. його арештував відділ контррозвідки СМЕРШ і засудив ВТ 13-ї армії до 10 років позбавлення волі (Справа Довгалюка, арк. 9–10; 25–25 зв.). Кулеметник Армії УНР Філімон Мельник воював із більшовиками під Києвом, а з 1943 р. боровся у лавах УПА, брав участь у бою в Микитових ровах у березні 1944 р. Також арештований і засуджений 31 грудня 1949 р. ОН МДБ (Особливою нарадою Міністерства державної безпеки) СРСР на 10 років таборів (Справа Мельника, арк. 12–23; 98). Співпрацював з УПА відомий бандурист Кость Місевич, член УЦР від Проскурівського повіту, комісар Подільської залізниці, делегат Трудового конгресу, який із кінця 1929 р. жив

на Кременеччині. Загинув у вересні 1943 р. під час українсько-польського міжнаціонального конфлікту, похований у с. Попівці на Кременеччині (Верстюк та ін., 1997, с. 385; Ступницький, 2004, с. 33; Самчук, 1976, с. 77–78; Спростування). Є згадки про інших діячів УНР, мобілізованих до УПА, однак вони ще потребують детальнішої перевірки й уточнення.

Більшість бійців, які віддали молодість, здоров'я, боронячи національну ідею у лавах Армії УНР, а згодом УПА, загинули чи були арештовані в 40-х роках ХХ ст. До тих небагатьох, кому вдалося виїхати на Захід, належать М. Омелюсік та О. Даниленко.

Були в УПА колишні діячі УНР, які згодом прийняли сан священників і вже в цій ролі допомагали українським повстанцям. Сотник Армії УНР Павло Мельник служив священником у с. Катербург Кременецького повіту, згодом став капеланом УПА-Північ. Загинув весною 1944 р. Посмертно одержав військове звання «майор-духівник» (Жив'юк, Марчук, 2011, с. 93–94). Член УЦР Михайло Павловський, учасник Всеукраїнських військових з'їздів, командир 1-го Звенигородського полку Дієвої армії УНР, брав участь у Першому зимовому поході. Після поразки революції перебрався на Волинь, став священником, отримав парафію у с. Моквин Березнівської гміни. У період 1943–1944 рр. служив польовим священником штабу УПА-Північ. Захоплений органами НКВС (Верстюк, Осташко, 1998, с. 217; Марчук, 2009, С. 53; Справа Волинця, арк. 23).

Мобілізований 1919 р. до Армії УНР Микита Петлюк, у міжвоєнний період служив регентом, дияконом на Кременеччині. У 1942 р. висвячений у сан православного священника. У службі всіляко сприяв УПА, освячував могили загиблих українців, популяризував виконання у церкві гімну «Боже, великий, єдиний», збирав продукти повстанцям. 30 серпня 1946 р. був арештований та 26 листопада засуджений ВТ військ МВС Тернопільської обл. на 10 років таборів із конфіскацією майна. Три його сини також були в УПА: Микола («Холодний») і Анатолій («Пишний») – вбиті, Михайло («Ігор») – арештований органами НКВС (Справа Петлюка, арк. 11–12; 47–48).

Участь дітей діячів УНР в УПА також засвідчує наступність і тяглість поколінь у боротьбі за українську державність. Син І. Трейка очолював боївку служби безпеки (СБ) ОУН, загинув 20 квітня 1944 р. на Березнівщині (псевдо «Чугун»). Старший син Леоніда Ступницького Юрій разом із батьком воював в УПА, згодом був мобілізований до ЧА. Під час арешту назвався вигаданим прізвищем Ковальчук, під яким був арештований, засуджений на 10 років таборів. Донька учасника Трудового конгресу 1919 р., працівника Міністерства земельних справ, агронома Петра Колесника Богдана перебувала в УПА («Криця»), заарештована 1949 р. Син діяча УНР Анатолія Коха Юрій був членом ОУН і УПА, загинув 1944 р. Два сини Михайла Довгалока – Борис та Володимир – воювали в УПА. Син посла до польського сейму Сергія Козицького Тарас і його зять Василь Тибенко загинули в УПА. Старший син члена УЦР, начальника військово-ветеринарної управи Українського генерального військового секретаріату Костянтина Вротновського-Сивошапки Гордій, випускник Рівненської приватної української гімназії, був курінним УПА (псевдо «Гордієнко», «Варва»). Прославився ризикованими рейдами в центральні області України й боями з німецькими частинами та радянськими партизанами, стратили його нацисти у травні 1944 р. Дружина посла до польського сейму Семена Жука Онисія брала участь у пропагандивній роботі, працювала у виховному вишколі УПА (псевдо «Отава») на Кременеччині. І цей список можна продовжувати.

Отже, проголошення у різних формах української державності в роки національно-демократичної революції 1917–1921 рр. засвідчило спробу реалізувати національний державницький проєкт на початку ХХ ст. Поразка визвольних змагань змусила значну частину діячів УНР залишити окуповану більшовиками Україну, опинившись у ролі політичних емігрантів. Попри заборону польської влади, багато з них осіло на території Волинського воєводства. Тут вони потрапляли в середовище переважно україномовних, православних місцевих мешканців. «Зачистка» уенерівців (петлюрівців) на першому етапі Другої світової війни, у роки першої радянзації, призвела до знищення цілісності цього середовища. Це, а також поважний вік, старі рани і хвороби обумовили невисоку частку вояків УНР в УПА. Хоча були яскраві винятки з цього правила, які свідчили про тяглість поколінь та неперервність боротьби за українську незалежність. Як і участь дітей уенерівців, що воювали в УПА. Відтак існувала наступність поколінь від УНР до УПА, що засвідчувала безперервність, невпинність боротьби за українську державність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрощук, М. (2001). *Записки повстанця*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Антонюк, Я. (2017). Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1(47), 391–423.

Бандура. (1939, 2 лютого). *Волинське слово*, 5.

Білецький, Генерал-хорунжий. (1941, 5 жовтня). Колишні українські вояки. *Волинь*, 4.

Боляновський, А. (2003). *Українські військові формування у збройних силах Німеччини (1939–1945)*. Львів.

Бульба-Боровець, Т. (1981). *Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади*. Вінніпег: Накладом товариства «Волинь».

Верстюк, В. Ф. (кер.), Бойко, О. Д., Гамрецький, Ю. М., Михайличенко, Г. М., Огінська, А. П., Осташко, Т. С., Устименко, В. М., Шаталіна, Є. П., Щусь, О. Й., Яковлева, Л. В. (упоряд.). (1997). *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.* Київ: Наукова думка.

Верстюк, В. Ф., Скальський, В. В., Файзулін, Я. М. (упоряд.). (2011). *Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали*. Київ: Дух і літера.

Верстюк, В., Осташко, Т. (1998). *Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник*. Київ.

Від Союзу Жінок-Українок. (1934, 25 березня). *Українська нива*, 2.

Вронська, Т. В. (2009). Литвиненко Іван Данилович. В *Енциклопедія історії України* (Т. 6: Ла–Мі, с. 174). Київ: Наукова думка.

Давидюк, Р. (2014). Іван Литвиненко. *З поляками за Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині*. Рівне, ПП ДМ, С. 75–87.

Давидюк, Р. (2018). Українські політичні емігранти як ідейні наставники Тараса Бульби Боровця. *Збірник наукових праць Всеукраїнської наукової конференції «Тарас Бульба-Боровець – син землі Поліської» (присвяченої 110-й річниці від дня народження Тараса Бульби-Боровця)*. Березне, 20–23.

Давидюк, Р. (2019). Леонід Ступницький: нові штрихи до біографії генерал-хорунжого УПА. В *Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині: зб. статей*, 1, 167–180. Львів.

Давидюк, Р. (2020). Отамани-наддніпрянці у Волинському воєводстві: повстанські рейди, розвідка, політика, громадське життя. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2(54), 129–170.

ДАВО: Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 200 (Список членів Волинського Українського театрального товариства), оп. 1, спр. 1.

До Секретаріату Ліги Націй у Женеві. Меморандум Української політичної еміграції Рівненського повіту на Волині в Польщі. *Держархів Волинської обл.*, ф. 199, оп. 2, спр. 2, арк. 122–123.

Жив'юк, А. (2018). Повстанський отаман Іван Трейко. *Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції «Тарас Бульба-Боровець – син землі поліської» (присвячений 110-річчю від дня народження Тараса Бульби-Боровця)*. Березне, 18–20.

Жив'юк, А. (упоряд.). (2008). *Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років*. Рівне: Рівненська друкарня, 456 с.

Жив'юк, А., Марчук, І. (2011). *Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині*. Рівне: ППДМ.

З життя Відділу Укр. Центр. Комітету в Луцьку. (1937, 8 жовтня). *Волинське слово*, 3.

Інформація повітової команди державної про організацію відділу «Українського центрального комітету політичних емігрантів». *Держархів Волинської обл.* ф. 45, оп. 1, спр. 1036.

Каліберда, Ю. (2011). Іван Трейко: повстанський отаман (1917–1921), генерал-хорунжий УПА (1940–1945). *Воєнна історія*, 1, 75–80.

Ковальчук, М., Вовк, О. (2009). Підполковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький: сторінки біографії. *Військово-історичний альманах*, 1, 2–38.

Колянчук, О. (2022). Омелюсік Микола Степанович. В *Енциклопедія Сучасної України*, 24. Київ: https://esu.com.ua/search_articles?id=75338

Лозицький, В. С., Бажан, О. В., Власенко, С. І., Кентій, А. В. (упоряд.). (2008). *Українська політична еміграція 1919–1945. Документи і матеріали*. Київ: Парламентське вид-во.

Марчук, І. (2001, Квітень). «Січі» 41-го на Волині. *Визвольний шлях*, 4, 31.

Марчук, І. (2009). *Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур»*. Рівне.

Ольховський, І. (2022). Полковник Ступницький – начштабу УПА. <https://tristana073.livejournal.com/53400.html>

Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис.

Протокол-1: Протокол Першого Кремінського Селянського Передвиборчого З'їзду 17 вересня 1922 року. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України)*, ф. 309, оп. 2, спр. 244, 5 арк.

Протокол-2: Протокол XIV засідання звичайних зборів Товариства «Просвіти» у Рівному. *Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*, ф. 30, оп. 18, спр. 484, арк. 190–193.

Рік праці Волинського союзу. (1934, 19 січня). *Українська нива*, 2.

Самчук, У. (1976). *Живі струни. Бандура і бандуристи*. Детройт.

Свято Базару. (1936, 29 листопада). *Українська нива*, 6.

Смолій, В., Левенець, Ю. (співголов. ред. кол.). (2007). *Україна: політична історія XX – початок XXI століття*. Київ: Парламентське вид-во.

Справа Вернигір-Білогуба: Справа по звинуваченню Вернигір-Білогуба Дмитра Климовича, спр. П-29747. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Львів*, 21 арк.

Справа Волинця: Справа по звинуваченню Волинця Ананія Гавриловича. *ГДА СБУ, м. Київ*, спр. 68253, ф. 5(Р), 498 арк.

Справа Волосевича: Справа по звинуваченню Волосевича Олександра Івановича, спр. 178. *Держархів Тернопільської обл.* ф. Р-3429, оп. 3, 68 арк.

Справа Довгалока: Справа по звинуваченню Довгалока Михайла Трохимовича, спр. П-6075. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 39 арк.

Справа Ковальчука: Справа по звинуваченню Ковальчука Юрія Леонтійовича, спр. П-5230. *Держархів Рівненської обл.*, ф. Р-2771, оп. 2, 77 арк.

Справа Литвиненка-Морозенка: Справа по звинуваченню Литвиненка-Морозенка Івана Даниловича, він же Солончак І. Д., спр. 10418. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 5(Р), 346 арк.

Справа Мельника: Справа по звинуваченню Мельника Філімона Антоновича, спр. П-5964. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 287 арк.

Справа Мозгового: Справа по звинуваченню Мозгового Матвія Ілліча, спр. П-10385. *ГДА СБУ, м. Рівне*, ф. 5(Р), 54 арк.

Справа Новицького: Справа по звинуваченню Новицького Олексія Володимировича, спр. П-18011, *ГДА СБУ, м. Тернопіль*, ф. П., 264 арк.

Справа Петлюка: Справа по звинуваченню Петлюка Микити Михайловича, спр. П-7584. *ГДА СБУ, м. Тернопіль*, 66 арк.

Справа Скоробогатова: Справа по звинуваченню Скоробогатова Павла Даниловича та ін. (всього 5 осіб), спр. 2413: у 2 т. 1. *ГДА СБУ, м. Луцьк*, ф. О., 276 арк.

Справа Совенка: Справа по звинуваченню Совенка Василя Володимировича та ін. (всього 4 особи), Спр. П-12598, *ГДА СБУ, Тернопіль, ф. П.*, 111 арк.

Спростування (1942, 28 червня). *Волинь*, 4.

Статут: Статут місцевої інституції самопомогги «Єдність для Рівненської округи. *Держархів Рівненської обл.*, ф. Р-72, оп. 1, спр. 1.

Ступницький, Ю. (2004). Спогади про пережите. 2-ге вид. Торонто; Львів: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Бібліотека»; т. 1).

Тинченко, Я. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. 1. Київ: Темпора.

Тинченко, Я. (2011). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. 2. Київ: Темпора.

REFERENCES

Androshchuk, M. (2001). *Zapysky povstantsia*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Antoniuk, Ya. (2017). Zhyttiepys odnogo iz zasnovnykiv UPA: Mykola Koltoniuk-Yakymchuk. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1(47), 391–423 (in Ukrainian).

- Bandura. (1939, Liutyi 2). *Volynske slovo*, 5 (in Ukrainian).
- Biletskyi, Heneral-khorunzhyi. (1941, Zhovten 5). *Kolyshni ukrainski voiaky. Volyn*, 4 (in Ukrainian).
- Bolianovskiy, A. (2003). *Ukrainski viiskovi formuvannia u zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939–1945)*. Lviv (in Ukrainian).
- Bulba-Borovets, T. (1981). *Armiia bez derzhavy: slava i trahediia ukrainskoho povstanskoho rukhu. Spohady*. Vinnipeh: Nakladom tovarystva «Volyn» (in Ukrainian).
- Verstiuk, V. F. (Man.), Boiko, O. D., Hamretskiy, Yu. M., Mykhailychenko, H. M., Ohinska, A. P., Ostashko, T. S., Ustymenko, V. M., Shatalina, Ye. P., Shchus, O. Y., Yakovlieva, L. V. (Comps.). (1997). *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy: u 2 t. T. 2: 10 hrudnia 1917 r. – 29 kvitnia 1918 r.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Verstiuk, V. F., Skalskyi, V. V., Faizulin, Ya. M. (Comps.). (2011). *Yurii Tiutiunyk: vid «Dviiky» do HPU. Dokumenty i materialy*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Verstiuk, V., Ostashko, T. (1998). *Diiachi Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. Biohrafichnyi dovidnyk*. Kyiv (in Ukrainian).
- Vid Soiuzu Zhinok-Ukrainok (1934, Bereznia 25). *Ukrainska nyva*, 2 (in Ukrainian).
- Vronska, T. V. (2009). Lytvynenko Ivan Danylovych. V *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 6: La–Mi, s. 174). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Davydiuk, R. (2014). Ivan Lytvynenko. *Z poliakamy za Ukrainu: Naddniprianska emihratsiia v suspilno-politychnomu zhytti mizhvoiennoi Volyni*. Rivne, PP DM, 75–87 (in Ukrainian).
- Davydiuk, R. (2018). Ukrainski politychni emihranty yak ideini nastavnyky Tarasa Bulby Borovtsia. *Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Taras Bulba-Borovets – syn zemli Poliskoi» (prysviachenoï 110-y richnytsi vid dnia narodzhennia Tarasa Bulby-Borovtsia)*. Berezne, 20–23 (in Ukrainian).
- Davydiuk, R. (2019). Leonid Stupnytskyi: novi shtrykhy do biohrafii heneral-khorunzhoho UPA. V *Derman i Mizoch v istorii ta kulturi Volyni: zb. statei, 1*, 167–180. Lviv (in Ukrainian).
- Davydiuk, R. (2020). Otamany-naddnipriantsi u Volynskom voievodstvi: povstanski reidy, rozvidka, polityka, hromadske zhyttia. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 2(54), 129–170 (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (Derzharkhiv Volynskoi obl.)*. F. 200 (Spysok chleniv Volynskoho Ukrainskoho teatralnogo tovarystva), op. 1, spr. 1, ark. 7 (in Ukrainian).
- Do Sekretariatu Lihy Natsii u Zhenevi. Memorandum Ukrainskoi politychnoi emihratsii Rivnenskoho povitu na Volyni v Polshchi. *Derzharkhiv Volynskoi obl.*, f. 199, op. 2, spr. 2, ark. 122–123 (in Ukrainian).
- Zhyviuk, A. (2018). Povstanskyi otaman Ivan Treiko. *Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii «Taras Bulba-Borovets – syn zemli poliskoi» (prysviachenyi 110-richnytsi vid dnia narodzhennia Tarasa Bulby-Borovtsia)*. Berezne, 18–20 (in Ukrainian).
- Zhyviuk, A. (Comps.). (2008). *Dokument doby: publitsystyka Ulasa Samchuka 1941–1943 rokiv*. Rivne: Rivnenska drukarnia (in Ukrainian).
- Zhyviuk, A., Marchuk, I. (2011). *Vid «Dermanskoï respubliky» do «Dermanskoï trahedii»: narysy istorii ukrainskoho vyzvolnogo rukhu v Dermani na Volyni*. Rivne: PPDM (in Ukrainian).

Z zhyttia Viddilu Ukr. Tsent. Komitetu v Lutsku. (1937, Zhovten 8). *Volynske slovo*, 3 (in Ukrainian).

Informatsiia povitovoi komandy derzhavnoi pro orhanizatsiiu viddilu «Ukrainskoho tsentralnoho komitetu politychnykh emigrantiv». *Derzharkhiv Volynskoi obl.*, f. 45, op. 1, spr. 1036, ark. 2–3 (in Ukrainian).

Kaliberda, Yu. (2011). Ivan Treiko: povstanskyi otaman (1917–1921), heneral-khorunzhyi UPA (1940–1945). *Voienna istoriia*, 1, 75–80 (in Ukrainian).

Kovalchuk, M., Vovk, O. (2009). Pidpolkovnyk Armii UNR, heneral-khorunzhyi UPA Leonid Stupnytskyi: storinky biohrafii. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 1, 2–38 (in Ukrainian).

Kolianchuk, O. (2022). Omeliusik Mykola Stepanovych. V *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*, 24. Kyiv. https://esu.com.ua/search_articles?id=75338 (in Ukrainian).

Lozytskyi, V. S., Bazhan, O. V., Vlasenko, S. I., Kentii, A. V. (Comps.). (2008). *Ukrainska politychna emigrantska 1919–1945. Dokumenty i materialy*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2001, Kviten). «Sichi» 41-ho na Volyni. *Vyzvolnyi shliakh*, 4, 31 (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2009). *Komandyr UPA-Pivnich Dmytro Kliachkivskiy – «Klym Savur»*. Rivne (in Ukrainian).

Olkhovskiy, I. (2022). Polkovnyk Stupnytskyi – nachshtabu UPA. <https://tristana073.livejournal.com/53400.html> (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.). Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Protokol Pershoho Kreminetskoho Selianskoho Peredvyborchoho Zizdu 17 veresnia 1922 roku. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy)*, f. 309, op. 2, spr. 244, 5 ark (in Ukrainian).

Protokol KhIV zasidannia zvychnykh zboriv Tovarystva «Prosvity» u Rivnomu. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoj oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoj obl.)*, f. 30, op. 18, spr. 484, ark. 190–193 (in Ukrainian).

Rik pratsi Volynskoho soiuzu. (1934, Sichen 19). *Ukrainska nyva*, 2 (in Ukrainian).

Samchuk, U. (1976). *Zhyvi struny. Bandura i bandurysty*. Detroit (in Ukrainian).

Sviato Bazaru. (1936, Lystopad 29). *Ukrainska nyva*, 6 (in Ukrainian).

Smolii, V., Levenets, Yu. (Co-head). (2007). *Ukraina: politychna istoriia XX – pochatok XXI stolittia*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 1028 (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenni VERNYHIR-BILOHUBA DMYTRA KLYMOVYCHA, spr. P-29747. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), m. Lviv*. 21 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenni Volynsya ANANIYA HAVRYLOVYCHA. *HDA SBU, m. Kyiv*, spr. 68253, f. 5(R). 498 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenni Volosevycha OLEKSANDRA IVANOVYCHA, spr. 178, *Derzharkhiv Ternopilskoi obl.*, f. R-3429, op. 3, 68 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenni DOVHALIUKA MYKHAILA TROKHIMOVYCHA, spr. P-6075, *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 39 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvynuvachenni KOVALCHUKA YURIYA LEONTIOVYCHA, spr. P-5230. *Derzharkhiv Rivnenskoj obl.*, f. R-2771, op. 2, 77 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Lytvynenka-Morozenka Ivana Danylovycha, vin zhe Solonchak I. D., spr. 10418. *HDA SBU, m. Kyiv*, f. 5(R), 346 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Melnyka Filimona Antonovycha, spr. P-5964. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 287 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Mozghovoho Matviia Illicha, spr. P-10385. *HDA SBU, m. Rivne*, f. 5(R), 54 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Novytskoho Oleksiia Volodymyrovycha, spr. P-18011. *HDA SBU, m. Ternopil*, f. P. 264 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Petliuka Mykyty Mykhailovycha, spr. P-7584. *HDA SBU, m. Ternopil*, 66 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Skorobohatova Pavla Danylovycha ta in. (vsoho 5 osib), spr. 2413: u 2 t., 1. *HDA SBU, m. Lutsk*, f. O., 276 ark. (in Ukrainian).

Sprava po zvyuvachenniu Sovenka Vasyliia Volodymyrovycha ta in. (vsoho 4 osoby), spr. P-12598. *HDA SBU, m. Ternopil*, f. P., 111 ark. (in Ukrainian).

Sprostuvannia. (1942, Cherven 28). *Volyn*, 4 (in Ukrainian).

Statut mistsevoi instytutsii samodopomohy «Iednist dlia Rivnenskoï okruhy. *Derzharkhiv Rivnenskoï obl.*, f. R-72, op. 1, spr. 1, ark. 1–5 (in Ukrainian).

Stupnytskyi, Yu. (2004). *Spohady pro perezhyte*. 2-he vyd. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 133 s. (Litopys Ukrainiskoi Povstanskoï Armii. Biblioteka; t. 1) (in Ukrainian).

Tynchenko, Ya. (2007). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)*. Kyiv: Tempora. Kn. 1 (in Ukrainian).

Tynchenko, Ya. (2011). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)*. Kyiv: Tempora. Kn. 2 (in Ukrainian).

Ruslana DAVYDYUK

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of the History of Ukraine*

Rivne State Humanities University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

e-mail: davrus63@gmail.com

UNR MEMBERS IN THE UPA IN VOLYN

The circumstances of joining to the Ukrainian insurgent army of former participants of the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917–1921, soldiers of the Army of the Ukrainian People's Republic, who in the interwar period became political emigrants and lived in the Volyn Voivodeship, were analyzed. Some of them did not stop fighting until the middle 1920^s, trying to support the anti-Bolshevik movement in the Soviet Ukraine. A new chance to compete for the Ukrainian state appeared during the Second World War.

Through the involvement of archival and criminal case materials, memories, periodicals of the time, it was possible to find out their names and partially trace their fate activists of the revolution. The reasons for the small number of such soldiers were explained. It was emphasized that these were mostly elderly people, burdened by old wounds and diseases. It was proved that the UPR community suffered significant repression during the period of the first Sovietization (September 17, 1939 – June 22, 1941), which led to its dispersal. Some of these people saved their lives by leaving for Nazi-controlled territory. It was emphasized

that the members of the Ukrainian National People's Republic remained loyal to the idea of Ukraine's independence during the Second World War, two of them, Leonid Stupnytskyi and Ivan Treiko, were awarded the rank of corporal general of the UPA (posthumously). The contribution of UPR political emigrants to the insurgent struggle as founders of intelligence, priests, and initiators of the reorganization of the UPA was clarified. Attention was drawn to a significant percentage of children of former Petlyurians in the ranks of the UPR Army, which is due to parental upbringing during the formation of their personality.

It has been proven that the participation of the soldiers of the UPR Army in the UIA, where they shared their experience and military skills, testifies to the continuity and persistence of the struggle of Ukrainians for national independence.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ukrainian political emigrants, Ukrainian insurgent army, Volyn, liberation struggle.

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри всесвітньої історії історичного факультету
Житомирського державного університету ім. І. Франка
стипендіат стипендіальної програми історичного факультету
Вестфальського університету ім. Вільгельма
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>
e-mail: starodubec@gmail.com*

ГЕНДЕРНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОПАГАНДИ БІЛЬШОВИЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ Й УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ В 1944–1947 РОКАХ

Проаналізовано гендерну складову політичної пропаганди більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в період їхнього збройного протистояння на теренах Західної України. Досліджено смислове наповнення агітаційно-пропагандивного «образу жінки» обома сторонами та форми і способи подання створеного конструкту певній цільовій аудиторії відповідно до поставлених політичних цілей і завдань. Виснувано, що політична пропаганда більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в західних областях України в 1944–1947 рр. мала гендерні ознаки, що виявлялися більш виразно в радянській пропаганді, ніж українського націоналістичного підпілля.

Зазначено, що обидві антагоністичні сили конструювали образ жінки, виходячи зі своїх потреб: «радянська жінка-трудівниця» на протигагу «українській жінці-берегині, матері». Встановлено, що партійно-радянська влада мобілізувала жіночі ресурси, з одного боку, як допоміжну робочу силу для відбудови господарських об'єктів, а з другого – як ретранслятора комуністичних ідей та гасел. Констатовано, що образ радянської емансипованої жінки-трудівниці активно експлуатували більшовицькі ідеологи в публічному пропагандивному дискурсі та використовували як один з інструментів радянзації регіону; натомість у політико-ідеологічному наративі українського повстанського підпілля та УПА домінував образ жінки-матері, покликання якої – виховувати своїх синів і дочок борцями за незалежну Українську державу. Наголошено, що саме на неї було покладено місію збереження української нації через народження і виховання дітей.

Визначено, що більшовицький пропагандивний арсенал наповнений різноманітнішим набором форм і методів, аніж повстанського запілля та підпілля. Встановлено, що, крім різних засобів масової інформації, партійні чиновники використовували публічні заходи як майданчики для прямої та опосередкованої пропаганди. Основним методом націоналістичної визначено поширення друкованих матеріалів. Виснувано, що спільною ознакою гендерно спрямованих пропагандивних наративів антагоністичних

сторін була наявність дисбалансу в фемінному і маскулінному вимірах на користь останнього.

Ключові слова: пропаганда, жінки, радянська влада, УПА, Західна Україна.

У другій чверті ХХ ст. українські землі вкотре стали «кривавими», полем битви не тільки двох тоталітарних монстрів за панування над світом, а й визвольної боротьби за збереження національної ідентичності. Війна для України не закінчилася 1945 р. Вона продовжувалася у формі політико-мілітарного протистояння Української повстанської армії (УПА), а згодом збройного національного підпілля до середини 1950-х років. Надзвичайно важливе місце в цій боротьбі відводилося політико-ідеологічному, пропагандивному сегменту. Архітектори створення та розбудови більшовицько-радянської моделі держави пропаганду традиційно використовували як один із дієвих інструментів формування ідеологічного підґрунтя аксіоматичної правильності вектора реалізації більшовиками їхньої політичної програми. Зміст пропагандивних меседжів, з одного боку, корелювався залежно від викликів, які стояли перед панівною партією в той чи той час, а з другого – визначався аудиторією, якій вони адресувалися: селянство, робітники, інтелігенція, молодь тощо. Окрема ніша належала жіноцтву, яке в загальній соціальній структурі радянської держави займало важливе місце не тільки з огляду на демографічні показники, а й на роль у всіх сферах життя, посилення якої спостерігалось в такі кризові періоди української історії, як Голодомор, війна, повоєнна відбудова.

Науковці часто називають Радянський Союз «державою-пропагандою» (Кенез, 1985), «державою, створеною пропагандою» (Почепцов, 2019). Для більшовицького керівництва пропаганда була одним із трансмісійних ременів партії в її відносинах із народом, «одним із інструментів реалізації “заходів” (тобто політики), продиктованих керівництвом з метою мобілізації всього населення» (Cioflâncă, 2010, р. 477). Свого часу Гарольд Ласвелл (Harold D. Lasswell) визначив «політичну пропаганду» як «управління засобами масової комунікації у владних цілях» (Lasswell, 1951). В умовах сталінського режиму цей важливий ресурс був доповнений іншими каналами для трансляції пропагандивних кліше: листівками, гаслами, творами мистецтва тощо, завдяки чому пропаганда перетворилася «на цінний засіб для досягнення радикальних цілей: тотальної трансформації суспільства та створення “нової людини”» (Cioflâncă, 2010, р. 447). Її образ конструювався з набору універсальних рис, які зазнавали косметичного корегування залежно від поточної суспільно-політичної ситуації.

Тема гендерної спрямованості сталінської пропаганди в умовах радянізації західноукраїнських областей досі залишається поза межами окремого комплексного дослідження. Хоча її складові – пропаганду комуністичну та українського національно-визвольного руху і гендерну політику сталінського режиму – українські та зарубіжні науковці розглядають із різних ракурсів. Результати дослідження ідеологічної складової політики радянської тоталітарної системи репрезентовано в роботах Василя Гулая (Гулай, 2015), Георгія Почепцова (Почепцов, 2019), Михайла Нагірняка і Романа Лаврецького (Нагірняк, Лаврецький, 2013), Станіслава Кульчицького (Кульчицький, 2021), М. Кравчука (Кравчук, 2004) й ін.; українського національно-визвольного руху – Галини Стародубець (Стародубець, 2008), Василя Льницького (Льницький, 2016), Михайла Романюка (Романюк, 2016), Олександри Стасюк (Стасюк, 2006), Олександра Пагірі (Пагіря, 2021) й ін. Події Другої світової

війни та процес радянїзації новоприєднаних регіонів, зокрема Західної України, стали серйозним викликом для сталінського режиму не тільки у площині політико-мілітарної потуги, а й об'єктивних структурних змін у радянському соціумі за гендерною ознакою. Тема місця і ролі жінок як суб'єктів/об'єктів політики антагоністичних сторін – більшовицько-радянської системи й українського національно-визвольного – розглянуто в низці робіт Галини Стародубець, Руслани Попп, Оксани Кись, Лесі Онишко, Марти Гавришко й ін.

Мета дослідження – визначити смислове наповнення агітаційно-пропагандивного «образу жінки» обома сторонами та форм і способів подання створеного конструкту певній цільовій аудиторії відповідно до поставлених політичних цілей та завдань. Предмет – гендерна складова політичної пропаганди більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в період їхнього збройного протистояння на теренах Західної України.

У період Другої світової війни та повоєнні роки сталінська пропаганда активно використовувала жіночий образ, змінюючи його смислове навантаження залежно від ідеологічних потреб. Основні його характеристики формувалися, виходячи з меж усталеної, за словами Г. Почепцова, моделі оспівування двох каст – «військової та трудової» (Почепцов, 2019, с. 22). «Гендерний розподіл праці, який у 1930-х роках переорієнтував жінок на сім'ю, материнство та роботу, був закріплений просторовим поділом між “домом” і “фронтом” у воєнний час» (Піс, 2018, р. 221). Починаючи з червня 1941 р., новим аспектом у радянському патріотичному дискурсі стало «злиття героїні з поняттям Батьківщини, що знайшло своє втілення в різних жанрах воєнної пропаганди» (Балабан, 2015). Домінантною гендерною репрезентацією стала зріла жінка, яка своєю героїчною працею наближає перемогу Червоної армії. Її образ зафіксовано в зображеннях на плакатах, творах мистецтва, у пісенній творчості, засобах масової інформації (ЗМІ), художніх фільмах. Класичний приклад – загальновідомі плакати Іраклія Тоїдзе (იბრაჰიმ თოიძე) «Родина-мать зовет» і «За Родину-мать». Стилїзований образ неньки-Батьківщини активно експлуатує сталінська пропаганда й у кінематографі (наприклад, художні фільми «Вона захищає Батьківщину» (1943) Фрідріха Ермлера (Фрідріх Эрмлер), «Во имя Родины» (1943) Всеволода Пудовкіна (Всеволод Пудовкин) та Дмитра Васильєва (Дмитрий Васильев), «Веселка» (1944) Марка Донського (Марко Донской) (Балабан, 2015).

У сталінській пропаганді 1941–1945 рр. чітко проглядається лінія розмежування офіційного нарративу щодо жінки. Якщо на початку війни її пропагандивний образ був покликаний відіграти мобілізаційну функцію, продемонструвати єдність і згуртованість радянського народу, то після Сталінградської битви спостерігається поступова маскулїнізація гендерного забарвлення символів перемоги. На передньому плані практично всіх пропагандивних меседжів зображено чоловіка-воїна. Жіноча постать фронтовички, підпільниці, партизанки хоч і присутня, але перестає бути уособленням жіночності, материнства. Показовою ілюстрацією такої трансформації є художній образ Зої Космодем'янської (Зоя Космодемьянская), який уперше оприлюднив у січні 1942 р. журналіст газети «Правда» П. Лїдовий у статті «Таня», а згодом був візуалїзований в однойменній картині Кукрінїксів. Він доволі точно «відображає державні потреби воєнного часу та норми сталінської культури: андрогїнна фігура в спідниці та коротко підстриженому волоссі, сильна, озброєна жінка-боєць, продукт довоєнних кампаній мілітаризації» (Harris, 2012, р. 77). Так, незважаючи на величезний вклад

радянської жінки в перемогу, сталінська пропаганда ніби заретушувала її постать у загальній картині переможців, ставила на друге місце після чоловіка, а згодом, одразу після переможного кінця, сприяла перетворенню «жінок, які брали безпосередню участь у військових діях, на фігури замовчування» (Суховерська, 2017, с. 224).

Паралельно зі звільненням української території від німецьких окупантів на теренах західних областей України відбувався процес відновлення/встановлення радянської влади. Завдання, які постали перед панівною більшовицькою партією в умовах радянзації новоприєднаних регіонів, змусили її до пошуку форм і методів імплантації образу «нової радянської жінки» у свідомість населення, яке не бажало сприймати цю владу як свою. У контексті реалізації завдань мобілізаційної політики більшовицькі пропагандисти експлуатували сконструйований ще в 1930-х роках образ радянської жінки-активістки – рівноправного «будівничого соціалістичного суспільства», право на приватне життя якого підпорядковується волі «колективу». Традиційно основними формами його популяризації виступали ЗМІ, листівки, пропагандивні брошури, різні зображувально-наочні засоби тощо. Проте, на мою думку, у 1944–1945 рр. їх використовували як допоміжні інструменти в руках професійних «бійців ідеологічного фронту» в особі партійно-радянських посадовців. Основний акцент у розгорнутій владою пропагандивній кампанії ставився на максимальне використання вербальних засобів комунікації. Цілком погоджуюся з думкою дослідників, які вважають, що «вербалізація ідеології стала самостійною професією. Масштаби використання сталінським режимом пропаганди дають підстави стверджувати, що вона, як і вся партія, виконувала виконавчу функцію» (Cioflâncă, 2010, р. 477). У структурі міськ-, райк-, обкому Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) відділ/управління агітації та пропаганди¹ розглядався як один із найважливіших підрозділів. Його співробітники відповідали за стан і проведення політико-ідеологічної роботи в усіх без винятку сферах життя радянської людини, зокрема й серед жіноцтва.

Західноукраїнська жінка стала об'єктом особливої уваги більшовицької влади з перших місяців її повернення у регіон. Свідчення цього – прийняття 5 квітня 1945 р. ЦК (Центральним комітетом) КП(б)У спеціальної постанови «Про роботу серед жінок західних областей України», наслідком чого стало створення делегатських зборів, або т. зв. інституту делегаток, та відділів із роботи серед жінок (детальніше див.: Starodubets, 2020). І в одному, і в другому випадку чітко визначалася як процедура формування, так і перелік завдань, що їх мали вирішувати ці організації.

Під привабливими гаслами емансипації радянської жінки, звільнення її від «домашнього побуту», перетворення «з наймички польських панів» на вільну незалежну людину була прихована справжня мета сталінського режиму – використання жінок як мобілізаційного ресурсу для відбудови/розбудови економіки та союзника в боротьбі з українським повстанським рухом. Цією метою західноукраїнському суспільству через різні пропагандивні канали нав'язувався стереотипний образ *«жінки-трудівниці»* (колгоспниці, передовика виробництва, стаханівки тощо) та *«жінки-активістки»* (переважно бере активну участь у всіх агітаційних заходах радянської влади, передовсім жінвідділів, проводить агітаційно-роз'яснювальну роботу серед місцевого населення тощо).

¹ Назву цього підрозділу змінювали впродовж повоєнного десятиліття, проте його функції залишалися незмінними.

Процес закріплення цих образів у суспільній свідомості відбувався традиційними для сталінського режиму методами, зокрема «обов'язковою участю у пропагандистських заходах, тиском, маніпуляціями; створенням особливої “радянської мови”» (Гулай, 2015), способом «безперервного повторення і посилення за допомогою каскадного ефекту важливих ідей, виражених простими реченнями і доступною лексикою» (Cioflâncă, 2010, p. 471). Маємо чимало документальних підтверджень регулярного використання в офіційних промовах, виступах перед громадськістю, письмових звітах, розпорядженнях тощо фраз і словосполучень, які перетворилися на стійкі пропагандивні кліше. Так, із трибун численних зборів колгоспниць/робітниць/інтелігенції пафосно звучали слова, сповнені позитивних конотацій: «жінка-активістка», «жінделегатка», «колгоспниця», «вільна радянська жінка, звільнена з-під панського/польського/чоловічого гніту», «трудівниця», «передовик соціалістичного змагання» тощо. Звіти партійних чиновників рясніють описами того, як «бувши неграмотна селянська дівчина перетворилася в активного трудівника-творця під впливом сили колективної праці на благо Батьківщини» (ДАРО-2, арк. 65), «кращі жінки-активістки з місцевого населення готуються до вступу кандидатами в члени ВКП(б)» (ЦДАГОУ-1, арк. 123) тощо.

Обов'язковою складовою промови кожного партійно агітатора перед місцевим населенням була апеляція до «важкої жіночої долі за панської Польщі»; критика тих жінок, «які за своїми горшками не хочуть брати участі в суспільному житті», «затурканих жінок»; агресивна риторика щодо учасниць і симпатиків націоналістичного підпілля: «бандерівки», «німецькі підстилки» тощо. Виступи делегаток на обласних та республіканських нарадах, переповненні словами вихваляння радянської влади, завжди доповнювали розповіді про власні успіхи й досягнення на шляху їхнього професійного чи кар'єрного зросту.

У роботі партійні пропагандисти широко застосовували такий професійний прийом, як залучення до «обговорення поточних проблем» представників місцевого населення, зокрема жінок. Вважалося, що їхні експресивні виступи краще, ніж виступи професійних агітаторів впливатимуть на емоційно-чуттєву сферу слухачів, що сприятиме формуванню більш стійкого образу «свого», «радянського» на противагу образу «ворога», «чужого», «ворожого», який є потенційною загрозою. Апелювання до «жінок», з одного боку, мало на меті мобілізувати їх як робочу силу для відбудовчих процесів, а з другого – використати як важливий інструмент боротьби з повстанським рухом. Для прикладу, один із радянських чиновників у звіті інформує про те, що «в с. Межиріч Острозького району члени жіночої ради та жінки-делегатки прочитали всім жінкам Наказ народного комісара внутрішніх справ України т. Рясного і поговорили зокрема з усіма жінками, щоб вони допомогли вернутися з повинною учасникам банд. І в тому, що з цього села з'явилося з повинною 24 бандити, є, безумовно, заслуга й жінок» (ЦДАГОУ-2, арк. 120). Влада в різний спосіб заохочувала «жінок взяти активну участь у боротьбі з ворогами народу німецькими прихвостнями» (ДАРО-1, арк. 60). Використовуючи різноманітний пропагандивний інструментарій, зокрема безпосереднє спілкування з місцевим населенням під час численних зустрічей, сталіністи особливо увагу акцентували на такого роду фактах, наголошуючи, що це вияв поведінки «справжньої радянської жінки», свідомої свого громадянського обов'язку.

У досліджуваній період серйозною перешкодою на шляху утвердження владою в західних областях України монопольного права на створення віртуальної радянської

реальності за сталінськими лекалами виступало українське націоналістичне підпілля. Політична боротьба цих антагоністичних сил за симпатії місцевого населення вирізнялася не меншою запеклістю, ніж мілітарна на полі бою. Координаційним центром продукування ідей та здійснення політико-виховної роботи в українському повстанському заплілі й УПА виступали референтури ОУН(б) (Організації українських націоналістів (бандерівців)) та УПА, які відповідали за політико-пропагандивну роботу (їхня структура та назва змінювалася впродовж 1942–1950-х років (детальніше див.: Стасюк, 2006; Пагіря, 2021).

Аналіз документальних, нарративних джерел на предмет гендерної спрямованості пропаганди повстанського підпілля дає підстави для деяких узагальнень та висновків. По-перше, незважаючи на наявність у структурі повстанського підпілля і заплілі жіночої референтури, вони не проводили пропагандивної роботи, спрямованої винятково на жіночу аудиторію. Такого роду пропаганда була опосередкованою. Жінку могли виділяти зі збірного образу «українського народу» і згадувати в контексті реалізації завдань, які, на думку ідеологів повстанського руху, традиційно належить до «жіночих», наприклад: «... ведення розвідки ворожого заплілля, виручення чоловіків від сповнення служби санітарів та зв'язківців, виконання функцій стенографісток та машиністок, проведення збірок, шиття і латання білля та одягу для військових, уладнання для них святочних імпрез і т. д.» (ГДА СБУ, арк. 11). Чимало жінок виконували обов'язки медичного персоналу в лавах підпільного Українського Червоного Хреста і здійснювали політико-пропагандивну роботу серед місцевого населення у повстанському заплілі. У межах цієї діяльності вони «проводили бесіди для роз'яснення ролі жінки в національно-визвольному русі: жінка-сестра-жалібниця, санітарка, розвідниця, зв'язкова, кухар, кравець, канцеляристка» (Онишко, 2004, с. 35). Метою таких зустрічей було залучення жіноцтва до самостійницького руху. Але попри доволі значний вклад жінок в ОУН(б) та УПА як у кількісному, так і в якісному відношенні (маю на увазі високий ступінь ризику роботи зв'язкових, розвідниць, медсестер тощо), його значимість ігнорували. Політико-ідеологічна пропаганда повстанського підпілля мала виразно мускулінне забарвлення. Жіночий образ активного учасника визвольного руху залишався малопомітним у тіні чоловічих звитяг.

Натомість у пропагандивних текстах оунівського підпілля та УПА змальовано образ української жінки, рівнятих на який мала кожна свідома українка. На противагу радянській «жінці-трудівниці», націоналісти пропагували культ «жінки-матері», «тип доброї матері-громадянки, яка ставить організований український націоналізм перед очі українських жінок, і хоче, щоб усі українки були добрими жінками, матерями і громадянками» (ГДА СБУ, арк. 138). Бачення українським повстанським підпіллям ролі та місця жінки в національно-визвольному русі досить яскраво ілюструє листівка «Українська жінка» – один із небагатьох пропагандивних документів, який має виразно гендерну спрямованість. Автори тексту розглядали жінку винятково крізь призму її материнського обов'язку «народження та виховання своїх дітей на великих патріотів української нації, готових піти проти своїх ворогів, щоб їх знищити» (Листівка-5). «Материнська роль визначалася як основний спосіб жіночого служіння нації» (Кісь, 2018, с. 101), фактично його підносили до рангу громадянського обов'язку.

В одному з інструктивних матеріалів повстанського підпілля за підписом М. Рак – «До питання призначення української жінки» – вказано, що «до основних питань призначення українського жіноцтва це – дати якнайбільше та найздоровіше

молоде покоління та підготуватися до зриву та державного будівництва» (ГДА СБУ, арк. 11). Гострій критиці піддавали ідеї емансипації як чужі, штучно привнесені в українське суспільство. На думку автора публікації, вони вкрай шкідливі, бо сприяють розбещенню молодого покоління. Така волонтаристсько-сексистська позиція лідерів ОУН і УПА не є чимось унікальним та несподіваним, адже «вона була віддзеркаленням тогочасної суспільної моралі в Західній Україні з характерними патріархатними установками» (Гавришко, 2015, с. 211). З метою виховання жіночої молоді рекомендувалося «знищити літературу про полове життя та боротися з т. зв. статевим освідомленням» (ГДА СБУ, арк. 12). Судячи зі змісту цього тексту, хлопці не потребували такого жорсткого контролю за статевим вихованням, як дівчата, яких апіорі визначили потенційно більш схильними до порушень морально-етичних норм.

У цьому ж документі акцентовано увагу на неприпустимості поширення шкідливої для української нації практики одруження дівчат із неукраїнцями. «Щоби знеохотити дівчат до “романів” із “ворогами”, пропагандисти ОУН виготовляли листівки з демотивуючими закликами: “Не ходіть з більшовиками – катами народу, енкаведистськими горлорізами і їх підлими вислужниками! Не виходьте заміж за них, гоніть їх геть від себе! Плюйте їм в очі! Ганьба всім тим, які пристають з ворогом!”» (Гавришко, 2016, с. 101–102).

Пропаганда повстанського підпілля ґрунтувалася на засадах гегемонної маскулінності, яка передбачала другорядність жіночих ролей, підпорядкування їх чоловічим потребам. В умовах боротьби за Українську державу та її розбудову жінку розглядали «берегинею рідного вогнища», яка передовсім мала дбати про сім'ю. Хоча й йшлося про необхідність «підготовки придатного до того жіноцтва до державного будівництва», але водночас вказували, що управлінські функції жінка може виконувати лише у випадку, «коли б це не могли робити чоловіки» (ГДА СБУ, арк. 12). Варто наголосити, що така гендерна диспропорція притаманна не тільки українському соціуму, а є, радше, універсальною. Так, сербська дослідниця Ясмiна Тешанович (Jasmina Tesanovic), аналізуючи події 1990-х років у Югославії, зауважує, що в період національно-визвольного руху спостерігається певна «тотемізація суспільства», в якому, «чоловічість мужчин форсується, як і підпорядкованість жінок. Жінки стають ангелами-хоронителями власного дому» (Тешанович, 2003).

Окремим об'єктом уваги повстанської пропаганди жінка виступає в період масштабних політичних кампаній, як, наприклад, виборчої чи зі створення колгоспів. У цей час з'являється низка сатиричних карикатур і листівок патріотичного спрямування, у сюжеті яких присутня жіноча постать, наприклад «Весна прийде! Переможе правда над злом!» (Листівка-6). Вона візуально поділена на два композиційні сюжети, розділені навкісною лінією. По боках розміщено дві антагоністичні сили: «добра» (українські повстанці, які символізують народження нового, «весни») і «зла» (ворога в хутряному одязі, який уособлює ненависть у вигляді зимового холоду). Центральна постать, що підноситься над силуетами повстанців, – жінка в українському національному вбранні, яка тримає в руках букет квітів і тризуб. Показово, що автор малюнка абсолютно маскулінізує визвольний рух (зброя є тільки в руках трьох чоловіків). Образ української жінки він бачить винятково як символ матері, незламної берегині та захисниці традиційних цінностей родини.

У переліку важливих дат, які урочисто відзначали в УПА та повстанському підпіллі, було Свято героїв. Як правило, до цього дня, крім урочистих заходів, готували

спеціальні наочні агітаційно-пропагандивні матеріали. Головною постаттю більшості листівок, присвячених Дню героїв, виступає український повстанець, борець за волю України. Жіночий досвід участі в національно-визвольному русі, знову ж таки, залишився поза межами не тільки героїзації, але й згадування. Одна з небагатьох листівок цієї серії – «Героям слава!» (Листівка-1) містить зображення жіночої постаті. У центрі композиції – березовий хрест на могилі загиблого воїна, який обіймає молода жінка, одягнена в об'ємне світле плаття, що нагадує радше одяг Божої Матері. Центральна постать тут – незримий образ чоловіка-воїна, який і є тим символічним «героєм». Жінці ж традиційно відведено роль матері, вдови, що оплакує сина, чоловіка і зберігає пам'ять про його героїчне життя та подвиг.

Зміщення акцентів пропаганди українського повстанського підпілля у сторону надання їй більш урівноваженого гендерного забарвлення спостерігається в період розгортання більшовицькою владою кампанії зі створення колгоспів (1946–1947). Яскравою ілюстрацією цього слугують листівки «Людей у ярма запрягли» (Листівка-2), «Таке “щастя, радість і заможність” принесе вам колгосп» (Листівка-4), диптих «“Так має жити український селянин” “А так живе український селянин у сталінських колгоспах”» (Листівка-3) тощо, об'єднаних однією сюжетною лінією – демонстрацією злиденного життя радянського колгоспника. На малюнках із цієї серії здебільша зображені як чоловіки, так і жінки, які піддаються насиллю з боку представників сталінського режиму: енкаведистів, партійних чиновників, голів колгоспу тощо. Такий вихід повстанської пропаганди за межі традиційних патріархальних гендерних ролей був зумовлений необхідністю мобілізації всього населення на розгортання антиколгоспного спротиву більшовицькій владі. Попри суб'єктивно упереджене ставлення до жінки як активного учасника політичних процесів, повстанські лідери не могли ігнорувати об'єктивності факту серйозного впливу жіночого чинника на динаміку колективізації в сільському господарстві західних областей УРСР.

Отже, результати дослідження дають підстави для висновку, що політична пропаганда більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в період їхнього збройного протистояння на теренах Західної України в 1944–1947 рр. мала ознаки гендерного забарвлення, що було зумовлено необхідністю залучення на свою сторону місцевого жіноцтва. На початковому етапі процесу т. зв. другої радянської радянської регіону ці ознаки виявлялися більш виразно в радянській пропаганді, ніж українського націоналістичного підпілля. Обидві сили конструювали образ жінки, виходячи зі своїх потреб: «радянська жінка-трудівниця» на противагу «українські жінці-берегині, матері».

Більшовицький пропагандивний арсенал наповнений різноманітнішим набором форм і методів, аніж повстанського заплілля та підпілля. Окрім різних ЗМІ, партійні чиновники широко використовували публічні заходи як майданчики для прямої й опосередкованої пропаганди. Основним методом націоналістичної пропаганди було поширення друкованих матеріалів.

Партійно-радянська влада мобілізувала жіночі ресурси як допоміжну робочу силу для відбудови господарських об'єктів і як ретранслятора комуністичних ідей та гасел. Образ радянської емансипованої жінки-трудівниці, ідейного натхненника революційних перетворень у краї активно експлуатували більшовицькі ідеологи в публічному пропагандивному дискурсі та використовували як один з інструментів радянської регіону. Натомість у політико-ідеологічному наративі українського

повстанського підпілля та УПА домінував образ жінки-матері, покликання якої – виховувати своїх синів і дочок борцями за незалежну Українську державу. Саме на неї було покладено місію збереження української нації через народження і виховання дітей. А їхній захист – це обов’язок чоловіків. Спільною ознакою гендерно спрямованих пропагандивних наративів антагоністичних сторін була наявність дисбалансу у фемінному та маскулітному вимірі на користь останнього.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Барабан, О. (2015). Вона захищала батьківщину: образи жінок в сталінському кіно про Другу світову війну. *Україна Модерна*. <https://uamoderna.com/md/baraban-women-war-cinema>

Гавришко, М. (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–213.

Гавришко, М. (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.

ГДА СБУ: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 48.

Гулай, В. (2015). Інмутаційний вектор пропагандистського комунікативного впливу сталінського режиму на мешканців західної України (зима 1944 – весна 1945). <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/propaganda-zahidna-ukraina-1944-45.html>

ДАРО-1: Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 400, оп. 3, спр. 76.

ДАРО-2: Держархів Рівненської обл., ф. 400, оп. 3, спр. 405.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Кісь, О. (2018). «Жіноче питання» в ідеології і пропаганді ОУН. *Народознавчі зошити*, 1, 91–102.

Кравчук, М. (2004). Утвердження тоталітарної політичної системи засобами політичної пропаганди (радянський період). *Науковий вісник Чернівецького університету Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*: зб. наук. праць, 229–230, 129–133.

Кульчицький, С. (2021). Ленінська держава-комуна як інструмент побудови спотвореного світу. *Український історичний журнал*, 2, 167–185.

Листівка-1: Листівка «Героям Слава». <http://avr.org.ua/viewDoc/6030>

Листівка-2: Листівка «Людей у ярма запрягли». <http://avr.org.ua/viewDoc/5164>

Листівка-3: Листівка «“Так має жити український селянин” “А так живе український селянин у сталінських колгоспах”». <http://avr.org.ua/viewDoc/5158>

Листівка-4: Листівка «Таке “щастя, радість і заможність” принесе вам колгосп». <http://avr.org.ua/viewDoc/5168>

Листівка-5: Листівка «Українська жінка». <http://avr.org.ua/viewDoc/5589>

Листівка-6: Листівка «Христос Воскрес! Воскресе УССД!». <http://avr.org.ua/viewDoc/5515>

Нагірняк, М., Лаврецький, Р. (2013). Політична та ідеологічна боротьба органів комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні (1944–1945 рр.). *Військово-науковий вісник*, 20, 66–80.

Онишко, Л. (2004). Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*, 3, 30–38.

- Пагіря, О. (2021). *Структура, форми та види пропаганди в УПА*. <https://museumterror.com/publications>
- Почепцов, Г. (2019). *СССР: страна, созданная пропагандой*. Харьков: Фолио.
- Романюк, М. (2016). *Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953)*: монографія. Львів.
- Стародубець, Г. (2008). *Генеза українського повстанського заплілля*: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Стасюк, О. (2006). *Видавничо пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.)*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Суховерська, І. (2017). Образ жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 49, 223–227.
- Тешанович, Я. (2003). Жінки і війна. *Культурологічний часопис «І»*, 27. <https://www.ji.lviv.ua/n27texts/teshanovych.htm>
- ЦДАГОУ-1**: Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 70, спр. 1013.
- ЦДАГОУ-2**: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2771.
- Cioflâncă, A. (2010). The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 10(3), 447–482.
- Harris, A. M. (2012). Memorializations of a martyr and her mutilated bodies: Public monuments to Soviet war hero Zoya Kosmodemyanskaya, 1942 to the present. *Journal of War & Culture Studies*, 5(1), 73–90.
- Піс, Melanie J. (Ed.). (2018). *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*. Palgrave Handbooks. Palgrave MacMillan.
- Kenez, P. (1985). *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization. 1917–1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lasswell, H. (1951). The Strategy of Soviet Propaganda. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 24(2), 66–78.
- Starodubets, G. (2020). Women's Experience of Participation in the Sovietisation Process in Ukrainian Villages in the 1920s and 1940s in Terms of Regional Peculiarities. *Pamięć i sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, 2(36), 153–168.

REFERENCES

- Baraban, O. (2015). Vona zakhyshchala batkivshchynu: obrazy zhinok v stalinskomu kino pro Druhu svitovu viynu. *Ukrayina Moderna*. <https://uamoderna.com/md/baraban-women-war-cinema> (in Ukrainian).
- Cioflâncă, A. (2010). The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 10(3), 447–482 (in English).
- Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), f. 400, op. 3, spr. 76 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. 400, op. 3, spr. 405 (in Ukrainian).
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 13, spr. 376, t. 48 (in Ukrainian).

Harris, A. M. (2012). Memorializations of a martyr and her mutilated bodies: Public monuments to Soviet war hero Zoya Kosmodemyanskaya, 1942 to the present. *Journal of War & Culture Studies*, 5(1), 73–90 (in English)

Havryshko, M. (2015). Henderni aspekty seksualnoyi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh. *Ukrayinskyi vyzvolnyy rukh*, 20, 199–213 (in Ukrainian).

Havryshko, M. (2016). Choloviky, zhinky y nasylstvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr. *Ukrayinskyi istorychnyy zhurnal*, 4, 89–107 (in Ukrainian).

Hulay, V. (2015). *Inmutatsiynyy vektor propahandystskoho komunikatyvnoho vplyvu stalinskoho rezhymu na meshkantsiv zakhidnoyi Ukrayiny (z yma 1944 – vesna 1945)*. <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/propaganda-zahidna-ukraina-1944-45.html> (in Ukrainian).

Ilic, Melanie J. (Ed). (2018). *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*. Palgrave Handbooks. Palgrave MacMillan (in English).

Ilnytskyi, V. (2016). Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954). Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Kenez, P. (1985). *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization. 1917–1929*. Cambridge University Press, Cambridge (in English).

Kis, O. (2018). «Zhinoche pytannya» v ideolohiyi i propahandi OUN. *Narodoznavchi Zoshyty*, 1, 91–102 (in Ukrainian).

Kravchuk, M. (2004). Utverzhennia totalitarnoi politychnoi systemy zasobamy politychnoi propahandy (radianskyi period). *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny: zb. nauk. prats*, 229–230, 129–133 (in Ukrainian).

Kulchytskyi, S. (2021). Leninska derzhava-komuna yak instrument pobudovy spotvorenoho svitu. *Ukrainskyi istorychnyy zhurnal*, 2, 167–185 (in Ukrainian).

Lasswell, Harold. (1951). *The Strategy of Soviet Propaganda*. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 24(2), 66–78 (in English).

Lystivka «Heroiam Slava». <http://avr.org.ua/viewDoc/6030> (in Ukrainian).

Lystivka «Liudei u yarma zapriahly». <http://avr.org.ua/viewDoc/5164> (in Ukrainian).

Lystivka «“Tak maie zhyty ukraiinskyi selianyn” “A tak zhyve ukraiinskyi selianyn u stalinskykh kolhospakh”». <http://avr.org.ua/viewDoc/5158> (in Ukrainian).

Lystivka «Take “shchastya, radist i zamozhnist” pryнесе vam kolhosp». <http://avr.org.ua/viewDoc/5168> (in Ukrainian).

Lystivka «Ukrayinska zhinka». <http://avr.org.ua/viewDoc/5589> (in Ukrainian).

Lystivka «Khrystos Voskres! Voskresne USSD!». <http://avr.org.ua/viewDoc/5515> (in Ukrainian).

Nahirniak, M., Lavretskyi, R. (2013). Politychna ta ideolohichna borotba orhaniv komunistychnoi partii u protsesi utverzhennia rezhymu v Zakhidnii Ukraini (1944–1945 rr.). *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 20, 66–80 (in Ukrainian).

Onyshko, L. (2004). Rolzhinky v ukrayinskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyny XX stolittya. *Ukrayinskyi vyzvolnyy rukh*, 3, 30–38 (in Ukrainian).

Pahiryia, O. (2021). *Struktura, formy ta vydy propahandy v UPA*. <https://museumterror.com/publications> (in Ukrainian).

Pocheptsov, G. (2019). *SRSR – strana sozdannaia propagandoi*. Kharkov: Folio, 464 (in Russian).

Romaniuk, M. (2016). *Zolochivska okruha OUN u natsionalno-vyzvolnomu rusi (1937–1953): monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Starodubets, G. (2008). *Heneza ukraïnskoho povstanskoho zapillia: monohrafiia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).

Starodubets, G. (2020). Women's Experience of Participation in the Sovietisation Process in Ukrainian Villages in the 1920^s and 1940^s in Terms of Regional Peculiarities. *Pamięć i sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, 2(36), 153–168 (in English).

Stasyuk, O. (2006). *Vydavnycho propahandyvna diyalnist'OUN (1941–1953 rr.)*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiyakevycha (in Ukrainian).

Sukhovska, I. (2017). Obraz zhinky v roky Druhoyi svitovoyi viyny u suchasniy rosiys'kiy istoriohrafii. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 49, 223–227 (in Ukrainian).

Teshanovych, Ya. (2003). Zhinky i viyna. *Kulturolohichni chasopys «Yi»*, 27. <https://www.ji.lviv.ua/n27texts/teshanovych.htm> (in Ukrainian).

Tsentrálny derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), f. 1, op. 70, spr. 1013 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 2771 (in Ukrainian).

Galyna STARODUBETS

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor

Professor of the Department of World History

Zhytomyr I. Franko State University

Scholar of the scholarship program of the Faculty of History

at the Westfälische Wilhelms-Universität (WWU)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

e-mail: starodubec@gmail.com

GENDER ORIENTATION OF THE PROPAGANDA OF THE BOLSHEVIK-SOVIET GOVERNMENT AND THE UKRAINIAN NATIONALIST UNDERGROUND IN THE PERIOD 1944–1947

The gender component of the political propaganda of the Bolshevik-Soviet government and the Ukrainian nationalist underground during their armed confrontation in Western Ukraine is analyzed. The semantic content of the agitation-propaganda «image of a woman» by both warring parties and the forms and methods of presentation of the created construct to a certain target audience in accordance with the set political goals and objectives are investigated. It is concluded that the political propaganda of the Bolshevik-Soviet government and the Ukrainian nationalist underground in the western regions of Ukraine in 1944–1947 had signs of gender coloring. In Soviet propaganda, they were more pronounced than in the propaganda materials of the Ukrainian nationalist underground.

Both antagonistic forces constructed the image of women based on their needs: «the Soviet woman is a toiler» as opposed to «the Ukrainian woman is a keeper, a mother». The Soviet party authorities mobilized the female resource, on the one hand, as an auxiliary

labor force for the reconstruction of economic facilities, and on the other hand, as a repeater of communist ideas and slogans. The image of the Soviet emancipated woman worker was actively exploited by Bolshevik ideologists in public propaganda discourse and used by them as one of the tools of Sovietization of the region. Instead, the political and ideological narrative of the Ukrainian insurgent underground and the UPA was dominated by the image of a woman-mother whose vocation was to raise her sons and daughters as fighters for an independent Ukrainian state. Emphasize that it was specifically entrusted to her the mission of preserving the Ukrainian nation through the birth and upbringing of children.

It is determined that the Bolshevik propaganda arsenal is filled with a more diverse set of forms and methods than the arsenal of the insurgent underground. In addition to various mass media: newspapers, radio, cinema, etc. party officials widely used public events: meetings, rallies etc. as platforms for direct and indirect propaganda. The main method of nationalist propaganda was the distribution of printed materials. It was inferred that a common characteristic of gender-biased propaganda narratives from antagonistic sides was the presence of an imbalance in the feminine and masculine dimensions, favoring the latter.

Keywords: propaganda, women, Soviet government, UPA, Western Ukraine.

УДК 329.78-057.875(477.8)"1944/1953"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-109-118

Володимир СТАРЖЕЦЬ

*кандидат історичних наук
старший викладач кафедри історії*

*Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янчука
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>
e-mail: starzhets92@gmail.com*

СТУДЕНТСЬКИЙ СПРОТИВ РАДЯНСЬКІЙ ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1944–1953)

Досліджено місце студентської молоді в загальній картині ідеологічного протистояння між українським національно-визвольним рухом і радянською владою у Західній Україні в післявоєнний період. Проаналізовано участь студентів вищих навчальних закладів західноукраїнського регіону в русі Опору сталінській тоталітарній системі.

Зазначено, що наукова новизна статті полягає в аналізі ідеологічного протистояння між ОУН і радянською владою за вплив на студентську молодь західних областей УРСР. Під час дослідження використано проблемно-історичний, пошуковий методи, а також методи мікроісторії та локальної історії. Визначено основні форми й методи інтелектуального опору студентів сталінському тоталітарному режиму. Розглянуто особливості ідеологічно-виховної діяльності ОУН серед молоді та її протидію комуністичному вихованню. На основі широкої джерельної бази обґрунтовано, що радянська ідеологія спричинила спротив найактивнішої частини студентів західноукраїнських вищих навчальних закладів. Досліджено, що основні методи діяльності національно свідомої молоді в 1944–1953 рр. варіювалися від індивідуальних виступів і виявів невдоволення радянською владою до створення законспірованих націоналістичних організацій та груп. Визначено, що підпільні студентські структури ставили собі за мету проведення усної антирадянської агітації, виготовлення й розповсюдження у стінах вишів та серед населення листівок і націоналістичної літератури, підвищення рівня знань, поширення національного виховання, подекуди виконували завдання підпілля ОУН щодо збору необхідної інформації. Констатовано, що вияви індивідуальної непокори чи організованого опору відразу блокували радянські каральні структури, а носіїв української національної ідеї піддавали репресіям.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, студенти, інтелектуальний опір, пропаганда, тоталітарний режим, західні області УРСР, післявоєнний період.

Радянський тоталітарний режим, остаточно встановлений на західноукраїнських землях у післявоєнні роки, категорично не влаштував рівень національної свідомості місцевого населення. Одним із основних завдань влади була підготовка ідеологічно відданих Комуністичній партії спеціалістів. Під особливо пильним

політичним контролем перебували вищі навчальні заклади, які готували фахівців для різних галузей господарства, науки й освіти. Їхнім головним завданням було ідейне виховання майбутніх працівників, які мали стати опорою радянської влади на місцях. Однак значна частина студентської молоді виступала проти комуністичної влади, підтримувала та пропагувала ідею самостійності України, яку обстоювала Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА).

Вивчення студентського руху Опору в Західній Україні періоду другої радянської війни буде корисним у національно-патріотичному вихованні молоді в умовах сучасної російської агресії та інформаційної війни.

Розвиток вищої освіти західноукраїнського регіону, місце молоді у протистоянні сталінському тоталітаризму повоєнного часу були предметом наукових зацікавлень сучасних українських учених. Дослідники активно вивчають процеси збройного й ідеологічного протистояння українського підпілля з радянською владою (Володимир Сергійчук (1998), Олег Рабечук (2007), Наталія Хоменко (2010)), хоча лише дотично розглядають проблематику молодіжного спротиву комуністичному тоталітаризму. Для написання статті важливими були праці, що стосуються безпосередньо антирадянської діяльності студентської молоді: Тамари Марусик (2002), Романа Генеги (2009), Олександра Іщука (2011), Богдана Левика (2017) й ін. Хоча все ще спостерігається нестача регіональних досліджень щодо участі студентів у національно-визвольному русі в 1944–1953 рр.

Мета дослідження – з'ясувати місце студентської молоді в загальній картині ідеологічного протистояння українського національно-визвольного руху та радянської влади у західноукраїнському регіоні в післявоєнний період. Для цього проаналізовано участь студентів вищих навчальних закладів Західної України в русі Опору сталінській тоталітарній системі.

Процеси утвердження тоталітарної держави неминуче призводили до утворення у всіх сферах суспільного життя однотипності ідей і поглядів, стандартизації мислення. Не стали винятком університети й інститути Західної України в повоєнний період, чия діяльність була надмірно політизованою. Перед викладачами і студентами партійне керівництво ставило завдання пріоритетності ідейно-виховної роботи. За вказівкою адміністрації усюди насаджувалася система сексотства (Марусик, 2002, с. 362). Відбувалася системна робота з комуністичного виховання молоді, вивчення основ марксизму-ленінізму, заслуховувалися звіти викладачів-агітаторів у групах, обговорювався стан ідейно-політичної роботи серед студентства, поширеними були переслідування та репресії щодо незгодних. Застосовувався широкий спектр засобів ідеологічного контролю та перевиховання західноукраїнської студентської молоді.

Комуністичному вихованню протистояла активна ідеологічно-виховна діяльність ОУН, що сприяла вкоріненню антирадянських настроїв серед населення. Виховання молоді визнавали одним з основних завдань підпілля, щоб заручитись її підтримкою та розумінням. Після повернення радянської влади в 1944 р. керівники націоналістичного руху наказували своїм низовим ланкам у жодному випадку не полишати роботу зі школярами та студентами. Роман Шухевич в одному з листів до Василя Кука писав, що головні зусилля членів ОУН треба спрямувати на дві проблеми – молодь і схід, тобто на реалізацію програм «Олег» та «Орлик», оскільки «в іншому випадку може статися катастрофа» (Іщук, 2011, с. 94). Інструкції містили вказівки відновлювати старі бібліотеки, вчити молодь історії, культури, літератури й виховувати на прикладі відважних вчинків повстанців, щоби вберегти актив нації від більшовицьких впливів.

Роботу підпільників зі студентами ускладнювало те, що в обласних і районних центрах, де молодь здобувала вищу освіту, радянська влада мала сильніші позиції, ніж у сільській місцевості. Проводити діяльність на підриєв комуністичної влади у вишах, гуртожитках чи на вулицях міст було вкрай важко через ідеологічний і силовий контроль більшовиків. У цій ситуації Провід ОУН не ставив за мету створення чисельних студентських підпільних організацій. Адже в кожній більшовицькій установі при відділі кадрів існувала мережа Народного комітету державної безпеки – Міністерства державної безпеки (НКДБ–МДБ). Окрім того, у вишах і школах цією роботою також займалися дирекція, партійні й комсомольські організації (ДАРО-2, арк. 15).

У червні 1948 р. на нараді членів Проводу ОУН, було відкориговано програму «Олег» і прийнято рішення створити глибоко законспіровану мережу членів ОУН із легалізованої молоді, чисельністю дві–три особи, які б діяли в кожному селі, школі й вищих навчальних закладах. Їхніх учасників було заборонено залучати до виконання завдань, які могли би викрити ці ланки. Акцент робили на виховній роботі, щоб за рахунок молоді поступово готувати заміну загиблим і заарештованим членам підпілля. Також керівництво націоналістичного руху остерегалось провокацій зі сторони силових структур. У зв'язку з цим віддавали перевагу малочисельним та законспірованим ланкам: «... треба людей, що проникнуть у неукраїнське середовище і пороблять там корисну роботу так само легко і добре, як у середовищі українському» (ДАРО-1, арк. 40 зв.).

У пресових матеріалах та інструкціях повстанці детально, по пунктах, розписували, як має себе поводити свідома студентська молодь, щоби своїми діями принести підпіллю найбільше користі й водночас не потрапити в поле зору спецслужб. Зокрема, найбільшу увагу зосереджували на пропаганді: «Розповсюджуйте революційні листівки, заклики, пресу... Шукайте друзів між східно-української молоді... пильно вивчайте свої фахові дисципліни...» (ЦДАГОУ-1, арк. 155–157). Так, з одного боку, Провід ОУН усвідомлював небезпеку створення підпільних молодіжних організацій для самих учасників, а з другого – гостро стояла проблема поповнення кадрів підпілля та необхідність тримати молодь під своїм контролем. Тому пріоритетними стали глибока конспірація, робота в індивідуальному порядку, легалізація та відправка у студентське середовище перевірених і навчених підпільників, які би впливали на молодь.

Така тактика давала вагомі результати. Діяльність ОУН серед покоління, що підросло, не припинялася, національно свідома молодь проникала в різні державні партійні структури, освітні установи, перетворюючись на резерв повстанців. Протягом 1945–1947 рр. мережа підпільних ланок ОУН покрила майже всю сільську місцевість Західної України. Недаремно обласне керівництво вимагало від районних партійців вивести молодь й інтелігенцію з-під впливу націоналістів. На нараді 23 квітня 1947 р. секретарів обкомів КП(б)У (Комуністичної партії (більшовиків) України) і начальників управлінь МДБ УРСР західних областей у Львові за участю першого секретаря ЦК (Центрального комітету) КП(б)У Лазаря Кагановича та голови уряду УРСР Микити Хрущова секретар Дрогобицького обкому Іван Горобець, рапортуючи про успіхи в боротьбі з українськими націоналістами, змушений був констатувати: «Потрібно посилити увагу на покращення роботи з молоддю і особливо з тією, що навчається. Адже з арештованих 780 чоловік – членів ОУН близько 100 чол. – молодь до 25 років» (Сергійчук, 1998, с. 578). Очільник львівського обкому КП(б)У Іван Грушецький зазначав: «... сільські студенти, які навчаються у вузах Львова, широко допомагають підпільним націоналістичним організаціям» (ДАЛО, арк. 29).

Поширеним явищем післявоєнного студентського життя були як одиночні протести, так і поява молодіжних підпільних організацій націоналістичного спрямування. Часто такі організації виникали стихійно, не мали зв'язків з ОУН, хоча і поділяли її погляди. Законспіровані студентські організації виникали в багатьох вищих навчальних закладах Західної України. Активна позиція та демонстрація їхніми учасниками несприйняття тодішнього ладу розцінювалися як серйозна загроза для системи. Ініціаторами створення таємних гуртків та організацій були здебільша студенти вишів, технікумів, школярі старших класів (віком від 15 до 20 років). Переважно вони об'єднувалися у групи від 3 до 10 осіб. Подекуди ці організації нагадували напівгру, пов'язану з таємною діяльністю, хоча були й такі, що активно виступали проти чинного режиму та прагнули його знищення (Рабенчук, 2007, с. 332). На виявлення та ліквідацію всіх інакомислячих, діяльність яких розцінювали як антирадянську й націоналістичну, спрямовували значні ресурси, працювали партійні структури, органи МДБ, застосовували жорстокі репресивні заходи.

Детальне дослідження діяльності таємних молодіжних структур у вищих західних областей УРСР післявоєнного періоду дасть змогу виокремити основні риси функціонування таких організацій і визначити методи підпільної роботи антирадянськи налаштованої студентської молоді.

У 1944 р. на історичному факультеті Львівського педагогічного інституту було виявлено й викрито підпільну молодіжну націоналістичну організацію, яка налічувала 12 односторонців. Керівником групи став Петро Васьків, який спільно з одногрупником Степаном Роханським виготовляв та розповсюджував антирадянські листівки містом. Не маючи прямих контактів з українським підпіллям і необхідної літератури, студенти знайшли оригінальний спосіб вирішення проблеми відсутності агітаційних матеріалів. При виготовленні власних листівок використовували радянські пропагандивні звернення до молоді – після певної переробки вони набували проукраїнського змісту. Невдовзі їхній однокурсник – Володимир Бідненко – повідомив у міліцію про антирадянську діяльність студентів (Генега, 2007, с. 99). Усі учасники групи одержали тривалі терміни ув'язнення у виправно-трудовах таборах (ВТТ).

У Львівській політехніці діяла інша підпільна організація під назвою «Промінь», ініціаторами якої стали студенти-вихідці із с. Іване Пусте Борщівського р-ну Тернопільської обл. До групи входило шість членів: Василь Бучковський, Володимир Чубей, Володимир Ксенчук, Зиновій Мишко, Ярослав Будзанівський. Очолював групу В. Бучковський («Данилишин»), він же в 1951 р. налагодив зв'язок із націоналістичним підпіллям. Студенти розповсюджували, а згодом і власноруч виготовляли листівки: «Гімн поневолених народів», «Колгоспники», «Гімн Світового союзу», «Українська молодь», «Воля народам», «Студенти українці». На момент арешту 9–23 квітня 1952 р. група нараховувала вже вісім осіб. При першому допиті організаторові зламали обидві ноги, завдали важкої травми хребта. Після відкритого показового суду, рішенням військового трибуналу військ МДБ Львівської обл. від 15–17 липня 1952 р. учасників групи засуджено за ст. 54-1а на терміни від 10 до 25 років (Левик, 2017, с. 80).

На закритому партійному зібранні Луцького учительського інституту 16 жовтня 1947 р., завідувач відділу шкіл Волинського обкому Михайло Репета заявляв, що вороги радянської влади та його прибічники серед студентів і викладачів намагаються створювати у вищі націоналістичні організації. На засіданні засудили («суди

честі», або товариські, були нормою того часу) поведінку групи студентів історичного факультету, яку очолював другокурсник, у минулому фронтовик Петро Кириченко, яка, на думку керівництва, надто активно захищала українську мову. Він критикував русифікацію навчального процесу, стверджував, що, незважаючи на рішення уряду про використання української мови в роботі державних установ, значна їх частина послуговується російською. «Раз установи працюють російською мовою, то значить тут є колоніальний вплив», – говорив студент (ДАВО, арк. 6). Незважаючи на бойові заслуги, на П. Кириченка звідусіль посипалися звинувачення в антирадянській діяльності. Студентка фізико-математичного факультету Ольга Бардакова заявила, що на історичному відділенні існує дві групи: націоналістична, яку очолює Кириченко й інші «ненадійні елементи», та студентів, відданих комуністичній ідеології (ДАВО, арк. 6).

Також в інституті були проблеми з антирелігійною пропагандою, деякі студенти відвідували церкву поодиноці та групами, зокрема і комсомольці. Молоді люди відкрито критикували заходи радянської влади щодо хлібопоставок та запровадження колгоспів. Вихованка цього інституту Світлана Бублій після арешту свого друга бойкотувала масові заходи, відмовляючись ходити в шерензі вулицею під час мітингів. Студент історичного факультету Климяк взагалі заявляв, що «при німцях жилося краще, чим зараз» (ДАВО, арк. 8). У підсумку один із викладачів наголосив: «Якщо не посилено боротьбу на ідеологічному фронті, то частина студентів може піти на службу до бандерівців» (ДАВО, арк. 11). Цим він визнавав, що націоналістична ідеологія популярна серед значної частини луцьких студентів.

Кінець 1940-х років характеризувався певним сповільненням національної активності. Виснажливе протистояння, репресії щодо підпільників та їхніх родин, тяжкі втрати не призвели до краху більшовизму. Це спонукало до певного розчарування у доцільності подальшої боротьби. Частина суспільства обрала тактику пристосування до нових умов. Хоча після голодних 1945–1947 рр. намітились і певні позитивні зміни: дещо покращився рівень життя населення, було відмінено карткову систему, запрацювало виробництво і в багатьох виникла ілюзія лібералізації комуністичного режиму. Але як показав час, радянська влада нікому і нічого забувати не збиралася, переслідування та репресії продовжувалися. Частина національно налаштованої молоді це усвідомлювала і продовжувала антирадянську діяльність, не бажаючи миритися з комуністичним пануванням.

У грудні 1949 р. слідчі Управління Міністерства державної безпеки (УМДБ) у Рівненській обл. викрили підпільну молодіжну організацію студентів Рівненського учительського інституту й учнів старших класів Межирицької школи Острозького р-ну. Загалом 12 осіб. Керівниками молодіжної організації слідчі називали Василя Бойка, Василя Кудрю та Володимира Борболя, двоє перших були студентами 1-го курсу Рівненського учительського інституту.

Василя Бойка та Василя Кудрю звинуватили в тому, що вони займалися підпільною діяльністю, ще будучи учнями Межирицької школи. Безпосередньо В. Бойко ще зі шкільних років був у «Юнаках», мав контакти з підпіллям в особі А. Дубовця («Мухи»), провідника Гошанського районного проводу ОУН. За вказівками останнього поширював листівки, агітував учнів не вступати до комсомолу, збирав інформацію про настрої сільської інтелігенції (Справа Бойко-1, арк. 6). Після закінчення школи В. Бойко вирішив вступати до Рівненського учительського інституту та повідомив про це «Муху», який відреагував позитивно, сказавши: «... там є наші люди» (Справа

Бойко-1, арк. 28). Однак студент фізико-математичного факультету не встиг налагодити необхідних контактів, позаяк 12 грудня 1949 р. його заарештували. На численних допитах, що тривали по декілька годин, В. Бойко зізнався лише в тому, що читав історію України в «націоналістичному світлі». Такі покази не влаштовували слідчих, тому додатково йому інкримінували: «... зрада батьківщині, участь у молодіжній націоналістичній організації, зв'язок з підпіллям ОУН, антирадянська діяльність серед учнів, зв'язковий і інформатор, вербував членів ОУН» (Справа Бойко-3, арк. 894). Як наслідок був обвинувачений за ст. 54-1а, ст. 54-11 Кримінального кодексу УРСР та засуджений на 25 років ВТТ і 5 років позбавлення прав із конфіскацією майна. Згодом термін покарання зменшили до 10 років ВТТ. Однак 14 жовтня 1955 р. В. Бойко помер, так і не дочекавшись звільнення та реабілітації, як тисячі інших молодих людей, чие життя зламала сталінська тоталітарна машина.

Інший учасник організації – В. Кудря, відповідаючи на допитах на запитання про ставлення молоді до боротьби ОУН, сказав: «... учні виражались, що збройну боротьбу краще припинити, легалізуватись і перейти до підривної антирадянської роботи. Бо великі жертви серед УПА. Краще вести агітаційно-пропагандистську діяльність» (Справа Бойко-2, арк. 93). Також першокурсник говорив, що молодь обурювала неправдива радянська пропаганда, що «газети і радіо висвітлювали лише прокомуністичну державну політику». Це і спонукало його поширювати націоналістичні листівки, брошури, виступати проти комсомолу (Справа Бойко-2, арк. 92). На фоні тисяч таких справ В. Кудрі все ж «пощастило» – його ув'язнення було недовгим. Постановою УМДБ у Рівненській обл. від 31 жовтня 1952 р. справу було припинено за відсутністю доказів провини.

Так, поширеними були випадки, коли національний світогляд студентів формувався в них ще зі шкільних років. Значна частина української молоді – як учнівської, так і студентської – негативно ставилася до сталінської тоталітарної системи, добре розуміючи різницю між пропагандою та реальною картиною комуністичного господарювання. Сприяла цьому, як уже зазначено, і виховна робота, що її проводило українське підпілля.

Для боротьби з діяльністю ОУН щодо залучення молоді до націоналістичних організацій була запущена на повну потужність комуністична пропагандивна машина, постійні перевірки, контроль за викладачами та студентами західноукраїнських вишів і, звичайно ж, репресивні заходи. Лише впродовж 1948 р. і першої половини 1949 р. МДБ УРСР ліквідувало 575 молодіжних організацій та націоналістичних груп, зокрема в західних областях – 561, а у східних – 14. За цей же час було заарештовано 6 593 учасників організацій віком до 25 років, із них 6 405 – у західних областях та 188 – у східних (Іщук, 2011, с. 102). Можна також стверджувати, що частина молоді, яка, на перший погляд, прихильно ставилася до радянської влади, навіть займала керівні посади, насправді залишалася симпатиком національної ідеї. Наприклад, за матеріалами МДБ із 1 січня по 1 червня 1950 р. у навчальних закладах Станіславської обл. було виявлено понад 100 націоналістичних організацій, заарештовано 700 активних учасників ОУН. До цих організацій входили 84 студенти й учні, 53 вчителі, 35 членів Всесоюзного лєнінського комуністичного союзу молоді (ВЛКСМ) (Іщук, 2003, с. 240). У Львівському політехнічному інституті в 1949/1950 н. р. було відраховано здебільша за політичними мотивами 344 особи, що становило 8 % від загальної кількості студентів (Генега, 2009, с. 655).

Значну роль у розкритті молодіжних організацій відігравали радянські інформатори. Студентка Сталінського (Донецького) індустріального інституту Олександра Суярко згадувала: «Ми знали, що в нашій групі є “сексоти”, і здогадувалися, хто виконував цю роль. І ми боялися». Її колега із львівського університету Олександра Комаринець говорила, що на совісті в курсових «сексотів» було не одне змарноване життя (Хоменко, 2010, с. 230). Звичайно, не можна заперечити й того, що частину звинувачень придумували слідчі. Як, наприклад, було у Львівському державному університеті 1953 р., де секретар комсомолу Череповський повідомив спецорганам про існування підпільної групи єврейських буржуазних націоналістів, але після перевірки було встановлено, що її не існує (ЦДАГОУ-2, арк. 147). Інспекція МВС СРСР за 1946 р., що відбувалася під контролем міністра Сергія Круглова, виявила, що «в Тернопільській і Львівській областях окремі працівники райвідділів МВС займались фальсифікацією та фабрикували справи на осіб, не причетних до оунівського підпілля та бандитизму» (Білас, 1994, с. 648). Такі провокації та фальсифікації були звичним методом роботи радянських спецслужб.

Незважаючи на поступове згортання організованого націоналістичного руху Опору та встановлення ідеологічного контролю за системою освіти західноукраїнського регіону, частина молоді продовжувала протистояти сталінському режиму. Довідка МДБ УРСР «Про викриття націоналістичних молодіжних організацій» за 23 квітня 1952 р., яку склав міністр держбезпеки Микола Ковальчук, інформувала, що з 1 липня 1951 р. по 20 квітня 1952 р. у результаті агентурних заходів було викрито 42 українські молодіжні націоналістичні групи й організації, загальною кількістю 182 учасники, з них у західних областях – 35 організацій і груп зі 155 учасниками; у східних областях – 7 організацій і груп із 27 учасниками (Вовк та ін., 2001, с. 452). Серед заарештованих у західних областях 28 були учнями або студентами, 36 – членами ВЛКСМ. За віком статистика була такою: до 17 років – 8 осіб; 17–20 років – 79 осіб; 21–25 років – 53 особи; понад 25 років – 15 осіб (Вовк та ін., 2001, с. 453). Так, у своїй ідейно-політичній боротьбі проти більшовизму українське підпілля досягнуло значних успіхів. Щобільше, ця боротьба дала «національний заряд» майбутнім поколінням, як згадував комсомольський активіст Львівського державного університету, згодом дисидент Микола Олексюк: «Безумовно, що великий вплив на нас, юнаків і дівчат 60-х років, мала боротьба наших попередників-борців за волю України, зокрема учасників УПА...» (Ковалюк, 2001, с. 325).

Отже, радянська пропаганда, помножена на терор і переслідування, викликала спротив найбільш свідомої та активної частини західноукраїнської молоді. Основні методи діяльності національно свідомого студентства в 1944–1953 рр. варіювалися від індивідуальних виступів і виявів невдоволення радянською владою до створення таємних націоналістичних організацій та груп. Підпільні структури студентської молоді ставили собі за мету проведення усної антирадянської агітації, виготовлення й розповсюдження у стінах вишів та серед населення листівок і націоналістичної літератури, підвищення рівня знань, поширення національного виховання, подекуди виконували завдання підпілля ОУН щодо збору необхідної інформації. Однак вияви індивідуальної непокори чи організованого опору відразу блокували радянські каральні структури, а носіїв української національної ідеї піддавали репресіям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Білас, І. Г. (1994). *Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*, 2. Київ: Либідь–Військо України.

Вовк, О., Павленко, І., Черченко, Ю. (упоряд.). (2001). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали*. Київ; Торонто: Літопис УПА.

Генега, Р. (2007). Участь львівського студентства в русі Опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. *Український історичний журнал*, 3, 97–112.

Генега, Р. (2009). Репресії проти львівського студентства. В В. М. Савчак (упоряд.). *Реабілітовані історією. Львівська область*, Львів: Астролябія, 1, 647–658.

ДАВО: Державний архів Волинської області, ф. П-1 (Волинський обласний комітет КПУ), оп. 3, спр. 1132, 147 арк.

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. П-3 (Львівський обласний комітет КПУ), оп. 2, спр. 96, 38 арк.

ДАРО-1: Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30 (Колекція матеріалів ОУН і УПА, що діяли на території Рівненської області), оп. 2, спр. 9, 132 арк.

ДАРО-2: Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 16, 285 арк.

Іщук, О. (2003). Ідеологічно-виховна діяльність ОУН(Б) серед молоді (1944–1954 рр.). *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1, 224–244.

Іщук, О. С. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

Ковалюк, Р. Т. (2001). *Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Левик, Б. (2017). Підпільна антирадянська діяльність студентів Національного університету «Львівська політехніка» в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Схід*, 1, 77–83.

Марусик, Т. (2002). Репресивні заходи сталінського керівництва щодо студентства вузів Західного регіону України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 7, 361–366.

Рабенчук, О. (2007). Соціальна активність та настрої населення України у повоєнний період (2 пол. 1940-х – поч. 1950-х рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 12, 324–339.

Сергійчук, В. І. (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.

Справа Бойко-1: Справа по обвинуваченню Бойко Василя Матвійовича та інших. Спр. П-15672. Т. 1. *Архів Управління Служби безпеки України у Рівненській області (Архів УСБУ РО)*, 250 арк.

Справа Бойко-2: Справа по обвинуваченню Бойко Василя Матвійовича та інших. Спр. П-15672. Т. 2. *Архів УСБУ РО*, 147 арк.

Справа Бойко-3: Справа по обвинуваченню Бойко Василя Матвійовича та інших. Спр. П-15672. Т. 3. *Архів УСБУ РО*, 894 арк.

Хоменко, Н. С. (2010). Студентство в соціальній структурі радянської України. В В. М. Даниленко (ред.). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*, Київ, 1/1–2, 209–249.

ЦДАГОУ-1: Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України), оп. 23, спр. 2968, 263 арк.

ЦДАГОУ-2: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2732, 185 арк.

REFERENCES

- Bilas, I. H. (1994). Represyvno-karalna systema v Ukraini. 1917–1953: suspilno-politychni ta istoryko-pravovi analiz. Vol. 2. Kyiv: Lybid–Viisko Ukrainy (in Ukrainian).
- Vovk, O., Pavlenko, I., Cherchenko, Yu. (Comps.). (2001). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 3: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy 1943–1959. Dokumenty i materialy*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti, f. P-1 (Volynskiy oblasnyi komitet KPU), op. 3, spr. 1132, 147 ark (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. P-3 (Lvivskiy oblasnyi komitet KPU), op. 2, spr. 96, 38 ark (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), f. R-30 (Kolektsiia materialiv OUN i UPA, shcho diialy na terytorii Rivnenskoï oblasti), op. 2, spr. 9, 132 ark. (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. R-30, op. 2, spr. 16, 285 ark. (in Ukrainian).
- Heneha, R. (2007). Uchast lvivskoho studentstva v rusi Oporu v druhiï polovyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 97–112 (in Ukrainian).
- Heneha, R. (2009). Represii proty lvivskoho studentstva. In V. M. Savchak (Comp.). *Reabilitovani istoriieiu. Lvivska oblast*, Lviv: Astroliabiia, 1, 647–658 (in Ukrainian).
- Ishchuk, O. (2003). Ideolohichno-vykhovna diialnist OUN(B) sered molodi (1944–1954 rr.). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 1, 224–244 (in Ukrainian).
- Ishchuk, O. S. (2011). Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.). Lviv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Khomenko, N. S. (2010). Studentstvo v sotsialnii strukturi radianskoï Ukrainy. V V. M. Danylenko (Ed.). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seređyna 1950-kh rr.)*, Kyiv, 1/1–2, 209–249 (in Ukrainian).
- Kovaliuk, R. T. (2001). Ukrainskyi studentskyi rukh na zakhidnykh zemliakh XIX–XX st. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Levyk, B. (2017). Pidpilna antyradianska diialnist studentiv Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnik» v pershi povoienni roky (1944–1953 rr.). *Skhid*, 1, 77–83 (in Ukrainian).
- Marusyk, T. (2002). Represyvni zakhody stalinskoho kerivnytstva shchodo studentstva vuziv Zakhidnogo rehionu Ukrainy (druha polovyna 40-kh – pochatok 50-kh rokov XX st.). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 7, 361–366 (in Ukrainian).
- Rabenchuk, O. (2007). Sotsialna aktyvnist ta nastroi naseleння Ukrainy u povoiennyi period (2 pol. 1940-kh – poch. 1950-kh rr.). *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 12, 324–339 (in Ukrainian).
- Serhiichuk, V. I. (1998). Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr. Novi dokumenty i materialy. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
- Sprava po obvynuvachenni Boiko Vasylia Matviiovycha ta inshykh. Spr. P-15672. T. 1. Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Rivnenskoï oblasti (Arkhiv USBU RO), 250 ark. (in Ukrainian).

Sprava po obvyuvachenniu Boiko Vasyliia Matviiovycha ta inshykh. Spr. P-15672. T. 2. Arkhiv USBU RO, 147 ark. (in Ukrainian).

Sprava po obvyuvachenniu Boiko Vasyliia Matviiovycha ta inshykh. Spr. P-15672. T. 3. Arkhiv USBU RO, 894 ark. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), f. 1 (Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy), op. 23, spr. 2968, 263 ark. (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 24, spr. 2732, 185 ark. (in Ukrainian).

Volodymyr STARZHETS

PhD (History)

Senior Lecture at the Department of History

S. Demianchuk International University of Economics and Humanities

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

e-mail: starzhets92@gmail.com

THE STUDENT RESISTANCE TO THE SOVIET TOTALITARIAN SYSTEM IN WESTERN UKRAINE (1944–1953)

The place of student youth in the general picture of the ideological confrontation between the Ukrainian national liberation movement and the Soviet authorities in Western Ukraine in the postwar period is studied. The participation of students of higher educational institutions of the Western Ukrainian region in the movement of Resistance to Stalinist totalitarian system was analyzed.

The scientific novelty of the article consists in the analysis of the ideological confrontation between the OUN and the Soviet authorities for influencing the student youth of the western regions of the Ukrainian SSR. In the course of the research, problem-historical, search methods, as well as methods of microhistory and local history were used. The main forms and methods of students' intellectual resistance to Stalin's totalitarian regime are determined. The peculiarities of the ideological and educational activity of the OUN among the youth and its opposition to communist education are considered. On the basis of a wide source base, it is substantiated that the Soviet ideology caused the opposition of the most active part of the students of Western Ukrainian higher education institutions. It was studied that the main methods of activity of nationally conscious youth in 1944–1953 varied from individual speeches and expressions of dissatisfaction with the Soviet government to the creation of conspiratorial nationalist organizations and groups. It was determined that underground student structures set themselves the goal of conducting oral anti-Soviet agitation, producing and distributing leaflets and nationalist literature within the walls of universities and among the population, raising the level of knowledge, spreading national education, and in some places, they performed the tasks of the OUN underground in collecting the necessary information. It was established that manifestations of individual disobedience or organized resistance were immediately blocked by the Soviet punitive structures, and bearers of the Ukrainian national idea were subjected to repression.

Keywords: institution of higher education, students, intellectual resistance, propaganda, totalitarian regime, western regions of the Ukrainian SSR, postwar period.

УДК 070(=161.2)"194":94(477.8-192.2+438)(093)"04/14"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-119-130

Yuliia ARTYMYSHYN

PhD (History)

*Researcher at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>
e-mail: julialviv1011@gmail.com*

THE IMAGE OF Kholm REGION AS A CENTER OF PRINCEDOM IN THE PUBLICATIONS OF «UKRAINIAN PUBLISHING HOUSE». VISIONS OF VOLODYMYR SICHINSKYI, SEMEN LIUBARSKYI, MYRON KORDUBA

The publications of «Ukrainian Publishing House» were analyzed: newspaper articles of «Krakivskii visti» and books from the «National Library» publishing series, «Past and Present» by Semen Liubarskyi, Volodymyr Sichynskyi and Myron Korduba. The publication selected for the work is devoted to the region of the Polish-Ukrainian borderland, the westernmost areas where Ukrainians lived.

The problematic and thematic specificity of the works, primarily the image of the city of Kholm and the region in the Middle Ages, was defined. There is noted that the image of the city of Kholm as a princely seat, a capital city, occupies a central place in the plots of published works. This image of the princely capital is one of the main symbols of Ukrainianness, timeliness, belonging to Ukrainian lands.

It is observed that chronologically the publications were written in the 1940^s, during the stay of the outlined territory in the General Government. Polonization measures of recent years on the eve of the war actualized the problem of the cultural and educational life of Ukrainians, therefore the publishing activity of the Ukrainian Central Committee played an important educational role.

It is demonstrated that Sichinsky's studies was based on the historiographical works of Polish and Russian historians of the 19th century. Attention is drawn to the fact that their vision of the most ancient period of the history of Kholm, depicted by Volodymyr Sichynskyi, contradicts the concepts of Mykola Dashkevych and Mykhailo Hrushevskyi. The explorations of M. Korduba, which are devoted to the medieval period of the history of the Kholm region and Podlasie, are detailed. It is stated, that they are based on a wide range of sources and prove the connections between different regions of the Ukrainian population within the boundaries of the state formations of Kyivan Rus and the Principality of Galicia–Volhynia.

Key words: «Ukrainian Publishing House», history of the Kholm region, Kholm, the princely capital, Volodymyr Sichynskyi, Semen Liubarskyi, Myron Korduba.

An important role in the social and cultural development of Ukrainianism in the General Governorate was played by «Ukrainian Publishing House» («Українське видавництво»),

which operated in Kraków and Lviv (December 1939 – March 1945). This publishing union became, according to researcher Larysa Holovata, «the largest publishing center during the Second World War» (Головата, 2010, с. 5). Its founders were political emigrants from Galicia (the publishing house was founded in December 1939 in Kraków) and members of the Ukrainian Central Committee (UCC). The founders were Volodymyr Kubiiovych (Володимир Кубійович), Yevhen-Yuliy Pelenskyi (Євген-Юлій Пеленський), Ivan Zylinskyi (Іван Зілінський), Osyp Boydunyk (Осип Бойдуник), Yulian Genyk-Berezovskyi (Юліан-Ґеник Березовський) (Головата, 2019).

With the assistance of the Ukrainian National Council and its leader Kost Levytskyi (Кость Левицький), as well as the Ukrainian Regional Committee headed by Kost Pankivskyi (Кость Пацьківський), a second department was opened in Lviv, which included Yurii Stefanyk (Юрій Стефаник), Dmytro Shtykalo (Дмитро Штикало), Kostya Gupalo (Кость Гупало), Dmytro Ievlev (Дмитро Ієвлев), Ivan Krypiakovich (Іван Крип'якевич) and others (Головата, 2010, с. 7). The administrative center of «Ukrainian Publishing House» remained in Kraków, the Lviv branch was subordinated to the Kraków center, but the publishing houses remained organizationally independent (Головата, 2010, с. 7–8). The post of general director was held by Ivan Zylinskyi, the department in Kraków was supervised by Ihor Fediv (Ігор Федів), and in Lviv by Mykhailo Matchak (Михайло Матчак). At the same time, the Lviv editorial board was headed by Mykola Shelemkevych (Микола Шелемкевич). Famous figures were involved in the work of the cell in different periods: Ivan Krypiakovich, Vasyl Simovych (Василь Сімович), Yevhen Khraplyvui (Євген Храпливий), Sviatoslav Gordynskyi (Святослав Гординський) and many others (Головата, 2019).

Thanks to the activities of the Kraków–Lviv publishing association, a number of printed publications were published: books, magazines, brochures and newspapers. In total, over 600 separate publications were published during the activity of the center, of which the most were literary, artistic and popular scientific works from various fields (the most numerous from history, linguistics and literary studies), as well as 9 titles of periodicals, in particular the daily newspaper «Kraków news» («Краківські вісті»), «Kholm land» («Холмська земля»), «Our days» («Наші дні»), «Illustrated news» («Ілюстровані вісті»), «Evening hour» («Вечірня година»), «Little friends» («Малі друзі») and «Student flag» («Студентський прапор») (Головата, 2019).

The work of «Ukrainian Publishing House» is closely connected with the UCC and the figure of V. Kubiiovych. The latter owned the lion's share of publishing house's assets, was a member of the association's board and managed to establish social and cultural life. So he was respected by a significant part of the Ukrainian intelligentsia. An important role in this cooperation was also played by the contact with the German authorities, which made it possible to go beyond the official government printing of books. Instead, the UCC used the power of the publishing house to promote its activities, establish communication with the public and its branches at the local level (Головата, 2010, с. 9–10).

The priority topics of the publishing union were works on history, which appeared on the pages of periodicals and within the special book series «Past and Modern». Of particular interest are publications devoted to regional history, in particular on the territories that became part of the General Governorate. In the historical and ethnographic studies of these territories of the Polish–Ukrainian ethnic border (Kholm region, Podlasie, Nadsiania, Lemko region), the authors appealed to the most ancient periods, princely times, and emphasized the Ukrainianness of the region. Taking into account a number of anti-Polonization measures in

schooling (the introduction of Utraquist schools in the territory of the eastern voivodships and the abolition of the Ukrainian school administration in 1924) (Moklak, 1997, s. 150–152), closure of Ukrainian schools in Kholm region (Kiernikowski, 2010, s. 125), actions against Ukrainian teachers, in particular in the Lemko region, introduction of the «Lemko Primer» (Любчик, 2009, с. 143), the active offensive of the Polish authorities on the social and cultural activities of Ukrainians after the death of Jozef Pilsudski (Józef Piłsudski) in 1935 p., the Polonization and revindication campaign of 1937 (propagation of the Polish national idea and the Roman Catholic Church in school, army, administration) (Макар, 2009, с. 32–36) and the mass destruction of Orthodox churches in the summer of 1938 in the Kholm region (Купріянович, 2009, s. 75–83) among the Ukrainian public in the early 1940s, the issue of enlightenment and the organization of cultural and political life was urgent.

The purpose of the article is to determine the problematic, thematic and ideological features of the publications of «Ukrainian publishing house» dedicated to local history. For analysis, articles in the newspaper «Kraków news» and works from the «Past and Present» («Минуле та сучасне») publishing series were selected: «History of Kholm region and Podlasie» («Історія Холмщини і Підляшшя») and «Boleslav-Yuriy II: The last independent ruler of the Galician-Volhynian state» («Болеслав-Юрій II: Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави») by Myron Korduba (Мирон Кордуба), «The Town of Kholm» («Місто Холм») in series of «People's library» («Народня бібліотека») by Volodymyr Sichynskyi (Володимир Січинський) and «Kholm's legends and stories» («Холмські легенди й оповідання») by Semen Liubarskyi (Семен Любарський). Selected works are dedicated only to the territory of the Kholm region. This subjective selection is due to the interest in the region and the construction of its image as a princely seat.

The activity of the Ukrainian legal publishing movement during the Second World War, in particular the directions of the work of the Kraków–Lviv publishing association «Ukrainian Publishing House», was covered in detail by researcher Larysa Holovata (Головата, 2013; Головата, 2010). A two-volume historical and bibliographic study by Kostyantyn Kurylyshyn is devoted to the analysis of the Ukrainian press of 1939–1944, which was allowed by the German occupation authorities. In the first volume, among a number of legal newspapers, the author also systematized the main notes of the daily newspaper «Kraków news» and highlighted thematic headings (Курилишин, 2007, с. 431–479). The researchers worked with the study of certain aspects of the scientific and journalistic activity of the authors selected for the study are Taras Batiuk (Батюк, 2015, с. 171–175; Батюк, 2022, с. 4–10), Oleh Pikh (Піх, 2012), Iryna Fedoriv (Федорів, 2001; Федорів, 2013, с. 1–5), Oleksandr Baran (Баран, 2006, s. 252–257).

In Western European historiography, innovative approaches to the study of territories, imagined space, and mapping were marked by the «topographic turn» of the late 1970s (Weigel, 2009, p. 191). A new stage in the growth of historians' interest in the subject of the spatial dimension of the past took place in the 1990s (Weigel, 2009, p. 191; Яковенко, 2007, с. 219), and subsequently, the cooperation of historians with specialists in cultural geography and geohistory was established (Torre, 2008), a new direction in research, outlined by the concept of «geopoetics», appeared (Kasperski, 2014, s. 22). In Ukrainian historiography, the study of territory and regions with the involvement of new methods was highlighted in the pages of the collection of scientific works «Regional History of Ukraine», published in 2007–2017 by the Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences (NAS) of Ukraine (publications by Ihor Chornovol, Larysa Nahorna, Yaroslava

Vermenych, etc.) (Регіональна історія України). It is also necessary to note the innovative and thorough publications of Roman Holyk, in particular the monograph on the formation of ideas about Galicia. In it, the researcher deconstructed the image of Galicia not only as a cultural product of the turn of the 19th–20th centuries, but focused attention on a wider section of the problem (Голик, 2015).

Consideration of investigations according to the chronological principle should begin with the work of the Ukrainian public and political figure Semen Liubarskyi. He was a member of the Ukrainian Central Rada, an ambassador to the Polish Sejm of the 1st term (1922–1927) (Гуцал, 2017), co-organizer of the Church Congress in Kholm in 1939, with the assistance of which the enthronement of Ilarion (Ivan Ohienko; Іларіон, Іван Огієнко) to the rank of bishop of Kholm and Podlasie took place (Баран, 1942; Власовський, 1975, с. 186–187). In 1940, he founded the Kholm Historical Museum named after Mykhailo Hrushevskyi and was its head (before the Soviet occupation of Kholm region in 1944) (Кондрач, 2012, с. 122–123). He was engaged in collecting folklore, but only a small part of these materials was published (Пам'яті Семена Любарського, 1944, с. 4). In 1940, his book «Kholm's legends and stories» was published. It is significant that the collection begins with the story «The Kholm image of the Mother of God»: «... the most expensive religious scrub of the Kholm people is the miraculous image of the Mother of God. This image is of Byzantine origin, as evidenced by the nature of the picture» (Любарський, 1940, с. 3). The following stories about the Turkovytsi and Yablochyn monasteries and their development (Любарський, 1940, с. 9–30), the siege of the city by the Tatars and the legend about the salvation of the city thanks to the prayers of the women's monastery on Maiden's Hill (Дівоча Гора) are no less symbolic (Любарський, 1940, с. 31–36). Semen Liubarskyi did not provide the sources from which he drew the legendary stories of the Kholm region, so it can be assumed that they existed, and the author only carried out their literary processing.

In 1941, a small monograph of the architect, art historian, and cultural figure Volodymyr Sichynskyi «The Town of Kholm» was published in Kraków as part of the «Past and Present» publishing series. The historical essay describes the history of the town from princely times to the modern period and the beginning of the Second World War, provides drawings of the oldest notable buildings and their brief description (city fortifications, Stolpen and Bilavyn towers, Kholm Cathedral of the Holy Mother of God, Basilian monastery). Volodymyr Sichynskyi traced the beginnings of the existence of the city of Kholm to the 4th–5th centuries, stressing that «here was the city-capital of a vast region». He further claimed, without any documentary evidence, that Volodymyr the Great built the first church here and founded the episcopacy (Січинський, 1941, с. 4).

Researcher Oleksandr Baran noted that such statements of Volodymyr Sichynskyi about the temple and the bishop's seat are probably based on data from the encyclopedic article of the 19th-century Polish scientist Julian Bartoszewicz, (Julian Bartoszewicz) but they are not proven by scientific data. Oleksandr Baran also assumed that Sichynskyi borrowed the thesis that Kholm was a capital city in the 4th–5th centuries from the work «Cherven Towns» («Червенские города») by the 19th century Russian historian Arkadij Longinov (Аркадий Лонгинов) (Баран, 2006, s. 253). The Russian historian, based on the Scandinavian sagas of Aleksander Veltman (Александр Вельтман), names the cities that existed approximately in the 4th–5th centuries: Kaenugardhia, Holmgardhia, Palltescia, Smalenskia. The researcher unequivocally connects Holmgardhia with Kholmograd, that is, the town of Kholm in the Lublin province. At the same time, he denies the assumption

of the Slovak historian and philologist Pavel Šafárik (Pavel Jozef Šafárik), who believes that Holmgardhia is a general name-characteristic of the territory: an island region or a hill (Лонгинов, 1885, с. 54–55). Arkadij Longinov, referring to this chronicle, emphasized that in the 3rd–4th centuries Yarovyt ruled, and later – his son Volodymyr, who also owned Polish land (Лонгинов, 1885, с. 55).

Volodymyr Sichynskyi, talking about the earliest years of the existence of the town of Kholm, according to the Nikon Chronicle of 1072, about «the participation of Kholm bishop Ivan at the solemn transfer of the relics of Borys and Hlib in Vyshgorod», made a controversial statement that in the 11th century Holm already had its own bishop. Ukrainian historian Mykola Dashkevych (Микола Дашкевичъ) questioned the reliability of historical data about the Kholm Ukrainian historian Mykola Dashkevych questioned the reliability of historical data about the Kholm bishop (Дашкевичъ, 1873, с. 91). In the «History of Ukraine-Rus», Mykhailo Hrushevskyi (Михайло Грушевський), using the Galician-Volhynian chronicle, also insisted that until the 13th century (the reign of Danylo Romanovych), the city of Kholm did not exist, let alone a episcopate in it (Баран, 2006, с. 254–255).

Volodymyr Sichynskyi reconstructs the princely period of Kholm's history based on historiographical concepts of the 19th century, which did not always have substantiated evidence. In addition, his visions of this period also contradicted the popular scheme of history proposed by Mykhailo Hrushevskyi. Nevertheless, worthy of attention is the scheme of development of the city of Kholm by King Danylo (король Данило), which, according to the evidence of the Nikon Chronicle and the chronicle of Jan Dlugos (Jan Długosz), took place in four stages. The first stage was in 1235, when «Prince Danylo appropriately expanded and expanded the ancient Holm, and did not found a new one», built a «small castle» and the church of John the Baptist; the second – before the Mongol invasion in 1241, when the further development of city fortifications, the Church of the Holy Trinity took place (Січинський, 1941, с. 5–6). The researcher deduced the third stage after 1241 and the Mongol invasion, during which the city survived, as well as the development of the craft trade was intensified. The fourth – after the fire of 1259, Danylo rebuilt the city and strengthened the fortifications, built new churches and rebuilt the Cathedral of the Holy Mother of God (Січинський, 1941, с. 6–9).

The outstanding Ukrainian historian, historiographer, publicist and public figure M. Korduba left a significant creative legacy. The outstanding Ukrainian historian, historiographer, publicist and public figure M. Korduba left a significant creative legacy (Федорів, 2013, с. 2). In September 1940, M. Korduba, fearing for his own life, left his position as a professor at Warsaw University and temporarily moved to Lviv. Soon, responding to Levko Chykalenko's (Левко Чикаленко) invitation to teach history at the Kholm state gymnasium, he went to Kholm (Батюк, 2015, с. 171). He directed scientific interests to the region in which he found himself and began important educational work there. In the end, by order of Volodymyr Kubiiovych (the director of the Ukrainian Publishing House), Myron Korduba prepared the work «The History of Kholm region and Podlasie», which was published in 1941. (Батюк, 2015, с. 171). However, as the researcher of M. Korduba's work T. Batiuk noted, his cycle of publications devoted to the Kholm region and Podlasie began chronologically with the intelligence about Boleslav-Yuriy II Troidenovych (Bolesław Jerzy II, Bolesław Trojdenowicz, Bolesław Jurij, Юрій II Болеслав Тройденович) in the newspaper «Kraków news» (Батюк, 2022, с. 5). The note was timed to the 600th anniversary of the prince's death and talked about the political situation in the Galician-Volhynian state after

the death of Danylo Romanovych's great-grandsons and the subsequent struggle for the throne, which was eventually won by Boleslav (son of Masovian prince Troiden (Trojden) and Maria (Марія) (daughter of Ruthenian prince Yuriy I (Юрій I)), the relations of the new ruler with Poland and Lithuania, the system of interstate treaties that guaranteed the security of possessions (Кордуба, 1940а, с. 6–7; Кордуба, 1940а, с. 4–5; Кордуба, 1940а, с. 4–5; Кордуба, 1940а, с. 4–5; Батюк, 2022, с. 5–6). Taras Batiuk noted that this publication obviously aroused interest among readers, so it was published as a separate book – these stories were included in the work «History of Kholm region and Podlasie» (Батюк, 2022, с. 6).

Myron Korduba, in his exploration of the Kholm region and Podlasie, made a short excursion into the most ancient periods from the Paleolithic to the first archaeological cultures (Кордуба, 1941, с. 3–22), the great resettlement of peoples and the first tribal organizations (Кордуба, 1941, с. 22–26). The historian also drew attention to the «political-state organization, the center of which was town of Cherven», i.e., better known in historiography, «Cherven Towns». The author localized the «towns of Volhynia and Cherven ... on the site of the present settlement in Cheremno-Vakiyiv-on-Huchva, on the way from Hrubeshiv to Tomashiv». These, in his opinion, are the remains of a fortified settlement consisting of three separate fortifications with ramparts and a cemetery (Кордуба, 1941, с. 26). At the same time, after analyzing the chronicles and involving other types of sources, he reconstructs the oldest names in the area (Кордуба, 1941, с. 26–32).

Telling about the Middle Ages – Kyivan Rus and Galician-Volhynian state – Myron Korduba placed the Kholm region and Podlasie in the all-Ukrainian context and proved the connection with other parts of Ukrainian lands. Citing the «Tale of Bygone Years» about the campaign of Prince Volodymyr (Володимир) to Cherven Towns in 981, the researcher emphasized: «In 981, Volodymyr went to the *Liakhs* (ляхи) and occupied their towns: Peremyshl, Cherven and others, which are still under Rus. With these words, «Tale of Bygone Years» is the first historical information about the farthest westward parts of the Ukrainian territory» (Кордуба, 1941, с. 33–34). He also refuted the opinion that until the 13th century, Podlasie was inhabited by the «Lithuanian tribe of Yotvingians», because between Bug and Narva there was «not a single settlement whose name would testify to the Lithuanian-Yotvingian origin. On the contrary, a number of settlements, such as Semyatichi, Dyatkovychi, and others... prove the antiquity of Ukrainian settlements» (Кордуба, 1941, с. 35).

The chapter «Holm as the capital of the state» deserves special attention. In it, Myron Korduba explained the reason for Danylo Romanovych's transfer of the capital from Halych to Kholm by «political and economic changes» in the local and pan-European context: The Fourth Crusade, the conquest of the Black Sea steppes by the Mongol-Tatars and the decline of the Dniester trade route, which supported the existence of Halych; establishment of new trade links along the Buh River between the «Galician-Volhynian lands and the towns above the Vistula River founded by the Teutonic Order» (Кордуба, 1941, с. 65). According to the historian, King Danylo became interested in the lands of Zabuzhzhia after he won it back from the Polish prince Mieszko (Mieszko I). In particular, he founded or restored and strengthened the settlement of Ugrovsk and built a new episcopal chair and the monastery of St. Ilya. After the Mongol invasion, Danylo rebuilt Kholm dytynets and built new fortifications for protection (Кордуба, 1941, с. 66). He also restored the Church of the Holy Trinity burned by the Mongols and built new brick churches of John Chrysostom, Saints Cosmas and Demian, the Holy Mother of God (Кордуба, 1941, с. 66). The historian did

not ignore the popular mention of the burning of Holm by the Mongols and the huge fire of 1259, which was visible «from distant Lviv» (Кордуба, 1941, с. 69–70).

Taking into account the political situation and the stay in the Nazi occupation, the historian in the brochure also devoted separate plots to the connection with the German territories: «To revive the trade of the new capital, Danylo concluded the first trade agreement with the Teutonic Order» (Кордуба, 1941, с. 78–79). M. Korduba also revealed the topic of relations between Ukraine and Germany on the pages of «Kraków news» in the article «Kyiv and Regensburg», dedicated to the trip of St. Mauritius to Kyiv (Кордуба, 1940b; Батюк, 2022, с. 6).

Further, the story of the region is written into the history of the division of Danylo's inheritance between his sons, the transfer of allotments between descendants: «The eldest Lev (Лев Данилович або Лев І Галицький..) got the Galician land, and Shvarno (Шварно Данилович) got the region of Kholm with the volost of Dorohochyn and Belz...» (Кордуба, 1941, с. 73); «After Shvarno, the head of the family Vasylo also died. Both events were the reason for a new division of volosts. Lev took the Belz land and the Kholm region with Dorohochyn and annexed them to the Galician land. He made the city of Lviv the capital of his state... Kholm ceased to be a princely residence for some time» (Кордуба, 1941, с. 75–76). It is significant that after presenting the history of the reign of Danylo's descendants, their relations with Poland and Lithuania, the author returns to the status of Kholm as the princely capital. In the 1280s, Prince Lev handed over the «Belz, Kholm and Dorohochyn volosts» to his son Yuriy (Юрій Львович, Юрій I), and he chose Kholm as his seat, «which thus became the capital again, although not an independent one, but a subordinate prince» (Кордуба, 1941, с. 78–79). Yuriy I after the death of his father received the Galician throne, despite the loss of Lublin, managed to unite the «Galician-Volhynian state and accepted the title of King of Rus» (Кордуба, 1941, с. 88–89). However, for Kholm it again meant the loss of the status of the princely capital (Кордуба, 1941, с. 90).

Worthy of attention are the chapters dedicated to Podlasie, in which M. Korduba proves their belonging to the Galician-Volhynian territories, emphasizing their short-term entry into Lithuania: «Podlasie continuously belonged to Rus, with the exception of short episodes in 1214–1219 and 1235–1238, while in the last three years the Masovian prince captured only Dorohochyn region» (Кордуба, 1941, с. 98). This territory temporarily belonged to the Volhynian princes, and since 1238 Prince Danylo annexed its western part to the Galician lands, while the eastern part later belonged to Volhynia. Yuriy I, having united Galician-Volhynia possessions, also owned two parts of Podlasie. The period between 1315 (the death of King Yuri I Lvovych) and 1355/1366 is the most debated about the region's ownership, when Podlasie was mentioned in the privileges of Torun (Toruń) merchants or as a possession of the Lithuanian prince Keystut (Kęstutis) (Dorogochyn, Melnyk, Brest) Myron Korduba considers the data «about the struggle of the Lithuanian prince Gediminas with the Volhynian princes and the annexation of the whole of Volhynua, and therefore Kyiv region, to Lithuania» from the extended version of the Lithuanian-Ruthenian chronicles, which date back to the 16th century, to be unreliable. In his opinion, this story contradicted other facts that were verified with the help of other sources (Кордуба, 1941, с. 99).

The last three chapters of «History of Kholm region and Podlasie» are devoted to the reign of the descendants of Prince Yuriy I Lvovych: Andriy and Lev II; Boleslav-Yuri II Troidenovych, Дмитро Детко (Дмитро Детько) and ends with the second campaign of the Polish king Casimir III the Great of 1349 (Кордуба, 1941, с. 94–123).

Therefore, the analyzed works, dedicated to the westernmost areas of Ukrainian residence – Kholm region and Podlasie, published within the publishing series of «Ukrainian Publishing House», «National Library» and «Past and Present». The research highlighted the legendary stories about the terrain (work by Semen Liubarskyi) and medieval period of history (Volodymyr Sichynskyi and Myron Korduba). The central place was occupied by stories about the Kholm region as the location of the ancient Cherven towns, Kholm as a princely center and its political position in the Galician-Volhynian principality. This thematic orientation of the publications played an important role in popularizing Ukrainian history, educating the population and, most importantly, proving historical connections with other Ukrainian lands.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баран, О. (2006). Дискусійні питання історії княжого Холма у творчій спадщині Володимира Січинського. *Warszawskie zeszyty ukraioznawcze. Spotkanie polsko-ukraińskie*, 21–22, 252–257.

Баран, С. (1942, 4 січня). Холмщина вчора і сьогодні. *Львівський вісник*. <https://zbguc.eu/node/60737>

Власовський, І. (1975). *Нариси історії Української Православної Церкви*. Нью Йорк: Бавнд Брук.

Батюк, Т. (2015). Наукова та публіцистична праця Мирона Кордуби в роки Другої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 1(2), 171–175.

Батюк, Т. (2022). Мирон Кордуба – співробітник «Краківських вістей». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 50, 4–10.

Голик, Р. (2015). *Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині*. Львів.

Головата, Л. (2010). «Українське видавництво» у Кракові–Львові, 1939–1945: *Бібліографічний довідник: у 2 т. (Т. 1: Книжки й аркушеві видання)*. Київ: Критика.

Головата, Л. (2019). Українське видавництво. В *Смолій В. Енциклопедія історії України: у 2 кн. (Т.: Україна – українці. Кн. 2)*. Київ: Наукова думка.

Головата, Л. (2013). *Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи: 1939–1945*. Київ; Львів.

Гуцал, П. (2017). Любарський Семен Васильович. В Дзюба І, Жуковський А, Железняк М. (упоряд.) *Енциклопедія Сучасної України: в 24 т. (Т. 18: Лт–Малицький)*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, НТШ. <https://esu.com.ua/article-59761>

Дашкевич, Н. (1873). *Княженіє Даниїла Галицького по русскимъ и иностраннымъ извѣстіямъ*. Київ: Вѣ университетской типографіі.

Кондрач, Я. (2012). Холм: етнокультурна специфіка міста новітньої доби, вплив на неї депортацій 40-х років ХХ століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, 5, 111–128.

Кордуба, М. (1940а). Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави: з нагоди 600-ліття його смерті. *Краківські вісті*. 52, 6–7; 53, 4–5; 54, 4–5; 55, 4–5.

Кордуба, М. (1940b). Київ і Регенсбург: (сторінка з давніх взаємин України з Німеччиною). *Краківські вісті*, 85, 4–5. <https://zbruc.eu/node/41121>

Кордуба, М. (1941). *Історія Холмицини й Підляшшя*. Краків: Українське видавництво.

Купріянович, Г. (2009). Принципи колонізаційно-ревіндикаційної акції на Холмищині та Південному Підляшші в 1938–1939 роках. *Akcja burzenla cerwi prawoslawnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w 1938 roku: uwarunkowania, przebieg, konsekwencje*. Chełm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 75–83.

Курилишин, К. (2007). *Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.)*. Історико-бібліографічне дослідження: у 2 т. (Т. 1: А–М). Львів, 431–479.

Лонгинов, А. (1885). *Червенські города. Историческій очеркъ. въ связи съ этнографіей и топографіей Червонной Руси*. Варшава: Топографія Варшавського учебного округа.

Любарський, С. (1940). *Холмські легенди й оповідання*. Краків: Українське видавництво.

Любчик, І. (2009). Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці ХІХ – 30-х роках ХХ століття: проблема національного самоусвідомлення. Івано-Франківськ: Тіповіт.

Макар, Ю. (2009). Українська холмсько-підляська проблема у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої. *Україна – Європа – Світ*, 3, 32–46.

Пам'яті Семена Любарського. (1944, 30 липня). *Нова доба*, 31, 4.

Піх, О. (2012). *Мирон Кордуба (1876–1947)*. Львів.

Регіональна історія України: зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАН України. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21COLORTERMS=0&S21STR=regions

Січинський, В. (1941). *Місто Холм*. Краків: Українське видавництво.

Федорів, І. (2001). *Мирон Кордуба в історії України (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.)*. Тернопіль: Тернопіль Онлайн.

Федорів, І. (2013). Наукова спадщина Мирона Кордуби: сучасний стан вивчення й перевидання в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2(1), 1–5.

Яковенко, Н. (2007). *Вступ до історії*. Київ: Критика.

Kasperski, E. (2014). Geopoetyka. Ku nowej poetyce przestrzeni – pierwszy krok w smurach... *Kalinowski D, Mikołajczak M., Kuik-Kalinowski A. (red.). Geografia wyobrażona regionu. Literackie figury przestrzeni*. Kraków: Universitas, 21–40.

Kiernikowski, P. (2010). *Miasto Chełm w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Chełm.

Moklak, J. (1997). *Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jągelonica».

Torre, A. (2008). A «Spatial Turn» in History? Landscapes, Visions, Resources. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. Paris, 5(63). https://www.cairn-int.info/article-E_ANNA_635_1127--a-spatial-turn-in-history.htm

Weigel, S. (2009). On the «Topographical Turn». Concepts of Space in Cultural Studies and Kulturwissenschaften. A Cartographic Feud. *European Review*. Cambridge, 17(1), 187–201.

REFERENCES

Baran, O. (2006). Dyskusiini pyttannia istorii kniazhoho Kholma u tvorchii spadshchyni Volodymyra Sichynskoho. *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkanie polsko-ukraińskie*, 21–22, 252–257 (in Ukrainian).

Baran, S. (1942, Sichen 4). Kholmshchyna vchora i sohodni. *Lvivskiy visnyk*. <https://zbruc.eu/node/60737> (in Ukrainian).

Vlasovskiy, I. (1975). Narysy istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Niu York: Bavnd Bruk (in Ukrainian).

Batiuk, T. (2015). Naukova ta publitsystychna pratsia Myrona Korduby v roky Druhoi svitovoi viiny. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*, 1(2), 171–175 (in Ukrainian).

Batiuk, T. (2022). Myron Korduba – spivrobotnyk «Krakivskykh vistei». *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 50, 4–10 (in Ukrainian).

Holyk, R. (2015). *Kulturna pamiat i Skhidna Yevropa: pysemna kultura ta formuvannia suspilnykh uiavlen v Halychyni*. Lviv (in Ukrainian).

Holovata, L. (2010). «Ukrainske vydavnytstvo» u Krakovi–Lvovi, 1939–1945: *Bibliohrafichnyi dovidnyk: u 2 t. (T. 1: Knyzhky y arkushevi vydannia)*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Holovata, L. (2019). Ukrainske vydavnytstvo. V Smolii V. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 2 kn. (T.: Ukraina – ukraintsi. Kn. 2)*. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

Holovata, L. (2013). *Ukrainskyi lehalnyi vydavnychy rukh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: 1939–1945*. Kyiv; Lviv (in Ukrainian).

Hutsal, P. (2017). Liubarskyi Semen Vasylovych. V Dziuba I, Zhukovskiy A, Zhelezniak M. (Comps.) *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: v 24 t. (T. 18: Lt–Malytskyi)*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, NTSh. <https://esu.com.ua/article-59761> (in Ukrainian).

Dashkevychi, N. (1873). *Kniazhenie Daniyla Halytskaho po russkymъ y ynostrannymъ yzvrъstiiamъiu*. Kievъ: Vъ unyversytetskoi typohrafii (in Ukrainian).

Kondrach, Ya. (2012). Kholm: etnokulturna spetsyfika mista novitnoi doby, vplyv na nei deportatsii 40-kh rokiv KhKh stolittia. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 5, 111–128 (in Ukrainian).

Korduba, M. (1940a). Boleslav-Yurii II: ostannii samostiinyi volodar Halytsko-Volynskoi derzhavy: z nahody 600-lithia yoho smerty. *Krakivski visti*. 52, 6–7; 53, 4–5; 54, 4–5; 55, 4–5 (in Ukrainian).

Korduba, M. (1940b). Kyiv i Regensburg: (storinka z davnykh vzaiemyn Ukrainy z Nimechchynoiu). *Krakivski visti*, 85, 4–5. <https://zbruc.eu/node/41121> (in Ukrainian).

Korduba, M. (1941). *Istorii Kholmshchyny y Pidliashshia*. Krakiv: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Kupriianovych, H. (2009). Pryntsypy polonizatsiino-revindykatsiinoi aktsii na Kholmshchyni ta Pivdenomu Pidliashshi v 1938–1939 rokakh. *Akcja burzenla cerwi*

prawosławnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w 1938 roku: uwarunkowania, przebieg, konsekwencje. Chelm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 75–83 (in Ukrainian).

Kurylyshyn, K. (2007). *Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoj okupatsii (1939–1944 rr.)*. *Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia*: u 2 t. (T. 1: A–M). Lviv, 431–479 (in Ukrainian).

Lonhynov, A. (1885). *Chervenske horoda. Ystorycheskii ocherkъ. vrъ. sviazy srъ. etnohrafiei y topohrafiei Chervonnoi Rusy*. Varshava: Topohrafiia Varshavskaho uchebnaho okruha (in Ukrainian).

Liubarskyi, S. (1940). *Kholm ski lehendy y opovidannia*. Krakiv: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Liubchuk, I. (2009). Etnopolitychni protsesy na Lemkivshchyni naprykintsi XIX – 30-kh rokakh XX stolittia: problema natsionalnoho samousvidomlennia. Ivano-Frankivsk: Tipovit (in Ukrainian).

Makar, Yu. (2009). Ukrainska kholm sko-pidliaska problema u vnutrishnii politytsi Druhoi Rechi Pospolytoi. *Ukraina – Yevropa – Svit*, 3, 32–46 (in Ukrainian).

Pamiaty Semena Liubarskoho. (1944, Lypen 30). *Nova doba*, 31, 4 (in Ukrainian).

Pikh, O. (2012). *Myron Korduba (1876–1947)*. Lviv (in Ukrainian).

Rehionalna istoriia Ukrainy: zb. nauk. prats. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I&S21COLORTERMS=0&S21STR=regions (in Ukrainian).

Sichynskyi, V. (1941). *Misto Kholm*. Krakiv: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Fedoriv, I. (2001). *Myron Korduba v istorii Ukrainy (kinets XIX – persha polovyna XX st.)*. Ternopil: Ternopil Onlain (in Ukrainian).

Fedoriv, I. (2013). Naukova spadshchyna Myrona Korduby: suchasnyi stan vyvchennia y perevydannia v Ukraini. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*, 2(1), 1–5 (in Ukrainian).

Yakovenko, N. (2007). *Vstup do istorii*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Kasperski, E. (2014). Geopoetyka. Ku nowej poetyce przestrzeni – pierwszy krok w emurach... *Kalinowski D, Mikołajczak M., Kuik-Kalinowski A. (Ed.). Geografia wyobrazona regionu. Literackie figury przestrzeni*. Kraków: Universitas, 21–40 (in Polish).

Kiernikowski, P. (2010). *Miasto Chelm w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Chelm (in Polish).

Moklak, J. (1997). *Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Jagelonica» (in Polish).

Torre, A. (2008). A «Spatial Turn» in History? Landscapes, Visions, Resources. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. Paris, 5(63). https://www.cairn-int.info/article-E_ANNA_635_1127--a-spatial-turn-in-history.htm (in English).

Weigel, S. (2009). On the «Topographical Turn». Concepts of Space in Cultural Studies and Kulturwissenschaften. A Cartographic Feud. *European Review*. Cambridge, 17(1), 187–201 (in English).

Юлія АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

*науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>
e-mail: julialviv1011@gmail.com*

**ОБРАЗ ХОЛМЩИНИ ЯК КНЯЖОГО ОСЕРЕДКУ
В ПУБЛІКАЦІЯХ «УКРАЇНСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА»:
ВІЗІЇ ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО,
СЕМЕНА ЛЮБАРСЬКОГО, МИРОНА КОРДУБИ**

Проаналізовано публікації «Українського видавництва»: газетні статті «Краківських вістей» і книги з видавничої серії «Народня бібліотека», «Минуле й сучасне» авторства С. Любарського, В. Січинського та М. Кордуби. Вказано, що обрані для роботи розвідки присвячені регіону польсько-українського прикордоння, – найзахіднішим теренам проживання українців.

Визначено проблемно-тематичну специфіку творів, передовсім образу м. Холма й регіону в середні віки. Зауважено, що центральне місце в сюжетах розвідок займає образ м. Холма як княжого осідку – столичного міста. Стверджено, що цей образ княжої столиці – один із головних символів українськості, часової тягlosti, належності до українських земель.

Зауважено, що хронологічно публікації написані в 1940-х роках, під час перебування терену в Генеральному губернаторстві. Зазначено, що полонізаційні заходи останніх років напередодні війни актуалізували проблеми культурно-освітнього життя українства, тому видавнича діяльність Українського центрального комітету відіграла важливу просвітницьку роль.

Показано, що С. Любарський зібрав і здійснив літературну обробку легенд та оповідань, які стосувалися історії Холмщини. Зауважено, що натомість історичний нарис В. Січинського подавав історію Холма від княжих часів до початку Другої світової війни. Зазначено, що розвідка В. Січинського ґрунтувалася на історіографічних напрацюваннях польських і російських істориків ХІХ ст. Звернено увагу, що їхня візія найдавнішого періоду історії Холма, який відобразив В. Січинський, суперечить концепціям М. Дашкевича та М. Грушевського. Проаналізовано розвідки М. Кордуби, присвячені середньовічному періоду історії Холмщини та Підляшшя. Вказано, що вони деталізовані, опираються на широкий спектр джерел та доводять зв'язки між різними регіонами проживання українського населення у межах державних утворень Київської Русі, Галицько-Волинського князівства.

Ключові слова: «Українське видавництво», історія Холмщини, Холм, княжа столиця, Семен Любарський, Володимир Січинський, Мирон Кордуба.

УДК 329.73ОУН(477)"1920/1950":94-054.72(045)(092)
DOI: 10.33402/nd.2023-11-131-143

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>
e-mail: vfutala@ukr.net*

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 1920–1950-х РОКІВ У ПРАЦЯХ ПЕТРА МІРЧУКА ТА ЗИНОВІЯ КНИША: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Зіставлено погляди відомих представників української діаспори Петра Мірчука та Зиновія Книша на важливі проблеми українського визвольного руху 1920–1950-х років під керівництвом ОУН. Наголошено, що великий вплив на формування світоглядних позицій дослідників мала їхня партійна належність – першого до бандерівської, а другого до мельниківської частин ОУН. Зазначено, що обидва автори виявили однотайність в оцінках процесу зародження націоналістичного руху на Батьківщині та за кордоном, об'єднаних тенденцій серед молодіжних національно-патріотичних середовищ, ідеологічних засад і програмних положень ОУН тощо. Розбіжності виявлено в їхніх поглядах щодо внутрішньоорганізаційного розвитку націоналістичної організації, окремих гучних антипольських акцій ОУН, відносин націоналістичного підпілля із закордонним керівництвом ОУН, причин і наслідків розколу організації 1940 р. тощо.

Констатовано, що кожен із дослідників зробив вагомий внесок у вивчення проблеми, зокрема «Нарис історії ОУН» П. Мірчука і сьогодні залишається найґрунтовнішою працею про функціонування націоналістичної організації у довоєнний період. Наголошено, що не втратили значення його історичні розвідки, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича, а накреслені контури вивчення історії УПА залишаються цінними для дослідників.

Стверджено, що з усіх праць З. Книша вартісними для української історичної науки є присвячені процесу становлення та діяльності УВО. Зауважено, що не випадково редакційна колегія «Енциклопедії українознавства» звернулася до нього із пропозицією написати до 9-го тому статтю про УВО. Констатовано, що повна історія УВО на сьогодні відсутня, тому в майбутньому історикам необхідно максимально використовувати фактологічний матеріал, який міститься у працях З. Книша. Зазначено, що всебічного вивчення потребують також біографії С. Бандери та Р. Шухевича.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічне джерело, український визвольний рух, УВО, ОУН, УПА, Петро Мірчук, Зиновій Книш.

Петро Мірчук і Зиновій Книш за освітою не були істориками, проте зробили вагомий внесок у вивчення українського визвольного руху 1920–1950-х років. Обидва здобули добру середню (гімназійну) освіту, згодом навчалися на юридичному факультеті Львівського університету, брали активну участь в українському підпільно-революційному русі міжвоєнної доби, мали здібності до науково-пошукової роботи і талант аналітика й публіциста, а в повоєнні десятиліття в еміграції стали непримирними опонентами. Петро Мірчук народився 1913 р., а Зиновій Книш – 7-ма роками раніше, однак обидва померли 1999 р. Перший із них став основоположником бандерівського, а другий – мельниківського напрямку української історіографії Організації українських націоналістів (ОУН). Відгомін тривалої і гострої полеміки між ними після 1991 р. сягнув меж материкової України. З огляду на безпосередній вплив діаспорного нарративу на формування сучасного бачення українського визвольного руху, актуальним є історіографічний аналіз здобутків представників української зарубіжної інтелектуальної еліти.

Творчість Петра Мірчука частково відображена у спеціальній статті Миколи Посівнича (Посівнич, 2013), а Зиновія Книша – у розвідках Василя Вериги (Верига, 1996) та Юрія Черченка (Черченко, 2013; Черченко, 2014). Крім того, треба мати на увазі, що як у недалекому минулому, так і тепер спектр поглядів П. Мірчука та З. Книша на ідеологію і практику українського радикального націоналізму в усіх (тобто тих, хто цікавиться цією проблематикою) на устах. Проте є потреба у ґрунтовному порівняльному аналізі праць авторитетних діаспорних авторів і, головне, у демонстрації особистого внеску кожного з них у вивчення українського визвольного руху 20–50-х років ХХ ст., що і є метою цього дослідження.

Цій темі П. Мірчук присвятив щонайменше 10 праць різного жанру, найповажнішою з яких вважаю «Нарис історії Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1968). У незалежній Україні вона набула великої популярності, тому співробітники Центру досліджень визвольного руху Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський та Микола Посівнич 2007 р. перевидали її, але зі значними доповненнями: примітками, вибраною бібліографією, біографічними довідками і статтями. «Нарис історії ОУН» П. Мірчук запланував як двотомне видання: перший том описує історію українського націоналізму між двома світовими війнами, а другий хронологічно мав би охопити роки Другої світової війни і післявоєнний період. Перед автором стояли численні труднощі: брак архівних документів та матеріалів усної історії, проблема розконспірування руху українських націоналістів, необхідність ретельної верифікації історичних фактів тощо. А втім із допомогою редакційної колегії (передовсім одного з чільних діячів ОУН – Степана Ленкавського), друзів, знайомих і небайдужих людей Петро Мірчук реалізував свій творчий задум. Із цього приводу він висловився так: «Виконуючи вимогу української науки та державницької традиції зберегти в писаній формі якнайбільше даних про одну з найсвітліших сторінок боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, що її становить революційна боротьба Організації Українських Націоналістів, та виконуючи свій моральний обов'язок передати пам'ять про героїв національної революції майбутнім поколінням, щоб на їхньому світлому прикладі виховувались нові кадри незламних борців, ми рішилися, не лякаючись всіх труднощів, опрацювати й передати до рук українського читача оцей перший нарис історії ОУН» (Мірчук, 1968, с. 9).

Написання другого тому праці затягнулося з уже відомих причин, але намір автора все ж таки реалізовано, щоправда, у своєрідному тематично-концептуальному аспекті – висвітлено минуле ОУН крізь призму міжфракційної боротьби в організації.

У 1985–1987 рр. вийшла двотомна узагальнювальна праця П. Мірчука під промовистою назвою – «Революційний змаг за УССД. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”?)». У першому томі представлено історію зародження руху українських націоналістів, політичні та внутрішньопартійні перипетії від 1929 р. до розколу в 1940 р., діяльність націоналістів у перші роки Другої світової війни (до закінчення ситуативного союзу між гітлерівцями й бандерівцями і початку підготовки останніх до відкриття антинімецького фронту). Також подані біографії провідних діячів ОУН. Другий том описує боротьбу українських самостійницьких сил проти нацистських і більшовицьких окупантів, функціонування ОУН після Другої світової війни, невдалу спробу політичної консолідації, вбивство Степана Бандери, подальший розкол ОУН та її існування за кордоном.

Петро Мірчук з'ясував, що процес зародження ОУН був тривалим, позначеним певними віхами історії націоналістичного руху. Перша і найпримітніша з них, на його думку, – створення наприкінці липня 1920 р. Української військової організації (УВО), яка діяла як бойова позапартійна структура, «як революційно-збройний рух спротиву проти окупантів українських земель – в обороні самостійності соборної української держави, – без чітко визначеного власного ідеологічно-пропагандивного обличчя» (Мірчук, 1968, с. 41). Лише з подоланням радянофільських настроїв і перебранням влади в УВО Євгена Коновальця зроблено спробу прищепити їй націоналістичну ідеологію (Мірчук, 1968, с. 41).

В епіцентрі дослідницької уваги опинилися розвиток ідеології українського націоналізму, розгортання націоналістичного руху на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) та еміграції у 20-х роках ХХ ст. На думку автора, першим і найвизначнішим ідеологом українського націоналізму після Першої світової війни став Дмитро Донцов, який виклав свої ідеї у праці «Націоналізм» та на шпальтах «Літературно-наукового вісника», редактором якого він був (Мірчук, 1968, с. 47–50). Націоналістичними за духом були студентські організації у краї: Група української державницької молоді, Організація вищих класів українських гімназій і Союз української націоналістичної молоді. Автор також розглянув процес зародження та діяльності українських націоналістичних організацій за кордоном: Групи української національної молоді, Легії українських націоналістів і Союзу організацій українських націоналістів (Мірчук, 1968, с. 54–67). Основним завданням останньої було скликати конференцію, щоб остаточно сформувати націоналістичну ідеологію та створити нову українську націоналістичну організацію, «яка об'єднала б усі співзвучні націоналістичні елементи як за кордоном, так і в Краю на базі одної організаційної схеми» (Мірчук, 1968, с. 72). Аналізуючи роботу I (Установчого) Конгресу українських націоналістів (28.01–3.02.1929) і прийнятих на ньому рішень, дослідник слушно зауважив: «ОУН з'явилась на політичному овиді не нежданно, ні не виникла вона штучно. Вона зародилась у процесі боротьби найкращих українських патріотів за права української нації, в боротьбі проти ворожої окупації і проти ворожих українській національній справі політичних сил, як наслідок багаторічного шукання найкращих організаційних форм для української революційно-визвольної боротьби» (Мірчук, 1968, с. 101).

Досліджуючи ідейні та програмні засади руху українських націоналістів, П. Мірчук сформулював власну чітку позицію із приводу ворожих закидів про нібито ідеологічну подібність між ОУН та італійським фашизмом. Автор визнав, що серед українських націоналістів італійський фашизм як антикомуністичний рух викликав симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний – зацікавлення. Проте вони вважали його «витвором чужого духа, непридатним для прищеплювання на український ґрунт» (Мірчук, 1968, с. 113). За П. Мірчуком, ідеологія українського націоналізму була «оперта винятково на «тисячолітній державницькій традиції українського народу» й ОУН виникла на основі організацій, які існували тоді, коли фашизм «був лише в пеленках і ніхто з українців ним не цікавився» (Мірчук, 1968, с. 114). Той самий аргумент щодо «права першості» він висунув щодо німецького націонал-соціалізму: ОУН утворилася до приходу нацистів до влади, а отже, не могла наслідувати їх ані ідеологічно, ані програмно (Мірчук, 1968, с. 114).

Історик досяг певних успіхів у вивченні організаційної структури ОУН. Проте невирішеним і дотепер залишається питання про поіменний керівний склад КЕ (крайової езекутиви) ОУН від 1929 р. до 1939 р. Дослідник звернув найбільшу увагу на підпільно-революційну діяльність ОУН. Зібравши великий фактологічний матеріал і, що дуже важливо, здійснивши «розконспірацію» руху українських націоналістів (Мірчук, 1968, с. 117–153, 231–480), автор показав різні форми збройного чину націоналістичної організації в контексті концепції перманентної революції, важливою ланкою якої була бойова робота; наголосив на зміні тактики ОУН від початку 1933 р.: «екси» були припинені і вся активність спрямована на індивідуальний терор проти представників польської адміністрації та їхніх прислужників, а також проти пропагандистів «радянськості». Однак через ідейні розбіжності в націоналістичному середовищі української діаспори не всі наведені факти і сформульовані оціночні судження схвалили його опоненти.

Героїчною сторінкою в історії ОУН під проводом С. Бандери стало проголошення Акта відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. Цьому питанню П. Мірчук присвятив увагу у другому томі «Революційного змагу за УССД» (Мірчук, 1987, с. 200–207) та окрему працю, яка вийшла друком ще на початку 1950-х років. Роздумуючи над значенням цієї події, дослідник зазначив, що Актом 30 червня 1941 р. український народ заманіфестував перед усім світом, що «він бажає сам керувати своїм життям і що він готов боронити своє право на вільне життя у своїй власній, самостійній державі перед імперіалістичними зазіханнями кожного ворога і за кожних умов» (Мірчук, 1953а, с. 52).

У 1953 р. вийшла монографія П. Мірчука про Українську повстанську армію (УПА). Оригінальною є архітектоніка дослідження. Автор розглянув передумови створення військової структури: масовий терор нацистів проти мирного населення, розстріли активістів ОУН, масові вивезення українців на примусові роботи в Німеччину тощо. Вирішальною подією, яка остаточно позбавила націоналістів будь-яких ілюзій і підштовхнула до збройного спротиву окупантам, стала реакція нацистської Німеччини на проголошений 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави (Мірчук, 1953b, с. 24).

Наступний важливий елемент праці П. Мірчука – висвітлення процесу зародження УПА. Доведено, що перші її відділи створено на Волині та Поліссі для оборони місцевих мешканців від німецького терору і захисту від радянських партизанів, які

діяли в цьому регіоні від зими 1942–1943 рр. і своїми акціями провокували каральні заходи гітлерівців проти цивільного населення (Мірчук, 1953b, с. 30–33). У полі зору дослідника перебували структура, чисельність і завдання УПА. До останніх відніс, окрім бойових дій із метою захисту населення та ідейно-політичної пропаганди, організацію господарського й культурного життя краю, ліквідацію німецького і створення українського адміністративного апарату, перехоплення робітничих транспортів, організацію медичної опіки та санітарної допомоги, налагодження шкільництва тощо (Мірчук, 1953b, с. 42–56). Більша частина праці П. Мірчука присвячена бойовій діяльності УПА (наведено реєстри збройних акцій, імена загиблих повстанців, показано тактичні прийоми УПА, а також форми і методи боротьби комуністичного режиму проти українського підпілля, описано рейди у країні Європи, схарактеризовано нові форми збройної боротьби від 1947 р., військове спорядження і матеріально-технічне забезпечення, подано короткі дані про командирів УПА тощо).

Історія українського визвольного руху 1920–1950-х років частково відображена у просопографічних дослідженнях П. Мірчука. Він – автор першої спеціальної праці, що вийшла до 20-х роковин пам'яті Є. Коновальця (Мірчук, 1958). Невелика за обсягом книжка відзначається багатством фактологічного матеріалу, який згодом ліг в основу великих робіт історика про діяльність ОУН, а також глибокими узагальненнями. Петро Мірчук написав перший нарис про життєвий шлях і політичну діяльність Степана Бандери (Мірчук, 1961). За основу взята автобіографія Провідника ОУН, написана у квітні 1959 р. і призначена для американського генерального консульства в Мюнхені з метою одержання візи для поїздки до США. Дослідник також найповніше представив образ Романа Шухевича. Його книга, опублікована 1970 р. (Мірчук, 1970), становить значний інтерес з огляду на: 1) значно ширшу, порівняно з наявними на тоді спеціальними працями, джерельну базу дослідження (крім мемуарної літератури та розповідей учасників боротьби, автор використав документи ОУН і УПА, значна частина яких видана з ініціативи Р. Шухевича); 2) багатство фактологічного матеріалу та спроби наукових узагальнень; 3) великий досвід дослідницької діяльності автора (в його науковому доробку вже були біографії Є. Коновальця і С. Бандери, а також праці з історії ОУН та УПА).

Тепер розгляньмо творчий доробок опонента П. Мірчука. За підрахунками поважного діяча української діаспори В. Вериги, з-під пера З. Книша появилася понад 60 монографій, збірників і брошур та велика кількість статей в українських журналах і часописах, головню з діяльності УВО–ОУН (Верига, 1996, с. 59). Звісно, тут треба обережно підходити до поняття «монографія», бо в сучасному розумінні – це наукове дослідження. З огляду на те, що основним історичним джерелом для З. Книша слугували спогади учасників та очевидців подій, то навіть найбільші за обсягом публікації книжкового формату автора не претендують на статус монографій за теперішніми вимогами до цього виду наукової роботи. Однак висловлене зауваження аж ніяк не спрямоване на те, щоби применшити його внесок у дослідження історії українського визвольного руху першої половини ХХ ст.

Зиновій Книш став першопрохідцем у вивченні історії УВО. Вже 1951 р. вийшла друком його книжка під пафосною назвою «Дух, що тіло рве до бою», присвячена постаті бойового референта УВО в 1924–1925 рр., а в 1926 р. і 1930 р. її крайового коменданта Юліана Головінського (Книш, 1951). Як показав автор, Ю. Головінський у лютому 1924 р. створив «Летючу бригаду» – спеціальний підрозділ УВО (близько 20 осіб)

для здобуття коштів через вчинення експропріаційних актів (ексів). Окрім нападів на банки, поштові транспорти і відділення, організовано замах на президента Польщі Станіслава Войцеховського (Stanisław Wojciechowski) й куратора Львівської шкільної округи Станіслава Собінського (Stanisław Sobiński). У 1930 р. Ю. Головінський був одним з організаторів саботажної акції українців, спрямованої проти державної політики колонізації окупованих українських земель. До речі, З. Книш, на відміну від П. Мірчука, не був прихильником саботажів. «Саботажна акція, – писав він, – була не тільки найбільшим безглуздом, сліпим відрухом маси, розбурханих групою безвідповідальних людей, була вона теж бунтом проти організаційної дисципліни, подиктованим жаждою молодих людей дістати бойове хрещення в революційній діяльності, оточитися ореолом революційної боротьби» (Книш, 1951, с. 149–150).

Тематичним продовженням праці «Дух, що тіло рве до бою» стала та, що побачила світ 1953 р. і являла собою певною мірою автобіографічний нарис (Книш, 1953). З неї довідуємося, що З. Книш у лютому 1930 р. брав участь у роботі I Конференції ОУН на ЗУЗ (проходила в підземеллях собору Святого Юра), на якій було створено КЕ ОУН; а в червні 1930 р. (Прага) – у роботі конференції ПУН (Проводу українських націоналістів) із представниками КЕ ОУН і КК (крайової команди) УВО, на якій обговорювали питання про розмежування завдань ОУН й УВО. Зі слів З. Книша, на Празькій конференції прийнято принципове рішення: «Українська Військова Організація буде свою діяльність щораз більше обмежувати. Всю політичну ділянку, пресу, пропаганду, організацію широких мас – перебирає Організація Українських Націоналістів. УВО стає її збройним рам'ям, але акцію веде в повній організаційній незалежності від ОУН, щоб її якнайдовше захоронити перед нелегальністю на всіх займанщинах, за винятком большевицької» (Книш, 1953, с. 120). Принагідно зауважу, що П. Мірчук не погодився з таким трактуванням ухвали форуму націоналістів. На його думку, резолюція Празької конференції УВО–ОУН передбачала повне злиття УВО з ОУН, але «будучи фактично тільки військово-бойовою референтурою, зберігає ще деякий час свою давню назву “УВО” для зовнішньо-пропагандистських цілей та для відтягання, як довго це вдасться, уваги ворожої поліції від цілей ОУН на її бойову референтуру» (Мірчук, 1968, с. 145).

Найбільше праць з історії УВО з'явилося у 1960-х роках. Так, у двох збірниках статей і матеріалів, що вийшли, очевидно, 1962 р. і 1963 р. (Книш, б. р.), міститься інформація Федора Яцури про вбивство Сидора Твердохліба, розповідь Теофіла Ольшанського про замах на Станіслава Войцеховського, спогади Теодора Семаковського та Павла Заблоцького про Краківський процес над членами УВО, обвинувачуваними у шпигунстві на користь Німеччини. Цінні і статті Осипа Навроцького про початки УВО у Львові й формування Євгена Коновальця як індивідуальності на тлі описуваних подій. Три праці загальним обсягом близько 1 100 сторінок охоплюють діяльність УВО від 1922 р. до 1929 р. (Книш, 1966; Книш, 1967; Книш, 1970а). У полі зору автора перебували такі питання, як організаційний стан підпільної організації у краї, перебрання на себе, крім бойової, ще й політичної роботи, реорганізація КК після арешту 1924 р. Андрія Мельника та побудова нової єрархії організації, її відносини з урядом ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки) та легальними партіями, розвідувальна діяльність і судовий процес над Ольгою Басараб та «басарабівцями», бойові акції УВО (зокрема напад у березні 1925 р. на головну пошту у Львові та процес «поштовців», або пограбування пошти на вул. Глибокій у Львові в липні 1928 р. і суд над його учасниками), збройний опір польській поліції у листопаді 1928 р. на

пл. Святого Юра під час святкування 10-ї річниці Листопадового чину, створення Комітету оборони Академічного дому тощо.

Зиновій Книш видав ще кілька праць, де засобом усної історії відтворено сторінки бойової діяльності УВО: напад на поштовий транспорт під Калушем та акція «Летючої бригади» під Богородчанами 1925 р., політичний виступ військовиків з елементами залякування влади (вчинення вибухів) проти Східних торгів у Львові 1929 р., напад на пошту у Трускавці 1931 р. тощо (Моклович, 1958; Книш, 1965; Книш, 1980).

Варто виокремити ще чотири праці З. Книша з літопису українського визвольного руху. В одній із них відтворено процес формування ідеології українського націоналізму, інтеграції та переорганізації націоналістичного руху (Книш, 1970b). На цей час наукова спільнота української діаспори мала можливість порівняти висновки П. Мірчука і З. Книша з цих питань. Хоча обидва переважно демонстрували єдність поглядів, проте були й суттєві розбіжності. Зокрема, З. Книш вказував на вирішальну роль УВО у процесі творення ОУН (Книш, 1970b, с. 37–42), а П. Мірчук уважав, що організаційним ядром новоствореної ОУН на ЗУЗ стала ідеологічна організація – Союз української націоналістичної молоді (Мірчук, 1968, с. 121). В іншій праці З. Книш описав напад бойовиків ОУН на пошту в Городку та детальний перебіг судового процесу, на якому українські адвокати гідно боролися проти сторони обвинувачення за життя молодих українських патріотів (Книш, 1973). У його двотомнику (Книш, 1986) (сукупно 1 200 сторінок тексту), що містить здебільш офіційну інформацію Польської телеграфної агенції та львівської газети «Діло», точно передано атмосферу судових засідань Варшавського і Львівського процесів ОУН, виступи суддів, прокурорів, адвокатів й обвинувачених. Водночас проглядається прохолодне ставлення автора до С. Бандери та його прихильників.

Окремого розгляду потребує праця З. Книша, присвячена т. зв. архіву Сеніка (Книш, 1992). Річ у тім, що захоплені чеською поліцією 1933 р. на празькій конспіративній квартирі члена ПУН Омеляна Сеніка-Грибівського і згодом передані польським силовикам документи ОУН фігурували аргументом на Варшавському судовому процесі. На думку П. Мірчука, в «архіві Сеніка» були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, близько 2 500 таємних документів УВО й ОУН (418 оригіналів і 2 055 копій) передав до рук польської поліції хтось із співробітників ПУН (Мірчук, 1968, с. 378–382). Протилежного погляду на це питання дотримувався З. Книш, який дійшов таких висновків: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було загального архіву ОУН, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися у Є. Коновальця в Женеві та Римі; 2) «архів Сеніка» – фальсифікат, створений на основі частини центрального архіву польської поліції, а саму назву запропоновано для внутрішнього користування; його автентичність заперечив захист підсудних; 3) вірогідно, «архів Сеніка» сьогодні не існує – його знищено ще до початку Другої світової війни (Книш, 1992, с. 153–166). Це питання залишається дискусійним і досі.

На схилі літ З. Книш написав статтю, у якій належно та справедливо оцінив значення УВО для українського визвольного руху. «Вона, – писав він, – не давала заснути національному сумлінню, кликала до бою, до спротиву, до активної постави в житті,

до віри в глибокі й невичерпні сили українського народу. Вона не дозволила лицарським традиціям українського духа розплистися в сірій буденщині... Перейнявши їх від регулярних армій визвольного державного періоду 1917–1920 років, зберігла як найцінніший самоцвіт і передала своїм наслідникам: Організації Українських Націоналістів та Українській Повстанській Армії» (Книш, 1996, с. 19–20).

З непримирених світоглядних позицій підійшли автори до аналізу причин розколу ОУН 1940 р. Як видно з досліджень П. Мірчука, криза почала назрівати вже на початковому етапі формування організації. Особливо загострилися відносини між КЕ ОУН і ПУН після масових арештів націоналістичного підпілля в Західній Україні 1934 р., унаслідок чого ОУН опинилася на межі знищення. Серед революційної молоді поширилася думка про витік таємної інформації через небалість, а може, і зраду членів ПУН – Ярослава Барановського й Омеляна Сеніка (Мірчук, 1985, с. 54–63). Наступний етап спротиву молодих націоналістів «Закордону» припадає на 1939 р. і пов'язаний із подіями в Карпатській Україні. Петро Мірчук звинуватив закордонний провід під головуванням Андрія Мельника у спробі стримати революційний порив членів крайової ОУН, заборонивши масово переходити польсько-чехословацький кордон (Мірчук, 1968, с. 549). Тобто, на думку П. Мірчука, основною причиною конфлікту в рядах ОУН та її розколу були різні концепції політичної дії організації у міжнародному конфлікті, що назривав (Мірчук, 1985, с. 83).

За словами автора, саме С. Бандера та його однодумці запропонували нову модель розвитку визвольного руху – передовсім опертя на власні сили і не в союзі зі сильною державою, що перерозподілятиме світ (ідеться про нацистську Німеччину, на яку орієнтувалися «мельниківці»), а в союзі з поневоленими народами, котрі мають об'єднатися, щоби змусити сильних світу цього враховувати їхні зусилля (Мірчук, 1985, с. 169–173). Тобто, члени РП (Революційного проводу) ОУН причину незгоди вбачали в ідеологічних розбіжностях і зазначали, що ОУН А. Мельника ідеологічно відрізнялася від ОУН 1930-х років, тому навіть не мала права присвоювати собі таку назву: «Було ясным, що новостворена організація А. Мельника своєю суттю, своєю настановою й своїми цілями була прямою протилежністю до Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1985, с. 184). Період воєнного лихоліття, на переконання П. Мірчука, виявив «банкрутство» політичної лінії ОУН А. Мельника. Тоді, писав автор, «провід мельниківської організації змагав до формування українського життя в таких формах, на які дозволить провід гітлерівської Німеччини». Саме в цих, дозволених нацистами, межах керівництво ОУН(м) мало відігравати роль «колаборантського “уряду” окупованої німцями України, а мельниківська організація бути єдиною дозволеною українською політичною організацією» (Мірчук, 1987, с. 103).

Питання остаточного розколу ОУН опонент П. Мірчука бачив по-іншому. Він намагався переконати читача, що головною причиною цієї трагічної події стала боротьба за владу, оскільки, якби йшлося про недовіру до ПУН, то С. Бандера прийняв би рекомендацію А. Мельника обійняти у Проводі посаду зв'язкового із ЗУЗ (Книш, 1960, с. 72–74). Вважаю, що це узагальнення поспішне, а тому й доволі суб'єктивне та далеке від істини. Річ у тім, що С. Бандера аж ніяк не прагнув обійняти посаду керівника ПУН, бо тоді на шальку терезів було кинуте майбутнє ОУН. Іншими словами, йшлося винятково про політичну траєкторію руху українського націоналізму.

У З. Книша є і всебічно обдумані оцінки причин розколу ОУН, яких, на його думку, було щонайменше п'ять: 1) члени ПУН були розкидані по всій Європі, а РП ОУН – сконцентрований в одному місті – Кракові, тому його рішення були швидкими й опиралися на солідарності своїх членів; 2) члени ПУН були теоретиками революції, а РП ОУН – «активістам не тільки по своїй натурі, але силою обставин свого життя», тобто практиками; 3) закордонний Провід ОУН опинився відірваним від рядових кадрів краю, закритих перед ним «густою заслоною конспірації, і доступ до них відтятий був подвійно: раз через постійне перебування члена ПУН за границею, а вдруге – конспіративними формами організації, де контакти йшли тільки по кличках»; 4) різні способи дії ПУН і РП ОУН: якщо «за часів УВО, закордонний провід був дійсним проводом, не тільки з назви, але й тому, що фактично керував організацією», то від 1930 р. «ПУН фактично здав свої провідницькі позиції і перейшов на репрезентаційні»; 5) різниця у підходах до вирішення проблеми єдності в ОУН: якщо «Провід Українських Націоналістів схильний був іти на згоду, на компроміс, щоб зберегти тільки престиж Організації та Голови ПУН», то опозиціонери (у трактуванні З. Книша – «заколотники») «прагнули опанувати ПУН і захопити верховну владу в ОУН», виявляючи при цьому жагучу волю до перемоги, «що ні перед чим не думала спинятися» (Книш, 1960, с. 144–148). Узагальнюючи, З. Книш зазначив, що головною помилкою ПУН була втрата стратегічної ініціативи, а саме: досить пізня протиакція на рішення Краківської конференції українських націоналістів (лютий 1940 р.), на якій власне і створений РП ОУН (відреагували тільки 13 серпня 1940 р.); відмова від ідеї арешту членів РП ОУН; затягування переговорного процесу із РП ОУН у часі, що зіграло на руку останньому (Книш, 1960, с. 256–258).

Підсумовуючи аналіз історіографічних джерел, можна констатувати: незважаючи на часто різні погляди П. Мірчука та З. Книша щодо головних питань українського визвольного руху 1920–1950-х років, кожен із них зробив вагомий внесок у вивчення актуальної наукової проблеми. Зокрема, треба ще раз відзначити працю П. Мірчука з історії ОУН довоєнного періоду, яку сучасні дослідники цілком слушно називають класичною. Виникає запитання: чому? Вважаю тому, що натепер ніхто не перевершив П. Мірчука. Не втратили значення і його історичні нариси, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича, а окреслені контури вивчення історії УПА і надалі залишаються цінними для дослідників.

З усіх праць З. Книша вартісними для української історичної науки є присвячені процесу становлення й діяльності УВО. Не випадково редакційна колегія «Енциклопедії українознавства» звернулася до нього із пропозицією написати статтю до 9-го тому видання. До речі, повна історія УВО на сьогодні відсутня. Тому надалі історикам треба максимально використовувати фактологічний матеріал, який міститься у працях З. Книша. Принагідно зауважу, що не створено й наукових біографій С. Бандери та Р. Шухевича.

Петро Мірчук і Зиновій Книш аналізували націоналістичний рух на основі позитивістсько-романтичних схем (щоправда, в останнього романтична візія минулого посіла провідне місце). Більше їх єднало ведення дослідницької роботи в руслі державницького напрямку в національній історіографії, утвердженню якого сприяла загальна суспільно-політична й інтелектуальна ситуація в українському зарубіжжі. Особливостями стилю мислення обох істориків стали фактографізм із домінуванням матеріалів усної історії та надмірна політизація предмета висвітлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Верига, В. (1996). Зиновій Книш – літописець УВО–ОУН. В *У 90-ліття Зиновія Книша*. Вінніпег: НР СКУ, 51–72.
- Книш, З. (1951). *Дух, що тіло рве до бою... Юліан Головінський: крайовий командант УВО*. Вінніпег: ОДВУ.
- Книш, З. (1953). *Дрижить підземний гук. Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині*. Вінніпег.
- Книш, З. (1960). *Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1965). *Права Східних Торгів у Львові, З*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1966). *Власним руслом. Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року, З*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1967). *Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1970а). *На повні вітрила!: Українська військова організація в 1924–1926 роках*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1970б). *При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1973). *Городок*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1980). *На життя і смерть... (Сторінки з історії Української Військової Організації)*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1986). *Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби: у 2 т.* Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З. (1992). *Архів Сеніка. Історично-критична студія*. Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Сідней: Фундація ім. О. Ольжича.
- Книш, З. (1996). *Історичне значіння Української Військової Організації. В У 90-ліття Зиновія Книша*. Вінніпег: НР СКУ, 9–20.
- Книш, З. (упоряд.). (б.р.). *Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Торонто: Срібна Сурма.
- Мірчук, П. (1953а). *Акт відновлення Української державности 30 червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення*. Нью-Йорк: Видання Головної управи Організації Оборони Чотирьох Свобід України.
- Мірчук, П. (1953б). *Українська Повстанська Армія. 1942–1952*. Мюнхен: CICERO.
- Мірчук, П. (1958). *Євген Коновалець (у 20-річчя смерті)*. Торонто: Видавнича спілка «Гомін України».
- Мірчук, П. (1961). *Степан Бандера – символ революційної безкомпромисовости*. Нью-Йорк; Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга Визволення України.
- Мірчук, П. (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939*. Ленкавський, С. (ред.). Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Мірчук, П. (1970). *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних*. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Товариство кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.

Мірчук, П. (1985). *Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»):* в 2 т., 1. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Мірчук, П. (1987). *Революційний змаг за УССД (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»):* в 2 т., 2. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Моклович, В. (1958). *Говорить Підгір'я*, 6. Чикаго.

Посівнич, М. (2013). Літописець українського визвольного руху. Петро Мірчук: До 100-річчя від дня народження. В І. Зінченко (упоряд.). *Львівщина в 2013 році: знаменні і пам'ятні дати краю. Календар*. Львів: Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, 64–67.

Черченко, Ю. (2013). Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН. *Український археографічний щорічник*, 18, 365–378.

Черченко, Ю. (2014). Проблеми історії ОУН в листуванні Зиновія Книша з Андрієм Мельником. *Український визвольний рух*, 19, 5–22.

REFERENCES

Veryha, V. (1996). Zynovii Knysh – litopysets UVO–OUN. V *U 90-littia Zynoviia Knysha*. Winnipeg: NR SKU, 51–72 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1951). *Dukh, shcho tilo rve do boiu... Yuliiian Holovynskiy: kraiovyi komandant UVO*. Winnipeg: ODVU (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1953). *Dryzhyt pidzemnyi huk. Spohady z 1930 i 1931 rokiv u Halychyni*. Winnipeg (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1960). *Rozbrat: Spohady y materialy do rozkolu OUN u 1940–1941 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1965). *Sprava Skhidnykh Torhiv u Lvovi*. Toronto, Ontario. (Sribna surma: zbirnyk 3) (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1966). *Vlasnym ruslom. Ukrainska Viiskova Orhanizatsiia vid oseny 1922 do lita 1924 roku*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1967). *Dalekyi prytsil. Ukrainska Viiskova Orhanizatsiia v 1927–1929 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1970a). *Na povni vitryla!: Ukrainska viiskova orhanizatsiia v 1924–1926 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1970b). *Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1973). *Horodok*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1980). *Na zhyttia i smert... (Storinky z istorii Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii)*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1986). *Varshavskiy protses OUN. Na pidlozhzhi polsko-ukrainskykh vidnosyn tiiei doby: u 2 t.* Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1992). *Arkhiv Senyuka. Istorychno-krytychna studiia*. Toronto; Niu-York; London; Sydnei: Fundatsiia im. O. Olzhycha (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1996). Istorychne znachinnia Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii. V *U 90-littia Zynoviia Knysha*. Winnipeg: NR SKU, 9–20 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (Ed.). (No date). *Sribna Surma. Spohady y materialy do diiannia Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii*. Toronto: Sribna Surma. Zbirnyk I, II (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1953a). *Akt vidnovlennia Ukrainskoi derzhavnosti 30 chervnia 1941 roku: yoho heneza ta politychne y istorychne znachennia*. Niu-York: Vydannia Holovnoi upravly Orhanizatsii Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1953b). *Ukrainska Povstanska Armiia. 1942–1952*. Miunkhen: «CICERO» (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1958). *Yevhen Konovalets (u 20-richchia smerty)*. Toronto: Vydavnycha spilka «Homin Ukrainy» (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1961). *Stepan Bandera – symvol revoliutsiinoi bezkompromisovosti*. Niu-York; Toronto: Orhanizatsiia Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy; Liha Vyzvolennia Ukrainy (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainykh Natsionalistiv. T. 1. 1920–1939*. Lenkavskiy, S. (Ed.). Miunkhen; London; Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh*. Niu-York; Toronto; London: Tovarystvo kol. Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Yevropi (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1985). *Revoliutsiinyi zmah za USSD. Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 1*. Niu-York; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh politviazniv (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1987). *Revoliutsiinyi zmah za USSD (Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 2*. Niu-York; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh politviazniv (in Ukrainian).

Moklovykh, V. (1958). *Hovoryt Pidhiria, 6*. Chykaho (in Ukrainian).

Posivnykh, M. (2013). Litopysets ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Petro Mirchuk: Do 100-richchia vid dnia narodzhennia. V *Lvivshchyna v 2013 rotsi: znamenni i pamiatni daty kraiu. Kalendar*. Zinchenko, I. (Ed.). Lviv: LOUNB, 64–67 (in Ukrainian).

Cherchenko, Yu. (2013). Zynovii Knysh – istoriohraf UVO ta OUN. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk, 18*, 365–378 (in Ukrainian).

Cherchenko, Yu. (2014). Problemy istorii OUN v lystuvanni Zynoviia Knysha z Andriiem Melnykom. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 19*, 5–22 (in Ukrainian).

Vasyl FUTALA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of History of Ukraine and Jurisprudence*

I. Franko Drohobych State Pedagogical University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

e-mail: vfutala@ukr.net

**UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF 1920^s –1950^s
IN THE WORKS OF PETRO MIRCHUK AND ZYNOVY KNYSH:
A COMPARATIVE ANALYSIS**

The views of well-known representatives of the Ukrainian diaspora Petro Mirchuk and Zynovy Knysh on the important problems of the Ukrainian liberation movement of the 1920^s–1950^s under the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) are

compared. It is emphasized that a great influence on the formation of the worldview positions of the researchers had their party affiliation – the first to the Bandera, and the second – to the Melnyk parts of the OUN. Both authors expressed unanimity in their assessments of the birth process of the nationalist movement in their native lands and abroad, unifying tendencies among youth national-patriotic circles, ideological foundations and program provisions of the OUN, etc. Their judgments differed regarding the intra-organizational development of the nationalist organization, certain high-profile anti-Polish actions of the OUN, the relations of the nationalist underground with the foreign leadership of the OUN, the causes and consequences of the organization's split in 1940, etc.

However, each of the researchers made a significant contribution to the study of a scientific problem. Thus, P. Mirchuk's «Essay on the History of the OUN» remains today the most thorough work on the functioning of the nationalist organization in the pre-war period. His historical explorations devoted to the figures of S. Bandera and R. Shukhevych have not lost their importance. The contours of the study of the history of the UPA drawn by P. Mirchuk will continue to be valuable for modern researchers.

Of all the works of Z. Knysh, those devoted to the process of formation and activity of the Ukrainian military organization are valuable for the national historical science. It is not by chance that the editorial board of the «Encyclopedia of Ukrainian Studies» turned to this researcher with a proposal to write an article about UMO (UVO) for the ninth volume of the named encyclopedic edition. It has been established that the complete history of UMO is not available today. Therefore, in the future, historians need to make maximum use of the factual material contained in the works of Z. Knysh. Furthermore the scientific biographies of S. Bandera and R. Shukhevych are waiting for their researcher (or even better, their researchers).

Keywords: historiographical analysis, historiographic source, Ukrainian liberation movement, UMO, OUN, UIA, Petro Mirchuk, Zynovy Knysh.

Роксолана ПОПЕЛЮК

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8298-8029>

e-mail: roksolana.hultaychuk@gmail.com

АЛЛА ГОРСЬКА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Опрацьовано й узагальнено наукові здобутки дослідників, детально вивчено спогади сучасників для розкриття різностороннього життя, творчої та політичної діяльності художниці Алли Горської. Акцентовано на її ролі в русі спротиву комуністичному режиму. Виділено її успіхи як мисткині, реалізацію творчих ідей, наголошено на сприйнятті нею українства, створенні низки монументальних художніх композицій, мозаїк, розписів. Наголошено на її протидії насадженню насильницької русифікації в мистецтві за утвердження українського національного стрижня.

Відзначено роль А. Горської в організації та діяльності Клубу творчої молоді, його вплив на піднесення з віків національної культурної спадщини, зокрема козацького бароко, традицій українського народного мистецтва на зламі ХІХ–ХХ ст.

Крім того, відображено величезний пласт життя мисткині крізь призму спогадів сучасників та її власні. Зазначено, що важливим джерелом для вивчення біографії та творчості художниці стало її листування, що дало змогу краще зрозуміти і розглянути думки та душевні переживання у різні періоди життєвого шляху власниці епістолярію. З'ясовано, що вагомим творчим етапом для художниці стала її театральна діяльність як сценографа і дизайнера костюмів та декорацій, про що свідчать спогади художніх керівників театру, артистів і мистецтвознавців.

Значну увагу приділено записам та розповідям друзів і рідних, на основі яких проаналізовано трансформацію поглядів художниці щодо мовного питання, її перехід на українську, пошук української ідентичності у творчій та громадській діяльності.

Найбільшу увагу зосереджено на участі художниці в українському дисидентському русі. Констатовано, що боротьба з тоталітарним режимом стала альфою та омегою всього її життя. Стверджено, що А. Горська була однією з найактивніших діячок українського руху спротиву радянському ладу: підтримувала репресованих, писала відкриті листи, звернення у різні інстанції влади, виголошувала промови на захист затриманих і ув'язнених друзів та однодумців.

Зазначено, що пам'ять про А. Горську рідні та друзі вшановували в комуністичний час, їй віддають шану і в незалежній Україні.

Ключові слова: Алла Горська, дисиденти, художники, творчість, репресії, спогади, рух Опору.

*«Вона була знищена ворогами України, апологетами комуністичного режиму.
Знищена за те, що сміливо і гордо говорила правду всім в очі. Її знищили за те, що
Горська була сумлінням українського народу»*
(Дигас, 2018, с. 3)

В'ячеслав Чорновіл про Аллу Горську

У липні 2022 р. світ облетіла звістка, що в Маріуполі окупанти зруйнували мозаїчні композиції «Дерево життя» та «Боривітер» авторства Алли Горської та Віктора Зарецького. Це – один із доказів того, що праця дисидентів і їхня боротьба були важливими, адже навіть за десятиліття ворог продовжує знищувати їхні твори.

Авторка мозаїки А. Горська – взірєць для наслідування. Народившись і виховуючись у російськомовному середовищі, вона стала не тільки щирою патріоткою, а й справжнім борцем із режимом, душею українського шістдесятництва, як її називали друзі. Представники влади так боялися поширення та впливу ідей А. Горської на суспільність, що навіть після смерті дисидентки вели спостереження за її могилою. Опанас Заливаха відзначав, що могила Горської стала буквально місцем «паломництва» для незгодних. Окрім того, імена відвідувачів місця поховання художниці записували та надалі вели за ними спостереження (Дудка, 1991).

Мета дослідження – проаналізувати історію боротьби А. Горської проти національних утисків українців крізь призму спогадів сучасників і родичів. Зокрема, акцентовано увагу на головних рисах діяльності в мистецькій та політичній сферах, а також виділено основні життєві етапи художниці.

Постать А. Горської стала об'єктом багатьох досліджень як серед істориків, так і мистецтвознавців. Чимало статей про дисидентку опубліковано в науково-популярній літературі, адже історія життя художниці і її трагічна загибель досі залишають більше запитань, аніж відповідей. Для написання статті використано різноманітні джерела та літературу. Зокрема, для розуміння і достовірної передачі інформації я послуговувалася даними інтерв'ю (Бердиховська, Гнатюк, 2004а, 2004b) та відеоматеріалів (Дудка, 1991). Творчо та критично у розвідці використано твори (Танюк, 2005), спогади (Сверстюк, 1971), листування (Огнева, 2013) та звернення (Сергієнко, 1971). Цінними при відтворенні образу А. Горської є спогади родичів, зокрема сина, який детально описав життя художниці (Зарецький, 2009; Зарецький, Марчевський, 1996). Як бачимо, чимало дослідників присвятили публікації цій непересічній постаті. Активний учасник руху шістдесятників, український літературо- та кінознавець Роман Корогодський, захоплюючись визначною роллю дисидентки в русі Опору, наголошував, що Алла Горська була цілим сюжетом в історії українського шістдесятництва, зі своїми колізіями, першим і другим планами, комунікативним полем, зав'язкою і трагічною розв'язкою та моторошною таємницею у фіналі (Корогодський, 2003, с. 24).

Народилася Алла Горська 18 вересня 1929 р. у Ялті в заможній родині, пов'язаній із мистецтвом. Батько, Олександр Валентинович, був одним з організаторів радянського кіновиробництва й обіймав керівні посади в галузі кінематографії (Дигас, 2018, с. 4). Зокрема, очолював великі кіностудії – Ленінградську, Київську, Одеську (Зарецький, 2009, с. 140).

З 1946 р. по 1948 р. Алла Горська навчалася у Київській художній школі ім. Т. Шевченка у класі Володимира Бондаренка, яку закінчила із золотою медал-

лю. Художниця Галина Зубченко пригадувала, що перший вплив на формування національної свідомості Алли Горської та інших студентів мав саме художник-монументаліст. Тодішня міська молодь переважно не спілкувалися українською і саме Володимир Боднарченко зумів привити студентам любов та повагу до українськості, відкрив значення особи Тараса Шевченка. Після цього А. Горська долучилася до оформлення Шевченківських свят (Авраменко, 2006, с. 70).

Незважаючи на походження, Алла Горська не зазнавалася, не ставила себе вище за інших, згадувала художниця Ірина Левитська, що навчалася з нею в художній школі. Попри те, що батько був директором кіностудії, а це висока номенклатура, абсолютно недосяжна для інших, Алла дружелюбно і з повагою відносилася до інших учнів та ділилася обідами (Левченко, 2001).

У подальшому виборі вагань не було – вона вступила на живописний факультет Київського художнього інституту. Тут її вчителями були Михайло Шаронов та Сергій Григор'єв (Дигас, 2018, с. 4).

На відміну від батька, матір Алли, Олена Горська, ніколи кар'єри не робила. Зі спогадів Олексія Зарецького, сина Алли, її мати походила з Полтавщини й була дуже красивою жінкою (Зарецький, 2009, с. 140). В Ялті вона працювала вихователькою у дитячих санаторіях, а в Ленінграді – художником-костюмером, що надалі стало її постійною роботою (Дигас, 2018, с. 4). Саме разом із матір'ю і братом Алла пережила в оточеному нацистами Ленінграді дві блокадні зими (Штогрин, 2019). Потім брат пішов на фронт і загинув, а Алла з мамою евакуювалися до Алма-Ати, де до них приєднався батько. Згодом уся родина переїхала до Києва. Цікаво, що частим гостем в їхньому київському домі був Олександр Довженко (Авраменко, 2006, с. 70).

Ірина Левитська розмірковувала, що характер Горської був сформований блокадою Ленінграда. Про цей важкий етап життя вона дізналася безпосередньо з розповіді художниці (Левченко, 2001).

Ті, хто знав Горську, теж відзначали її відмінність від дітей заможних сімей. Євген Сверстнок наголошував, що походження Горської із заможної російськомовної сім'ї стало для неї радше стимулом, ніж перепорою в долученні до руху спротиву. Адже в новому середовищі вона була більш чутливою та почала відкривати для себе глибини української культури, бо зрозуміла, що в цьому реалізація її і як художника, і як людини (Дудка, 1991).

Прозаїк Валерій Шевчук зауважував, що в життєвих пошуках художниця відкрила для себе Україну, українську мову, український всесвіт, який пристрасно полюбила (Грабовський, 2004).

Цікаво, що українську мову А. Горська опанувала за власним бажанням уже дорослою. У 1961 р. в одному з листів до батька, тоді ще російськомовна, вона писала: «Ти знаєш, весь час хочеться писати українською, розмовляти українською, думати починаєш українською» (Огнева, 2013, с. 41).

Алла Горська під час навчання у Київській художній середній школі ім. Т. Г. Шевченка, 1947 р.

Зі спогадів ровесників в інституті українська мова давалася А. Горській важко, а згодом батько навіть потурбувався, щоби вона могла не вивчати її у виші. Пізніше на запитання, чому стався такий перехід, А. Горська відповідала: «Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям!...» (Зарецький, Огнева, 2011, с. 10). За свідченням сучасників, української мови Аллу Горську навчала її близька подруга, також дисидентка Надія Світлична (Шумик, 1991, с. 247).

Що ж саме вплинуло на формування політичних поглядів мисткині? Вирісши в російськомовному оточенні, у заможній сім'ї, здавалося, дівчина нічого не потребувала в житті. Однак А. Горська мала підвищене почуття справедливості. Ще з дитинства вона вбирала в себе все найкраще з побаченого й почутого, зокрема щодо розвитку свободи особистості, громадської думки та захисту своїх прав. Напевно, тому просто не зуміла б жити інакше, як і багато інших дисидентів, що не змогли змиритися чи йти проти совісті. Василь Стус наголошував, що бути радянським громадянином – це бути рабом (Стус, 1986, с. 1), а Надія Світлична заявляла, що для неї нижче людської гідності бути громадянином найбільшого у світі концтабору (Карасик, 2005). Розділяючи думки друзів, А. Горська констатувала: «Найбільша крамола – бути українцем в Україні» (Огнева, 2013, с. 17).

Влітку 1952 р. А. Горська вийшла заміж за студента того ж Київського художнього інституту В. Зарецького (Дигас, 2018, с. 4), який відіграв визначальну роль у житті дисидентки. Зі спогадів Ірини Левитської, Алла одружилася з Віктором не питаючи нікого – молодята повідомили батькам уже після одруження (Левченко, 2001).

Зі спогадів друзів, Віктор став для Алли орієнтиром у виборі художніх задумів. Проте вона не хотіла повністю повторювати ідеї чоловіка, а шукала власний шлях, свою тему, її могутня енергія повинна була знайти самотутній вхід. Віктор Зарецький констатував, що Алла народжена, щоби бути лідером, і запрограмована, щоби бути царем (Зарецький, 2009, с. 141). У пошуках стильових засобів вона вивчала твори народних майстрів та інших художників. Спочатку зацікавилася творчістю Марії Примаченко, а згодом і Анатолія Петрицького (Клочко, 2022).

На думку сина художниці Олексія, Алла Горська цілком віднайшла свою художню мову – не тільки мистецьку, а й життєво-емоційну складову, коли працювала в с. Горностайполі тоді Чорнобильського р-ну Київської обл. (Зарецький, 2017, с. 5). Розвиваючись під впливом різних мистецьких ідей, а також, увібравши красу поліського колориту, А. Горська створила власний унікальний художній стиль.

Разом із Віктором вони творили шедеври, наповнені однаково красою й бунтарським духом, подорожували Україною, створюючи все нові й нові полотна. Цікаво, що однією з перших була мандрівка була на Донбас, звідки родом В. Зарецький. Тут вони створили низку монументальних художніх композицій, деякі дійшли до наших часів (Штогрин, 2019).

Робота художників-монументалістів була складною, адже, крім мистецьких ідей, вимагала доброї фізичної підготовки. Пригадуючи роботу над мозаїками та розписами спільно з А. Горською й іншими художниками, В. Зарецький відзначав їхнє захоплення ідеєю. Вони відпрацьовували величезну кількість варіантів і шукали оригінального рішення, не думаючи про матеріальну вигоду (Зарецький, 2009, с. 142).

Пізніше разом із Віктором вона мандрувала Середньою Азією, відвідуючи Самарканд, Бухару, Ургенч. Результатом їхніх подорожей стали численні замальовки

олівцем, аквареллю й темперою (Лісова, Яцковська, Рак, 2019). Євген Сверстюк вважав, що Віктор Зарецький, Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Панас Заливаха та Вен'ямін Кушнір малювали зовсім не так, як навчали в інституті, за певними визначеними канонами, а шукали нових ідей для своїх творів (Тарнашинська, 2010, с. 59–60).

Проте треба зауважити, що професійний розвиток художниці припав на складний час, коли мистецтво й культуру тримали в рамках. Шістдесятництво витворило своє професійне та багатогранне мистецтво, пробудило в молодій генерації українських художників зацікавленість національними питаннями (Авер'янова, 2014, с. 57). Спочатку роботи й ідеї А. Горської влада сприймала схвально, беручи до уваги її походження та статус батька. Проте щобільше художниця поринала у вир руху Опору, щобільше українзувалася, то сильніше система їй протидіяла.

Незважаючи на тиск влади, А. Горська стала «об'єднуючим центром» для молодих мистців того часу (Бердиховська, Гнатюк, 2004а, с. 153). Її активна діяльність в опозиційному русі надала йому такого яскравого забарвлення, що важко собі уявити шістдесятництво без «його душі», як її назвав Роман Корогодський, в особі цієї вродливої і талановитої жінки (Тарнашинська, 2011, с. 9).

Не дивно, що і всі згадки сучасників про А. Горську сповнені поваги та трепету до неї. Опанас Заливаха констатував, що навколо А. Горської, яка була найяскравішою, найрішучішою і найенергійнішою постаттю серед дисидентів, гуртувалися всі небайдужі, які шукали витоків та сучасних напрямів, аби виявити своє українське лице серед культур народів світу (Зарецький, Марчевський, 1996, с. 32).

Художниця Людмила Семикіна також згадувала про Аллу Горську, як про людину, що згуртувала навколо себе всіх незгодних, і відзначила стійкість характеру дисидентки. З її спогадів, А. Горська вміла протестувати та не могла змиритися з комплексом меншовартості серед українців (Шумик, 1991, с. 245).

Друзі також вказували на значення протидії А. Горською нав'язаній комуністичною владою насильницькій русифікації в мистецтві. Зокрема, О. Заливаха зазначав, що вона мала свій національний український хребет, що рідко траплялося в тогочасному українському мистецтві. На його думку, більшість тогочасних мистців дивитися на світ крізь російську естетичну призму. Проте А. Горська була зовсім іншою (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12–13).

Художниця Галина Севрук бачила Аллу Горську неземною, космічною істотою, діяльність якої практично паралізувала ревнителів залізних порядків і її б не втримала жодна в'язниця (Зарецький, Огнева, 2011, с. 14).

Знаковою подією в дисидентському русі на початку 1960-х років стала організація Клубу творчої молоді (КТМ). Молоді актори, письменники, поети, науковці проводили дискусії, мистецькі вечори, влаштовували виставки, займалися самвидавом, морально й матеріально підтримували один одного (Дигас, 2018, с. 6). На думку Леся Танюка, піднесення, яке виникло після заснування КТМ, було подібним до подій 1920-х років, які пройшли під знаком Леся Курбаса (Левченко, 2001).

*Алла Горська, 1960 р.
Джерело:
<http://archive-uu.com>*

На початках діяльність КТМ вписувалася в радянські стандарти. Але поступово почали з'являтися чіткі національні ознаки. Першим поштовхом став перехід на спілкування українською мовою, а згодом відбулося заглиблення в національну культурну спадщину. Значну роль у цьому відіграв вступ у члени клубу 4 березня 1961 р. художників В. Кушніра, А. Горської, Г. Зубченко та В. Зарецького. У багатьох наукових виданнях цю подію датують 1962 р. (Касьянов, 1995, с. 20). Щоправда, у щоденнику Леся Танюка ця подія описана під 4 березня 1961 р. (Танюк, 2005, с. 120). Художники, захоплені традиціями українського народного мистецтва 1920-х років і козацького бароко, остаточно закріпили за клубом національний вимір (Секо, 2011, с. 232).

Алла Горська стала однією з центральних постатей КТМ. Відкриваючи меморіальну табличку на будинку, де вона мешкала, Лесь Танюк констатував, що її квартира була найбільшим з осередків творчого бунту КТМ і того всього, що потім називалося рухом шістдесятників (Левченко, 2001). На підтвердження цих слів Є. Сверстюк розповідав, що зустрічі у квартирі А. Горської були частими не тільки через зручне розташування в центрі Києва, а й атмосферу, адже кожен тут почував себе як вдома. Алла Горська відчувала, що потрібна, та пам'ятала щось таке, про що інші забували (Бердиховська, Гнатюк, 2004b, с. 33).

Також Алла Горська захоплювалася театром, зокрема розробила ескізи до вистав «Ніж у сонці» за однойменною поемою Івана Драча, «Отак загинув Гуска» Миколи Куліша, «Правда і кривда» Михайла Стельмаха й ін. Театр теж був стихією А. Горської, можливо, далось у знаки родинне оточення та знайомий із дитинства світ кінематографії. Проте художниця і тут шукала цікавих рішень, до прикладу, створювала декорації, які виконували кілька функцій та утворювали цікавий пейзаж на фоні акторів, чи костюми героїв «з фокусом», добре придивившись до яких, можна було дізнатися приховану суть персонажа (Зарецький, 2017, с. 6).

Коли вистави були готові до постановки, їх заборонили. Причиною стали не вони самі, а «закрутки гайок» владою. Коли заборонили «Отак загинув Гуска», Алла висловилася: «Вперше присуття на своєму власному похороні», адже заборона стала для неї великим ударом. До театру вона більше не повернулася. Лесь Танюк був переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа (Огнева, 2007, с. 10).

Ще однією сторінкою життя А. Горської став її спротив тоталітарній системі. Якщо в мистецьких пошуках художниця була щасливою, то в боротьбі – безкомпромісною, хоча й давалося це вкрай важко. Після того, як Алла Горська, Василь Симоненко і Лесь Танюк стали свідками того, як діти грали у футбол дитячим черепом у Биківні під Києвом на початку 1960-х років, Алла розплакалася та довго не могла говорити (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12). А далі розпочалася боротьба за правду. Алла Горська разом із Василем Симоненком обійшли десятки сіл в околицях Києва, опитуючи місцевих жителів, розшукуючи могили тих, кого розстріляв Народний комісаріат внутрішніх справ, похованих в'язнів. Як наслідок, були знайдені докази захоронення жертв сталінізму на Лук'янівському й Васильківському кладовищах та в Биківні (Шановська, 2014, с. 304–305). Спроба донести цю правду до влади не увінчалася успіхом, а навпаки – розпочала ще одну хвилю репресій. Лесь Танюк пригадував, що за Аллою стежили і їй погрожували. Та й загалом дисидентам доводилося остерігатися на кожному кроці (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12).

Наступним етапом особистої боротьби Алли Горської стала заборона вітража «Шевченко. Мати», який вона створила у співавторстві з Опанасом Заливахою, Людмилою Семикіною, Галиною Севрук і Галиною Зубченко в Київському університеті. Побачивши макет, партійне керівництво запанікувало. Очевидно, зображений там Т. Шевченко й образ України-матері не вписувалися у закріплені радянською ідеологією стереотипи. Скликана після цього комісія за уламками кваліфікувала його як ідеологічно ворожий, і А. Горську відрахували зі Спілки художників, проте за рік її членство відновили.

Із запису обговорення справи про шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Т. Шевченка: «Вітраж – ідейно порочний витвір, Шевченко за ґратами. Трагування суто формалістичне. Не сумісне з образом Кобзаря. Ми повинні суворо засудити негідне ставлення членів Союзу Горської та Семикіної до відповідальної справи та суворо запитати у них» (Михалевич, 1971, с. 12–13).

Влада продовжила репресії. Було заарештовано багатьох друзів і знайомих А. Горської. Художниця констатувала: «У мене нема ніяких ілюзій. Хочуть – віднімуть ім'я, хочуть – одкрутять голову, хочуть – помилують. Для них наше життя – дрібниця, не варта уваги. Втоплююсь, проте, головне – аби душа не сивіла» (Дигас, 2018, с. 7).

Після перших арештів київської і львівської творчої інтелігенції в 1965 р. представники Комітету державної безпеки (КДБ) організували віча по всіх університетах, інститутах та установах із метою переконати слухачів, що вони викрили дуже небезпечну групу українських буржуазних націоналістів і агентів Центрального розвідувального управління (ЦРУ). Алла Горська активно протестувала проти репресій. Дисидентка наголошувала, що представники влади брешуть про найкращих людей, і вимагала відкритий народний суд (Шумик, 1991, с. 248).

Художниця висловлювала протести проти незаконного ведення судових справ, листувалася з політ'язнями, всяко підтримувала їх, за що почастишали виклики на допит до КДБ, де, зокрема, слідчий зачитав їй свідчення заарештованого Ярослава Геврича. На очній ставці художниця запитала в Я. Геврича про те, що змусило його неправдиво свідчити? Ярослав відповів, що за 105 днів навчать брехати. Також А. Горська розповіла, що під час допиту і після очної ставки слідчі ображали її та погрожували ув'язненням. Надалі художниця відмовилася свідчити працівникам КДБ без присутності представників прокурорського нагляду (Огнева, 2013, с. 377–378). Галина Севрук зазначала, що на допитах у КДБ Алла Горська демонстративно запалювала цигарку, тим самим показуючи незламність свого спротиву (Гунько, 2000).

Тиск влади ставав усе відчутнішим. За А. Горською та її чоловіком В. Зарецьким стежили, часто демонстративно, їм погрожували. Як пригадував син художниці Олексій, під їхнім будинком крутилися «топтуни». Від незнайомих людей на вулицях можна було почути: «Ви дограєтеся, ще не таке буде» (Дигас, 2018, с. 9).

У 1970 р. Аллу Горську викликали на допит до Івано-Франківська у справі заарештованого тоді Валентина Мороза, де вона відмовилася давати свідчення. За кілька днів до смерті висловила жаль із приводу того, що не поїхала на суд, і склала протест до Верховного суду УРСР щодо незаконності та жорстокості вироку В. Морозові (Дигас, 2018, с. 9).

Як пригадує Олексій Зарецький, 28 листопада 1970 р. мама вийшла зі свого будинку на вул. Терещенківській і поїхала до Василькова, щоби взяти швейну машинку у свекра – Івана Зарецького (Зарецький, 2012). Коли першого дня А. Горська не повернулася,

рідні не стали бити на сполох, адже подружжя не узгоджувало детально своїх планів. Тому коли Алла не прийшла 28 листопада, Віктор припустив, що дружина готує їжу, прибирає в хаті, пере або, наприклад, могла зламатися машина (Зарецький, 2012).

Віктор Зарецький 30 листопада замовив дзвінок до Василькова, проте листоноша нікого не застав вдома. Відчуваючи щось недобре, чоловік поїхав сам, проте хата була зачинена. Повернувшись додому, він розповів про зникнення дружини Н. Світличній. Наступного дня вона з Є. Сверстюком поїхала до Василькова. Місцеві міліціонери не хотіли сприяти в пошуках, проте друзі А. Горської були дуже настирними, тому міліціонер все ж відчинив будинок. Тут, у погребі, вони і знайшли тіло А. Горської. Щоправда, близько підійти не могли, адже міліціонер їх відразу відсторонив. Зі спогадів О. Зарецького, Є. Сверстюк бачив тіло, але не був впевнений в особі жертви, адже розгледів тільки голову з білим волоссям. Згодом у відділку дисидентам натякнули, що вони приїхали першими та бачили труп, а отже, матимуть клопіт (Зарецький, 2012).

Біля залізничної станції Фастів-2 29 листопада на колії знайшли тіло І. Зарецького. Після виявлення тіла А. Горської В. Зарецького заарештували за підозрою у вбивстві дружини. Олексій Зарецький зазначив, що батько перебував у камері дві ночі з підсланим радянськими спецслужбами інформатором. На одному з допитів В. Зарецький змушений був визнати, що його батько мав підстави вбити А. Горську. Після цього їх повезли в морг на впізнання тіла І. Зарецького, а потім відпустили (Зарецький, 2012).

У слідстві щодо вбивства А. Горської залишилося чимало неточностей. Зокрема, на фотографіях із місця злочину зафіксовано плями крові на стіні, але не проведено експертизи, як саме нанесено удар, що важливо для відтворення моменту вбивства. Є фото порожньої залізничної колії, де було виявлено тіло І. Зарецького, але немає фотофіксації, як саме воно лежало. Щобільше, не знайдено поїзда, що мав би його вбити (Білокінь, 1991, с. 10). Проте слідство дійшло висновку, що свекор убив невістку через особисту неприязнь, а потім вчинив самогубство, – справу закрили (Штогрин, 2019).

Тіло А. Горської не відразу віддали рідним, похорон переносили. Спочатку прощання з художницею було призначене на 4 грудня. Цього дня до Києва приїхали люди з інших міст і зібралися кияни, щоб попрощатися з художницею. Несподівано, нібито в інтересах слідства, похорон відклали на 7 грудня. У день похорону у траурно прибраній майстерні художниці друзі влаштували посмертну виставку її творів (Бойчук та ін., 1971, с. 88).

Художниця І. Левитська разом із Н. Світличною поїхала в морг, щоби підготувати тіло А. Горської до поховання. Вона згадувала, що обличчя художниці було не пошкоджено, удар, найімовірніше, був нанесений сильною рукою в голову (Левченко, 2001).

На похороні художниці Олександр Сергієнко виголосив прощальну промову від друзів. «Неймовірно тяжко працювати для українського народу. Та він завжди давав з себе людей таких, як Алла Горська – готових іти до кінця своєю тернистою дорогою», – констатував дисидент (Сергієнко, 1971, с. 22).

Смерть А. Горської створила інформаційний вибух. Про трагічну подію інформували й іноземні джерела. Зокрема, влітку 1971 р. у газеті «Chicago Tribune» було надруковано дві статті Франка Старра (Frank Starr) – «Висока ціна опору в Радянському Союзі» та «Радянська справедливість на Україні» – про боротьбу і загибель Алли Горської. Висока ціна опору, про яку писав автор, – це смерть 41-річної художниці, яка зазнала репресій, через те, що хотіла бути україркою на українській землі, а не радянським патріотом (Хомяк, 1971, с. 125).

Ця втрата стала невимовною для середовища дисидентів. Євген Сверстюк після смерті мисткині зазначив, що дисиденти були готові до того, що представники влади вбивали їхню молодість і талант, але ніхто не чекав, що почнуть убивати фізично (Дудка, 1991). Скульпторка Аліса Забой, яка пізніше стала авторкою пам'ятника на могилі художниці, з болем пригадувала пережитий шок. Вона зазначила: «З Аллою пішла найістотніша частка кожного з нас» (Огнева, 2007, с. 16).

В одному з листів після смерті Горської Н. Світлична писала до О. Заливахи, що не може отямитись від того, що сталося. Навіть за 40 днів після смерті, коли сніги забіліли на могилі художниці, Світлична продовжувала відчувати її живою більше, ніж багатьох живих (Огнева, 2013, с. 401).

Щоб увічнити постать А. Горської в історії, її друзі й рідні створили чимало мистецьких творів. Скульптори, художники, поети присвячували свої роботи її пам'яті. Віктор Зарецький на пам'ять про дружину намалював такі полотна: «Світлий спогад», «Метафоричне видіння», «Душа піднімається в небо» й ін. Після трагедії мистець часто годинами сидів біля вікна своєї майстерні і вдивлявся углиб парку, подумки воскресяючи світлий образ Алли (Огнева, 2007, с. 61).

Василь Стус присвятив вірша пам'яті Алли Горської:

«Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай – червону тіль калини
на чорних водах – тіль її шукай,
де горстка нас. Малесенька щопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров – така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились» (Стус, 1990, с. 26).

Описуючи життєвий шлях і вклад А. Горської, Є. Сверстюк захоплювався нею та підсумовував, що якби уявити детальну історію її життя, то була б повчальна повість про те, як художниця відкрила свою Україну (Сверстюк, 1971, с. 23). Такою її запам'ятали друзі, рідні і всі, хто був із нею знайомий, – людиною, яка відкрила для себе Україну у зрілому віці та стала справжнім борцем із тоталітарною радянською системою за державну незалежність України і права її громадян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Авер'янова, Н. (2014). Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, 17, 57–59.

Авраменко, О. (2006). *Терези долі Віктора Зарецького. Творчий шлях митця як фокусування процесів трансформації художнього життя в Україні 50–80-х років ХХ століття*. Київ: Інтертехнологія.

Бердиховська, Б., Гнатюк, О. (2004а). У моєму житті було так багато добра... Розмова з Михайлиною Коцюбинською. В *Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами*. Київ: Дух і літера.

Бердиховська, Б., Гнатюк, О. (2004b). Ми вибрали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком. В *Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами*. Київ: Дух і літера, 32–90.

Білокінь, С. (1991). Смерть Алли Горської. *Образотворче мистецтво*, 4, 10–14.

Білокінь, С. (2012, 10 квітня). Алла Горська (спогади). *Боривітер. Традиційне народне в українському мистецтві 1960–1970-х*. <https://boryviter.etnoua.info/novyny/alla-horska-spohady-serhij-bilokin/>

Бойчук, Б., Бургардт, В., Кравців, Б., Оленська-Петришин, А., Прокоп, М. та ін. (ред. кол.). (1971). Трагічна смерть Алли Горської і її похорон. *Сучасність*, 131, 88–93.

Грабовський, С. (2004, 25 листопада). Алла Горська: текст радіожурналу «Країна Інкогніта». *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/937498.html>

Гулько, О. (2000, 17 вересня). Алла Горська перейшла на українську мову у зрілому віці. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_alla-gorska-perejshla-na-ukrayinsku-movu-u-zrilomu-vici/308015

Дигас, Д. (ред.), Москович, Г. (упоряд.). (2018). *Незрадлива дочка українського Відродження 60-х років ХХ ст. Алла Горська*. Львів, 3–14.

Дудка, С. (режисер). (1991). *Усім нам смерть судилася зарання. Пам'яті Алли Горської* [Документальний фільм]. Україна: Кіностудія «Укртелефільм».

Зарецький, О., Марчевський, М. (ред. та упоряд.). (1996). *Алла Горська: Червона тіль каліни: листи, спогади, статті*. Київ: Спалах ЛТД.

Зарецький, О. (ред. і упоряд.). (2009). *Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння. Листи, нариси, спогади, статті*. Київ.

Зарецький, О. (ред.), Огнева, Л. (упоряд.). (2011). *Алла Горська. Квітка на вулкані*. Донецьк: Норд Комп'ютер.

Зарецький, О. (2012, 22 грудня). Злочин без терміну давності. Вбивство Алли Горської. *Український погляд*. <http://ukrpohliad.org/national-memory/zlochy-n-bez-stroku-davnosti-vby-vstvo-ally-gors-koyi.html>

Зарецький, О. (2017). Алла Горська – художник. В *Алла Горська: альбом*. Аукціонний дім «Дукат». Київ: Вістка, 5–7.

Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років*. Київ: Либідь.

Карасик, С. (2005). Світлична Надія Олексіївна. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. <http://museum.khpg.org/1113995960>

Клочко, Д. (2022). «Вперше присутня на власному похороні», – Алла Горська. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vpershe-prisutnia-na-vlasnomu-rokhoroni-alla-gorska/>

Корогодський, Р. (2003). Душа українського шістдесятництва. *Українська мова та література*. (№ 39/40. Ч. 2: Шістдесятники поза пафосом), 17–24.

Левченко, О. (режисер-постановник). (2001). *Алла Горська* [Документальний фільм]. Національна кіностудія фільмів імені Олександра Довженка, Українська студія хронікально-документальних фільмів на замовлення міністерства культури і мистецтв України.

Лісова, К. (керівник), Яцковська, А. (ред.), Рак, О. (упоряд.). (2019). Горська Алла. *Ukrainian Unofficial*. <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka>

Михалевич, М. (упоряд.). (1971). Трагічна смерть Алли Горської. *Український вісник*, 4, 11–21.

- Огнева, Л. (упоряд.). (2007). *Алла! Алла! Алулуйя!* Донецьк: ДОГО «Центр Діскавері».
- Огнева, Л. (авт.-упоряд.). (2013). *Алла Горська. Життєпис мовою листів.* Донецьк: Музей «Смолоскип».
- Сверстюк, Є. (1971). На могилу Алли Горської. *Український вісник*, 4, 23–27.
- Секо, Я. (2011). Культурницькі об'єднання 1960-х рр. У контексті руху шістдесятників. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Історія*, 1, 230–236.
- Сергієнко, О. (1971). Слово від друзів. *Український вісник*, 4, 22.
- Стус, В. (1986). *Палімпсести. Вірші 1971–1979 років.* Нью-Йорк: «Сучасність».
- Стус, В. (1990). *Веселий Цвинтар.* Варшава.
- Танюк, Л. (2005). *Твори: в 60 т. (Т 5: Щоденники 1960–1961 рр.).* Київ: Альт прес.
- Тарнашинська, Л. (2010). *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: історико-літературний та поетикальний аспекти.* Київ: Смолоскип.
- Тарнашинська, Л. (2011). *Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна: біобібліогр. нарис.* Київ.
- Хомяк, Р. (1971). Американська преса про Аллу Горську і Валентина Мороза. *Сучасність*, 131, 125–127.
- Шановська, О. (2014). Василь Симоненко й Алла Горська: життя як виклик поліцейській державі. *Інтелігенція і влада. Серія «Історія»*, 30. Одеса, 301–313.
- Штогрин, І. (2019, 18 вересня). Вона була «душею шістдесятництва» і її вбили. До ювілею Алли Горської. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30171723.html>
- Шумик, Д. (1991, 20 січня). Алла Горська – світлий дух України. *Українські вісті*, 244–249.

REFERENCES

- Averianova, N. (2014). Mystetska elita Ukrainy: Alla Horskа v kohorti shistdesiatnykiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*, 17, 57–59 (in Ukrainian).
- Avramenko, O. (2006). *Terezy doli Viktora Zaretskoho. Tvorchyi shliakh myttsia yak fokusuvannia protsesiv transformatsii khudozhnoho zhyttia v Ukraini 50–80-kh rokiv XX stolittia.* Kyiv: Intertekhnolohiia (in Ukrainian).
- Berdychovska, B., Hnatiuk, O. (2004a). U moiemu zhytti bulo tak bahato dobra... Rozmova z Mykhailynoiu Kotsiubynskoiu. In *Bunt pokolinnia. Rozmovy z ukrainskymy intelektualamy.* Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Berdychovska, B., Hnatiuk, O. (2004b). My vybraly zhyttia. Rozmova z Yevhenom Sverstiukom. In *Bunt pokolinnia. Rozmovy z ukrainskymy intelektualamy.* Kyiv: Dukh i litera, 32–90 (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (1991). Smert Ally Horskoi. *Obrazotvorche mystetstvo*, 4, 10–14 (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (2012, Kviten 10). Alla Horskа (spohady). *Boryviter. Tradytiine narodne v ukrainskomu mystetstvi 1960–1970-kh.* <https://boryviter.etnoua.info/novyny/alla-horska-spohady-serhij-bilokin/> (in Ukrainian).
- Boichuk, B., Burhardt, V., Kravtsiv, B., Olenska-Petryshyn, A., Prokop, M. ta in. (Ed.). (1971). Trahichna smert Ally Horskoi i yii pokhoron. *Suchasnist*, 131, 88–93 (in Ukrainian).
- Hrabovskiy, S. (2004, Lystopad 25). Alla Horskа: tekst radiozhurnalu «Kraina Inkohnita». *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/937498.html> (in Ukrainian).

Hunko, O. (2000, Veresnen 17). Alla Horska pereishla na ukrainsku movu u zrilomu vitsi. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_alla-gorska-pereishla-na-ukrayinsku-movu-u-zrilomu-vici/308015 (in Ukrainian).

Dyhas, D. (Ed.), Moskovych, H. (Comp.). (2018). Nezradlyva dochka ukrainskoho Vidrozhennia 60-kh rokiv XX st. Alla Horska. Lviv, 3–14 (in Ukrainian).

Dudka, S. (Prod.). (1991). «*Usim nam smert sudylasia zarannia. Pamiati Ally Horskoi*» [Documentary]. Ukraina: Kinostudiia «Ukrtefilm» (in Ukrainian).

Zaretskyi, O., Marchevskiy, M. (Ed. & Comp.). (1996). *Alla Horska: Chervona tin kalyny: lysty, spohady, statti*. Kyiv: Spalakh LTD (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (Ed. & Comp.). (2009) *Khudozhnyk Viktor Zaretskyi. Poshuky korinnia. Lysty, narysy, spohady, statti*. Kyiv (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (Ed.), Ohnieva, L. (Comp.). (2011). *Alla Horska. Kvitka na vulkani*. Donetsk: Nord Kompiuter (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (2012, Hruden 22). Zlochyn bez terminu давности. Vbyvstvo Ally Horskoi. *Ukrainskyi pohliad*. <http://ukrpohliad.org/national-memory/zlochyn-n-bez-stroku-davnosti-vby-vstvo-ally-gors-koyi.html> (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (2017). Alla Horska – khudozhnyk. V *Alla Horska: albom*. Auktsionnyi dim «Dukat». Kyiv: Vistka, 5–7 (in Ukrainian).

Kasianov, H. (1995). *Nezhodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80 rokiv*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Karasyk, S. (2005). Svitlychna Nadiia Oleksiivna. *Virtualnyi muzei «Dysydentskyi rukh v Ukraini»*. <http://museum.khpg.org/1113995960> (in Ukrainian).

Klochko, D. (2022). «Vpershe prysutnia na vlasnomu pokhoroni», – Alla Horska. *Lokalna istoriia*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vpershe-prisutnia-na-vlasnomu-pokhoroni-alla-gorska/> (in Ukrainian).

Korohodskiy, R. (2003). Dusha ukrainskoho shistdesiatnystva. *Ukrainska mova ta literatura*, 39/40, ch. 2: *Shistdesiatnyky poza pafosom*, 17–24 (in Ukrainian).

Levchenko, O. (Prod.). (2001). *Alla Horska* [Documentary]. Natsionalna kinostudiia khudozhnykh filmiv imeni Oleksandra Dovzhenka, Ukrainska studiia khronikalno-dokumentalnykh filmiv na zamovlennia Ministerstva kultury i mystetstv Ukrainy (in Ukrainian).

Lisova, K. (Man.), Yatskovska, A. (Ed.), Rak, O. (Comp.). (2019). Horska Alla. *Ukrainian Unofficial*. <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka> (in Ukrainian).

Mykhalevych, M. (Comp.). (1971). Trahichna smert Ally Horskoi. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 11–21 (in Ukrainian).

Ohnieva, L. (Comp.). (2007). *Alla! Alla! Alyhuia!* Donetsk: DOHO «Tsentri Diskaveri» (in Ukrainian).

Ohnieva, L. (Auth.-Comp.). (2013). *Alla Horska. Zhyttiepys movoiu lystiv*. Donetsk: Muzei «Smoloskyp» (in Ukrainian).

Sverstiuk, Ye. (1971). Na mohylu Ally Horskoi. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 23–27 (in Ukrainian).

Seko, Ya. (2011). Kulturnytski obiednannia 1960-kh rr. U konteksti rukhu shistdesiatnykiv. *Naukovi zapysky TNPU imeni V. Hnatiuka. Seriya: Istoriiia*, 1, 230–236 (in Ukrainian).

Serhiienko, O. (1971). Slovo vid druziv. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 22 (in Ukrainian).

Stus, V. (1986). *Palimpsesty. Virshi 1971–1979 rokiv*. Niu-York. «Suchasnist» (in Ukrainian).

Stus, V. (1990). *Veselyi Tsvyntar*. Varshava (in Ukrainian).

Taniuk, L. (2005). *Tvory: v 60 t. (T 5: Shchodennyky 1960–1961 rr.)*. Kyiv: Alt pres (in Ukrainian).

Tarnashynska, L. (2010). *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia: istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Tarnashynska, L. (2011). *Pleiada neskorenykh: Alla Horska. Opanas Zalyvakha. Viktor Zaretskyi. Halyna Sevrjuk. Liudmyla Semykina: biobibliohr. narys*. Kyiv (in Ukrainian).

Khomiak, R. (1971). Amerykanska presa pro Allu Horsku i Valentyna Moroza. *Suchasnist*, 131, 125–127 (in Ukrainian).

Shanovska, O. (2014). Vasyl Symonenko y Alla Horska: zhyttia yak vyklyk politseiskii derzhavi. *Intelihentsiia i vlada. Seriia «Istoriia»*, 30. Odesa, 301–313 (in Ukrainian).

Shtohryn, I. (2019, Veresen 18). Vona bula «dusheiu shistdesiatnytstva» i yii vbyly. Do yuvileiu Ally Horskoï. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30171723.html> (in Ukrainian).

Shumyk, D. (1991, Sichen 20). Alla Horska – svitlyi dukh Ukrainy. *Ukrainski visti*, 244–249 (in Ukrainian).

Roksolana POPELIUK

PhD Student of the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8298-8029>

e-mail: roksolana.hultaychuk@gmail.com

ALLA GORSKA IN THE MEMORIES OF CONTEMPORARIES

The article elaborates and summarizes the scientific achievements of researchers, the memories of contemporaries are studied in detail to reveal the multifaceted life, creative and political activities of the artist Alla Gorska. Emphasis is placed on her role in the resistance movement against the communist regime. Her successes as an artist, the realization of creative ideas, her perception of Ukrainianness, the creation of a number of monumental artistic compositions, mosaics, and paintings are emphasized. Her opposition to the imposition of violent Russification in art for the affirmation of the Ukrainian national core is emphasized.

Gorska's role in the organization and activities of the Club of Creative Youth was noted, as well as its influence on the promotion of the national cultural heritage, in particular the Cossack Baroque, traditions of Ukrainian folk art at the turn of the 19th and 20th centuries.

In addition, a huge layer of the artist's life is reflected through the prism of contemporaries memories and her own. An important source for studying the artist's biography and creativity was her correspondence, which made it possible to better understand and consider the thoughts and emotional experiences of the owner of the epistolary at different periods of her life. It was found out that an important creative stage for the artist was her theatrical activity as a scenographer and designer of costumes and decorations, as evidenced by the memories of the artistic directors of the theater, artists and art critics.

Considerable attention is paid to the records and stories of friends and relatives, on the basis of which the transformation of the artist's views on the language issue, her transition to the Ukrainian language, and the search for Ukrainian identity in creative and social activities are analyzed.

Also, the greatest attention is focused on the participation of the artist in the Ukrainian dissident movement. The fight against the totalitarian regime became for her the alpha and omega of her entire life. It is claimed that Alla Gorska was one of the most active activists of the Ukrainian movement against the Soviet regime. She opposed the communist system, supported the repressed, wrote open letters, appealed to various authorities, delivered speeches in defense of the detained and imprisoned, her friends and associates.

It is noted that the memory of Alla Gorska was honored by relatives and friends during the communist era and she is deeply respected during the time of independent Ukraine.

Keywords: Alla Gorska, dissidents, artists, creativity, repression, memories, resistance movement.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5967-2328>
e-mail: vasyldr@ukr.net*

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМАТИКИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1940–1950-х РОКІВ У ГАЗЕТІ УГС «ГОЛОС ВІДРОДЖЕННЯ»

Досліджено особливості ліквідації інформаційного вакууму щодо подій національної історії в українському суспільстві, спричиненого радянською цензурою та пропагандою. Тому звернено увагу на важливу роботу членів першої української громадсько-політичної організації другої половини 1980-х років – Української Гельсінської спілки. Зазначено, що діячі УГС створили низку пресових видань для пропагування своїх ідей та піднесення національної свідомості й активності суспільства, зокрема газету «Голос відродження» 1989 р. у Києві. Встановлено, що редакція газети спрямувала зусилля на забезпечення своїх читачів актуальною інформацією, яку не публікували офіційні засоби масової комунікації. Констатовано, що в умовах засилля пропагандивних ідеологем радянського тоталітарного режиму та монопольного домінування його пресових видань із багатомільйонними тиражами «Голос відродження» з його обмеженим накладом усе ж став виразником нової української вільної преси, що змінила ситуацію в інформаційному просторі України.

Опрацьовано, опубліковані в газеті «Голос відродження», матеріали, присвячені діяльності українського визвольного руху 1940–1950-х років. Зазначено, що зі шпальт газети читачі одержували інформацію про один із найбільш міфологізованих і демонізованих періодів української національно-визвольної боротьби, адже, зважаючи на тоталітарний контроль радянського режиму над офіційними медіа, українське суспільство було позбавлене доступу до об'єктивної інформації про сам рух Опору та його провідників і діячів, а громадська думка «підігрівалася» препаративними радянськими фальшивими ідеологічними штампами.

Виснувано, що діяльність редакції «Голосу відродження» щодо висвітлення боротьби українського збройного опору 1940–1950-х років мала важливе значення для відродження української національної пам'яті, поширення в суспільстві національних наративів, мобілізації українських громадян для протидії радянському тоталітарному режиму в новий період української визвольної боротьби наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Ключові слова: газета «Голос відродження», збройна боротьба, спротив, ОУН, УПА, УГС.

Вивчення питання щодо повернення в український інформаційний простір наприкінці 1980-х років питань визвольної боротьби українського народу в 1940–1950-х роках становить науковий інтерес. Воно потребує ґрунтовного дослідження та осмислення. У цьому контексті актуальним є розгляд діяльності пресових видань Української Гельсінської спілки (УГС) із поширення інформації про збройний опір українського народу в 1940–1950-х роках. У той час, коли існують публікації про особливості діяльності пресслужби УГС (Кожанов, 2018; Левицький), поодинокими залишаються друковані праці щодо зазначеного питання (Деревінський, 2017). Мета статті – розглянути матеріали про діяльність українського визвольного руху 1940–1950-х років, опубліковані на сторінках газети УГС «Голос відродження».

Українська Гельсінська спілка – перша українська громадсько-політична організація другої половини 1980-х років. Ініціатором її створення був В'ячеслав Чорновіл, а керівне організаційне ядро становили колишні радянські політв'язні. Для популяризації своїх ідей, головна з яких – відновлення незалежності України, діячі УГС створили дієву пресову службу з розгалуженою мережею друкованих видань. Газету УГС – «Голос відродження» – утворили в Києві. Її засновником став Сергій Набока з дружиною Інною Чернявською-Набою. У підготовці матеріалів номерів брали участь: Леонід Мілявський, Лариса Лохвицька, Світлана Рябошапка, Олесь Сергієнко, В'ячеслав Чорновіл, Олесь Шевченко. Газета виходила раз у місяць.

В умовах засилля пропагандивних ідеологем радянського тоталітарного режиму та монопольного домінування його пресових видань кількасторінковий «Голос відродження» з обмеженим накладом усе ж став виразником нової української вільної преси, що змінила ситуацію в інформаційному просторі України. Газета швидко знайшла свого читача, що шукав інформацію, яку не друкували в цензурованій офіційній пресі.

Редакція «Голосу відродження» вважала за потрібне висвітлювати одну з найтабуйованих тем, пов'язану з боротьбою українського визвольного руху 1940–1950-х років. У контексті розгляду цієї теми роз'яснювався термін «націоналізм», що в радянській імперії одержав різко негативну конотацію. Уже в першому номері газети була вміщена відозва Народного руху України до всіх громадян України, в якій, з огляду на побутування стереотипно-тенденційного ставлення серед більшості громадян до слова «націоналізм», простежується відмежування організаторів НРУ від того, що їх називають чи «звинувачують у націоналізмі» (Відозва, 1989, с. 1–2). У наступних номерах члени редакції вмістили матеріали, спрямовані на деміфологізацію самого терміна і тих, кого представники комуністичної влади зараховували до націоналістів (звісно, українських і обов'язково буржуазних) та інших «ворогів». Про це йдеться у статті Ріти Довгань про Василя Стуса (Довгань, 1989, с. 1). У публікаціях «Голосу відродження» зазначено, що влада звинувачувала в націоналізмі навіть тих, хто дбав за унормування української мови в 1920–1930-х роках або використовував український правопис, що існував до запровадження сталінського, який штучно нівелював особливості української мови й уподібнював її до російської. Так, у 1930-х роках друкували статті відповідної спрямованості: «За більшовицьку пильність на фронті творення української радянської культури», «На боротьбу з націоналізмом на мовному фронті», «Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті» тощо (Шевченко, 1989, с. 2). Лариса Лохвицька писала, що «націоналістичною» з погляду радянської влади була як українська мова, так і україномовна освіта в Україні, проти якої цілеспрямовано боровся ставленик Москви – керівник філії Комуністичної

партії України (КПУ) у 1970–1980-х роках Володимир Щербицький. «Скільки тих націоналістів клятих пересадив, – писала Л. Лохвицька, – скільки тих шкіл українських, розсадників націоналізму позакривав. Уже, бувало, йдеш містом – ані слівця українського не почувеш, ані рядочка не прочитаєш» (Лохвицька, 1989, с. 5).

З надрукованої у восьмому номері «Голосу відродження» постанови Дніпропетровського обласного комітету КПУ від 22 жовтня 1989 р. «Про заходи щодо виконання постанови Центрального комітету Комуністичної партії Радянського союзу “Про першочергові заходи партійних колективів республіки в зв’язку з проведенням установчого з’їзду Народного руху України” і “Про роботу у зв’язку з установчим з’їздом Народного руху України”» читачі дізналися, що радянська влада готувалася активізувати роботу щодо застосування чинного законодавства до «екстремістських», «націоналістичних» та «антисоціалістичних» елементів. Згідно з постановою, до таких зараховували зокрема тих, хто використовував на масових заходах «націоналістичну» символіку – синьо-жовтий прапор і тризуб.

В інших публікаціях газети наведено інформацію про те, як радянські силові структури чинили розправи над «націоналістами», які тримали «націоналістичні» знамена. Зокрема, активіста УГС Леоніда Мілявського засудили на п’ять діб арешту з формулюванням покарання «за організацію незаконної ходи по Хрещатику з портретом Сахарова, з націоналістичними знаменами та гаслом “Геть диктатуру Комуністичної партії Радянського союзу”» (Набока, 1989, с. 6).

Під час проведення першого фестивалю «Червона рута» 1989 р. у Чернівцях художній керівник львівського гурту «Не журись» Віктор Морозов 24 вересня зачитав зі сцени фестивалю звернення артистів і глядачів до влади з протестом проти брутальних бандитських акцій побиття мирних громадян, т. зв. націоналістів, що мали національні символи (Хроніка-2, 1989, с. 3).

У статті «Дочекалися...» В’ячеслав Чорновіл піддає критиці промову керівника Радянського Союзу Михайла Горбачова (Михаил Горбачёв) на пленумі Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу 19 вересня 1989 р., у якій той твердив про «величезні досягнення радянської влади», «могутнє піднесення культури всіх народів», «громадську атмосферу, просякнуту інтернаціоналізмом». На переконання В. Чорновола, заявляти про це було політичним цинізмом, оскільки ці фрази далекі від реалій і ця ілюзорна дійсність побудована на «горах трупів знищених більшовицьким режимом “буржуазних націоналістів” і “українських контрреволюціонерів” з числа селян, що перед страшним 1933 роком не рвалися до колгоспного рабства» (Чорновіл, 1989, с. 5).

У восьмому числі газети «Голос відродження» вміщено новий термін, який стражі комуністичного порядку використали до тих, хто взяв участь у мирній акції зі вшанування пам’яті Василя Стуса на Львівській площі у Києві. Одного із затриманих назвали «бандерівцем», а невдовзі – «українцем». Ці слова для представників радянських силових структур мали однакове смислове значення (Строкань, 1989, с. 7).

Напередодні виборів народних депутатів УРСР член редакції «Голосу відродження» С. Рябошапка, звертаючись зі шпальт газети до виборців, зауважила: «Для тих, хто ще й досі не розуміє, чому треба голосувати саме за членів УГС, наважуся дати коротку довідку: Усі члени УГС – буржуазні та ще й націоналісти» (Рябошапка, 1990, с. 6).

Так редакція «Голосу відродження» розкривала маніпулятивність комуністичних ідеологічних штампів, які нав’язувалися українському суспільству. Доведення

до людей усвідомлення того, що представники радянської влади використовують в одному синонімічному ряді слова «націоналіст», «бандерівець», «українець», поза сумнівом вело до переоцінки їхньої конотації та ставлення до тих, хто виступає за національні ідеали та символи.

Одночасно з декодуванням суті комуністичних ідеологем, якими означували діячів українського національного руху, на сторінках «Голосу відродження» подавали інформацію безпосередньо про сам український рух спротиву 1940–1950-х років. Уже у другому номері редакція вмістила матеріал про установчі збори Республіканського товариства «Меморіал», учасники яких виступали за притягнення до відповідальності причетних до репресій 1920–1980-х років і негайного звільнення усіх радянських політв'язнів. Щобільше, у кількох виступах пропонували переглянути ставлення до Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) (Хроніка-1, 1989, с. 5). Це була перша згадка назв структур українського збройного спротиву 1940–1950-х роках у київській газеті УГС.

Невдовзі в газеті поряд з інформацією про підготовку радянської влади до святкування «одіозного ювілею – так зване “славне 50-річчя” окупації сталінською імперією Галичини і Волині на основі злочинної змови між двома найбільшими тиранами ХХ ст. – Гітлером і Сталіном» (Чорновіл, 1989, с. 3) помістили матеріал про не зовсім звичайного політв'язня – Юрія Шухевича. Понад 20 років у радянських тюрмах і таборах він провів лише за те, що був сином генерала Романа Шухевича. Редакція газети наголосила, що генерал не потребує якихось особливих рекомендацій, адже, хто не чув про нього – керівника підпільної героїчної боротьби УПА, що впродовж 7 років очолював національно-визвольну боротьбу українського народу. Редакція зауважувала, що багатомільйонна радянська армія виявилася неспроможною впродовж такого тривалого періоду розгромити підпільну армію, яка за наявними в редакції даними нараховувала 100 тис. осіб. Опір відбувався завдяки «розробленій Романом Шухевичем стратегії і тактиці, розрахованої на тривалий час підпільної партизанської боротьби в умовах повної ізоляції, відсутності підконтрольних територій і будь-якої сторонньої допомоги» (Шухевич, 1989, с. 4). Тож у статті наголошено, що ця боротьба УПА «створила історичний прецедент і відкрила нову сторінку в історії воєнної теорії і практики, стала класичним предметом в усіх військових академіях світу» (Шухевич, 1989, с. 4). Також, на думку редакції «Голосу відродження», «предметом вивчення є розроблений ним і здійснений блискучий план виведення окремими загонами бійців УПА із Західної України через окуповані радянськими військами території на Захід, за межі контрольованих радянською армією земель» (Шухевич, 1989, с. 3).

У тому ж четвертому номері «Голосу відродження» йдеться про «благотворний вплив старих політзеків (тобто діячів українського спротиву 1940–1950-х років – В. Д.), серед яких був і такий велет духу, як Михайло Михайлович Сорока» на нове покоління борців, що потрапили в ув'язнення у 1960–1970-х роках.

У дев'ятому номері зазначено, що загальні збори Всеукраїнського товариства репресованих, які відбулися 9 грудня 1989 р. у Києві, де зібралось близько 150 колишніх політв'язнів радянських таборів, підтримали вимогу добиватися правдивого висвітлення подій збройної боротьби України в 1940–1950-х роках. Із-поміж інших на зборах виступили бійці УПА: Мелетій Семенюк, Марія Вульчин, Петро Січко. У виступах і прийнятих резолюціях зборів піднімали тезу, що «за жакливого більшовицького терору цілком зрозумілою формою опору була збройна боротьба» (Права, 1990, с. 2).

У тому ж номері газети подано інформацію, що під час проведення 10 грудня 1989 р. санкціонованого мітингу, приуроченого Міжнародному дню прав людини, біля Республіканського стадіону в Києві з-поміж інших гасел над головами людей виднілося «Слава воякам УПА – борцям за волю України супроти німецько-гітлерівських та московсько-більшовицьких окупантів». На цьому мітингу промовці піднімали питання громадської реабілітації воїнів УПА, створення українських збройних сил. Гасло «ОУН – вас не забуто» підняли на вічі 21 січня 1991 р. у Києві, приуроченому проведенню акції «Ланцюг єдності» (Хроніка-3, 1990, с. 4).

У спеціальному випуску «Голосу відродження», присвяченому перепохованню Василя Стуса, Олексія Тихого та Юрія Литвина на Байковому цвинтарі в Києві 19 листопада 1989 р., подано опис бойового прапора УПА як одного зі символів України. Тобто національних – синьо-жовтих і козацьких – малинових стягів, що розвівалися над людьми того дня (Нарешті, 1989, с. 5).

Про особливості розгортання збройної боротьби українського збройного спротиву 1940–1950-х років читачі газети дізналися з інтерв'ю Голови Українського Державного Правління Богдана Федорока. Він поінформував, що після Української революції 1917–1921 рр. провідною силою опору на рідних землях стала ОУН, з ініціативи якої під час німецько-радянської війни проголосили у Львові Акт відновлення Української держави та створили уряд – Українське Державне Правління на чолі з прем'єр-міністром Ярославом Стецьком. В інтерв'ю мовилося також про те, що німецька влада виступила проти Української держави, заарештувала членів уряду та лідера ОУН Степана Бандеру й кинула його разом з Ярославом Стецьком до концтабору. Як наслідок розпочалася збройна боротьба українських повстанців проти загарбників, що тривала понад 10 років, а в інших формах – наступні десятиліття. Розповів Б. Федорак і про те, чим відрізнятиметься майбутня незалежна Українська держава від УРСР – окупаційної ворожої системи. Зауважив, що проект державного устрою України був прийнятий на Великому зборі ОУН ще 1968 р. «Цей устрій, напевно, – зазначив Б. Федорак, – не матиме соціалістичних – а взагалі ніяких комуністичних – елементів, бо, напевно, більшість народу буде проти комунізму і соціалізму. За це, напевно, світоглядні основи устрою творитимуть правдиві державницькі концепції. Конституція Української Держави повинна включати триподіл влади – законодавча, виконавча і судова – а окремим безпосереднім вибором виконавчої влади – голова держави, який добирає собі кабінет міністрів. В Українській Державі будуть гарантовані основні людські права: свобода слова, віровизнання, політичних об'єднань, особистої безпеки, осідку, приватної власності та інші» (Інтерв'ю, 1990, с. 7).

Отже, зі шпальт газети «Голос відродження» читачі одержували інформацію про один із найбільш міфологізованих періодів української національно-визвольної боротьби. У суспільній свідомості негативну конотацію мали слова «націоналізм», «бандерівець». Редакція не мала можливості ґрунтовно розкривати мету та боротьбу українського спротиву, зважаючи на обмежений обсяг газети, відсутність необхідних даних тощо. Але діяльність «Голосу відродження» щодо висвітлення змагу українського збройного опору 1940–1950-х років мала важливе значення для відродження української національної пам'яті, поширення в суспільстві національних наративів, мобілізації українських громадян для протидії радянському тоталітарному режиму в новий період української визвольної боротьби наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Відозва до всіх громадян України. (1989. Березень). *Голос відродження*, 1, 1–2.
- Деревінський, В. (2017). «Український вісник» як джерело вивчення діяльності ОУН та УПА. *Східноєвропейський історичний вісник. Спецвипуск, II*, 278–283.
- Довгань, Р. (1989). Поет. *Голос відродження. Спецвипуск, 1*.
- Інтерв'ю з Головою Українського Державного Правління Богданом Федороком. (1990. Квітень). *Голос відродження*, 4(13), 6–7.
- Кожанов, А. В. (2018). Позацензурна преса УГС та УРП наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: умови формування, особливості розвитку. *Історико-політичні студії*, 1(9), 29–37.
- Левицький, М. (б. р.). *Коротка історія видання УГС «Львівські новини» на тлі доби*. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/kortka-istoriya-vydannya-ugs-lvivski-novyny-na-tli-doby>
- Лохвицька Л. (1989. Вересень). Шило на швайку. *Голос відродження*, 6, 5.
- Набока, С. (1989. Листопад). Дякуємо за увагу. *Голос відродження*, 8, 6.
- Нарешті. (1989). *Голос відродження. Спецвипуск, 7, 5*.
- Права людини, права народів. (1990. Січень). *Голос відродження*, 9, 2.
- Рябошапка, С. (1990. Лютий). Увага! *Голос відродження*, 2, 6.
- Строкань, В. (1989. Листопад). От тобі і гайд-парк! *Голос відродження*, 8, 7.
- Хроніка-1:** Хроніка подій в Україні. (1989. Квітень). *Голос відродження*, 2, 5.
- Хроніка-2:** Хроніка подій в Україні. (1989. Вересень). *Голос відродження*, 6, 3.
- Хроніка-3:** Хроніка подій в Україні. (1990. Лютий). *Голос відродження*, 2, 4.
- Чорновіл, В. (1989. Травень). Кілька думок про наміри святкувати 50-річчя пакту Молотова-Ріббентропа. *Голос відродження*, 4, 3.
- Чорновіл, В. (1989. Вересень). «Дочекались...». *Голос відродження*, 6, 5.
- Шевченко, В. (1989. Серпень). Що за правопис. *Голос відродження*, 5, 2.
- Юрій Шухевич. (1989. Травень). *Голос відродження*, 4, 2–4.

REFERENCES

- Derevinskyi, V. (2017). «Ukrainskyi visnyk» yak dzherelo vyyvchenia diialnosti OUN ta UPA. *Shkhidnoevropeiskyi visnyk, Spets. Vypusk, II*, 278–283 (in Ukrainian).
- Dovgan, R. (1989). Poet. *Golos vidrodzhenia, Spetsvypusk, 1* (in Ukrainian).
- Intervuy z Golovoiy Ukrainkogo Derzhavnogo Pravlinia Bogdanom Fedorakom (1990, Kviten). *Golos vidrodzhenia, 4(13)*, 6–7 (in Ukrainian).
- Kozhanov, A.V. (2018). Pozatsenzurna presa UGS ta URP naprykintsi 1980^{kh} – na pochatky 1990^{kh}: umovy formuvania, osoblyvosti rozvytku. *Istoryko-politychni studii, 1(9)*, 29–37 (in Ukrainian).
- Levytskyi, M. (n. d.). *Kortka istoriia vydania Ukrainskoi gelsinskoj spilky «Lvivski novyny» na tli doby*. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/kortka-istoriya-vydannya-ugs-lvivski-novyny-na-tli-doby> (in Ukrainian).
- Lokhvitska, L. (1989, Veresen). Shylo na shvaiku. *Golos vidrodzhenia, 6, 5* (in Ukrainian).
- Naboka, S. (1989, Lystopad). Diakuemo za uvagu. *Golos vidrodzhenia, 8, 6* (in Ukrainian).
- Nareshti. (1989). *Golos vidrodzhenia, Spetsvypusk, 7, 5* (in Ukrainian).
- Prava liydyny, prava narodiv (1990, Sichen). *Golos vidrodzhenia, 9, 2* (in Ukrainian).

- Riaboshapka, S. (1990, Liutyi). Uvaga! *Golos vidrodzhenia*, 2, 6 (in Ukrainian).
- Strokan, V. (1989, Lystopad). Ot tobi I gaid-park! *Golos vidrodzhenia*, 8, 7 (in Ukrainian).
- Khronika podii v Ukraini. (1989, Kviten). *Golos vidrodzhenia*, 2, 5 (in Ukrainian).
- Khronika podii v Ukraini. (1989, Veresen). *Golos vidrodzhenia*, 6, 3 (in Ukrainian).
- Khronika podii v Ukraini. (1990, Liutyi). *Golos vidrodzhenia*, 2, 4 (in Ukrainian).
- Chornovil, V. (1989, Traven). Kilka dumok pro namiry sviatkuvania 50-richia paktu Molotova-Ribbentropa. *Golos vidrodzhenia*, 4, 3 (in Ukrainian).
- Chornovil, V. (1989, Veresen). «Dochekalys...». *Golos vidrodzhenia*, 6, 5 (in Ukrainian).
- Shevchenko, V. (1989, Serpen). Shcho za pravopys. *Golos vidrodzhenia*, 5, 2 (in Ukrainian).
- Vidozva do vsikh gromadian Ukrainy. (1989, Berezen). *Golos vidrodzhenia*, 4, 1–2 (in Ukrainian).
- Yurii Shukhevych. (1989, Traven). *Golos vidrodzhenia*, 4, 2–4 (in Ukrainian).

Vasyl DEREVINSKYI

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction and Architecture
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5967-2328>
e-mail: vasylidr@ukr.net*

**COVERAGE OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT
OF THE 1940^s AND 1950^s
IN THE UGS NEWSPAPER «VOICE OF REVIVAL»**

The article examines the peculiarities of liquidation of the information vacuum regarding the events of national history in Ukrainian society, caused by Soviet censorship and propaganda. Therefore, attention is drawn to the important work carried out in this direction by the members of the first Ukrainian public and political organization of the second half of the 1980^s – the Ukrainian Helsinki Union. Activists of the UGS created a number of press publications to promote their ideas and raise national consciousness and social activity. One such publication was the newspaper «Voice of Revival» created in 1989 in Kyiv. It has been established that the newspaper's editorial office focused its activities on providing its readers with up-to-date information that was not published by the official mass media. In the conditions of sending propagandistic ideologues of the Soviet totalitarian regime and the monopoly dominance of its press editions with their multi-million circulations, «Voice of Revival» with its limited circulation nevertheless became an expression of the new Ukrainian free press, which has changed in the information space of Ukraine.

This article analyzes the materials published in the newspaper «Voice of Revival» devoted to the activities of the Ukrainian liberation movement in the 1940^s and 1950^s. It is noted that the newspaper's columns provided readers with information about one of the most mythologized and demonized periods of the Ukrainian national liberation struggle. Given the totalitarian control of the Soviet regime over the official media, Ukrainian so-

ciety was deprived of the opportunity to obtain objective information about the resistance movement itself and its leaders and activists. Instead, public opinion was «warmed up» by prepared Soviet false ideological stamps.

The conclusion states that the activities of the «Voice of Revival» editorial office in covering the struggle of the Ukrainian armed resistance in the 1940^s and 1950^s were important for the revival of Ukrainian national memory, the spread of national narratives in society, and the mobilization of Ukrainian citizens to oppose the Soviet totalitarian regime in the new period of the Ukrainian liberation struggle in the late 1980^s – early 1990^s.

Keywords: «Voice of Revival» newspaper, armed struggle, resistance, OUN, UPA, UGS.

Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

викладач кафедри теорії та методики навчання

Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДДІЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ (ЛИПЕНЬ–СЕРПЕНЬ 1943 РОКУ)

Окреслено загальні тенденції комплектування особовим складом тактичних одиниць військово-вишкільної структури, що постала з ініціативи «революційного» крила ОУН у Галичині влітку 1943 р. – УНС.

Схарактеризовано складові алгоритму мобілізаційних зусиль оунівського підпілля у визначеному хронологічному періоді із врахуванням адміністративно-географічного компоненту. Загально представлено ті ланки організаційної структури, що безпосередньо відповідали за реалізацію відбору рядового складу. На основі розсекречених джерельних матеріалів визначено географічні межі та загальні кількісні показники результатів мобілізаційної діяльності.

Загально окреслено персоналістичний вимір справи укомплектування тактичних одиниць УНС. Проаналізовано роль та значення представників підпілля як у безпосередньому наповненні штату окремих структурних ланок вказаного військового формування, так і у процесі їхнього подальшого матеріального забезпечення.

Процес формування збройних підрозділів радикального націоналістичного крила національно-визвольного руху Опору в регіоні розглянуто у зіставленні з політикою, що реалізовувалася щодо поневоленого населення, зокрема до придатної частини для проходження військової служби зі сторони нацистської окупаційної адміністрації.

Аналізуючи рекрутування особового складу, у загальному представлено ті виклики, що з ними зіштовхнулося як керівництво націоналістичної течії національно-визвольного руху Опору загалом, так і безпосередні організатори УНС в особі командувача та представників штабу. Паралельно схарактеризовано способи, що їх застосовували для запобігання, а в окремих випадках подолання негативних виявів процесу мобілізації.

Ключові слова: збройні сили, рух Опору, Організація українських націоналістів, Українська народна самооборона, Українська самостійна соборна держава.

Аналіз процесу постання і діяльності національних збройних сил, зокрема у структурі націоналістичного крила українського руху Опору періоду Другої світової війни, гостро обумовлений необхідністю глибокого й усестороннього вивчення явищ мілітарного минулого. Їхнє правдиве відображення уможливило поступове утвердження серед загалу належного рівня розуміння як ролі та значення активності

представників Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)), так і особливостей ініційованого ними утворення національних збройних формацій, зокрема Української народної самооборони (УНС).

В умовах сьогодення належне уявлення загалу про основні віхи постанов та розвитку українських військових формувань, що є одним із невід'ємних елементів процесу національного державотворення, можна розглядати як дієвий інструмент протидії окремим інформаційним штампам та історичним перекрученням, що їх застосовують в обставинах сучасного інформаційного протистояння.

Історіографічне підґрунтя обраної теми складається із матеріалів, що потрапили до наукового обігу як під час розсекречення архівних фондів радянських спецслужб, так і через публікацію джерел зі середовища національно-визвольного руху в діаспорі. Левова частка використаних тут джерел уміщена у відповідних збірниках (Іщук, Кокін, 2007, с. 912; Штендера, Потічний, 1987, с. 272). Окремі складові процесу формування УНС відображено у спогадах сучасників (Паньківський, 1983, с. 477; Яшан, 1989, с. 284). Наголошу, що використання мемуаристики уможливило більш чітке означення загального тла минувшини визначеного періоду.

У монографічному доробку треба виокремити узагальнювальні роботи сучасних українських дослідників (Патриляк, 2012, с. 512). Варто також наголосити на використанні краєзнавчих досліджень, які уможливають більш глибоке представлення окремих вузьких аспектів обраної проблеми, зокрема в розрізі персоналістичних студій (Романюк, Кіндрачук, Миرونюк, 2014, с. 244).

Мета статті – в загальному проаналізувати процес забезпечення відділів УНС особовим складом із представленням комплексу супутніх мобілізаційних та матеріально-технічних складових. Наголошу, що акцент зроблено на особливостях комплектування рядового штату тактичних одиниць. Комплектація останніх представниками командного складу не є предметом дослідження і може бути темою для аналізу в майбутньому.

Формувати УНС був уповноважений Олександр (Олекса) Луцький. У зв'язку із призначенням на посаду командувача, він поряд із псевдо «Андрієнко», під яким працював на рівні Центрального проводу (ЦП) і крайового проводу (КП) ОУН(б) у 1943–1944 рр., використовував псевдо «Беркут». Саме під ним він був «відомим серед учасників УНС» (Іщук, Кокін, 2007, с. 323). Крім нього, керівні функції в цій сфері виконував Степан Новицький («В'юн», «Степ»). Так, О. Луцький на допитах стверджував, що «з жовтня 1943 р. Новицький ... керував організаційно-мобілізаційним відділом УНС» (Іщук, Кокін, 2007, с. 362).

Варто зазначити, що штаб УНС функціонував із опертям на відповідні низові ланки та їхніх діячів. Так, Мирослав Онишкевич («Орест», «Богдан») «до створення на Львівщині УНС працював військовим референтом Львівського обласного Проводу ОУН, а після створення УНС – організаційно-мобілізаційним референтом» (Іщук, Кокін, 2007, с. 363). Відповідальними за процес розбудови структур УНС на середину 1943 р. були також Іван Белейлович («Дзвінчук») і Богдан Вільшинський («Орел»), які виконували обов'язки військових референтів у межах тодішніх Станіславівської (тепер – Івано-Франківщина) і Дрогобицької округ відповідно (Содоль, 1990, с. 8–9).

Щодо етапу організаційного оформлення початків УНС і забезпечення рядового штату її тактичних одиниць О. Луцький зазначав, що в середині літа 1943 р. «в одному із сіл Козівського району ... проходило засідання Крайового Проводу ОУН,

де зустрівся з керівниками Станіславського обласного Проводу ОУН – “Робертом” [Ярославом Мельником – *І. Д.*], Стрийського обласного Проводу ОУН – “Шпаком” [Зиновієм Благим – *І. Д.*] і Тернопільського обласного Проводу ОУН – “Нестором” [Іваном Шанайдою – *І. Д.*], територія яких повинна була стати базою для створення УНС ... “Роберту”, “Шпаку” і “Нестору” я дав контрольні цифри – до кінця липня провести мобілізацію членів ОУН, здатних служити в УНС» (Ішук, Кокін, 2007, с. 336).

Олександр Луцький свідчив, що «“Роберту” я дав завдання створити на території Станіславської області два куреня в кількості від 800 до 1000 осіб. “Шпаку” на території Стрийської області створити один курінь чисельністю до 600 осіб. “Нестору” на території Тернопільської області створити один курінь чисельністю, приблизно, в 400 осіб» (Ішук, Кокін, 2007, с. 336).

У цьому контексті правдоподібне твердження Петра Содоля щодо того, що «організацією УНС зайнялися військові референти різних щаблів теренової сітки ОУН-СД [самостійників-державників – *І. Д.*] і тому початково вишкільні відділи УНС були великою мірою залежні від наставлення до військової справи місцевих теренових провідників» (Содоль, 1990, с. 8–9).

Відзначу, що військові справи, зокрема й мобілізаційні, були в компетенції військових референтур, існування яких фіксується ще з перебування Галичини у складі Польщі міжвоєнного періоду. Для прикладу, 1939 р. військовим референтом Галицького районного проводу був Віктор Харків («Чорний», «Хмара»), який, характеризуючи свою діяльність, згадував, що «завданням моїм в цей період було: облік усіх членів ОУН по району і їхнє військове навчання ... до початку війни Німеччини з Польщею я виконував ці обов’язки, вчив військовій справі членів ОУН і проводив пробні мобілізації» (Власенко, Кокін, Лозицький, 2011, с. 178).

Варто наголосити, що на початках постанови УНС основою її тактичних одиниць були здебільша члени ОУН(б). Свідчення цього можна знайти в документації та мемуарах сучасників («Чайка», 1947, с. 53; «Кир», 1947, с. 57). Справедливим видається твердження, що військові загони УНС були значною мірою збройною силою радикального крила ОУН. Саме тому у спогадах зазначають наявність добровольців, «охотників» – дійсних учасників та симпатиків організації, із яких першочергово комплектували перші відділи самооборони. В окремих випадках сучасники акцентували, що «вони ж охотники. Їх ніхто сюди [до загонів УНС – *І. Д.*] силою не вербував. Вони свідомі того, що з власної охоти беруть на себе великий обов’язок супроти нації – першу заповідь Українського Націоналіста» («Колос», 1948, с. 396).

У мемуарних матеріалах із меж сучасної Івано-Франківщини констатовано, для прикладу, що «група [новобранців – *І. Д.*] прийнята до УНС-у начисляла 87 осіб. Були це люди з Галицького та Жовтневого районів, в більшості члени ОУН» («Сапер», 1948, с. 70). Наголос на добровільному долученні до збройних відділів зроблено й у біографічних матеріалах, зокрема Омеляна Приліпа й інших підпільників із Тернопільщини (Штендера, Потічний, 1989, с. 67, 85). Про особовий склад однієї із чот сотні УНС «Трембіта» писали, що це були «добровольці ..., члени, симпатики ОУН у віці 18–25 років» («Чорноморець», 1989, с. 212).

У спогадах, які характеризують стан підпілля в с. Плєсківці (Тернопільщина), констатовано: «1943 року кілька разів збиралися добровольці до УПА [Української

повстанської армії – *І. Д.*] Ще влітку відійшла з терену група добровольців до Української Народної Самооборони (УНС) в Карпатах» («Камінь», 1989, с. 254–255).

Тож варто відзначити переважну добровільність комплектування особового складу рядового рівня тактичних одиниць УНС у краї. Водночас наголошу, що ставлення до розгортання власне військових структур неоднозначно сприймало керівництво середньої та низової ланок підпілля регіонів, що стали основою для організації цього формування.

Характеризуючи хід наповнення кадрами відділів УНС, О. Луцький зазначив, що «з ОУН в УНС були направлені не кращі, а гірші кадри, у результаті цього ми не могли довго привести УНС у дію» (Іщук, Кокін, 2007, с. 350). Це стосувалося, зокрема, освітнього рівня добровольців. У спогадах констатовано той факт, що «під час вишколу мали ми [керівний склад сотні УНС “Трембіта” – *І. Д.*] трохи труднощів, передусім з першою чотою, де більшість вояків мали лише початкову сільську школу. Проте вони виявлялися добрими вояками в бою з німцями й наприкінці вишколу підтягнулися до загального рівня» («Чорноморець», 1989, с. 216–217).

Водночас, якщо брати до уваги освітній ценз, встановлений для осіб, якими комплектувалася УНС, варто відзначити відбір представників організації із належним освітнім рівнем. Так, Степан Семенович Іванишин («Богун», 1926 р. н., с. Котиківка (Городенківщина) – весна 1944 р., с. Глибоке (Богородчанщина)) перед проходженням вишколу в курені УНС «Чорні чорти» розпочав гімназійне навчання у Городенці, а закінчив його складанням матури в Коломийській гімназії. Паралельно він виконував обов'язки провідника Юнацтва ОУН у гімназійному середовищі та був заступником провідника молодіжного крила ОУН Коломийщини (Романюк, Кіндрачук, Миرونюк, 2014, с. 88). Його односелець і товариш по зброї у вказаному курені УНС Степан Васильович Котик (1920–?) семирічну освіту доповнював під час перебування у складі осередків культурно-просвітницьких товариств «Просвіта» та «Сільський господар» (Романюк, Кіндрачук, Миرونюк, 2014, с. 93). Степан Михайлович Дорош (1918 р. н., с. Торговиця – кінець 1945 р., с. Вербівці) перед проходженням військового вишколу в Карпатах улітку 1943 р. і подальшого перебування у лавах УНС та УПА-Захід, маючи незакінчену вищу освіту, виконував обов'язки учителя у школі рідного села й паралельно вів активну культурно-громадську діяльність (Марчук, Марчук, Марчук, 2010, с. 139). У цьому контексті доречно зацентувати на залежності належного забезпечення УНС, зокрема й особовим складом, від позиції місцевого керівництва підпільної сітки ОУН(б) у ставленні до активності в мілітарній царині.

Здебільшого процес створення відділів УНС супроводжувався роботою лікарських комісій, завданням яких був попередній огляд новобранців із подальшим визначенням їхньої придатності до військової служби. Михайло Коржак («Сапер») згадує, що на етапі переміщення особового складу рекрутів до місця розташування вишкільного табору при одному із проміжних місць дислокації у с. Підгороддя «кожний майбутній рекрут одержав картку, з якою мав пройти військову комісію. Всіх нездібних до війська відіслали додому» («Сапер», 1948, с. 70).

Окремі аспекти кадрового забезпечення УНС висвітлюють опозиційно налаштовані до діяльності націоналістичного крила національного руху Опору сучасники подій. Так, Кость Паньківський стверджує, що «збройні відділи склалися з дезертирів із фронту праці і з війська ... ОУН ... намагалася охопити весь рух спротиву і його опанувати ... і в тому вона мала успіхи. Вона не виступала ще на галицькому терені під назвою УПА» (Паньківський, 1983, с. 279).

Варто констатувати, що мобілізаційні заходи, спрямовані на комплектацію рядового особового складу загонів УНС, можна трактувати як один із можливих способів протидії політиці нацистської окупаційної влади, спрямованої на використання людського ресурсу окупованих земель. Виявом останнього треба вважати організацію гітлерівцями у співпраці з окремими українськими структурами добровольчої дивізії СС «Галичина» у квітні–липні 1943 р.

ЦП ОУН(б) виступив із критикою такої ініціативи. Олександр Луцький свідчив, що рішення з цього приводу приймалося під час роботи засідання керівництва ОУН(б) у грудні 1943 р. і «зводилося до того, що мобілізацію в дивізію “СС-Галичина” бойкотувати і направляти людей не в дивізію, а в УНС і УПА» (Ішук, Кокін, 2007, с. 351). Зі сторони оунівського підпілля щодо особового складу 14-ї дивізії «зброї СС» велася робота, що мала на меті «у разі ... евентуального роззброєння чи виведення “СС Дивізії Галичина” поза межі України ... усі частини долучити до УНС-и (УПА). Забрати в ліс» («Збуй», «Кисіль», 1944, с. 594).

Загалом же восени 1943 р. сучасники констатували: «... про те, що творяться групи місцевих партизанів, чимраз більше було вісток. ... Появилися навіть такі юнаки, що побували в партизанці й повернулися домів – дезертирували, виправдовуючись, що тяжко там витримувати» (Яшан, 1989, с. 92).

Ремарки про випадки самовільного залишення відділів містяться безпосередньо в документах окремих тактичних одиниць УНС: «29 червня [1943 р. – *І. Д.*] відпущено 12 хорих додому. Кількох з них були дійсно хорі, решта “хорували” на трусливість» (Мороз, Вовк, 2009, с. 476). Показовий у цьому випадок першого зіткнення новобранців одного з відділів УНС Тернопільщини з гітлерівцями 24 листопада 1943 р. (район сіл Кобиловолоки, Яблонів, Папірня). Згодом хроніст сотні «Буйні», описуючи збір розпорошеної у бою сотні, зазначав: «Зголосилося заледве 20 повстанців. ... багато було таких, що прямо пішли собі домів, думаючи, що вже скінчилась для них війна, і що вони сповнили свою місію. Так думали слабодухи, що при першій поразці споневірилились» («Колос», 1948, с. 399).

Відзначу, що для протидії цим тенденціям поступово почали розвиватися структури військово-польової жандармерії, основне призначення якої – боротьба із «злочинами в самій УНС» (Богунов та ін., 2007, с. 423).

Отже, розглядаючи збройну боротьбу як один із вирішальних чинників досягнення основної мети руху, керівництво ОУН(б) вдається до організації структур, що мали би бути осердям національної збройної сили. У Галичині нею стала УНС, початки формування якої припадають на середину літа 1943 р.

Відзначу, що процес забезпечення структурних одиниць цієї формації, зокрема рядовим складом, здебільшого був добровільним та забезпечувався «охотниками» – функціонерами ОУН(б) або ж її симпатиками. Цим підтверджує дійсність вишкільного спрямування функціонування тактичних одиниць УНС. Їхнє завдання зводилося до підготовки керівного складу середньої ланки для майбутніх військових підрозділів УПА-Захід.

Водночас процеси комплектування частин УНС та їхнє подальше забезпечення виявили достатню кількість супутніх проблем. Пошук шляхів й оптимізація форм їхнього подолання стали своєрідною підготовкою для представників як керівництва УНС, так і діячів різних ланок регіональної мережі ОУН(б) до розгортання повномасштабного збройного протистояння із нацистським та радянським окупаційними режимами у формі крайових структур УПА.

Потрібно також зазначити, що досвід розбудови військових структур, започаткований і розвинений представниками націоналістичного крила національного руху Опору в часі радянсько-нацистського конфлікту, став не тільки фундаментальним елементом боротьби за Українську самостійну соборну державу у середині ХХ ст., а й вагомим чинником реалізації цієї складової національної ідеї у сьогоденні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Богунов, С., Даниленко, В., Кентій, А., Кокін, С., Лозицький, В., Посівнич, М. (упоряд.). (2007). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали*. Київ, Торонто.

Власенко, С., Кокін, С., Лозицький, В. (упоряд.). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954*. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2, 177–197.

«Збуй», «Кисіль». (1944). Згідно з інструкцією Організаційного Референта КП ч. 7/44 Доручення 5/44 «Грекові» (окр. «Сум» 29 лютого 1944 р.). В Волянук, С. (упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали*. Київ, Торонто: Літопис УПА, 594–595.

Іщук, О., Кокін, С. (упоряд.). (2007). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945*. Київ; Торонто.

«Камінь» (Петро Кузьма). Моя праця в підпіллі в час постанови УПА. В Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1989). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали*. Торонто: Літопис УПА, 251–259.

«Кир», бул. УПА, чотовий «Ігор». Неперіодичне видання УПА «Чорний ліс». Дрогобич–Станіславів–Чернівці. Р. І., ч. 1. Червень, 1947. В Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1987). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу. Кн. 1: 1947–1948*. Торонто: Літопис УПА, 57–59.

«Колос» (Касьян Брикайло). Хроніка сотні «Буйні» (1948). В Волянук С. (упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали*. Київ; Торонто: Літопис УПА, 391–441.

Марчук, В., Марчук, Г., Марчук, Н. (2010). Торговиця. *Сторінки історії*. Івано-Франківськ: ЛІК.

Мороз, В., Вовк, О. (упоряд.). (2009). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа УПА «Буг». Документи і матеріали 1944–1948. Кн. 1*. Київ; Торонто.

Паньківський, К. (1983). *Роки німецької окупації 1941–1944*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто.

Патриляк, І. (2012). *«Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр.* Львів: Часопис.

Романюк, І., Кіндрачук, М., Миронюк, І. (2014). *Котиківка: від Трипілля до наших днів. Історико-краєзнавчий нарис про колишнє передмістя Городенки*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

«Сапер» (Михайло Коржак). «Чорні Чорти» (Спомин). Чорний ліс. Неперіодичне видання УПА «Чорний ліс». Дрогобич–Станіславів–Чернівці. Р. II., ч. 7–8 (10–11). Липень–серпень, 1948. В Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1989). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4: Чорний Ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний Ліс), 1947–1950*. Передрук підпільного журналу. Кн. 2: 1948–1950. Торонто: Літопис УПА, 68–79.

Содоль, П. Карпатська група УПА «Говерля». В Содоль, П. (упоряд.). (1990). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля». Кн. 1: Звіти та офіційні публікації*. Торонто: Літопис УПА, 7–14.

«Чайка», пвх. чотовий «Гонта» (Д. М.). Неперіодичне видання УПА «Чорний ліс». Дрогобич–Станіславів–Чернівці. Р. I., ч. 1. Червень, 1947. В Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1987). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947–1950*. Передрук підпільного журналу. Кн. 1: 1947–1948. Торонто: Літопис УПА, с. 52–54.

«Чорноморець» (Лукаш Жабич). Сотня «Трембіта» (спомин). В Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1989). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали*. Торонто: Літопис УПА, 211–229.

Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1985). *Літопис Української повстанської армії. Т. 11: Тернопільщина. Список впаши героїв Української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13.3.1944 р. до 31.12.1948 р. Підпільний збірник життєписів полеглих Тернопільської округи. 1949*. Торонто: Літопис УПА, 7–192.

Штендера, Є., Потічний, П. (ред.). (1987). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: «Чорний ліс». Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947–1950. Передрук підпільного журналу. Кн. 1: 1947–1948*. Торонто.

Яшан, В. (1989). *Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславівщини в Другій світовій війні, 1941–1944*. Торонто.

REFERENCES

Bohunov, S., Danylenko, V., Kentii, A., Kokin, S., Lozytskyi, V., Posivnych, M. (Comps.). (2007). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 10: Zhyttia i borotba henerala «Tarasa Chuprynyku» (1907–1950). Dokumenty i materialy*. Kyiv; Toronto (in Ukrainian).

Vlasenko, S., Kokin, S., Lozytskyi, V. (Comps.). (2011). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 15: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshotovanykh radianskytmy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1945–1954*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA, 2, 177–197 (in Ukrainian).

«Zbui», «Kysil». (1944). Zghidno z instruktsiieiu Orhanizatsiinoho Referenta KP ch. 7/44 Doruchennia 5/44 «Hrekovi» (okr. «Sum») 29 liutoho 1944 r.). V Volianiuk, S. (Comp.). (2012). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 20: Voienna okruha UPA «Lysonia». 1943–1952. Dokumenty i materialy*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA, 594–595 (in Ukrainian).

Ishchuk, O., Kokin, S. (Comps.). (2007). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 9: Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistychnoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshotovanykh radianskytmy orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945*. Kyiv; Toronto (in Ukrainian).

«Kamin» (Petro Kuzma). Moia pratsia v pidpilli v chas postannia UPA. V Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1989). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 12: Tretia Podilska voienna okruha UPA «Lysonia». Dokumenty i materialy.* Toronto: Litopys UPA, 251–259 (in Ukrainian).

«Кыр», bul. UPA, chotovyi «Ihor». Neperiodychnе vydannia UPA «Chornyi lis». Drohobych–Stanislaviv–Chernivtsi. R. I., ch. 1. Cherven, 1947. V Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1987). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 3: Chornyi lis: vydannia komandy Stanyславivskoho taktychnoho vidtyinka UPA (Chornyi lis), 1947–1950. Peredruk pidpilnoho zhurnalу. Kn. 1: 1947–1948.* Toronto: Litopys UPA, 57–59 (in Ukrainian).

«Kolos» (Kasian Brykailo). Khronika sotni «Buini» (1948). V Volianiuk S. (Comp.). (2012). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 20: Voienna okruha UPA «Lysonia». 1943–1952. Dokumenty i materialy.* Kyiv; Toronto: Litopys UPA, 391–441 (in Ukrainian).

Marchuk, V., Marchuk, H., Marchuk, N. (2010). Torhovytsia. *Storinky istorii.* Ivano-Frankivsk: LIK (in Ukrainian).

Moroz, V., Vovk, O. (Comps.). (2009). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 12: Voienna okruha UPA «Buh». Dokumenty i materialy 1944–1948. Kn. 1.* Kyiv; Toronto (in Ukrainian).

Pankivskyyi, K. (1983). *Roky nimetskoi okupatsii 1941–1944.* Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Romaniuk, I., Kindrachuk, M., Myroniuk, I. (2014). *Kotykvka: vid Trypillia do nashykh dnev. Istoryko-kraieznavchyi narys pro kolyshnie peredmistia Horodenky.* Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

«Saper» (Mykhailo Korzhak). «Chorni Choroty» (Spomyn). Chornyi lis. Neperiodychnе vydannia UPA «Chornyi lis». Drohobych–Stanislaviv–Chernivtsi. R. II., ch. 7–8 (10–11). Lypen–serpen, 1948. V Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1989). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 4: Chornyi Lis: vydannia komandy Stanyславivskoho taktychnoho vidtyinka UPA (Chornyi Lis), 1947–1950. Peredruk pidpilnoho zhurnalу. Kn. 2: 1948–1950.* Toronto: Litopys UPA, 68–79 (in Ukrainian).

Sodol, P. Karpatska hrupa UPA «Hoverlia». V Sodol, P. (Comp.). (1990). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 18: Hrupa UPA «Hoverlia». Kn. 1: Zvity ta ofitsiini publikatsii.* Toronto: Litopys UPA, 7–14.

«Chaika», pvkh. chotovyi «Honta» (D. M.). Neperiodychnе vydannia UPA «Chornyi lis». Drohobych–Stanislaviv–Chernivtsi. R. I., ch. 1. Cherven, 1947. V Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1987). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 3: Chornyi lis: vydannia komandy Stanyславivskoho taktychnoho vidtyinka UPA (Chornyi lis), 1947–1950. Peredruk pidpilnoho zhurnalу. Kn. 1: 1947–1948.* Toronto: Litopys UPA, 52–54 (in Ukrainian).

«Chornomorets» (Lukash Zhabych). Sotnia «Trembita» (spomyn). V Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1989). *Litopys Ukrainiskoi Povstanskoi Armii. T. 12: Tretia Podilska voienna okruha UPA «Lysonia». Dokumenty i materialy.* Toronto: Litopys UPA, 211–229 (in Ukrainian).

Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1985). *Litopys Ukrainiskoi povstanskoi armii. T. 11: Ternopilshchyna. Spysok vpavshy heroiv Ukrainiskoi revoliutsii v borotbi z moskovskobilshovytskym okupantom za chas vid 13.3.1944 r. do 31.12.1948 r. Pidpilnyi zbirnyk zhyt-tiepysiv polehlykh Ternopilskoi okruhy. 1949.* Toronto: Litopys UPA, 7–192 (in Ukrainian).

Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Eds.). (1987). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. T. 3: «Chornyi lis». Vydannia komandy Stanyslavivskoho taktychnoho vidtynka UPA (Chornyi lis), 1947–1950. Peredruk pidpilnoho zhurnalu. Kn. 1: 1947–1948.* Toronto (in Ukrainian).

Yashan, V. (1989). *Pid brunatnym chobotom. Nimetska okupatsiia Stanyslavivshchyny v Druhii svitovii viini, 1941–1944.* Toronto (in Ukrainian).

Ihor DROHOBYTSKY

PhD (History)

*Lecturer of the Department of Theory and Methods of Education
of Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8718-9544>

e-mail: drogobutsky@ukr.net

CHARACTERISTICS OF THE STAFFING OF UKRAINIAN NATIONAL SELF-DEFENSE UNITS (JULY–AUGUST 1943)

The proposed material outlines the general trends in the staffing of tactical units of the military-training structure, which arose from the initiative of the «revolutionary» wing of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN(b)) in Galicia in the summer of 1943 – Ukrainian People's Self-Defense.

The components of the algorithm of mobilization efforts of the OUN(b) underground in a certain chronological period are characterized. The elements of the organizational structure that were directly responsible for the implementation of mobilization activities are generally presented.

The process of formation of armed units of the nationalist wing of the national liberation movement of the Resistance in the region is considered in comparison with the policy implemented in relation to the enslaved population, and in particular to that part of it that was suitable for military service by the Nazi occupation administration.

When analyzing the recruitment of personnel, the challenges faced by the leadership of the OUN(b) in general, as well as the direct organizers of the UNS in particular, in the form of the commander and representatives of the headquarters, are presented in general terms. At the same time, the methods used to prevent, and in some cases to overcome, negative manifestations of the mobilization process are characterized.

Keywords: armed forces, resistance movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian People's Self-Defense, Ukrainian independent conciliar state.

УДК [329.73ОУН(477.8):355.413-21]"1941/1951"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-175-194

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної,
кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>
ResearcherID: H-4431-2017 (<http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>)
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>
e-mail: vilnickiy@gmail.com*

Ярослав АНТОНЮК

*доктор історичних наук
співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9419-5990>
e-mail: historyvolyn@gmail.com*

МІСЬКІ БОЇВКИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН (1941–1951): СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

На основі невідомих і маловідомих матеріалів розкрито особливості функціонування міських боївок СБ. Встановлено, що в багатьох охоплених мережею ОУН теренах перші боївки почали створювати восени 1941 р. як силовий засіб протидії місцевих проводів німецькій і радянській агентурам. Виокремлено основні завдання, які ставили перед ними в перші роки діяльності (розвідка, зрідка диверсійно-терористичні операції). Зазначено, що водночас з наближенням фронту та в умовах радянської дійсності дії СБ у містах ставали активнішими, а завдання розширювалися.

Окремо зацентровано увагу на одному з найважливіших напрямів бойової роботи СБ у містах – ліквідації радянського активу. Представлено поодинокі спроби проводити масові теракти проти партійних чиновників та мінування адміністративних об'єктів. Розкриті особливості підготовки та реалізації основних збройних акцій (підбір виконавців, етапи підготовки, безпосереднє виконання). На конкретних прикладах показано ефективність діяльності таких боївок СБ. Водночас зазначено, що діяльність кожної із них стала практичною демонстрацією неспроможності органів МДБ–МВС захистити своїх прибічників. Показано територіальні особливості функціонування міських боївок СБ (розміру населеного пункту, кількості українців, їхньої національної свідомості, розвитку місцевої мережі ОУН тощо).

З'ясовано, що в 1946 р. міські організації ОУН почали ліквідуватися, хоча сама бойова робота СБ посилювалася, а у важливих містах продовжували існувати спецбоївки

для проведення акцій. Наголошено і на практичному значенні вивчення цього питання в умовах сучасної російсько-української війни й окупації ворогом значної території України для пошуку різних форм боротьби з окупантами та колаборантами.

Ключові слова: ОУН, СБ, міські боївки, Західна Україна.

На сучасному етапі розвитку українська нація вкотре проходить випробування війною з російськими загарбниками. Це активізувало потребу вивчення нашої історії, пошуку паралелей та ефективних моделей боротьби за державність. Однією із зазначених тем є діяльність боївок Служби безпеки Організації українських націоналістів (СБ ОУН) в умовах міста. Здобутий цією підпільною спецслужбою практичний досвід, частково можна використовувати й нині на тимчасово окупованих територіях. Водночас ґрунтовний аналіз роботи есбів дасть можливість переосмислити історичні події, які впродовж багатьох років цілеспрямовано фальсифікувала радянська, а згодом російська пропаганда.

Питання функціонування міських боївок СБ ОУН епізодично розглядали в узагальнювальних працях Анатолій Кентій (Кентій, 1998, 1999а, 1999б), Юрій Киричук (Киричук, 2003), Іван Патриляк (Патриляк, 2012). Набагато ширше ця проблема відображена у працях Ярослава Антонюка (Антонюка, 2022), Дмитра Веденєєва і Геннадія Биструхіна (Веденєєв, Биструхін, 2006а, 2006б, 2006с, 2007), Василя Ільницького (Ільницький, 2009, 2016), Михайла Романюка (Романюк, 2016). Зрозуміти засадничі принципи існування та особливості діяльності СБ ОУН суттєво допоможе збірник документів і матеріалів, який упорядкували Олександр Лисенко й Іван Патриляк (Лисенко, Патриляк, 2003). Однак окремого дослідження, де були б розкриті різні аспекти діяльності міських боївок СБ, немає. Частково заповнити цю лакуну має на меті це дослідження.

Перші міські боївки СБ створено восени 1941 р. на багатьох, охоплених мережею ОУН, теренах як силовий засіб протидії місцевих проводів німецькій і радянській агентурам. Референт пропаганди Нижньодніпровського районного проводу ОУН Микола Самійленко («Лисий») згадував, що боївка СБ Єфима Макаренка («Петра») наприкінці 1941 р. убила у Дніпропетровську чотирьох агентів СД (Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD) – служби безпеки) на чолі з місцевим жителем Федуловим (ім'я не встановлено). Їхні тіла закопали у тереконі шлаку в районі «Боржом» (Спогади, 2018). При Запорізькій обласній ексекутиві ОУН Дніпропетровську референтуру СБ і боївку на початку 1942 р. створив Борис Крицан («Криця») (Щур, 2018). За кілька місяців уже діяли окружні СБ – Дніпродзержинська та Криворізька, а також міська на чолі з Петром Кузьмиком («Богданом») (ГДА СБУ-1, арк. 188; ГДА СБУ-5, арк. 12). Влітку 1943 р. референт СБ Південного крайового проводу ОУН Ярослав Петrenchко («Грабович») створив боївку, яка базувалася у передмісті Дніпропетровська, – «Стальміст» (Архів-1, арк. 221). У Мелітополі діяла диверсійно-терористична боївка під керівництвом Володимира Хабалика (Щур, 2006, с. 162). Боївка СБ Кам'янець-Подільської округи стратила, переважно в місті, впродовж вересня 1942 р. – червня 1943 р. 21 особу, запідозрену у видачі гестапівцям оунівців (Архів-4, арк. 28).

На початкових етапах головним завданням міських референтур СБ була розвідка. Натомість диверсійно-терористичні операції здійснювали у виняткових випадках. Зокрема, про це свідчив заступник референта СБ м. Теревовля Яків Галанджій («Албанець») (Архів-7, арк. 88–89). Одним із таких випадків стало виконання вироків Револьюційного суду. Співробітники референти СБ Галицької крайової ексекутиви ОУН

у вересні 1942 р. довели, що завідувач майстерні шкіряних виробів у м. Станиславові Наконечний (ім'я не встановлено) привласнив значну частину майна підпілля. Оскільки звинувачений відмовився з'явитися на суд, його застрелили на одній із вулиць (ГДА СБУ-13, арк. 30).

Проте головною ділянкою диверсійно-терористичної роботи в містах залишалася німецька агентура. На початку 1943 р. есбісти встановили, що референт пропаганди Одеської округи ОУН Іван Щавель («Борис») був агентом сигуранци. За це його відрахували з організації та заочно засудили до страти, однак виконати вирок не вдалося через відсутність у місцевій боївки СБ (Архів-2, арк. 19–20). Улітку 1943 р. референтура СБ крайового проводу Східноукраїнських земель заарештувала та стратила керівника Київського обласного проводу ОУН, який співпрацював із гестапо (Архів-1, арк. 212). У той же період боївка СБ Миколаївського обласного проводу ОУН важко поранила на вулиці гестапівського агента Бойка (ім'я не встановлено) (ГДА СБУ-22, арк. 119, 139).

Восени 1943 р. есбісти заарештували мешканця м. Скала-Подільська Тернопільської обл., якого підозрювали в агентурній роботі на німців. За результатами слідства його засудили до розстрілу (ГДА СБУ-16, арк. 68–69).

Не становили для СБ виняток священники, які працювали німецькими інформаторами. Найрезонанснішою подією став арешт співробітниками СБ у м. Володимир Волинської обл. єпископа Мануїла (Михайла Тарнавського) (ГДА СБУ-31, арк. 12). За результатами цієї справи видали спеціальну листівку – «За зраду – смерть!» (Смолій, 2002, с. 677). У ній зазначено, що єпископ – давній агент органів Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), а згодом і гестапо (ГДА СБУ-30, арк. 78). Наслідком його роботи став арешт багатьох підпільників ОУН (Вовк, Павленко, 1999, с. 80; Смирнов, 2018, с. 68). Під час допитів єпископ зізнався у злочинах і 11 вересня 1943 р. його засудив Революційний трибунал до страти (Вовк та ін., 1995, с. 106–107). Згідно зі спогадами Григорія Стецюка, його розстріляли (Стецюк, 1988, с. 69).

Із наближенням фронту дії СБ у містах ставали сміливішими й рішучішими. Наприкінці листопада 1943 р. боївка СБ Заліщицького повітового проводу ОУН здійснила напад на ресторан у м. Товсте Тернопільської обл., де відпочивали німецькі офіцери (Архів-5, арк. 131; ГДА СБУ-23, арк. 23). На початку грудня 1943 р. районна боївка СБ ліквідувала в м. Турійськ Волинської обл. три польські сім'ї, звинувачені в агентурній роботі на німців. Смертний вирок виконав окружний комендант боївок СБ Федір Шабатура («Щука») (ГДА СБУ-20, арк. 79). У ніч на 3 грудня 1943 р. есбісти реквізували в м. Шацьк Волинської обл. аптеку для потреб повстанського шпиталю (Ковальчук, 2006, с. 230).

З ослабленням німецьких гарнізонів боївки СБ наважувалися нападати на окремі містечка. Головним завданням цих акцій було поповнення матеріальних ресурсів (ДАРО-1, арк. 271). 17 січня 1944 р. підрайонна боївка СБ і підрозділ УПА (Української повстанської армії) здійснили напад на м. Острог Рівненської обл., де заволоділи складом палива та мотоциклів (ДАРО-2, арк. 166). У цей же період боївка СБ Почаївського р-ну ОУН захопила у Кремінці Тернопільської обл. друкарню (Архів-6, арк. 123). На початку лютого 1944 р. здійснила напад на транспортну контору в Миколаєві, де забрала пару кращих коней із тачанкою (ГДА СБУ-21, арк. 27).

Після встановлення радянської влади напади боївок СБ на міста і містечка продовжувалися, переважно спільно з підрозділами УПА. Один із них відбувся вночі на 21 грудня 1944 р. на райцентр Овадне Волинської обл. (ДАВО, арк. 13). На

Станіславщині (тепер – Івано-Франківщині) лише впродовж 1944 р. підпілля ОУН та УПА здійснило 27 нападів на райцентри (ГДА СБУ-18, арк. 212). Такі операції продовжувалися до весни 1945 р. У лютому об'єднані боївки СБ провели диверсійну акцію на райцентр Верба Волинської обл. (ГДА СБУ-15, арк. 169). У ніч на 27 квітня 1945 р. кілька боївок СБ і підрозділ УПА здійснили напад на райцентр Пониковиця Львівської обл. (ГДА СБУ-49, арк. 130). Окружна боївка СБ «Вишні» в 1945 р. несподівано з'явилася на машинно-тракторній станції у м. Янів (сmt Івано-Франкове) Львівської обл. – підпалила гаражі, майстерні та пошкодила три трактори (ГДА СБУ-53, арк. 86).

Інструкція для СБ від 28 травня 1945 р. зобов'язувала провести «відплатні акції» (напади) на районні центри у відповідь на депортацію населення. Їхніми цілями були: а) звільнення арештованих учасників ОУН та УПА; б) знищення документів; в) ліквідація ворожого керівництва; г) здобуття зброї, боєприпасів і матеріальних засобів; д) засідки на каральні загони з райцентрів (ГДА СБУ-26, арк. 95). Окрім того, напади на міста та містечка мали важливе пропагандивне значення. Вночі 19 листопада 1944 р. боївка СБ розстріляла в м. Добромиль Дрогобицької обл. (тепер – Львівської) начальника пожежної команди Плятницького (ім'я не встановлено), який брав участь у виселенні сімей оунівців (ГДА СБУ-2, арк. 4). Успішна диверсійна акція 17 жовтня 1944 р. боївки СБ на м. Ланівці Тернопільської обл. неабияк вплинула на місцеве населення: окремі представники заявляли, що СБ працює краще, ніж НКВС, хоча остатній сильніший за гестапо (ГДА СБУ-56, арк. 300). Робітник електроцеху заводу № 2 м. Дрогобич поляк Пасікевич (Pasikiewicz, ім'я не встановлено) весною 1945 р. стверджував: «В усіх районах області господарями становища є бандерівці...» (ГДА СБУ-35, арк. 8).

Важливим напрямом бойової роботи СБ у містах була ліквідація радянського активу та керівництва, яку намагалися приурочувати до партійних свят (ГДА СБУ-52, арк. 400). Наприклад, львівська міська боївка СБ планувала проти ночі на 7 листопада 1945 р. знищити кількох радянських офіцерів (ГДА СБУ-47, арк. 20). Переважно це стосувалося вищого керівництва місцевих силових органів. Наприклад, восени 1947 р. СБ намагалася ліквідувати в м. Коломия Станіславської обл. (тепер – Івано-Франківська) начальника міськвідділу МДБ (Міністерства державної безпеки) полковника Захарова (ім'я не встановлено) (ГДА СБУ-3, арк. 14–15), а у Станіславі (тепер – Івано-Франківськ) – командувача 38-ї армії генерал-полковника Кирила Москаленка (Веденєєв, Биструхін, 2006в, с. 92). Інколи для ідентифікації ліквідованої особи боїовики СБ використовували фото, які напередодні операції передавали розвідники. Наприклад, уночі 30 жовтня 1946 р. у м. Підгайці Тернопільської обл. боївка СБ «Міши» у такий спосіб убила старшого оперуповноваженого райвідділу МДБ Ковальова (ім'я не встановлено) (ГДА СБУ-56, арк. 219–220).

Відбувалися поодинокі спроби проводити масові теракти проти партійних чиновників. Розвідник «Марко» за завданням провідника Станіславського окружного проводу ОУН Петра Федюшки («Брюса») і провідника надрайонного проводу Михайла Микитюка («Борзенка») на початку 1948 р. зібрав дані на керівних працівників Станіславського обкому КП(б)У (Комуністичної партії (більшовиків) України). У червні 1948 р. він отримав гранати та вказівки здійснити терористичний акт над партійно-радянськими працівниками під час святкування 7 листопада – Жовтневої революції. Для цього планував мінування трибуни, на якій мали перебувати вищі керівники, а за неможливості виконати задумане – кинути в радянських чиновників

зв'язку гранат. Виконуючи ці вказівки, «Марко» підібрав двох виконавців, але здійснити теракт не було можливості (ГДА СБУ-12, арк. 116).

Виконавців терактів рекомендували вербувати серед добровольців, нерідко невиліковно хворих підпільників (Антонюк, 2012, с. 4–9). Також через його виконання засуджена особа могла себе реабілітувати (Архів-8, арк. 44). Колишній станичний с. Сторонибаби Красненського р-ну Львівської обл. Ярослав Стадник («Заграва») 8 березня 1946 р. писав до місцевої СБ: «Для того, щоб довести Вам мою приналежність до ОУН, дозвольте протягом 3-х днів вбити співробітника районного МГБ Глузда» (ГДА СБУ-50, арк. 60). Таке звернення зробив організаційний референт ОУН у Перемишлі (тепер – Польща) «Спольський»: «Щоб виправдати себе та спокутувати свою ганьбу, зобов'язуюсь вбити генерала чи полковника НКДБ. Зачекаю як вони виходитимуть з будинку та кину гранату. На револьвер надії менше...» (ГДА СБУ-46, арк. 340; ГДА СБУ-51, арк. 146). Інформатор СБ Володимир Пилипчук із с. Нова Мощаниця Мізоцького р-ну Ровенської обл., «спокутуючи провину», мав у липні 1947 р. виконати теракт (Архів-3, арк. 117). Того ж року Револьюційний трибунал окружного проводу ОУН засудив за невиконання наказу кущового провідника ОУН (Старосамбірщина) Івана Затварського до розстрілу. Однак через попередні заслуги покарання замінили на скоєння замаху на співробітника органів МДБ (ГДА СБУ-44, арк. 111).

Шансів врятуватися після виконання завдання було не багато (ГДА СБУ-34, арк. 49). Однак такі випадки траплялися. За наказом референта СБ Ковельської округи ОУН Олександра Нікітіча («Ворона»), ввечері 8 лютого 1945 р. підпільниця Галина Січкарук виконала агентат на начальника Турійського РВ (районного відділу) НКВС Волинської обл. Антона Гаркушу. Після цього успішно перейшла в с. Вербичне-2 та чекала на прибуття боївки ОУН (Антонюк, 2015, с. 257–261). 6 квітня 1946 р. у райцентрі Буданів Тернопільської обл. агенту СБ удалося вбити командира дивізіону 576-го полку 36-ї армії майора Міхневича (ім'я не встановлено) та втекти (ГДА СБУ-55, арк. 168). 9 грудня 1946 р. на вул. Словацького в центрі Перемишля бойовик СБ «Галайда» вистрілив із близької відстані в голову референту УБП (Управління громадської безпеки) Ваньчковському (ім'я не встановлено). Скориставшись панікою у людному місці, він утік (ГДА СБУ-32, арк. 203).

На вул. Красноармійській м. Рогатин 30 березня 1947 р. (о 22:00) невідомий підпільник двома пострілами з пістолета впритул убив начальника Рогатинського РВ МДБ капітана Георгія Аносова. Під час утечі підпільник убив охоронця місцевого підприємства (зробивши три постріли) (ГДА СБУ-11, арк. 255–256). Розшукуючи виконавця, силовики встановили, що злочин скоїв Михайло Довгий (1926 р. н., с. Дички Рогатинського р-ну) (ГДА СБУ-28, арк. 141).

У м. Самбір Дрогобицької обл. (тепер – Львівської) 19 жовтня 1947 р. (о 21:00) впритул невідомі вбили заступника командира 18-го стрілецького полку внутрішніх військ МДБ із господарської частини майора Володимира Анісімова (1912 р. н.). Розшук виконавців акції проводила оперативна група під керівництвом начальника Самбірського МВ (міського відділу) МДБ підполковника Сурніна (ім'я не встановлено) (ДАЛО-2, арк. 53).

На площі м. Добромилів 11 травня 1949 р. (о 22:00) з пістолета підпільники вбили районного військового комісара підполковника І. Бугайова (ГДА СБУ-7, арк. 50). А 5 жовтня 1950 р. (о 20:00) підпільник із пістолета впритул убив заступника начальника Добромилівського РВ МДБ майора Василя Скороделова. Під час слідства силовики

встановили, що цю акцію організував провідник Добромильського районного проводу ОУН Володимир Середоха («Борис»), а провів її оунівець. До речі, вони з'ясували, що «Борис» базувався в с. Соляноватка Добромильського р-ну, саме тому з цього села було репресовано понад 20 місцевих мешканців із-поміж зв'язкових і симпатиків «Бориса» та його охорони. Водночас силовики одержали дані, що виконавцями стали особи, які легально проживали в с. Соляноватка: Степан Галушка (1927 р. н.), водій пожежної команди Міністерства внутрішніх справ (МВС) м. Добромиль, Василь Возний (1928 р. н.), працівник сільзаводу с. Соляноватка, Микола Шерба (1928 р. н.), працівник колгоспу. При обшуку в них вилучили: револьвер («Наган») із сімома патронами й пістолет іноземної марки з десятьма патронами, оунівські листівки та листування. Убивство безпосередньо скоїв Степан Галушка (трьома пострілами у спину) (ГДА СБУ-6, арк. 137–138; ГДА СБУ-43, арк. 116).

Масштаби боротьби, які розгорнулися між СБ та окупаційною владою, яскраво можуть проілюструвати такі приклади: зі січня 1946 р. по липень 1948 р. боївка під керівництвом Романа Різняка («Макомацького») (у Дрогобицькому р-ні) здійснила 23 акції, під час яких було вбито 66 осіб, із них 27 – радянського партійного активу (41 % усіх убитих), 14 військовослужбовців військ МВС–МДБ і радянської армії (31 %), 25 місцевих жителів, окрім цього, здійснено 7 диверсійних актів (ГДА СБУ-40, арк. 49; ГДА СБУ-41, арк. 75; Ільницький, Галів, 2009, с. 20). Переважно страчували безпосередньо чиновника. Лише в надзвичайних випадках покарання застосовували до всієї сім'ї. Наприклад, боївка СБ 2 червня 1946 р. ліквідувала сім'ю голови Дрогобицького райвиконкому Петра Кулика (ГДА СБУ-37, арк. 135; ГДА СБУ-39, арк. 52). Після розформування відділів УПА бойова діяльність СБ зросла в декілька разів, і не дивно, бо саме за рахунок бійців армії поповнювалися структури референтур СБ. Ось чому, на думку начальника Управління НКВС УРСР у Дрогобицькій обл. генерал-майора О. Сабурова (грудень 1945 р.), знешкодження працівників СБ – нагальне завдання, оскільки вони «найінтелегентніші, найспритніші і найбільш фанатичні націоналісти» (Веденєєв, Биструхін, 2007, с. 76).

Один із напрямів підривної діяльності підпільників – мінування адміністративних об'єктів. Зрозуміло, можливості для цього були обмежені. До того ж вони траплялися на початкових етапах протистояння і стали поодиноким явищем. Цікавий випадок трапився на Стрийщині, про який доповідали у НКДБ УРСР Сергієві Савченку. 13 січня 1945 р. (о 6:20) у м. Стрий Дрогобицької обл. вибухнув гараж міської ради, розташований під її приміщенням. Розслідування встановило, що вибух відбувся внаслідок закладання у гаражі 75 кг толу і його підпалу. Відразу після цього затримали підозрюваних у проведенні диверсії – водія міської ради Мечислава Білинського, Володимира Притулу, а також мешканця м. Стрий Степана Лесіва, який був у приміщенні ради до 20:00 12 січня 1945 р. і з невідомих причин пішов ночувати до водія Володимира Притули (ГДА СБУ-36, арк. 15–15 зв.).

У с. Стрілки Старосамбірського р-ну Дрогобицької обл. 19 травня 1945 р. група підпільників підірвала приміщення райкому партії, РВ НКВС і маслозаводу, які перебували на стадії ремонту, будучи зруйнованими в період німецької окупації, і відновлювалися у зв'язку з переміщенням районного центру із с. Спас у с. Стрілки (ГДА СБУ-38, арк. 88).

Резонансний підрив трапився 26 серпня 1947 р. (о 12:45) – у приміщенні МВС райцентру Нижні Устрики (тепер – територія Польщі) Дрогобицької обл. вибухнула міна, яку підклали оунівці (Штендера, Потічний, 1982, с. 456).

Відсутність належних знань і практичного досвіду призводила до загибелі виконавців акцій. Про це також збереглося обмаль інформації. Так, комендант боївки СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Роман Зарицький («Жаркий») (1919 р. н.) під час мінування дороги 10 лютого 1946 р. у с. Тустановичі (тепер – частина м. Борислав Львівської обл.) випадково витягнув запобіжник із гранати. Внаслідок вибуху йому відірвало руку. Оскільки був сильний снігопад, відвезти його до лікаря було неможливо – він помер (Архів-10, арк. 163).

Діяльність міських боївок СБ залежала від регіону й інших обставин (розміру населеного пункту, кількості українців, їхньої національної свідомості, розвитку місцевої мережі ОУН тощо). Найсильнішою вона була в Галичині, особливо у Львові, на теренах Західного Полісся та Закарпаття – доволі слабкою, дещо кращою – на Волині (Антонюк, 2010, с. 113–119). Після реорганізації (листопад 1944 р. – весна 1945 р.) у містах Галичини створили міські організації ОУН із боївками СБ (наприклад, Болехівську, Бориславську, Дрогобицьку, Городенківську, Снятинську, Станиславівську) (ГДА СБУ-8, арк. 224). Одна з них на початку 1945 р. діяла при Львівському міському проводі ОУН і нараховувала 26 осіб. Із них 16 працювали напівлегально на залізничному вокзалі. Інші навчалися у залізничному технікумі або працювали легально: робітниками хлібзаводу, «Укргазбуду», навіть дільничними міліціонерами (ГДА СБУ-47, арк. 26–28). Одна з міських боївок СБ діяла восени 1945 р. у м. Стрий. Шестеро її учасників на чолі зі столяром місцевого заводу Дмитром Іванцівим мешкали легально. На озброєнні кожен мав пістолет і гранату (ГДА СБУ-24, арк. 223–225). Учасниками боївки СБ у м. Борислав були: токар механічної контори буріння та двоє операторів на дев'ятому нафтопромислі. На озброєнні вони також мали пістолети та гранати (ГДА СБУ-42, арк. 349).

На червень 1946 р. лише на території Дрогобицької обл. міські боївки СБ діяли в Самборі, Старому Самборі й самому обласному центрі – Дрогобичі (ДАЛО-1, арк. 50). Остання нараховувала 8–10 учасників під керівництвом Романа Різняка («Макомацького»). Проте того ж року, згідно з наказом Проводу ОУН, міські організації почали ліквідувати. Передовсім це пов'язано з тим, що їх важко було контролювати і перевіряти (там могла з'явитися агентура МДБ), а також міські організації набагато легше було виявити й ліквідувати. Водночас у важливих містах продовжували існувати спецбоївки для проведення акцій над партійно-радянським активом (ГДА СБУ-10, арк. 238). Біля кожного районного та міського центру рекомендували створити спецбоївку, яка мала виконувати різні спецзавдання: індивідуальні акти терору, саботаж, диверсії, пропаганду серед усіх верств і груп населення тощо, тобто поширювати вплив. У боївці могли бути навіть не члени, які добре знали територію і мали бойовий досвід, однак очолювати її мусив тільки член ОУН. Учасники боївки не повинні були знати організаційних таємниць (ГДА СБУ-25, арк. 186).

Із 1947 р. терористична робота СБ у містах посилилася. В «Інструктивній вказівці» від 23 червня того ж року провідника Самбірського надрайону ОУН Дмитра Кмита («Зова») зазначено: «Слід виховувати бойовиків, учити їх методів діяти в міських умовах, оскільки смерть одного партійного хижака й паразита в місті принесе революції більше користі, ніж смерть кількох десятків сталінських найманців на селі» (Веденєєв, Биструхін, 2007, с. 107). Восени 1947 р. окружна СБ створила міську боївку в Коломиї. До її складу входило троє учасників (із них один росіянин) на чолі з художником Управління шосейних доріг Управління МВС Миколою Соколовським («Бідою»)

(1910, уродженець с. Хорошого Петропавлівського р-ну Дніпропетровської обл.) (ГДА СБУ-3, арк. 14–15). Лише 4 травня 1948 р. силовики довідалися, що у м. Коломия під вигаданим прізвиськом Боднар проживав цей активний оунівець. Він здобув вищу освіту, закінчивши факультет живопису Київського художнього інституту. Під час німецької окупації очолював окружний (обласний) провід ОУН мельниківського напрямку на Полтавщині, за це його заарештували німці, проте з Харківської тюрми йому вдалося втекти. Після цього став священником Автокефальної Церкви (ГДА СБУ-9, арк. 14; ГДА СБУ-11, арк. 330). Із приходом радянської адміністрації на Буковину його заарештували (11.1944) і засудили (19.02.1945), але під час конвоювання до Полтави між станціями він зумів утекти і працював на Донбасі художником. Наприкінці квітня 1945 р. його знову заарештували. 16 травня при конвоюванні до Полтави на перегоні між станціями Могилів-Подільський і Жмеринка Вінницької обл., користаючи з неухважності конвоїрів, укотре втік через вікно (ГДА СБУ-9, арк. 24–25). У 1947 р. через свого брата, який працював автоінспектором МВС у м. Коломия, йому вдалося отримати фіктивні документи і влаштуватися художником відділення шосейних доріг МВС. Узимку 1947 р. Боднар сконтакував із референтом пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН Петром Тимосишиним («Юрком»), провідником цього проводу Василем Хомою («Ватсоном») і провідником Коломийського окружного проводу ОУН Григорієм Легким («Борисом») і відтоді почав працювати в підпіллі під псевдо «Біда». Постачав підпіллю зброю, бойові припаси, які купував у військовослужбовців Коломийського гарнізону; маючи талант художника, малював антирадянські карикатури та писав аналогічні вірші. За завданням підпілля у листопаді під час поїздки в м. Полтаву по залізничних станціях розкидавав велику кількість антирадянських листівок (ГДА СБУ-9, арк. 16; ГДА СБУ-11, арк. 332). Упродовж 7–9 листопада 1947 р. дорогою до с. Федієвки Решетилівського р-ну Полтавської обл., на ст. Шепетівка Кам'янець-Подільської обл. (тепер – Хмельницької обл.) і до Києва розкидав близько 30 антирадянських листівок (загалом отримав 150 від «Юрка») (ГДА СБУ-9, арк. 67). Водночас М. Соколовський («Біда») створив боївку, до якої залучив двох осіб (один із них – росіянин), та поставив перед ними завдання ліквідувати начальника Коломийського міського відділу МДБ підполковника Захарова, директора педагогічного училища Рязанова (ім'я не встановлено), депутата ВР СРСР Гаврищука (ім'я не встановлено), секретаря міськкому партії Терещенка (ім'я не встановлено). Загалом знищити планували до 20 осіб. Окрім того, провідник Коломийського надрайонного проводу ОУН Василь Хома («Ватсон») до боївки «Біди» підібрав трьох повстанців із сотень УПА: «Чумака», «Потіху» і «Тигра» (ГДА СБУ-9, арк. 15; ГДА СБУ-11, арк. 331, 345, 400, 410–412).

Із підпіллям співпрацював брат Миколи Анатолій Соколовський (1917 р. н., уродженець м. Дніпродзержинська Дніпропетровської обл., мешканець м. Краматорська Сталінської (тепер – Донецької) обл., який, як і брат, здобув вищу освіту, закінчивши сільськогосподарський інститут і Військову академію ім. Сталіна (1946) (ГДА СБУ-9, арк. 77). Після її закінчення отримав звання техника-лейтенанта і був переведений у м. Снятин. Працював на посаді помічника начальника автовідділення 161-ї стрілкової дивізії (пізніше перейменованої на 24-ту механізовану). У квітні 1948 р. відділ кадрів Прикарпатського військового округу скерував його на посаду начальника автомайстерень Чернівецького військово-технічного училища, де він і працював до дня арешту (ГДА СБУ-9, арк. 17, 78; ГДА СБУ-11, арк. 333). Співпраця розпочалася в березні

1948 р. – саме тоді Микола залучив брата, який працював у військовій частині, що дислокувалася в м. Старокосянтинові Кам'янець-Подільської обл. Відбуваючи у службове відрядження, заїхав спочатку в м. Станіслав до матері та сестри, звідти – у Коломию (ГДА СБУ-27, арк. 183). Цікаво, що А. Соколовський був таємним інформатором відділу контррозвідки, мав псевдо «Олександровський», під яким і давав підпіллю інформацію про радянську армію, її структуру, морально-політичний стан солдатів, структуру контррозвідки в частинах тощо (ГДА СБУ-9, арк. 17, 78; ГДА СБУ-11, арк. 333).

Анатолій і Микола мали ще наймолодшого брата – лейтенанта міліції Леоніда Соколовського (1912 р. н.), який працював автоінспектором МВС у Коломиї. Після виявлення співпраці двох старших братів із підпіллям начальник Управління МВС у Станіславській обл. заарештував його в дисциплінарному порядку на 15 діб. На допиті він зізнався у зв'язку з підпіллям, а також у тому, що сприяв братові Миколі влаштуватися на роботу за фіктивними документами, знаючи про переховування від радянської влади (ГДА СБУ-9, арк. 78; ГДА СБУ-11, арк. 334).

Спецоргани серед наближених до М. Соколовського осіб виявили ще кількох, які співпрацювали з підпіллям. Зокрема, чекісти розшукали Володимира Чурсина (1907 р. н., уродженця с. Атамановське Старо-Оскольського р-ну Курської обл., за національністю – росіянина), який працював агентом із постачання лісозаготівельної ділянки № 2 Одеського військового округу. У квітні 1948 р. одержав псевдо «Володимир», пізніше перейшов на нелегальне становище. Після ліквідації референта пропаганди Коломийського окружного проводу ОУН «Юрка» переховувався самостійно і виїхав із дружиною до родичів у Київську обл. Окрім цього, М. Соколовський налагодив контакти з кількома військовослужбовцями Станіславського гарнізону. Серед них – заарештований Володимир Адаменко (1924 р. н., уродженець хут. Родники Кагальницького р-ну Ростовської обл., за національністю – росіянин), колишній командир взводу Управління 4-ї батареї 623-го гаубичного артилерійського полку (ГДА СБУ-9, арк. 20; ГДА СБУ-11, арк. 346). На допитах В. Адаменкові довелося зізнатися, що впродовж лютого–квітня 1948 р. він передав М. Соколовському 2 пістолети ТТ, «Маузер», револьвер системи «Наган», 2 гранати, 300 патронів. Чекісти розшукували для арешту і старшину Михайла Боровка, військовослужбовця одного з танкових полків, що дислокувалися у м. Коломия, який періодично передавав Соколовському зброю і боеприпаси.

Закінчилося слідство по справі керівника надрайонної боївки ОУН у м. Коломия М. Соколовського («Біди») (художник дорожньо-експлуатаційного управління № 885 відділу шосейних доріг МВС) 17 липня 1948 р., а вже 21-го військовий трибунал (ВТ) військ МВС Станіславської обл. засудив його до 25 років виправно-трудових таборів (ВТТ) із конфіскацією майна. Разом із ним засудили за антирадянську діяльність його братів Анатолія (начальника автомайстерень Чернівецького військово-технічного училища) і Леоніда (молодшого лейтенанта, інспектора Державної автомобільної інспекції Управління МВС), дружину Варвару, Василя Обрезківа (завскладу пального ошосдора МВС у м. Коломия), Матвія Маковийчука (ветфельдшера, утримувача конспіративної квартири), Володимира Адаменка (командира взводу управління 4-ї батареї 623-го гаубичного артилерійського полку), Валентина Єршова (лейтенанта Червоної армії) до 25 років ВТТ кожного із конфіскацією майна (ГДА СБУ-11, арк. 397). На судовому засіданні військового трибуналу військ МВС Станіславської обл. повністю підтвердилися викриті у процесі слідства факти сприяння начальника Коломийського МВ МВС підполковника Близнюка (ім'я не встановлено) і начальника

дорожньо-експлуатаційного управління № 885 відділу шосейних доріг МВС старшого лейтенанта Зеленчука (ім'я не встановлено) засудженим особам. На них ВТ військ МВС Станіславської обл. виніс постанову про притягнення їх до кримінальної відповідальності за скоєні злочини (ГДА СБУ-11, арк. 398).

Дещо більше уявлення про діяльність міських боївків дає справа Романа Іваськіва (1927 р. н., м. Стрий, освіта неповна середня (8 кл.), заарештованого 13 вересня 1947 р. Так Р. Іваськів у листопаді 1944 р. вступив до куцка «Зозулі», під псевдо «Шелест» (на озброєнні мав гвинтівку, кулемет і пістолет), у травні 1945 р. перейшов у куцк «Черемшини», де виконував обов'язки стрільця (05.1945–07.1946). Відтак став охоронцем Стрийського районного провідника ОУН Івана Шукатки («Сомка») (07–09.1946), перейшов у спецбоївку «Бея» і «Солов'я» (09.1946–05.1947), а опісля – учасник Стрийської міської боївки СБ (05–09.1947) (керівник – Петро Кохан («Карп'юк»), на озброєнні мав пістолет і 14 патронів до нього, гранату Ф-1, а із січня 1947 р. використовував кулемет Дегтярьова). У вересні 1946 р. у с. Стрільків Стрийського р-ну Р. Іваськів разом із боївкарями «Беєм», «Трибком», «Веселим», «Васильком», «Вороном» брав участь у вбивстві трьох військовослужбовців. 18 листопада 1946 р. із ними пограбував взуттєву фабрику у м. Стрий (забрав багато шкіри та тканини для взуття). У лютому 1947 р. Р. Іваськів разом з іншими побратимами в с. Слобідка Стрийського р-ну вбив працівника МВС молодшого лейтенанта Куриленка (ім'я не встановлено). У лютому 1947 р. у с. Фалиш Стрийського р-ну вони вбили двох інспекторів Стрийського маслозаводу. У березні 1947 р. на хут. Болоня с. Конюхів Стрийського р-ну Р. Іваськів зі «Соловйом» і «Васильком» убив співробітника Управління МДБ Дрогобицької обл. лейтенанта Сорокіна (ім'я не встановлено) та поранив бійця винищувального батальйону Петра Косача. Наприкінці травня 1947 р. брав участь у вбивстві комсорга Бережницького зоотехнічного технікуму та двох його вчителів. 9 червня 1947 р. Іваськів разом із «Карп'юком» і «Вороном» на вул. Лани м. Стрий повісив бійця винищувального батальйону Михайла Шеремету (вийшов із зізнанням та пішов на відверту співпрацю). Романа Іваськіва 10 січня 1948 р. ВТ МВС Дрогобицької обл. засудив за ст. 54-1 «а», 54-8, 54-11 Кримінального кодексу УРСР до 25 років позбавлення волі у ВТТ, із позбавленням політичних прав на 5 років і конфіскацією майна (Архів-9, арк. 37–38, 41, 106–107).

Намагаючись наголосити на можливості підпілля ОУН у містах і неспроможності органів МДБ–МВС захистити своїх прибічників, СБ застосовувала показові вбивства відомих радянських чиновників та діячів, особливо кандидатів у депутати й депутатів вищих рівнів. Так, 28 січня 1947 р. боївка СБ здійснила у Бориславі замах на кандидата в депутати Верховної Ради СРСР, головного інженера тресту «Укрнафтозаводи» Ярослава Середу (ГДА СБУ-45, арк. 6–7; Веденєєв, Биструхін, 2006а, с. 396). Коломийська міська боївка СБ планувала ліквідувати таких осіб: депутата Верховної Ради СРСР Гаврищука, секретаря міському партії Терещенка та директора педагогічного училища Рязанова. Референтура СБ Львівського крайового проводу готувала замах на організатора приєднання греко-католиків до Російської Православної Церкви Гавриїла Костельника (ГДА СБУ-4, арк. 18; ГДА СБУ-33, арк. 178; Сергійчук та ін., 2007, с. 284, 413, 450; Веденєєв, Лисенко, 2016, с. 156–157), незважаючи на загибель виконавця індивідуального теракту – оунівця Василя Паньківа (ГДА СБУ-54, арк. 11). Достеменно невідомо, хто насправді 20 вересня 1948 р. здійснив на нього замах (Мороз, 2011, с. 30–31).

Найбільший резонанс викликало вбивство 24 жовтня 1949 р. у власній квартирі львівського публіциста Ярослава Галана, відомого серією гострих памфлетів проти Греко-Католицької Церкви та підпілля ОУН (ГДА СБУ-14, арк. 217–218; Даниленко, 1972, с. 314). Весною того ж року до провідника Жовківського надрайону Романа Щепанського («Буй-Тура») прибув надрайонний референт СБ Степан Петрушевич («Зет») і запропонував підібрати надійних людей для збору даних про Ярослава Галана. На пропозицію кущового ОУН Івана Гринчишина («Ореста») до операції було залучено студента Іларія Лукашевича. Щодва тижні через батька, греко-католицького священника з с. Сороки, він передавав зібрану інформацію (ГДА СБУ-29, арк. 94). Після закінчення приготувань до квартири Ярослава Галана направили Іларія Лукашевича та бойовика ОУН Фому Чмиля («Ромка»). Останній мав виконати завдання тихо, скориставшись ножом. Однак виконати поставлене завдання їм не вдалося, оскільки в помешканні письменника перебували сторонні люди (ГДА СБУ-17, арк. 278). Дізнавшись про провал операції, референт СБ Рава-Руської округи ОУН «Чорний» наказав замінити виконавця на більш рішучого. Після цього «Буй-Тур» підшукав бойовика Михайла Стахура, який мав необхідний бойовий досвід. За два дні він разом з І. Лукашевичем прибув до квартири Я. Галана (ГДА СБУ-19, арк. 44–46). Двері їм відчинила хатня робітниця Катерина Довгун, яка знала студента в обличчя. Скориставшись зручним моментом, М. Стахур зарубав Я. Галана сокирою (Смолій, 2002, с. 756–757). Після цього зв'язав К. Довгун телефонним дротом і наказав їй сидіти тихо (Веденеев, 2008, с. 385). У шухляді кабінету М. Стахур знайшов дві медалі та орден «Знак пошани», які забрав зі собою (Веденеев, Биструхін, 2007, с. 112–113). За три дні він передав їх «Буй-Туру» як доказ успішно виконаного завдання (ГДА СБУ-19, арк. 47). Доля виконавців теракту над Я. Галаном склалася трагічно. Невдовзі їх схопили органи МДБ. 4 січня 1951 р. на засіданні ВТ Прикарпатського військового округу І. Лукашевича засудили до розстрілу. Покарання М. Стахурові було ще суворішим – за вироком відкритого судового засіданням 15 жовтня 1951 р. його повісили у Львові (Веденеев, Биструхін, 2007, с. 109–114).

Водночас, як і в попередні роки, відбувалися операції есбістів зі звільнення заарештованих підпільників. Так, 10 липня 1951 р. боївка СБ Луки Гринішака («Довбуша») в одностроях офіцерів МДБ проникла до Надвірнянської міжрайонної лікарні Станіславської обл. (Веденеев, Биструхін, 2006b, с. 95). У ній після поранення й ампутації руки перебувала його помічниця Ганна Попович («Ружа»). Унаслідок сутички двох солдатів охорони було вбито, а підпілницю врятовано та переправлено в гори (Веденеев, Биструхін, 2007, с. 105).

Отже, в умовах сучасної російської-української війни й окупації ворогом значної території нашої держави актуалізується потреба не лише ретельного вивчення історії, а й пошуку різних форм боротьби з окупантами та колаборантами. У цьому стане у нагоді подальше вивчення досвіду багаторічного функціонування СБ ОУН, особливо в умовах міста. Зокрема, використання різноманітних форм боротьби (індивідуальні акти терору, саботаж, диверсії, пропаганда серед усіх верств і груп населення тощо) запозичення яких допоможе в боротьбі за звільнення окупованих територій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антонюк, Я. (2010). Агентура СБ ОУН(б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки, 1*, 113–119.

Антонюк, Я. (2012). Індивідуальний тероризм Служби безпеки ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся (1945–1951). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 10*, 4–9.

Антонюк, Я. (2015). Самопожертва та трагедія підпільниці ОУН: Галина Січкарук. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії, 54*, 257–261.

Антонюк, Я. (2022). *Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: у 5 т. (Т. 4: Діяльність Служби безпеки ОУН(б) та спеціальних підрозділів УПА (1940–1955))*. Київ: 7БЦ.

Архів-1: Архів Головного управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, ф. 5, спр. 22581, т. 1.

Архів-2: Архів Управління Служби безпеки України в Одеській обл., ф. 6, спр. 25307, т. 1.

Архів-3: Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській обл., ф. 4, спр. 1716.

Архів-4: Архів Управління Служби безпеки України в Сумській обл., ф. 5, спр. 8468.

Архів-5: Архів Управління Служби безпеки України в Тернопільській обл. (Архів УСБУ ТО), ф. 6, спр. 6980.

Архів-6: Архів УСБУ ТО, ф. 6, спр. 19401.

Архів-7: Архів УСБУ ТО, ф. 7, спр. 15378.

Архів-8: Архів Управління Служби безпеки України у Волинській обл., ф. 5, спр. 4287.

Архів-9: Архів Управління Служби безпеки України у Львівській обл. (Архів УСБУ ЛО), спр. 39712.

Архів-10: Архів УСБУ ЛО, спр. П-20911.

Веденеєв, Д., Биструхін, Г. (2006а). *«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»*. *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки*. Київ: К.І.С.

Веденеєв, Д., Биструхін, Г. (2006б). *Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005)*. Київ: Генеза.

Веденеєв, Д., Биструхін, Г. (2006с). *Меч і Тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945*. Київ: Генеза.

Веденеєв, Д., Биструхін, Г. (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.

Веденеєв, Д. (2008). *Український фронт в війнах спецслужб: історические очерки*. Київ: К.І.С.

Веденеєв, Д., Лисенко, О. (2016). *«Самый образованный священник Западной Украины...» Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. Сторінки воєнної історії України, 18*, 156–157.

Вовк, О., Галаса, В., Кук, В., Черченко, Ю. (упоряд.). (1995). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 1: Видання Головного Командування УПА*. Київ; Торонто: Літопис УПА.

Вовк, О., Павленко, І. (упоряд.). (1999). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944*. Київ; Торонто: Літопис УПА.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 1, оп. 1, спр. 1215.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 216.

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 850.

ГДА СБУ-4: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 2664.

ГДА СБУ-5: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 1, спр. 2889.

ГДА СБУ-6: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 62, спр. 2, т. 1.

ГДА СБУ-7: ГДА СБУ, ф. 2, оп. 92 (1951), спр. 10.

ГДА СБУ-8: ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 55 (1953), спр. 6, т. 1.

ГДА СБУ-9: ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 12.

ГДА СБУ-10: ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 93 (1953), спр. 1.

ГДА СБУ-11: ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 107 (1954), спр. 2.

ГДА СБУ-12: ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 5.

ГДА СБУ-13: ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 50970, т. 1.

ГДА СБУ-14: ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 67417, т. 2.

ГДА СБУ-15: ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 67815.

ГДА СБУ-16: ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 67825, т. 2.

ГДА СБУ-17: ГДА СБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 75842, т. 2.

ГДА СБУ-18: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 33286.

ГДА СБУ-19: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 67439, т. 1.

ГДА СБУ-20: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 75897.

ГДА СБУ-21: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 76057, т. 2.

ГДА СБУ-22: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 76057, т. 4.

ГДА СБУ-23: ГДА СБУ, ф. 6, оп. 1, спр. 76081.

ГДА СБУ-24: ГДА СБУ, ф. 7, оп. 1, спр. 4, т. 2.

ГДА СБУ-25: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3.

ГДА СБУ-26: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 23.

ГДА СБУ-27: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 25.

ГДА СБУ-28: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 56.

ГДА СБУ-29: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 93.

ГДА СБУ-30: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 22.

ГДА СБУ-31: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 84.

ГДА СБУ-32: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 8.

ГДА СБУ-33: ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1, спр. С-7447, т. 2.

ГДА СБУ-34: ГДА СБУ, ф. 65, оп. 1., спр. С-7970.

ГДА СБУ-35: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 33.

ГДА СБУ-36: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 42.

ГДА СБУ-37: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 54.

ГДА СБУ-38: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 88.

ГДА СБУ-39: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 94.

ГДА СБУ-40: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 181.

ГДА СБУ-41: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 182.

ГДА СБУ-42: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 185.

ГДА СБУ-43: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 234.

ГДА СБУ-44: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 242.

ГДА СБУ-45: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 6, спр. 287.

ГДА СБУ-46: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 99.

ГДА СБУ-47: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 102.

ГДА СБУ-48: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 114.

ГДА СБУ-49: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 147.

ГДА СБУ-50: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 162.

ГДА СБУ-51: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 177.

ГДА СБУ-52: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 192.

ГДА СБУ-53: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 211.

ГДА СБУ-54: ГДА СБУ, ф. 71, оп. 9, спр. 214.

ГДА СБУ-55: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 382.

ГДА СБУ-56: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 44.

ГДА СБУ-57: ГДА СБУ, ф. 73, оп. 1, спр. 99.

Даниленко, С. (1972). *Дорогою ганьби і зради*. Київ: Наукова думка.

ДАВО: Державний архів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 28.

ДАЛО-1: Державний архів Львівської обл. (Держархів Львівської обл.), ф. 5001, оп. 7, спр. 221, арк. 50.

ДАЛО-2: Держархів Львівської обл., ф. 5001, оп. 8, спр. 262.

ДАРО-1: Державний архів Рівненської обл. (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30, оп. 2, спр. 16.

ДАРО-2: Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 2, спр. 22.

Ільницький, В., Галів, М. (упоряд.). (2009). *Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951)*. Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 1.

Ільницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Кентій, А. (1998). *Нариси історії Організації українських націоналістів (1920–1941 рр.)*. Київ.

Кентій, А. (1999а). *Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ.

Кентій, А. (1999б). *Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.* Київ.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Ковальчук, В. (2006). *Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

Лисенко, О., Патриляк, І. (упоряд.). (2003). *Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр.* Київ: НАН України, Інститут історії України.

Мороз, В. (2011). *Зиновій Тершаковець – «Федір»*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис.

Романюк, М. (2016). *Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953)*. Львів.

Сергійчук, В., Кокін С., Сердюк, Н., Сердюк, С. (упоряд.). (2007). *Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)*. Київ: ПП Сергійчук М. І., 1.

Смирнов, А. (2018). Архіпастирська діяльність єпископа Володимир-Волинського Мануїла Тарнавського в роки німецької окупації України. *Гілея*, 136, 65–68.

Смолій, В. А. (відп. ред.). (2002). *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси*. Київ: Наукова думка.

Спогади Миколи Самійленка (1917–2001) – члена ОУН «Лисого» та бійця УПА «Колеси». (2018, 12 листопада). *Націоналістичний портал*. <http://ukrnationalism.com/history/3480-spohady-mykoly-samiilenka-19172001-chlena-oun-lysoho-ta-biitsia-upa-kolesy.html>

Стецюк, Г. (1988). *Непоставлений пам'ятник (Спогади)*. Вінніпег: Інститут дослідів Волині.

Штендера, Є., Потічний, П. (упоряд.). (1982). *Літопис Української повстанської армії. Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 2: 1946–1948*. Торонто: Літопис УПА.

Щур, Ю. (2006). *Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області. Український визвольний рух*, 8, 153–163.

Щур, Ю. (2018). *ОУН на території Запорізької області. 1940–1945. Документи і матеріали*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

REFERENCES

Antoniuk, Ya. (2010). Ahentura SB OUN(b) v mistakh i mistechkakh Volyni ta Polissia (1946–1951 rr.). *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 1, 113–119 (in Ukrainian).

Antoniuk, Ya. (2012). Indyvidualnyi teroryzm Sluzhby bezpeky OUN(b) proty spivrobotnykiv radianskykh sylovykh orhaniv na terytorii Volyni ta Polissia (1945–1951). *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 10, 4–9 (in Ukrainian).

Antoniuk, Ya. (2015). Samopozhertva ta trahediia pidpilnyts OUN: Halyna Sichkaruk. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Misto Volodymyr-Volynskiy ta Pobuzhzhia u svitovii ta ukrainskii istorii*, 54, 257–261 (in Ukrainian).

Antoniuk, Ya. (2022). *Spetsialni sluzhby Ukrainy vid naidavnishykh chasiv i do sohodennia: y 5 t. (T. 4: Diialnist Sluzhby bezpeky OUN (b) ta spetsialnykh pidrozdiliv UPA (1940–1955))*. Kyiv: 7BTs (in Ukrainian).

Arkhiv Holovnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Avtonomnii Respublitsi Krym, f. 5, spr. 22581, t. 1 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Odeskii obl., f. 6, spr. 25307, t. 1 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Rivnenskii obl., f. 4, spr. 1716 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Sumskii obl., f. 5, spr. 8468 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Ternopilskii obl. (Arkhiv USBU TO), f. 6, spr. 6980 (in Ukrainian).

Arkhiv USBU TO, f. 6, spr. 19401 (in Ukrainian).

Arkhiv USBU TO, f. 7, spr. 15378 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Volynskii obl., f. 5, spr. 4287 (in Ukrainian).

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii obl. (Arkhiv USBU LO), spr. 39712 (in Ukrainian).

Arkhiv USBU LO, spr. P-20911 (in Ukrainian).

Viedienieiev, D., Bystrukhin, H. (2006a). «*Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...*». *Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnogo pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoï armii. 1940–1950-ti roky*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Viedienieiev, D., Bystrukhin, H. (2006b). *Viina u kamianyykh dzhunhliakh. Miska partyzanska viina yak fenomen zbroinoï borotby ta spetsialnoi diïalnosti (1945–2005)*. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).

Viedienieiev, D., Bystrukhin, H. (2006c). *Mech i Tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945*. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).

Viedienieiev, D., Bystrukhin, H. (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Vedeneev, D. (2008). *Ukrainskii front v voïnakh spetssluzhb: istoricheskie ocherki*. Kiev: K.I.S. (in Russian).

Viedienieiev, D., Lysenko, O. (2016). «*Samii obrazovaniï svyashchennik Zapadnoi Ukraini...*». *Radianski spetssluzhby y o. Havryil Kostelnyk u 1939–1948 rokakh. Storinky voïennoi istorii Ukrainy, 18*, 156–157 (in Ukrainian, in Russian).

Vovk, O., Halasa, V., Kuk, V., Cherchenko, Yu. (Comps.). (1995). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 1: Vydannia Holovnoho Komanduvannia UPA*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Vovk, O., Pavlenko, I. (Comps.). (1999). *Litopys UPA. Nova seriia. T. 2: Volyn i Polissia. UPA ta Zapillia. 1943–1944*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 1, op. 1, spr. 1215 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 216 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 850 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 2664 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 1, spr. 2889. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 62, spr. 2, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2, op. 92 (1951), spr. 10 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2-N, op. 55 (1953), spr. 6, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2-N, op. 58 (1953), spr. 12 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2-N, op. 93 (1953), spr. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2-N, op. 107 (1954), spr. 2 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 2-N, op. 110 (1954), spr. 2, t. 5 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 5, op. 1, spr. 50970, t. 1 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 5, op. 1, spr. 67417, t. 2 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 5, op. 1, spr. 67815 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 5, op. 1, spr. 67825, t. 2 (in Ukrainian).

- HDA SBU, f. 5, op. 1, spr. 75842, t. 2 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 33286 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67439, t. 1 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 75897 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 76057, t. 2 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 76057, t. 4 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 76081 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 7, op. 1, spr. 4, t. 2 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 3 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 23 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 25 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 56 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 372, t. 93 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 22 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 84 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 13, spr. 398, t. 8 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 65, op. 1, spr. S-7447, t. 2 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 65, op. 1, spr. S-7970 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 33 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 42 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 54 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 88 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 94 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 181 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 182 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 185 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 234 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 242 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 6, spr. 287 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 99 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 102 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 114 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 147 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 162 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 177 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 192 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 211 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 214 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 382 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 44 (in Ukrainian).
HDA SBU, f. 73, op. 1, spr. 99 (in Ukrainian).
Danylenko, S. (1972). *Dorohoju hanby i zrady*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Derzhavnyi arkhiv Volynskoi obl., f. 1, op. 2, spr. 28 (in Ukrainian).
Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi obl. (Derzharkhiv Lvivskoi obl.), f. 5001, op. 7, spr. 221, ark. 50 (in Ukrainian).
Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 5001, op. 8, spr. 262 (in Ukrainian).

- Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï obl. (Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), f. R-30, op. 2, spr. 16 (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. R-30, op. 2, spr. 22 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V., Haliv, M. (Comps.). (2009). *Diialnist Sluzhby bezpeky OUN na Drohobychchyni: dokumenty i materialy (1944–1951)*. Drohobych: PP «Shvydkodruk», 1 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.)*. Drohobych: Vymir (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).
- Kentii, A. (1998). *Narysy istorii Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (1920–1941 rr.)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kentii, A. (1999). *Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kentii, A. (1999). *Narysy istorii Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv v 1941–1942 rr.* Kyiv (in Ukrainian).
- Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka*. Lviv: Dobra sprava (in Ukrainian).
- Kovalchuk, V. (2006). *Diialnist OUN(b) i Zapillia UPA na Volyni y pivdennomu Polissi (1941–1944 rr.)*. Lviv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Lysenko, O., Patryliak, I. (Comps.). (2003). *Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN(B) u 1940-kh rr.* Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy (in Ukrainian).
- Moroz, V. (2011). *Zynovii Tereshakovets – «Fedir»*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Patryliak, I. (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.)*. Lviv: Chasopys (in Ukrainian).
- Romaniuk, M. (2016). *Zolochiv'ska okruha OUN u natsionalno-vyzvolnomu rusi (1937–1953)*. Lviv (in Ukrainian).
- Serhiichuk, V., Kokin S., Serdiuk, N., Serdiuk, S. (Comps.). (2007). *Roman Shukhevych u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940–1950)*. Kyiv: PP Serhiichuk M.I., 1 (in Ukrainian).
- Smyrnov, A. (2018). Arhipastyr'ska diialnist yepyskopa Volodymyr-Volynskoho Manuila Tarnavskoho v roky nimetskoï okupatsii Ukrainy. *Hileia*, 136, 65–68 (in Ukrainian).
- Smolii, V. A. (Ed.). (2002). *Politychnyi teror i teroryzm v Ukrainy. XIX–XX st. Istorychni narysy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Spohady Mykoly Samiilenka (1917–2001) – chlena OUN «Lysoho» ta biitsia UPA «Kolesy». (2018, Lystopad 12). *Natsionalistychnyi portal*. <http://ukrnationalism.com/history/3480-spohady-mykoly-samiilenka-19172001-chlena-oun-lysoho-ta-biitsia-upa-kolesy.html> (in Ukrainian).
- Stetsiuk, H. (1988). *Nepostavlenyi pamiatnyk (Spohady)*. Vinnipeh: Instytut doslidiv Volyni (in Ukrainian).
- Shtendera, Ye., Potichnyi, P. (Comps.). (1982). *Litopys Ukrainskoï povstanskoï armii. T. 9: Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada. Dokumenty, ofitsiini publikatsii, materialy. Kn. 2: 1946–1948*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Shchur, Yu. (2006). Diialnist pidpillia Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv na terytorii Melitopolskoho raionu Zaporizkoi oblasti. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 8, 153–163 (in Ukrainian).

Shchur, Yu. (2018). *OUN na terytorii Zaporizkoi oblasti. 1940–1945. Dokumenty i materialy*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Vasyl ILNYTSKYI

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Head of the Department of Ukraine's History and Law
I. Franko Drohobych State Pedagogical University
Associate Professor of the Department of Mobilization
Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning
National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>
ResearcherID: H-4431-2017 (<http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>)
Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>
e-mail: vilnickiy@gmail.com*

Yaroslav ANTONIUK

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History)
Research Fellow Sectoral State Archive of Security of Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9419-5990>
e-mail: historyvolyn@gmail.com*

**URBAN FIGHTERS OF THE OUN SECURITY SERVICE (1941–1951):
CREATION AND ACTIVITY**

On the basis of unknown and little-known materials, the peculiarities of the functioning of the urban armed forces of the SB have been revealed. It has been established that in many areas covered by the OUN network, the first began to be created in the fall of 1941 as a means of force against local wires against German and Soviet agents. The main tasks that were set before them in the first years of activity (reconnaissance, occasionally sabotage and terrorist operations) are highlighted. It was noted that with the approach of the front and in the conditions of the Soviet reality, the actions of the SB in the cities became more active, and the tasks expanded.

Separately, attention is focused on one of the most important directions of the combat work of the SB in cities - the liquidation of Soviet assets. Isolated attempts to carry out mass terrorist attacks against party officials and detonation of administrative facilities are presented. The peculiarities of the preparation and implementation of the main armed actions (selection of executors, stages of preparation, direct execution) are revealed. Concrete examples show the effectiveness of such armed forces. At the same time, the activities of each of them became a practical demonstration of the inability of the MGB–MIA to protect their supporters. Territorial features of the functioning of the SB urban militias are shown (the size of the settlement, the number of Ukrainians, their national consciousness, the development of the local OUN network, etc.).

It was found out that in 1946, the urban organizations of the OUN began to be liquidated, although the combat work of the SB itself intensified, and in important cities special combat units continued to exist for actions. Emphasis is placed on the practical importance of studying this issue in the context of the modern Russian-Ukrainian war and the enemy's occupation of a significant territory of Ukraine in order to find different forms of struggle against the occupiers and collaborators.

Keywords: OUN, SB, urban fighters, Western Ukraine.

Олексій МАЗУРІН

*ад'юнкт кафедри гуманітарних наук
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5817-7453>
e-mail: ctrslviv@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ США ДЛЯ СТРИМУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ІМІГРАЦІЇ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА (2017–2021)

Розкрито специфіку залучення підрозділів Національної гвардії та ЗС США до виконання завдань із посилення безпеки південного кордону США в часи президентства Дональда Трампа. Проаналізовано причини залучення військових підрозділів, обсяг покладених на них завдань, описано конкретні завдання, що їх виконували військовослужбовці у взаємодії зі співробітниками Митно-прикордонної служби США. Розкрито зміни способу застосування армійських підрозділів під час операцій «Гвардійська підтримка» («Guardian Support») та «Вірний патріот» («Faithfull Patriot») 2018 р. і після оголошення надзвичайного стану на кордоні з Мексикою 2019 р. Окремо розглянуто основні проблеми у сфері зв'язків із громадськістю, з якими зіткнулося Міністерство оборони США під час виконання операцій на кордоні, в умовах жорсткої внутрішньополітичної опозиції міграційній політиці Д. Трампа.

Доведено, що залучення ЗС США до вирішення міграційних проблем на південному кордоні країни мало як потенційні переваги, так і ризики. Зазначено, що підтримка у сфері розвідки, транспортування та логістики стала важливим елементом стримування нелегальної імміграції і наркоторгівлі. Зауважено, що розгортання військових підрозділів стало зовнішньополітичним сигналом про те, що США серйозно ставляться до безпеки кордонів. Висвітлено ризики ймовірності застосування збройних сил для виконання поліцейських функцій, що заборонено Законом про Posse Comitatus (The Posse Comitatus Act, з лат. «влада округу»). Поставлено питання щодо політизації ролі армії, неефективного використання військових ресурсів, відриву підрозділів від процесу бойової підготовки.

Ключові слова: Збройні сили США, внутрішня функція збройних сил, міграція, американо-мексиканський кордон, безпека кордону, операція «Гвардійська підтримка», операція «Вірний патріот».

Актуальність теми пов'язана з тим, що у XXI ст. керівництво провідних держав використовує збройні сили (ЗС) для стримування та контролю процесів незаконної міграції. Яскравими прикладами стали європейська міграційна криза 2015 р. і міграційна криза на кордоні між Білоруссю та Європейським Союзом (ЄС) 2021 р. Незаконна міграція становить і важливу загрозу національній безпеці України, особливо в контексті російсько-української війни та досвіду використання Російською Федерацією

(РФ) мігрантів як засобу політично-економічного тиску. Крім того, вивчення досвіду США допомагає краще зрозуміти правові й етичні питання, пов'язані з використанням військових для безпеки кордонів, визначити ризики та наслідки використання армії у вирішенні внутрішньодержавних проблем, оцінити ефективність цих заходів й окреслити напрями їхнього вдосконалення.

Мета статті – на основі повідомлень офіційних урядових джерел і матеріалів у суспільно вагомих медіа США проаналізувати історію використання військових підрозділів ЗС США в гарантуванні безпеки на американо-мексиканському кордоні у 2017–2021 рр. Визначити напрями й основні ризики застосування армії при виконанні цих завдань.

Після обрання 45-м президентом США Дональд Трамп (Donald Trump) розпочав активно реалізовувати нову імміграційну політику, яка була одним із наріжних каменів його передвиборчої кампанії. Він виходив із позицій, що іммігранти становлять критичну проблему для національної безпеки країни, пов'язану з тероризмом і кримінальною активністю. 27 січня 2017 р. на церемонії у Пентагоні Д. Трамп підписав указ, що призупиняв прийом іммігрантів, зокрема сирійських біженців, на 120 днів, зазначивши: «Ми хочемо переконатися, що ми не допускаємо в нашу країну ті самі загрози, з якими наші солдати борються за кордоном» (Shear, Cooper, 2017). Меморандумом від 4 квітня 2018 р. Д. Трамп доручив МО (Міністерству оборони) США, Генеральному прокуророві та ДНБ (Департаменту національної безпеки), якому підпорядкована МПС (Митно-прикордонна служба) США, розробити план заходів щодо посилення охорони південного кордону, а також давав розпорядження військовому відомству залучити НГ (Національну гвардію) США для виконання завдань. Основними загрозами були названі: зростання трафіку синтетичних та опіюїдних наркотичних речовин, активність транснаціональних бандугруповань, зростання масштабів нелегальної імміграції (Administration of Donald J. Trump, 2018).

На виконання розпоряджень президента у квітні розпочалася спільна операція МПС і НГ під назвою «Гвардійська підтримка». Застосування сил відбувалося відповідно до Розділу 32 Кодексу законів США, який дозволяє губернаторові штату, за погодженням із президентом, призвати військовослужбовців на службу для проведення заходів з оборони країни.

До виконання завдань із гарантування безпеки на кордоні були залучені 2 100 військовослужбовців НГ (Garamone, 2018b), з яких 500 – у терміновому порядку. Вони мали такі завдання: авіаційна, логістична й інженерна підтримки, спостереження, організація зв'язку, ремонт автомобілів. Використання озброєння обмежувалося випадками самозахисту. Особовому складу було заборонено виконувати правоохоронні завдання або взаємодіяти з мігрантами (Ferdinando, 2018).

Огляд пресрелізів МПС США дає можливість визначити спектр завдань, що виконували спільні патрулі прикордонників і військовослужбовців НГ США. Це були розвідувально-спостережні польоти на армійських вертольотах уздовж кордону; сприяння в обшуках автотранспорту з метою виявлення контрабанди наркотичних засобів; відстеження та переслідування порушників кордону, медична евакуація. Патрулям доводилося виконувати рятувальні операції. Наприклад, військовослужбовці рятували трирічну дівчинку, яка була відокремлена від матері та покинута на самоті в річці організаторами нелегального переходу (CBP Local Media Release, 2018a); рятували туристів і мігрантів, які заблукали в пустелі (CBP Local Media Release, 2018b).

Військовослужбовці НГ штату Арізона з 6 квітня по 27 червня 2018 р. сприяли проведенню 1 800 арештів, вилученню понад 1 400 кг наркотичних засобів, 12 транспортних засобів і провели 11 рятувально-пошукових операцій (CBP Local Media Release, 2018c). Військовослужбовці НГ штату Техас 6 вересня 2018 р. відвітували про сприяння проведенню 2 600 арештів та вилученню 3 000 кг марихуани (Perry, 2018).

МО США на запит ДНБ 26 жовтня 2018 р. розпочало додаткову операцію з підтримки прикордонної безпеки під назвою «Вірний патріот» із залученням військовослужбовців ЗС США. Керівництво операцією здійснювало Північне командування ЗС США. Завданням армійських підрозділів було: планування операцій, інженерна підтримка із встановлення бар'єрних споруд, авіаційні перевезення, медичне забезпечення, розгортання об'єктів управління, будівництво тимчасового житла для 2 500 прикордонників, забезпечення щитами, шоломами та гумовими кийками 500 осіб із персоналу прикордонної служби (DOD Statement, 2018).

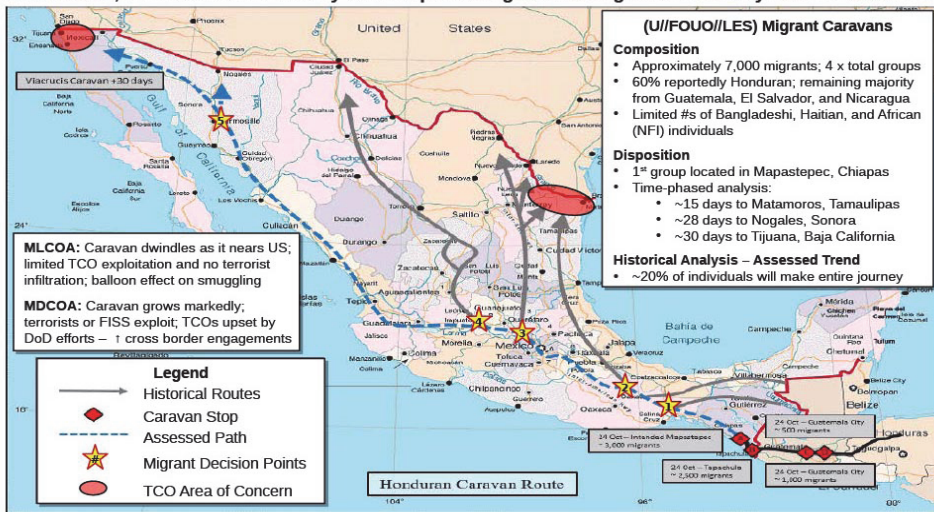
У перший тиждень проведення операції було заплановано відрядження 5 200 військовослужбовців. Із них 800 вибули у штат Техас у терміновому порядку. До складу відряджених військ входили три інженерні батальйони, які мали досвід будівництва загороджень, підрозділи військової поліції, три вертолітні роти. У готовності для перевезень перебували три літаки С-130 й один С-17 (Garamone, 2018a). Пізніше були відрядженні підрозділи зв'язків із громадськістю, польові шпитали, підрозділи зв'язку та контролю дорожнього руху, ремонтно-відновлювальні роти.

Крім того, перед офіційним початком операції 100 спеціалістів із планування відбули на 26 контрольних-перепускних пунктів для оцінки ситуації (Garamone, 2018a). За даними військової розвідки, актуальну загрозу на південному кордоні США являли «каравани» – великі групи нелегальних іммігрантів із країн Латинської Америки, що мали намір потрапити у США. Зокрема, одна – 3 500 осіб поблизу кордону Чьяпас–Оахака на півдні Мексики, друга – 3 000 сімей і дітей без супроводу дорослих, сформована контрабандистами на прикордонному переході Сьодад–Ідальго між Гватемалою і Мексикою (McAleenan, O'Shaughnessy, 2018) (рис. 1).

МО США наголошувало, що військові підрозділи за розпорядженням міністра оборони США Джеймса Меттіса (James Mattis) винятково виконують завдання із підтримки і не залучені до дій зі стримування мігрантів, враховуючи норми Закону США про Posse Comitatus, який суворо обмежує можливості уряду використовувати армію для здійснення правоохоронних функцій (McAleenan, O'Shaughnessy, 2018).

Проте на фоні заяв президента Д. Трампа про наміри відправити на кордон 15 тис. військовослужбовців для зупинки «вторгнення» (Sonne, Ryan, 2018) та з наближенням Проміжних виборів – у Конгрес, політична риторика навколо прикордонної кризи залишалася загостреною, а у пресі зростала кількість критичних оцінок. Операцію «Вірний патріот» змальовували як політично вмотивовану, як зловживання військовими ресурсами й відволіканням особового складу від бойової підготовки, як необґрунтовану витрату коштів платників податків (Setyon, 2018). Наприклад, 5 листопада 2018 р. видання «The Wall Street Journal» повідомило про план МО збільшити військовий контингент на кордоні до 8 000. Авторка статті припускала, що це рішення політичне, а не виходить із реальної необхідності. Оборонне відомство ж акцентувало увагу на несилловому вимірі операції, наголошуючи, що відхилило низку запитів про сприяння в боротьбі з натовпом і відмовилося будувати приміщення для затриманих мігрантів (Youssef, 2018a).

(U//FOUO//LES) G2 Assessment: Four large migrant caravans, originating from Honduras and consisting of approximately 7,000 people, are transiting through Mexico in an effort to enter the US. Based on historic trends, it is assessed that only a small percentage of the migrants will likely reach the border.

NORTHCOM's Theater Army

Рис. 1. Карта з оцінкою ситуації на кордоні розвідувальної секції Групи з оцінювання загроз командувача Сухопутних військ Об'єднаних сил США від 26 жовтня 2018 р. демонструє імовірні шляхи караванів із мігрантами

Наступного дня після проведення виборів, 6 листопада 2018 р., Пентагон без пояснень відмовився від назви операції «Вірний патріот», змінивши її на нейтральну характеристику «підтримка безпеки кордону». Журналісти припускали, що ця заміна пов'язана з бажанням уникнути політичних підтекстів (Youssef, 2018b). Хоча проведення «ребрендингу» привернуло зайву увагу. Це рішення Джон Кірбі (John Kirby) (на той час – військовий експерт) назвав хибним кроком із погляду зв'язків із громадськістю (Starr, Cohen, 2018).

Незважаючи на критичні оцінки в медіа, командування підрозділів, задіяних в операції на кордоні, вживали необхідних заходів, щоб детально інформувати суспільство про виконання завдань відповідно до принципів відкритості. Для цієї мети близько 30 співробітників зі зв'язків із громадськістю з п'яти військових частин були розгорнуті у трьох прикордонних штатах (Starr, Cohen, 2018). Пресслужби підрозділів ЗС і НГ публікували сотні фото- та відеоматеріалів, покликаних вичерпно проілюструвати роботу і специфіку завдань, які виконують підрозділи (див. фото 1).

Від початку операції існували побоювання громадськості щодо ймовірності застосування військовослужбовцями зброї у відповідь на агресивні акти зі сторони іммігрантів. Ці настрої пов'язували із закликком президента Д. Трампа розцінювати кидання мігрантами каменів у солдатів як привід для відкриття вогню. МО США можливість такого випадку заперечувало, наголошуючи, що війська безпосередньо не взаємодіють із мігрантами і суворо дотримуються норм застосування зброї (Dickstein, 2018). Однак 21 листопада 2018 р. керівник Апарату президента Джон Келлі (John Kelly) офіційно розширив правила застосування сили військами на кордоні, зокрема для захисту персоналу МПС. Урядовий документ хоча не був опублікований офіційно,

проте потрапив до журналістів газети «Newsweek». Відповідно до нього, нові правила дозволяли демонстрацію або застосування сили (зокрема летальної, за необхідності), контроль натовпу, тимчасове затримання і проведення поверхових обшуків. Це автоматично спричиняло юридичні дискусії щодо правомірності застосування ЗС і лімітів їхніх повноважень відповідно до Закону про Posse Comitatus (LaPorta, 2018). Міністр оборони США Дж. Меттіс, коментуючи документ, зазначив, що застосування ЗС не порушує дозволених законом межі, підрозділи не здійснюватимуть арешти і виконують інженерні роботи без штатної зброї. Він зазначав, що якщо війська використовуватимуть як додаткову захисну силу, то це будуть представники військової поліції, «озброєні щитами та кийками, без вогнепальної зброї», і вони зможуть тимчасово затримувати мігрантів для подальшої передачі правоохоронним органам лише за прямого нападу на прикордонників (Morgan, 2018).

Фото 1. Типові фотографії структур зі зв'язків із громадськістю МО США демонструють військовослужбовців у засобах індивідуального захисту, без зброї, які виконують завдання із фортифікації кордону в листопаді 2018 р.

Тим часом терміни проведення операції «Вірний патріот» зазнали змін. Відповідно до початкових планів, закінчення виконання завдань із підтримки МПС мало відбутися 15 грудня 2018 р. Однак, коли термін добігав кінця, у відповідь на новий запит ДНБ Дж. Меттіс погодився на продовження місії до 31 січня 2019 р. 14 січня новопризначений в. о. міністра оборони Патрік Шенаген (Patrick Shanahan) прийняв рішення продовжити підтримку до 30 вересня 2019 р. (Seck, 2018).

Розширення військової підтримки відбувалося на фоні серйозної політичної кризи. Вимогу Д. Трампа надати 5,7 млрд дол. на будівництво прикордонної стіни Конгрес не підтримав і пропонував лише близько 1,3 млрд на заходи з охорони кордону.

Конфлікт між сторонами призвів до безпрецедентної 35-денної зупинки роботи уряду США та припинення фінансування кількох урядових установ. Оскільки навіть після цього компромісу між виконавчою владою і законодавцями не було досягнуто, президент застосував свої повноваження відповідно до Закону про Надзвичайний стан (The National Emergencies Act), який дозволяв йому переорієнтувати фінансування інших державних програм на будівництво стіни.

Дональд Трамп 15 лютого 2019 р. оголосив надзвичайний стан на кордоні з Мексикою (Trump, 2021). Низка статей Розділу 10 Кодексу законів США, на які опирався президент під час оголошення надзвичайного стану, давали йому змогу використовувати наявні та мобілізувати резервні підрозділи ЗС США для гарантування безпеки кордону; уповноважували МО підтримувати інші федеральні відомства у сфері боротьби з наркотиками через будівництво доріг і бар'єрів для перекриття коридорів контрабанди. Також закон уповноважував міністра оборони скеровувати кошти з наявних програм військового будівництва на спорудження прикордонних бар'єрів (DOD Statement, 2019).

Так президент Д. Трамп знайшов легальну можливість отримати близько 8 млрд дол. на створення прикордонних загороджень та суміжні програми. Більшість коштів планували перерозподілити саме із програм МО: близько 2,5 млрд дол. із програм боротьби з наркотиками й інших проєктів Пентагону, близько 3,6 млрд із програм військового будівництва (Taylor, Naylor, 2019).

Виконавчий секретар ДНБ 25 лютого 2019 р. звернувся до МО США із проханням надати допомогу в заміні близько 218 миль пішохідних і транспортних загороджень на нові, у будівництві доріг та встановленні освітлення у прикордонних секторах Ель-Сентро, Юма, Тусон і Ель-Пасо. Після розгляду запиту 25 березня 2019 р. МО США затвердило виділення 1 млрд дол. на підтримку будівельних проєктів. Корпус інженерів армії США було визначено будівельним агентом, який визначатиме підрядників і здійснюватиме контроль будівельних робіт (Inspector General, 2021). 10 травня 2019 р. в. о. міністра оборони П. Шенаген оголосив про переспрямування ще 1,5 млрд дол. на будівництво понад 80 миль бар'єрів на кордоні з Мексикою. Зокрема, близько 604 млн дол. знімали з фінансування програм підготовки Афганських сил безпеки (Idrees, 2019). Фінанси також отримували за рахунок таких проєктів, як модернізація бази морської піхоти Кемп Пендлтон, обслуговування аеродрому «Мірамар», будівництво нового пірсу на військово-морській базі Сан-Дієго (Wire, O'Toole, 2019). (Рух цих коштів було заблоковано на три місяці через судовий процес, на якому вирішували законність такого фінансування без узгодження Конгресу. Суд прийняв рішення на користь адміністрації Д. Трампа). Після цього 3 вересня 2019 р. МО повідомило про виділення на будівництво 175 миль прикордонних загороджень ще 3,6 млрд дол., вивільнених із заморозки 127 військових будівельних проєктів у США і за кордоном (Lopez, 2019).

Відповідно до нових завдань, покладених на військове відомство, змінився й акцент у зв'язках із громадськістю. МО у своїх медіа продуктах демонструвало перебіг робіт зі спорудження загороджень, коли будівельні роботи виконували робітники-підрядники, а представники Корпусу інженерів армії США проводили контроль (див. фото 2).

Водночас військовослужбовці НГ і ЗС США продовжували місію з підсилення діяльності МПС. Згортання контингенту не відбувалося, незважаючи ані на критику на неефективності використання військових ресурсів у медіа, ані на початок пандемії

COVID-19 і масштабного залучення армії до протидії поширенню коронавірусу в 2020 р. (O'Toole, 2020).

З 2018 р. по 2020 р. Корпус інженерів армії США уклав контракти на суму понад 10 млрд дол. на будівництво південної прикордонної стіни. Більша частина цих грошей надійшла від МО. Відповідно до законів США, ці кошти повинні мали бути використані протягом фінансового року. Цей дедлайн змусив корпус швидко домовлятися з підрядниками, зокрема було укладено неконкурентних контрактів на суму 4,3 млрд дол. Окрім того, корпус дозволив кільком фірмам розпочати роботи зі зведення стіни, коли умови контракту ще обговорювали. Це не призводило до максимальної економії коштів, однак пришвидшувало терміни будівництва (Dickstein, 2018). На час закінчення терміну надзвичайного стану і зупинки робіт у січні 2021 р. корпус уклав контракти на будівництво понад 450 миль прикордонної стіни й інших бар'єрних загороджень. Рисунок 2 демонструє ділянки робіт, на зведення яких Корпус інженерів армії США уклав контракти протягом 2018–2020 ф. р. (DiNapoli, 2021).

Фото 2. Типові фотографії структур із зв'язків із громадськістю МО США, сфокусовані на опосередкованій участі військовослужбовців у здійсненні прикордонних будівельних проєктів

У перший день на посаді, 20 січня 2021 р., Президент Джозеф Байден (Joseph Biden) видав указ, яким припинив спрямування військових коштів на спорудження прикордонної стіни та призупинив будівельні роботи. Білий дім оприлюднив дані, що попередня адміністрація побудувала лише 52 милі бар'єрів у місцях, де їх не було. Наголошувалося, що деякі сегменти стіни коштували платникам податків до 46 млн дол. за милю. На переконання нової адміністрації, будівництво відірвало критичні

ресурси від військових тренувальних центрів, спричинило серйозні ризики для життя, безпеки і довкілля, відволікло увагу від справжніх викликів безпеці. МО США повернуло понад невикористаних 2 млрд дол. на продовження 66 «заморожених» проєктів в 11 штатах і 16 країнах, зокрема, 10 млн – на розширення ракетного поля у Форт-Грелі на Алясці, 79 млн – для школи для дітей американських військових у Німеччині, 25 млн – для розташування радіотехнічного батальйону в Північній Кароліні (White House, 2021). Втім аудит, проведений Генеральним інспектором МО США, не виявив фінансових зловживань або фактів політичного тиску під час укладання Корпусом інженерів армії США контрактів із підрядниками (Inspector General, 2021).

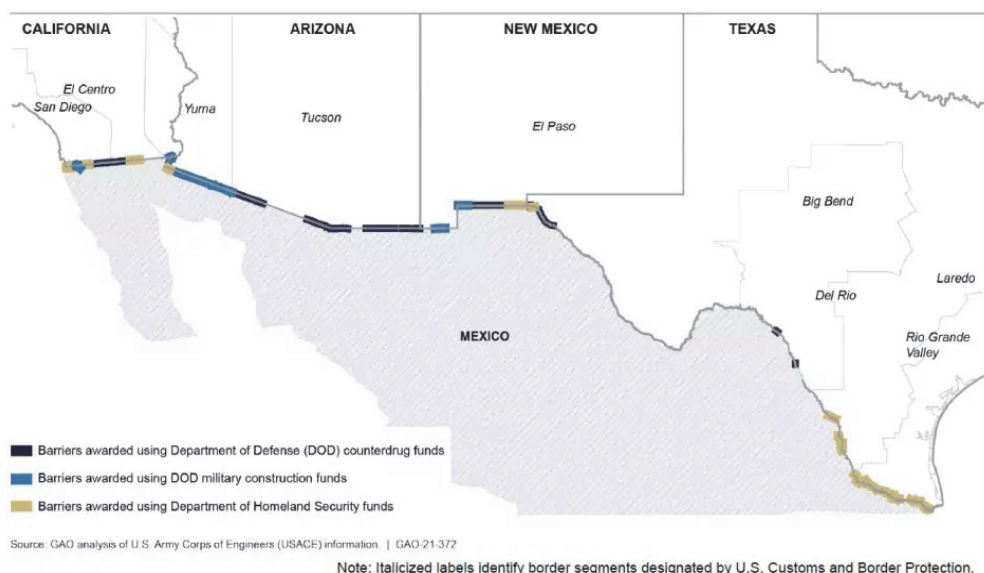

Рис. 2. Мапа ділянок будівництва загороджень на південному кордоні США із зазначенням джерел фінансування об'єктів

З квітня 2018 р. по лютий 2021 р. ДНБ подав 33 запити на допомогу до оборонного відомства щодо підтримки безпеки на південно-західному кордоні. МО США витратило на виконання цих запитів близько 1 млрд дол. За висновками ДНБ, потреба у сприянні з боку МО США в наявних обсягах вимагалася орієнтовно до 2026 р., поки МПС не зможе самостійно виконувати свою місію з охорони кордону (Field, 2021). Військова операція з підтримки прикордонної безпеки у сферах логістики, транспортування, аналізу інформації та спостереження продовжується і на момент написання статті. На 2023 р. кількість задіяного особового складу від МО США становить орієнтовно 2 500 військовослужбовців (DHS Report, 2023).

За свою історію ЗС США неодноразово залучалися до завдань, пов'язаних із протидією нелегальній імміграції та у сприянні іншим федеральним агенціям у протидії розповсюдженню наркотиків. Завдання з посилення безпеки кордону підрозділи НГ США виконували у 2006 р. і 2010 р.: відповідно під час адміністрації Джорджа Буша (George Bush) 6 000 осіб та Барака Обами (Barack Obama) 1 200 осіб. Однак за президентства Д. Трампа (з огляду на широко анонсовану кампанію із будівництва

стіни на кордоні з Мексикою) використання військовослужбовців у прикордонних операціях набуло політичного забарвлення та привернуло додаткову увагу преси. Останній чинник став серйозним викликом для діяльності служб зв'язків із громадськістю ЗС США, які працювали в умовах загостреного медіа інтересу. Масштаб залучення особового складу, рішення задіяти підрозділи ЗС, а також переспрямування коштів із військового бюджету на потреби будівництва прикордонної стіни 2019 р. стали вагомими причинами для критики щодо нецільового використання армії та шкоди бойовій готовності військ. Ще одним несприятливим чинником стали регулярні зміни в термінах відрядження військ, відсутність чіткої та зрозумілої для громадськості кінцевої мети військової операції, відсутність обґрунтувань необхідності збільшення кількості задіяного особового складу. Потенційним ризиком вважалася і можливість, що військові підрозділи використовуватимуть як правоохоронців усупереч законодавству США.

Оминаючи питання, що стосуються політичної й економічної складової цих операцій, і зважаючи не те, що операції з гарантування безпеки кордону не є завданням ЗС США, можна зауважити високу ефективність армії у виконанні поставленої місії. Підрозділи якісно виконували транспортну й логістичну підтримку особового складу прикордонних загонів, змогли надати підтримку високотехнологічними засобами, як-от: дрони, сенсори та камери, проводили аналітично-розвідувальні заходи. Хоча окремі підрозділи вживали заходів із підсилення охорони, застосування військовослужбовців для виконання поліцейських завдань не відбулося. Корпус інженерів армії США спромігся у стислі терміни укласти необхідні контракти з будівельними підприємцями й організувати якісне виконання робіт відповідно до встановлених вимог. Враховуючи той факт, що ДНБ вимагає подальшого залучення ресурсів військового відомства у здійсненні заходів із безпеки кордонів, можна вважати, що відбувається процес формування і закріплення окремого внутрішньодержавного завдання ЗС США.

Досвід застосування ЗС США у виконанні операцій із безпеки кордону важливий і для чіткого й обґрунтованого окреслення внутрішніх функцій ЗСУ (Збройних сил України), які виконують завдання в умовах високої ймовірності появи нових гібридних загроз. Ідеться, зокрема, про використання масової міграції як потужного інструмента воєнно-політичного протиборства. Цей досвід також важливий у контексті аналізу наявних і потенційних ризиків, із якими стикаються військові формування та військове керівництво країни в разі здійснення операцій зі стримування незаконної міграції або посилення безпеки кордонів.

REFERENCES

Administration of Donald J. Trump. (2018). Memorandum on Securing the Southern Border of the United States. *U.S. Government Publishing Office*. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-201800218/pdf/DCPD-201800218.pdf> (in English).

CBP Local Media Release. (2018a). Border Patrol Agents rescue a three-year-old abandoned in the Rio Grande. *U.S. Customs And Border Protection*. <https://www.cbp.gov/newsroom/local-media-release/border-patrol-agents-rescue-three-year-old-abandoned-rio-grande> (in English).

CBP Local Media Release. (2018b). Operation Guardian Support Aircrew Rescues Two Men From Harsh Arizona Desert. 2018 *U.S. Customs And Border Protection*. <https://>

www.cbp.gov/newsroom/local-media-release/operation-guardian-support-aircrew-rescues-two-men-harsh-arizona-desert (in English).

CBP Local Media Release. (2018c). Patrulla Fronteriza/Operation Guardian Support: éxito continuado de seguridad fronteriza. *U.S. Customs And Border Protection*. <https://www.cbp.gov/newsroom/local-media-release/patrulla-fronterizaoperation-guardian-support-xito-continuado-de> (in Spanish).

DHS Report. (2023). U.S. Customs and Border Protection Budget Overview. *Department of Homeland Security*. <https://www.dhs.gov/sites/default/files/2023-03/U.S.%20CUSTOMS%20AND%20BORDER%20PROTECTION.pdf> (in English).

Dickstein, C. (2018). Active-duty troops sent to US-Mexico border are training for a range of scenarios. *Stars and Stripes*. <https://www.stripes.com/active-duty-troops-sent-to-us-mexico-border-are-training-for-a-range-of-scenarios-1.555332> (in English).

DiNapoli, T. (2021). Report to Congressional Requesters. Southwest Border. *U.S. Government Accountability Office*. <https://www.gao.gov/assets/gao-21-372.pdf> (in English).

DOD Statement. (2018). DOD Statement on Support to DHS. *US Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/1674387/dod-statement-on-support-to-dhs/> (in English).

DOD Statement. (2019). DOD Statement on the President's Declaration of a National Emergency on the Southern Border. *U.S. Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/1759591/dod-statement-on-the-presidents-declaration-of-a-national-emergency-on-the-sout/> (in English).

Ferdinando, L. (2018). National Guard Troops Deploy to Southern U.S. Border. *US Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1487387/national-guard-troops-deploy-to-southern-us-border/> (in English).

Field, E. (2021). Report to Congressional Requesters. Southwest Border Security. *U.S. Government Accountability Office*. <https://www.gao.gov/assets/gao-21-356.pdf> (in English).

Garamone, J. (2018a). 5,200 Active-Duty Personnel Moving to Southwest Border, Northcom Chief Says. *US Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1675810/> (in English).

Garamone, J. (2018b). Additional Personnel to Deploy to Southwest Border. *US Department of Defence*. *U.S. Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1674318/additional-personnel-to-deploy-to-southwest-border/> (in English).

Idrees, A. (2019). Pentagon to transfer \$ 1.5 billion to border wall from Afghan forces, other areas. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-usa-border-pentagon-idUSKCN1SG1TM> (in English).

Inspector General. (2021). Audit of the U.S. Army Corps of Engineers Border Infrastructure Contract. Report No. DODIG-2022-034. *U.S. Department of Defence*. <https://media.defense.gov/2021/Nov/15/2002892845/-1/-1/1/DODIG-2022-034.PDF> (in English).

LaPorta, J. (2018). President Trump Approved Use of Force at Border. *Newsweek*. <https://www.newsweek.com/donald-trump-memo-migrant-caravan-border-troops-1226945> (in English).

Lopez, T. (2019). DOD to Divert \$ 3.6 Billion to Fund 11 Barrier Projects at Southern Border. *U.S. Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1952013/dod-to-divert-36-billion-to-fund-11-barrier-projects-at-southern-border/> (in English).

McAleenan, K. & O'Shaughnessy, T. (2018). Homeland Security and Defense Department Officials Joint Press Conference on the Defense Department Deployment to the Southwest Border. *US Department of Defence*. <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/1675870/homeland-security-and-defense-department-officials-joint-press-conference-on-th/> (in English).

Morgan, W. (2018). Mattis: New White House directive doesn't change border mission. *Politico*. <https://www.politico.com/story/2018/11/21/mattis-white-house-border-mission-987163> (in English).

O'Toole, M. (2020). U.S. troops remain at southern border despite waning migration, as coronavirus spreads elsewhere. *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/politics/story/2020-03-23/5-200-troops-remain-deployed-to-southern-border-as-migration-wanes-but-coronavirus-cases-spike> (in English).

Perry, M. (2018). Agents back to the border. *Texas National Guard*. <https://tmd.texas.gov/agents-back-to-the-border> (in English).

Seck, H. (2018). Military Border Deployment Extended Until September, Pentagon Announces. *Military.com*. <https://www.military.com/daily-news/2019/01/14/military-border-deployment-extended-until-september-pentagon-announces.html> (in English).

Setyon, J. (2018). Deploying Troops to the Border Is Expensive and Unnecessary, but at Least They're 'Getting Training Out of' It. *Reason*. <https://reason.com/2018/11/08/deploying-troops-to-the-border-is-expens/> (in English).

Shanahan, P. (2019). Off-Camera Press Briefing in the Pentagon Briefing Room. *U.S. Department of Defense*. <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/1743317/off-camera-press-briefing-in-the-pentagon-briefing-room/> (in English).

Shear, M. & Cooper, H. (2017). Trump Bars Refugees and Citizens of 7 Muslim Countries. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2017/01/27/us/politics/trump-syrian-refugees.html> (in English).

Sonne, P. & Ryan, M. (2018). Trump says he may send 15,000 troops to U.S.-Mexico border. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/ahead-of-midterm-elections-trump-says-he-may-send-15000-troops-to-us-mexico-border/2018/10/31/9e7740ec-dd4a-11e8-aa33-53bad9a881e8_story.html (in English).

Starr, B. & Cohen, Z. (2018). Pentagon no longer calling border mission 'Operation Faithful Patriot'. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2018/11/07/politics/pentagon-changes-name-of-mission-at-border/index.html> (in English).

Taylor, J. & Naylor, B. (2019). As Trump Declares National Emergency To Fund Border Wall, Democrats Promise A Fight. *National Public Radio*. <https://www.npr.org/2019/02/15/695012728/trump-expected-to-declare-national-emergency-to-help-fund-southern-border-wall> (in English).

Trump, D. (2021). Presidential Proclamation on Declaring a National Emergency Concerning the Southern Border of the United States. *The White House*. <https://trump-whitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-proclamation-declaring-national-emergency-concerning-southern-border-united-states/> (in English).

White House. (2021). Fact Sheet: Department of Defense and Department of Homeland Security Plans for Border Wall Funds. *The White House*. <https://www.whitehouse.gov/omb/briefing-room/2021/06/11/fact-sheet-department-of-defense-and-department-of-homeland-security-plans-for-border-wall-funds/> (in English).

Wire, S. & O'Toole, M. (2019). Pentagon discloses military projects in California that it could tap for Trump's wall. *Los Angeles Times*. <https://www.latimes.com/politics/la-na-pol-military-funding-wall-20190318-story.html> (in English).

Youssef, N. (2018a). Border Troop Deployment Rises Again, to Nearly 8,000. *WSJ*. <https://www.wsj.com/articles/more-than-4-800-troops-are-at-the-border-u-s-says-1541432248> (in English).

Youssef, N. (2018b). Pentagon Dropping Use of 'Faithful Patriot' as Name for Border Deployment. *WSJ*. <https://www.wsj.com/articles/pentagon-dropping-use-of-faithful-patriot-as-name-for-border-deployment-1541605581> (in English).

Oleksii MAZURIN

Adjunct of the Department of Humanities

National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5817-7453>

e-mail: ctrslviv@gmail.com

THE ROLE OF THE US ARMED FORCES IN DETERRING ILLEGAL IMMIGRATION DURING THE TRUMP PRESIDENCY (2017–2021)

The article reveals the specifics of the involvement of the US National Guard and the US AF performing the tasks of the US southern border security during the presidency of Donald Trump. The author analyzes the reasons for the involvement of military units, the scope of their tasks, and describes the specific tasks performed by military personnel in cooperation with the US Customs and Border Protection. Changes in the nature of the use of army units during the operations «Guardian Support» and «Faithfull Patriot» in 2018 and after the declaration of a state of emergency on the border with Mexico in 2019 are revealed. The main problems encountered by the U.S. Department of Defense in its operations at the border, in the context of fierce domestic political opposition to Donald Trump's immigration policy, were separately examined.

It is argued that the involvement of the US AF in solving migration problems on the U.S. southern border had both potential benefits and risks. On the one hand, support in the areas of intelligence, transportation, and logistics has become an important element in curbing illegal immigration and drug trafficking. The deployment of military units was a foreign policy signal that the USA was taking border security seriously. On the other hand, the risks concerned the possibility of using the armed forces to perform police functions, which is prohibited by the Posse Comitatus Act. In addition, there were questions about the politicization of the army's role, inefficient use of military resources, and the separation of units from the process of combat training.

Keywords: US AF, internal function of the AF, migration, US-Mexico border, border security, Operation «Guardian Support», Operation «Faithfull Patriot».

ПОСТАТІ

УДК 930-051М.ГАВРИЛКО(092)(477)"1882/1920"

DOI: 10.33402/nd.2023-11-207-226

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

МИХАЙЛО ГАВРИЛКО: МИСТЕЦЬ-РІЗЬБЯР, ПОЕТ, ПАТРІОТ

Досліджено становлення Михайла Гаврилка як національного мистця, свідомого громадянина-українця, початки його революційної діяльності, захоплення творчістю і визвольними ідеями Тараса Шевченка, його палке бажання втілити образ Кобзаря у скульптурі. Наголошено на «злобницькому горінні» молодого мистця до боротьби з не-нависним російським самодержавством, його участі в організації Легіону Українських січових стрільців на початку Першої світової війни. Відзначено культурно-просвітню працю скульптора серед полонених українців російської армії у таборі Фрайштадт, його безкомпромісність щодо національного питання, гостре протистояння москowitzам у їхніх діях і пропаганді поміж таборян.

Висвітлено участь патріота в бойових діях у лавах усусів, зокрема в битвах на різних відтинках фронту в Галичині, а також працю у Пресовій квартирі стрілецтва. Розкрито його національно-освідомлювальну роботу серед населення Волині під егідою Бюро культурної допомоги для населення окупованих областей, великий внесок у заснування українських шкіл у волинському краю і згодом знову працю серед стрільців.

Акцентовано на боротьбі різьбяр в лавах українських збройних формувань на захист української державності у Наддніпрянщині, створенні ним партизанського загону та його трагічній смерті в боротьбі з більшовиками.

Ключові слова: Михайло Гаврилко, різьбярство, Шевченкіана, СБУ, національно-освідомлювальна праця.

Михайло Омелянович Гаврилко (5.09.1882 – осінь 1920) – громадський і військовий діяч, скульптор, художник, поет.

В останні десятиліття з'явилося чимало наукових і популярних публікацій українських та закордонних дослідників у галузі біографістики, зокрема щодо виведення із забуття заборонених комуністичним режимом імен українських патріотів, з-поміж них і М. Гаврилка. Одним із перших біографічний нарис про нього написав Осип Назарук (Назарук, 1916), у якому представив його родинне походження, початки революційної діяльності, перебування в Галичині, навчання у Кракові. Захоплення постаттю Кобзаря, виготовлення перших його скульптур, участь у різних шевченківських конкурсах наявні в публікації Віктора Ревеґука (Ревеґук, 2013). Активну діяльність молодого скульптора в галицько-буковинському суспільно-політичному

житті напередодні Першої світової війни відображено в роботах Осипа Навроцького (Навроцький, 1963), Миколи Голубця (Голубець, 1934) й Омеляна Цісака (Цісак, 1970).

Діяльність М. Гаврилка як одного з організаторів усусів, його участь у вишколі на Закарпатті, отримання старшинського звання висвітлено в роботах Степана Ріпецького (Ріпецький, 1956; Ріпецький, 1969).

Національно-освідомлювальну та культурно-просвітню працю різьбля як представника Союзу визволення України (СВУ) серед полонених українців у таборі Фрайштадт розкрито в нарисах: Михайла Гаврилка (Гаврилко, 1979), Костянтина Даниленка (Даниленко, 1979), Павла Дубрівного (Дубрівний, 1979) і Василя Сімовича (Сімович, 1979).

Участь Михайла Гаврилка у складі Легіону Українських січових стрільців (УСС) у боях на фронтах Галичини показали Осип Назарук (Назарук, 1915; Назарук, 1916) і Оксана Півень (Півень, 2018).

Значний внесок Михайла Гаврилка як очільника Луцького комісаріату УСС у відновлення національно-культурного життя та організацію українського шкільництва

розкрито у працях Миколи Степовенка (Угрин-Безгрішний) (Степовенко, 1918), Івана Крип'якевича (Крип'якевич, 1915; Крип'якевич, 1932), Никифора Гірняка (Гірняк, 1991), Івана Патера (Патер, 2000), а також використано матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛУ-1, ЦДІАЛУ-2, ЦДІАЛУ-3, ЦДІАЛУ-4).

Прагнення Михайла Гаврилка як справжнього патріота Батьківщини, захищати її незалежність від московського більшовизму показано в публікації Інни Тарасенко (Тарасенко, 2018), його участь у формуванні та боях Сірої дивізії розкрито у спогаді Миколи Бутовича (Бутович, 1966).

Найгрунтовнішим і найсоліднішим дослідженням життєвого та творчого шляху мистця від народження аж до трагічної загибелі 1920 р. є монографія Романа Ковалю (Коваль, 2011) із численними додатками архівних документів, епістолярної спадщини й багатим фотоілюстративним матеріалом.

Мета статті – висвітлити національно-освідомлювальну працю та державницькі погляди М. Гаврилка.

Народився на козацькому хуторі Свинківка Рунівщинської волості Полтавського повіту (тепер – Рунівщинська сільська рада Полтавського р-ну Полтавської обл.). Батько – Омелян Свиридович Гаврилко – походив зі старого козацького роду, а Михайло «ще й додавав з кармазинного (шляхетного) та колись багатого, мав усього один морг землі з хатою та садком і був хліборобським робітником» (Назарук, 1916, с. 591). Проте з нашествям московитів на українські землі вони забрали спадки українців. Мати – Марія Павлівна з дому Домненко – також була козачкою.

Михайло Гаврилко на фронті. Літо 1915 р.

Мав Михайло трьох братів – Івана, Ничипора та Степана. Визначальний вплив на виховання дітей мав батько, який був трохи грамотним й особливо нарікав на царицю Катерину за те, що «скасувала гетьманських козаків», що дуже добре закарбувалося в пам'яті хлопців.

Згодом відомий громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист О. Назарук, очевидно, у першому біографічному нарисі про М. Гаврилка, зацентрував: «Яке зло заподіяла цим цариця українському народові, не вмів батько пояснити синові, але незважаючи на це, а може саме для того тим сильніше вбилася в пам'ять молодому хлопцеві та своєрідна одідичена нехить до російських царів» (Назарук, 1916, с. 591).

Навчаючись у 3-му класі народної школи в Рунівщині, Михайло став свідомим українцем, прочитавши просякнуту імперським духом поему Олександра Пушкіна (Алекса́ндр Пу́шкин) «Полтава», з якої найглибше вразили його слова:

«Україна глухо волновалась...

Роптала юність удаля...

Давно бы грянуть нам войною

На ненавистную Москву!».

У 1899 р. М. Гаврилко став учнем Миргородської художньо-промислової школи ім. М. Гоголя. Навчання тут було безкоштовним, що забезпечувало Полтавське губернське земство. До школи приймали незалежно від стану, віросповідання і статі. Вона забезпечувалася всіма необхідними для навчання матеріалами та приладами, мала прекрасні майстерні. У них навчали гончарства, декоративного малярства, бронзування, лакування, різьблення, золочення, токарної, слюсарної та ливарної справ, гальванопластики тощо. Повний курс охоплював 5 років (Коваль, 2011, с. 16).

Крім загальних дисциплін (російської мови, історії та догматів Православної Церкви), М. Гаврилко вчився ліпити з гіпсових, потім із майолікових моделей, робив вази, тарілки, різні фігури, виготовляв усілякі моделі й форми печей, кіотів, теракотове оздоблення будинків та іконостасів. У майстернях оволодівав інструментами та технікою виготовлення гончарних, теракотових, майолікових, порцелянових, фаянсових виробів, учився малювати на визначені теми або на власні, набував навичок для точного виконання всіх робіт із найменшою затратою часу (Коваль, 2011, с. 17–18).

Значну роль у становленні Михайла Гаврилка як національного мистця і громадянина відіграв відомий український маляр та графік романтично-народницького напрямку, етнограф і педагог Опанас Сластьон. Він чудово грав на бандурі й виконував народні думи. Михайло Гаврилко був зачарований своїм учителем, який ввів його у кобзарське мистецтво, прив'язав до творчості Тараса Шевченка. І Шевченкіана стала провідною темою життя та творчості мистця.

У період навчання в Миргороді він ознайомився з революційним рухом. У 1901 р. прочитав відому брошуру Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Невдовзі завдяки Павлові Крагові, який 1901–1904 рр. був активним діячем Лубенської організації Революційної української партії (РУП), опинився у середовищі цієї партії. Як її агітатор, Михайло поширював між народом рупівські видання: «Дядько Дмитро», «Самостійна Україна», «Чи є тепер панщина?», прокламації, зокрема відкритий лист РУП міністру внутрішніх справ Росії Дмитрові Сіпягіну (Дмитрий Сипягин) щодо заборони зробити напис українською мовою на пам'ятнику Іванові Котляревському в Полтаві.

У 1904 р., після закінчення школи в Миргороді, М. Гаврилко як перший учень із малювання і скульптури отримав скерування на навчання за державний кошт до Вищої

школи прикладного мистецтва ім. барона О. Штігліца в Петербурзі. Провчившись лише пів року, потрапив до в'язниці як один з організаторів студентського страйку. Звільнений зі школи як неблагонадійний, провівши пів року у в'язниці, повернувся до Києва. На Батьківщині він знову став до послуг РУП – поширював її літературу, агітував селян, підбурюючи їх до виступів проти царя (Коваль, 2011, с. 29).

Усі свої видання РУП друкувала в Галичині та Буковині, а потім кур'єрами переправляла в Наддніпрянщину. У 1905 р. за дорученням РУП М. Гаврилко їде до Галичини, щоби привезти українських книжок. Так полтавський козак уперше потрапив на вимріяну галицьку землю, яка, однак, його розчарувала. Не знаючи обставин, приїхав він до Львова як до українського міста, а «знайшов у ньому сильно переважаючу польщину». Зрозуміло, така атмосфера в місті дещо його здивувала, адже він знав, що Австро-Угорщина – країна демократичних свобод і сподівався знайти тут українців, «відважних у публічному житті і висловлюванні своїх поглядів», а вражала його «боязкість загалу галицької інтелігенції» (Назарук, 1916, с. 591). Не знати чому українські студенти видалися йому «без ширшої освіти». Адже викладання українознавчих дисциплін у Львівському університеті стояло набагато вище, ніж у вишах Наддніпрянщини, не кажучи вже про зв'язки галицько-буковинського студентства зі західноєвропейським світом. Львівське жіноцтво – польське – вразило М. Гаврилка «кокетерією та бездушним виглядом», оскільки з українським у нього не було «нагоди заізнатися, хоч хотів» (Назарук, 1916, с. 591).

Не пощастило наддніпрянцю познайомитися з визначними галичанами, бо не був у жодній із редакцій українських часописів. Очевидно, що М. Гаврилко розгубився і загубився, перебуваючи вперше в цілком європейському місті, хоч був у Львові тиждень.

Однак за весь час побуту у Львові йому сподобалася свобода руху: «На вулицях діти біжать і кричать, і ніхто їх не здержує і не гулює на них. Се просто розривало йому груди» (Назарук, 1916, с. 592).

Приїхавши зі Львова до Чернівців й отримавши відповідний багаж, після переходу кордону в Хотині М. Гаврилко був заарештований із паспортом галицького студента правничого факультету. У тюрмі він просидів шість місяців і шість днів. Увесь цей час його підтримували місцеві поляки та волохи. З-під варті наддніпрянець вийшов «головно заходами місцевого дворянства, жидів і інших зорганізованих елементів» (Назарук, 1916, с. 592).

Приїхавши на Полтавщину, Михайло потрапив під негласний нагляд поліції. Тут, у Наддніпрянщині, у нього була справжня одісея, пов'язана з переїздами в різні міста, ховаючись від переслідування поліцією за свою революційну діяльність. Однак всі оці його перипетії, сповнені пригод, обшуків, арештів, із яких він різними способами викручувався, закінчилися арештом у Миргороді, де його місяць тримали в тюрмі. Чекати суду, щоб «загриміти» на Сибір, він не збирався (Коваль, 2011, с. 30–33).

Із паспортом на інше ім'я, який йому забезпечила УСДРП (Українська соціал-демократична робітничка партія), членом якої він став після розколу РУП, Михайло Гаврилко разом з однопартійцями – студентами Київського університету Миколою Троцьким і Миколою Чудіновим – нелегально виїхав до Галицької України (Ревеук, 2013, с. 162). У Львові проживав в Академічному домі. Його долею заопікувалася родина Лучаківських, яку він згадував «з великою пошаною і сердечністю» (Назарук, 1916, с. 592).

Отримавши фінансову підтримку від Наукового товариства ім. Шевченка, родини доктора Лучаківського (ім'я не встановлено) з Болехова, стипендію від письменниці Наталії Кобринської та селян із Полтавщини Михайло Гаврилко в 1907–1912 рр. учився у Краківській академії мистецтв (Назарук, 1916, с. 592).

Уже на 1-му курсі, навчаючись у проф. Костянтина Лацки, Михайло Гаврилко створив образ Кобзаря і через друзів передав його й те Шевченкове погруддя, з яким прийшов до приймальної комісії, на Батьківщину. Львівський часопис «Діло» повідомляв, що відзначаючи Шевченківське свято 1908 р., «колосальний бюст» Кобзаря поставили «в театральнім будинку в Полтаві», а меншого розміру – у Музеї української старовини Василя Гарнавського в Чернігові (Діло, 1908).

У Кракові, де була досить велика українська колонія, Михайло Гаврилко близько зійшовся, за словами Андрія Жука, з «безкомпромісним самостійником і соборником» В'ячеславом Липинським та відомим письменником і поетом, професором Ягеллонського університету Богданом Лепким.

Ще навчаючись в академії, 1910 р. за сприяння галицького громадського діяча Костя Паньківського видав збірку поезій «На румовищах», до якої увійшли вірші, написані у Кракові, Львові та Миргороді (Гаврилко, 1910).

Ще студентом М. Гаврилко довідався про збір українською громадськістю коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві. Його захопило бажання виготовити проєкт пам'ятника Кобзареві та взяти участь в оголошеному 1909 р. конкурсі. Однак матеріальна скрута й напівголодне існування не дали змоги М. Гаврилкові розпочати роботу над мрією всього життя – саме його пам'ятник Кобзареві мав стояти в Києві. Лише фінансова допомога митрополита Андрея Шептицького та львівської «Просвіти» дали йому можливість на початку 1910 р. відлити макет пам'ятника, який разом із 64-ма іншими 16 травня 1910 р. був винесений на розсуд журі під головуванням дійсного члена Російської імператорської академії мистецтв Леоніда Позена. Скульптор дав девіз своєму макету «Або здобути, або живому не бути». У постаті Т. Шевченка автор втілив образ «пробудженої України». На думку фахівців, його проєкт був найкращим, але ставити пам'ятник велету України царська влада не збиралася, тому члени журі, більшість з яких була шовіністично налаштована, оголосили конкурс таким, що не відбувся (Ревегук, 2013, с. 163).

Незважаючи на несправедливе рішення журі, М. Гаврилко виготовив новий макет пам'ятника Т. Шевченкові на конкурс 1911 р., у якому взяли участь 45 претендентів. Він отримав третю премію, хоч сам був невдоволений власним проєктом, продовжуючи й далі обмірковувати образ поета-бунтаря (Ревегук, 2013, с. 163).

Михайло Гаврилко, прагнучи самовдосконалення, 1911 р. поїхав на стажування до Вільної художньої академії «Гранд Шом'єр» у Парижі, де працював знаменитий французький скульптор Еміль Бурдель (Emile Bourdelle). Він, розглядаючи роботи своїх учнів, не оминув і М. Гаврилка: хвалив, звертав увагу на них інших, але не забував і покритикувати. Проте М. Гаврилко в Парижі почувався незатишно. Це було не його місто – манила Україна (Коваль, 2011, с. 49–54).

У 1912 р. М. Гаврилко вирішив знову взяти участь у конкурсі, однак не мав ні коштів, ні місця для виготовлення макета пам'ятника. Допоміг його давній друг, відомий галицький журналіст і громадський діяч Михайло Струтинський. Попри всі старання мистця, Шевченківський комітет і на цей раз не визначився з переможцем.

Однак, зважаючи на вимоги української громадськості у зв'язку з наближенням столітнього ювілею від дня народження Кобзаря, 1913 р. Шевченківський комітет оголосив ще один конкурс, на цей раз міжнародний, і закликав до участі в ньому росіян та іноземних скульпторів, які навіть імені Т. Шевченка не чули. Михайло Гаврилко, за наполяганням Опанаса Сластьона і Євгена Чикаленка, був єдиним українцем серед учасників. Переможцем визнано маловідомого італійського скульптора Антоніо Шіфтіню (Antonio Shiftino). Таке рішення журі було глухом над пам'яттю поета, наругою над усім українством (Ревегук, 2013, с. 164).

Ба більше, царський уряд заборонив влаштовувати публічне святкування ювілею Т. Шевченка, охопно з відслуженням панахид у храмах. Відомий діяч українського національного руху А. Жук із цього приводу писав: «... коли на вулицях Києва лунав під свист нагайок тужний спів вічної пам'яті, під могилою Шевченка, думами про яку жила в той день ціла соборна Україна, стояла невелика компанія кінної й пішої поліції, а на самій могилі лежало трьох годованих поліцаїв з рушницями. Навкруги було пусто й сумно» (Жук, 1917, с. 169).

Закінчивши академію, М. Гаврилко в 1912 р. повернувся до Львова. Це був час, коли загострилися стосунки між двома імперіями – Російською й Австро-Угорською – через балканський конфлікт. Таку загрозливу ситуацію обговорювали й у Галичині. Молодь, що гуртувалася навколо «Пласту» та сокільсько-січових організацій, виступила за створення своєї мілітарної сили. Старше покоління, головно провідні українські журналісти й політичні діячі, повчали молодь, що вона мусить набиратися знань і творити передусім культурні цінності, щоби зрівнятися з іншими європейськими народами.

Серед молоді точилися дискусії щодо орієнтацій – мілітаристичної та культурницької. Михайло Гаврилко теж не стояв осторонь цього. Адже питання війни з Росією надзвичайно непокоїло його. Ще в російських в'язницях, коли він «в злобі невольницькій горів», накликав війну з ненависним йому російським самодержавством:

Греміть громи! Палить огнями!
Літайте, тучі, над землею!
Нехай зливаюся я з Вами
Душею скорбною моєю!..

Греміть, громи! Палить огнями!
Тюремні мури хай трясуться,
Залізні двері розпадуться,
Нехай потішуся я з Вами! (Гаврилко, 1910, с. 30–31).

Відновлення Болгарією 1913 р. протитурецької кампанії та звернення Сербії до «матушки Росії» по допомогу, на що російський військовий міністр проголосив повну воєнну готовність, із підсиленою чіткістю вимальовувало на політичному обрії марево російсько-австрійської війни, у такий спосіб піднявши знову барометр воєнних настроїв української молоді.

У лютому 1913 р. на загальному студентському вічі знову відбулася дискусія між «мілітаристами» і «культурниками». Іван Чмола, представник мілітарної орієнтації, закликав галичан творити військову силу, «вести високо й витривало самостійницький

прапор і під гаслом здобуття духовної і фізичної сили зібрати під ним наймолодших синів України» (Голубець, 1934, с. 26).

Від «культурників» виступив журналіст Федір Федорців. Мистецтвознавець і письменник Микола Голубець зазначав, що це була «людина з уродження хоровита (скрофулічна¹) й до того ж каліка (в нього була права рука коротша від лівої), просто ненавидів людей, що з них трискала життєва сила й фізичне здоров'я. З програмовою ненавистю відносився Федорців до гасел фізичного перевиховання й військової підготовки нації і робив усе можливе, щоб тим гаслом на кожному кроці протиставитися» (Голубець, 1934, с. 26).

На цьому вічі був і Михайло Гаврилко, «запальний емігрант – наддніпрянець», який «в однім моменті промови Федя Федорцева замахнувся кріслом на цього чільного представника “культурників”» (Навроцький, 1963). Незважаючи на те, що віче не дало позитивного результату, громадське життя в Галичині мілітаризувалося, українська молодь готувалася до війни, повсюдно утворюючи сокільсько-січові організації та пластунські осередки.

Напрями діяльності тогочасної української молоді та її настрої дуже чітко проілюстрував з'їзд Українського студентського союзу, що відбувся 2–4 липня 1913 р. у Львові. Його учасником був і випускник Краківської академії мистецтв М. Гаврилко, чия промова, як і Д. Донцова, викликали значний резонанс серед студентства.

Дмитро Донцов виголосив реферат на тему «Суспільно-політичне положення нації і наше завдання», де поставив для українців кінцевою метою боротися за програму політичного сепаратизму від Росії, а також мілітарне виховання молоді, що стало важливим поштовхом для розгортання воєнізованого січового руху в Галичині напередодні Першої світової війни.

Часопис «Діло», що недоброзичливо поставився до з'їзду, а також львівська, за висловом М. Голубця, «пантофлева пошта» розпустили плітки ніби М. Гаврилко проповідував на з'їзді повернення до поганства й ідолопоклонства з Перуном, як «українським національним богом» на чолі (Голубець, 1934, с. 37).

У виступі М. Гаврилко справді вказував на «невиробленість й нескриталізованість» української національної культури. Він, власне, наголошував, що різні впливи (греко-візантійські, римські, польські, московські, німецькі та багато інших по сторонніх) «викривили й покалічили українську душу, роздвоїли її, а то й розтроїли, а з обличчя української землі стерли все, що свідчило про її українськість» (Голубець, 1934, с. 37–38). Звідси й виходило, що українці, не маючи національної культури, позбавлені власної душі й характеру, змушені були коритися чужинцям, а притаманна їм культура мала покривати українську культурну безхарактерність. Тому М. Гаврилко закликав покінчити «зі сміттям чужинецьких впливів», повернутися до своїх коренів, тобто культури наших предків, що «мали своїх богів, свій погляд на світ і своє відношення до природи, свою етику й свою мораль» (Голубець, 1934, с. 37–38).

Михайло Голубець згадував, що Михайло Гаврилко справді висловився про повернення до поганства, але на студентському з'їзді говорив він не тільки про Перуна

¹ Скрофульоз – туберкульозне ураження шийних лімфатичних вузлів. Інша назва – золотуха.

й здоровий символізм старої української міфології. Він як мистець і поет щиро й відкрито захоплювався залишками цієї міфології в духовності українського простолюддя.

Михайло Голубець, відзначаючи мрійливу й фантастичну натуру Михайла Гаврилка, зазначав, що він цілком серйозно шукав староукраїнську кільчатку, тобто панцир із залізних ланцюжків, щоб носити її замість сорочки на голому тілі. Зі всіх українських князів визнавав тільки Святослава Завойовника. «В тому дусі, – твердив М. Голубець, – промовляв Гаврилко на з'їзді, а що не був майстром езуїтської діалектики, тому наразився на насмішки ігнорантів, що ще й тепер творять “компактну більшість” громадянства» (Голубець, 1934, с. 37–38).

З початком роботи студентського з'їзду 2 липня 1913 р. його учасники вітали з 40-річним творчим ювілеєм Івана Франка. На згадку про цю урочистість члени комітету з'їзду, серед них Дмитро Донцов, Михайло Гаврилко і Михайло Микиша, сфотографувалися з Каменярем (Коваль, 2011, с. 68).

Крім того, варто наголосити, що незважаючи на всі невдалі конкурси з проєктами пам'ятника Кобзареві в Києві, М. Гаврилкові все-таки вдалося реалізувати свою Шевченкіану ще перед Першою світовою війною. Так, учительський колектив і директор Кіцманської цісарсько-королівської українсько-німецької державної гімназії Агенор Артимович звернулися з проханням до різьбяр, який тоді жив у Чернівцях, виготовити для гімназії пам'ятник Т. Шевченкові з нагоди 100-річчя. По прибутті до буковинського Кіцманя він сказав: «Нагадує мені мій Миргород» (Цісак, 1970).

Учитель української мови в гімназії Омелян Цісак згадував: «Ми з ним умовилися, улаштували йому мешкання і харч; він взявся до праці, – і помалу таки з кіцманської глини виростало з півтора природної величини, погруддя Шевченка». Пам'ятник поставили у вестибюлі гімназії – відбулося величаве свято (Цісак, 1970, 23 січня).

Пам'ятник Т. Шевченкові в Кіцмані знайшов схвальні відгуки в мистецьких колах, і скульптор М. Гаврилко одержав замовлення «на повторення цієї праці і тому одлив її із штучного каменя в числі кількох примірників» (Сяйво, 1914, с. 184). Замовили пам'ятник Т. Шевченкові роботи М. Гаврилка мешканці Коломиї й Косова. У Коломиї погруддя було відкрито 28 травня 1914 р., у події взяв участь й автор (З історії пам'ятників; Коваль, 2011, с. 83). У час патріотичного піднесення Гуцульщини, Коломиїщини, Снятинщини 19 липня 1914 р. у Косові урочисто відкрили пам'ятник Т. Шевченкові роботи М. Гаврилка. Це був триумф національного духу українців Гуцульщини та Покуття (Коваль, 2011, с. 12–13; З історії пам'ятників).

Апогеєм відзначення ювілею Кобзаря у Галичині став Шевченківський здвиг 28 червня 1914 р. у Львові. Саме тоді в Сараєві пролунали постріли, що розпалили світову бійню. З вибухом війни провід УСС уже мав чітку мету та план праці до збройного виступу. Стрілецький провід видав перший бойовий мобілізаційний наказ, до виконання якого зорганізовані Січові стрільці були вже достатньо підготовлені.

У Львові 30 липня 1914 р. Михайло Гаврилко разом з Іваном Чмолюю, Оленою Степанів і Володимиром Старосольським увійшов до складу мобілізаційного комітету, що очолив об'єднані в березні того ж року січові товариства. Це були передові старшини львівських стрілецьких організацій, які зуміли за кілька днів зорганізувати першу бойову сотню УСС, котра під командою І. Чмоли на початку серпня відійшла на вишкіл до підльвівського села Гаї (Ріпецький, 1956, с. 36). Згодом її назвали «залізною» (Назарук, 1916, с. 592).

Ще у Львові в сотні Дідушка Михайло Гаврилко зустрівся з композитором-піснярем Михайлом Гавронським, який уважно прислухався до його пісень і чимало перейняв у нього. Він навчив стрільців-галичан багато наддніпрянських пісень, що стали популярними серед стрільцтва, а М. Гавронський обробляв їх і впроваджував у життя. Але найбільше стрільці співали маршових пісень, особливо «Ой з-за гори чорна хмара встала», яку приніс зі своїх країв М. Гаврилко. «Вона широким гомоном розлягалася в серпні 1914 р. по вулицях Львова, – згадував пізніше колишній січовий стрілець Степан Ріпецький, – а з її мелодією ще сьогодні асоціюється у всіх тих, що залишилися при житті, “дідушківців”, пам’ятне воєнне літо 1914 року у Львові» (Ріпецький, 1969).

У вересні 1914 р. М. Гаврилко поїхав на вишкіл на Закарпаття. Тут, у с. Горонда (біля Мукачєвого), 18 вересня 1914 р. його іменували старшим десятником УСС. Із Закарпаття повернувся до окупованого росіянами Львова, де, напевно, налагодив зв’язки з Миколою Залізняком, який після звільнення з посади голови СВУ міг також нелегально тимчасово перебувати в місті. Однак реалізувати якісь плани щодо певних диверсійних акцій у Львові М. Гаврилкові не вдалося і він, уникнувши перепон із боку австро-угорських військових контрольно-пропускних пунктів, добрався до Відня (Коваль, 2011, с. 86). Від Президії СВУ він отримав призначення до Фрайштадтського табору для ведення культурно-освітньої праці серед полонених українців російської армії. До Фрайштадта М. Гаврилко прибув 15 листопада 1914 р.

Зрозуміло, що в таборі він застав загальна національно несвідомих полонених українців, яких проти нього як репрезентанта СВУ підбурювали москалі, поляки й земляки-«малороси», які ще не позбулися національної меншовартості перед великоросами. «За своїм світоглядом, – зазначав М. Гаврилко, – вони були “чорносотенці” і великі патріоти московії». Він так само відзначав найбільш запеклих й антиукраїнськи налаштованих москалів, що проживали в Україні, а також зрусифіковане українське робітництво, т. зв. люмпенпролетаріат із великих міст, особливо з Одеси та Катеринослава. Щодо селян, то М. Гаврилко акцентував на прихильності до нього – очевидно, вони відчували «споріднену душу» – вихідців із Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини, Київщини, Катеринославщини і Поділля. Найбільш задурманеними він вважав хліборобів із Холмщини, Курщини, а особливо з Волині, з «найбільше чорносотенними та цареславними думками» (Гаврилко, 1979, с. 7).

Михайло Гаврилко спочатку використовував таку форму національно-освідувальної праці серед полонених українців, як бесіда, яку він проводив по бараках. Проти цього з надзвичайно великою і злобною ворожнечею виступали московити, котрі підбурювали полонених не слухати розмов М. Гаврилка, не піддаватися його агітації. Однак це ніяк не впливало на полонених, тоді москалі вдалися до погроз тим, хто з ним спілкувався. Вони домовилися до того, що тих, які й надалі бесідуватимуть із посланцем СВУ, у разі повернення до Росії будуть повішені. Проте всі ці заходи чорносотенців були безуспішними (Гаврилко, 1979, с. 7–8).

Полонений фрайштадтець Павло Дубрівний згадував про безкомпромісність Михайла Гаврилка в національному питанні, його гостру протимосковську спрямованість у всіх її виявах. Тим самим він своїми публічно-політичними виступами відразу налаштував проти себе таборову масу, яка вороже ставилася до української ідеї, що означало поділ Російської імперії (Дубрівний, 1979, с. 101).

Уже у другій половині січня 1915 р. у бібліотеці, яку заснував М. Гаврилко, вели перемовини з окремими національно свідомими полоненими щодо заснування окремого мілітарного гуртка на платформі СВУ. Йому вдалося зібрати 21 особу, яка зобов'язувалася зі зброєю в руках здобувати волю України (Сімович, 1979, с. 89).

У середині грудня 1914 р. на допомогу Михайлові Гаврилку до Фрайштадта прибув поет і маляр Микола Голубець, «людина лагідної вдачі, стриманої», який до національного питання підходив із «великою обережністю» (Дубрівний, 1979, с. 101). Михайло Голубець довершив організацію бібліотеки та читальної домівки в одному з бараків (Гаврилко, 1979, с. 8).

У лютому 1915 р. М. Гаврилко відкликали до Відня. За дорученням СВУ він в організаційних справах виїхав до Угорщини, до табору Дунасардагель. Як член Просвітнього відділу у Фрайштадті разом з Осипом Безпалком, Осипом Охримовичем і Романом Домбчевським входив до складу мужів довір'я СВУ, які з «підпільною місією» їздили таборами полонених Австро-Угорщини агітувати, виявляти українців і вербувати їх до свого українського табору. Це була перша розвідувальна подорож, яка відбувалася з листопада 1914 р. по травень 1915 р. під гаслом «Свій до свого» і розбудила національний рух серед полонених, викликавши гарячу дискусію серед воєцьких різнонаціональних груп (Даниленко, 1979, с. 15–17).

Повернувшись з Угорщини до Фрайштадта, М. Гаврилко «застав надзвичайно опортуністичний настрій у громаді», яку заснував. Представники СВУ М. Голубець і В. Сімович боялися відверто говорити про визвольні змагання України, а полоненим подавали тільки просвітні теми, оминаючи питання української незалежності, а коли йшлося про щось радикальне, тобто про рішучі дії, то справа зводилася до «буржуїв» та «поміщиків».

Закономірно, що такі дії відпоручників СВУ здавалися М. Гаврилку незрозумілими, адже він як учасник революції 1905 р., маючи вже кількарічний досвід агітаційної праці серед селянства, не міг погодитися з тим, щоб роботу між полоненими проводити «мирним шляхом». «Це все робилося для того, – іронічно зауважував полтавець, – щоб не вносити роздражнення й не ображати москалів та й загалом національних почувань інших національностей (поляків, жидів і ін.). А наш українець, як відомо, неймовірно делікатний на точці пошани чужих національних почувань, особливо у ворожих і сильних націй» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Деякий час М. Гаврилко не брав активної участі в боротьбі, очікуючи розпоряджень СВУ. Виклик Василя Сімовича до Відня, хвороба Михайла Голубця – «дістав вибух крові з горла», спонукали Михайла Гаврилка на свою відповідальність читати полоненим «Історію України-Руси» Миколи Аркаса. «Спочатку мав великі перешкоди з боку штундистів і чорносотенців», – згадував Михайло. Однак незабаром йому вдалося «позбутися нових “приятелів” і чим далі, то тим більше мав слухачів і більший порядок» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Згодом В. Сімович привіз М. Гаврилкові директиви від СВУ – читати «Історію України-Руси» М. Аркаса. До цієї роботи він взявся із глибокою вірою в те, що «вбачав у ній силу, щоб із того “заржавілого матеріалу” щось добре вилити». Завдяки його невтомній праці росла національна свідомість полонених. Читання «Історії України-Руси» М. Аркаса відвідувало в окремі дні до 1 000 осіб і щораз ця кількість збільшувалася. Проте М. Гаврилко нарікав: «Чорна сотня знову випустила прокламації

поміж полоненими, щоб щадили своє життя і на читання не ходили, підбурюючи проти мене, Сімовича і Голубця» (Гаврилко, 1979, с. 8).

Усіх викладів у М. Гаврилка було 22 і прочитав він «Історію України-Руси» М. Аркаса до козацької доби, оскільки наприкінці січня 1915 р. виїхав із Фрайштадтського табору (Дубрівний, 1979, с. 122). У травні 1915 р. вирушив «в поле», тобто на фронт. Він був прикріплений до 2-го куреня УСС Василя Дідушка, якого знав ще з часу формування стрілецтва у Львові. Його призначили командиром чоти саперів, із якою командування куреня мало деякі проблеми. Однак самодисциплінований новий командир дуже швидко навів порядок у підрозділі.

Сотник 2-го куреня Д. Вітовський на запитання представника Пресової квартири УСС О. Назарука про М. Гаврилка: «Який з нього жовнір?», відповів: «Жовнір з нього добрий і, що найважливіше, здисциплінований, хоч має охоту до дискусії в кожній справі. Про нього як коменданта вистарчить сказати тільки се, що з нашим піонерським відділом трудно було дати собі раду з ріжних причин. Гаврилко, іменованій комендантом сього відділу, дуже скоро завів у нім лад і порядок» (Назарук, 1916, с. 592).

Зі своєю чотою М. Гаврилко пройшов бої під Болеховом, Вікторовим, Галичем, побував «у пеклі» на Гнилій Липі, здобув Медуху – рідне село Д. Вітовського, і аж 4 липня 1915 р. опинився на берегах Золотої Липи. Дуже хотілося чотарю М. Гаврилкові визволити від москалів Болехів, з яким у нього були пов'язані спогади перебування у домі Н. Кобринської, де він творив «свого Шевченка» (Півень, 2018).

Перебуваючи у Вікторівському лісі, ліпив погруддя курінного Дідушка, а в лісі над Золотою Липою сапери під проводом М. Гаврилка з власної ініціативи, «без чужого п'ястука», творили «величні культурні роботи». «Так само, – писав О. Назарук, – повинен був виглядати запорозький табір десь у ярі над Тясмином або в яком уході Диких Піль» (Назарук, 1915, с. 5).

Була в цьому таборі своя купальня з душем, навіть своєрідна каналізація. Це дуже вразило голову Пресової квартири УСС, а ще більше переконало, що коли відбудеться поділ Галичини, то українці зможуть «під проводом власних інженерів перевести відводнення усіх мокрих околиць» (Назарук, 1915, с. 8).

Осип Назарук був здивований, коли побачив роботу Михайла Гаврилка, – медальйон великого князя Святослава, який забрав собі як «одинокий медаль» сотник Дмитро Вітовський (Назарук, 1915, с. 9).

Під час відвідин 23 липня 1915 р. Легіону УСС спадкоємцем австро-угорсько-го престолу адміралом Карлом Францом Йосифом (Karl Franz Joseph I) Михайло Гаврилко, який добре володів німецькою мовою, виступив у ролі ад'юганта при ознайомленні високого гостя з командирами стрілецької частини. Очевидно, під час представлення старшин М. Гаврилко мусів щось сказати престолонаслідникові, про що згодом Д. Вітовський мав підставу сказати: «Супроти чужих офіцерів і навіть генералів поводитьсь “gemütlich” (свобідно) до тої міри, що каже до генерала: “Habe die Ehre” (Моє поважання) або “Adien!” (Прощайте)» (Назарук, 1916, с. 592).

Із жовтня 1915 р. М. Гаврилко брав участь у роботі Пресової квартири УСС. Її голова Осип Назарук, маючи вже оцінку Михайла Гаврилка Дмитром Вітовським, звернувся ще до члена Пресової квартири художника Івана Іванця схарактеризувати чотаря. «Гаврилко, – наголошував Іванець, – робить на мене вражінне “Naturmensch'a” (природнього чоловіка) зі значною вродженою інтелігенцією, одначе відпорного на всякі чужі впливи. На мою думку, ніяким професорам не вдасться на нього вплинути.

Він був за границею десять літ, в Австрії і Франції, але не навчився багато ні по-німецьки, ні по-французьки не тому, щоб не мав до сього кебети (хисту, здібностей), тільки для того, що його вдача, на мою думку, надто відпорна на все, що чуже й не-українське. Як людина, він дуже добрий, щирий і ніжний, хоч твердий. Вдоволений з себе, хоч безпретенсіональний. Не дбає, чи кому подобається: аби з собою в згоді» (Назарук, 1916, с. 593). Зрозуміло, з такими характеристиками М. Гаврилка голова Пресової квартири УСС О. Назарук не міг не погодитися.

Запеклу боротьбу з російським військом чотар М. Гаврилко продовжив під Тустаню, над Горішньою Липою, за Настасів і Людвиківку. Особливо криваві бої були під Семківцями, що точилися від 9 вересня аж до початку листопада 1915 р.

У листопаді 1915 р. М. Гаврилко разом зі своєю запасною сотнею опинився у с. Свистільниках на Рогатинщині, де мирно завершувався для нього цей бурхливий, повний боротьби, рік (Коваль, 2011, с. 108–110).

Улітку 1915 р. унаслідок вдалого наступу німецьких та австро-угорських військ проти росіян Західна Волинь і Холмщина опинилися під австрійською, а Підляшшя і Полісся – під німецькою окупацією. Відступачи російські війська вдалися до варварських дій на українських землях та насильницького вивезення до Росії населення краю. «За цей жорстокий злочин, – наголошував історик Іван Крип'якевич, – царат мусить відповісти колись перед історією та українським народом» (І.К., 1915, с. 1).

Союз визволення України разом із Загальною Українською Радою (ЗУР) стремів до відновлення національно-культурного життя на зайнятих землях, підпорядкувавши його головній ідеї – державній незалежності України. Першим полем діяльності СВУ і ЗУР стало шкільництво, якому вони надавали особливого значення та вважали найпекучішим постулатом українства.

Для цього в серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей. Воно займалося організацією українського шкільництва, збиранням фондів (книжкових і фінансових) для нього й загалом культурно-національним життям на Волині та Холмщині. Очолював бюро історик І. Крип'якевич (Патер, 2000, с. 189–190).

Українське шкільництво на Волині почали налагоджувати усуси, яких на початку 1916 р. скерували до австрійських окружних команд для проведення вербункової акції серед місцевих українців-добровольців до австрійського війська та пропаганди на користь Габсбурзької монархії. Відповідно до наказу Начальної команди 4-ї австрійської армії від 26 січня 1916 р., до Володимир-Волинської окружної команди прибув чотар УСС Микола Саєвич із кількома стрільцями, до Ковеля – сотник Дмитро Вітовський, а до Луцька – чотар Михайло Гаврилко (Патер, 2000, с. 193).

Іван Крип'якевич розробив для них спеціальну анкету щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині. Особливо наголошувалося на проблемі заснування українських шкіл (ЦДІАЛУ-4, арк. 96). Адже стан шкільництва на зайнятих Центральними державами землях був надзвичайно важкий. Тут не існувало жодної української школи, хоч українці становили більшість: у Волинській губернії – 70 %, Холмській – 60 %, а в таких округах Гродненської губернії, як Берестя – 81 %, Кобрин – 83 %, Більськ – 42 % населення (ЦДІАЛУ-1, арк. 52).

Січові стрільці, об'їжджаючи волинські села, проводили освідومлювальну національну роботу, виступали перед місцевим населенням, поширювали книжки, газети, засновували школи й вели значну просвітню працю – усе це й стало головною

метою стрільців. Адже вербункової акції не було з ким проводити, оскільки всі дорослі чоловіки або вже перебували на військовій службі в російському війську, або були вивезені вглиб Росії (ЦДІАЛУ-2, арк. 14).

Михайло Гаврилко в березні 1916 р. здійснив чотири поїздки по селах Луцького, а також частково Ковельського і Володимир-Волинського округів. Відвідав чимало волинських сіл, побачивши скрізь страшні руйнації. Побував 14 березня 1916 р. у родинному гнізді свого товариша з часів навчання у Кракові В'ячеслава Липинського. Попри страшний вид згарищ, був приємно вражений своєрідною аурою в Затурцях, про що повідомляв члену Президії СБУ А. Жукові (Коваль, 2011, с. 120).

Національно-освітня праця стрільців на Волині натрапляла на перешкоди з боку австрійської влади, особливо поляків, які обіймали відповідні адміністративні посади. Вони нехтували розпорядженням австрійської влади про введення в ужиток української мови, всіляко перешкоджали заснуванню українських шкіл. Так, у Луцьку затягувалася справа із заснуванням української школи, до якої записалося понад 100 дітей, лише через зволікання радника магістрату поляка (ЦДІАЛУ-3, арк. 3).

Селяни Луцького повіту не раз скаржилися М. Гаврилкові на урядовців, які зверталися до них чужою мовою та зробили написи в селах також нерідною. «Селяни, – писав М. Гаврилко в листі від 20 квітня 1916 р. до М. Волошина, отамана збірної станиці УСС у Відні, – навіть бояться виписувати українські часописи. Народ не-ймовірно застрашений ще москалями, тепер ще гірше боїться і мені не раз говорили: “Як нам тут Польщу заведуть, то хіба нехай таки відразу нас виріжуть, бо ми під Польщею не будемо”» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

У селах поляки-жандарми глумилися з населення, особливо після проголошення листопадових актів 1916 р., провокували свідомих селян, кажучи їм: «Тепер не буде тут України, лише Польське Королівство» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

Тому М. Гаврилкові часто замість того, щоб займатися просвітою, доводилося долати безкінечні польські перешкоди і провокації, яким в усьому потурала австрійська влада, забороняючи все українське. Найбільше заважав діяльності Луцькому комісаріатові окружний комендант Урбанський (ім'я не встановлено), якого Гаврилко визначив як «самого непоборимого противника». Зокрема, Урбанський не дозволив поставити аматорам виставу «Наталка Полтавка», вимагаючи перекласти її німецькою або польською мовою, заборонив кирилицею писати вивіски, давати оголошення по-українськи, примусив учителя-стрільця Ласовського (ім'я не встановлено) в с. Воютин Луцького повіту вчити дітей латинську азбуку (Патер, 2000, с. 192).

Дійшло до того, що Урбанський вимагав від М. Гаврилка, щоб той не втручався у шкільні справи, а займався вербунковою акцією і погрожував вигнати його з Волині. Зрозуміло, що чотар УСС тих погроз та заборон Урбанського не послухав, навіть перед загрозою «піти в поле», тобто на фронт. А ще більше комісар М. Гаврилко вимагав рішуче від Бюро культурної помочі добиватися, щоб до Луцька прислали шкільного інспектора-українця, усунули окружного коменданта Урбанського, «дати більше українців, хоч би жандармів на села» (ЦДІАЛУ-3, арк. 19).

Незважаючи на всі труднощі, працівники трьох комісаріатів УСС на Волині повністю віддавалися роботі. За словами І. Крип'якевича, це була «не праця, а – боротьба, сіра, щоденна, не раз безнадійна» (І.К., 1932, с. 7).

У спогаді про полтавця-козака історик писав: «Оригінальною постаттю в комісаріаті був чотар Михайло Гаврилко, придніпровець, досить відомий різьбар; великого зросту і кремезної будови, з буйною вдачею запорожця, з добрим голосом, умів він промовити до мужика і добути його довір'я; але його незнання німецької мови і "чханья" на зверхні форми, які так цінилися в австрійській армії, приводило не раз до трагікомічних подій» (І.К., 1932, с. 8).

Варто зазначити, що М. Гаврилкові довелося ще деякий час очолювати Ковельський комісаріат у зв'язку з виїздом Д. Вітовського до баварської дивізії як перекладача. Тут полтавський козак об'їздив десятки поліських сіл, бачачи скрізь голод, пошесті, темноту селян, надужиття військової адміністрації, страх населення перед нею. Він і працівники комісаріату «будили переляканого селянина», розповідали про Січових стрільців, пропагували ідею української державності.

Комісаріатам у проведенні національно-культурної праці серед населення Волині, зокрема й у шкільній справі, допомагали досвідчені громадські працівники з Коша УСС, учителі-стрільці, а також вчителі з Галичини, яких скерувало Бюро культурної помочі. «Діяльність Українських січових стрільців по селах нашої Волині, – писав галицький педагог і журналіст М. Угрин-Безгрішний, – це найкраща, може, сторінка в історії стрілецтва» (Степовенко, 1918, с. 126).

Таку думку про роботу комісаріатів УСС на Волині підтримував і комендант Коша УСС Никифор Гірняк, відзначаючи, що їхня праця «в історії Стрілецтва заслугоує на відмічення». Цю діяльність кошовий вважав переважною, і несли її «увесь тягар» на своїх плечах передовсім Д. Вітовський, М. Саєвич та М. Гаврилко (Гірняк, 1991, с. 106–107).

Варто наголосити, що праця січового стрілецтва на Волині у сфері шкільництва визначалася так: наприкінці лютого 1917 р. тут було 37 шкіл, зокрема 27 стрілецьких, військова і 9 під проводом Бюро культурної помочі (Патер, 2000, с. 204).

У листопаді 1916 р. австро-угорське командування вирішило розпустити комісаріати. Михайло Гаврилко написав рапорт до Начальної команди 4-ї австрійської армії із проханням перевести його до Коша УСС, що перебував у складі корпусу генерала Петера Гофмана (Peter Hofmann). На початку грудня 1916 р. волинський період життя чотаря М. Гаврилка закінчився – він із Ковеля виїхав до Фрайштадта. Побував і у Львові, де виліпив нове погруддя Т. Шевченка.

Із радістю зустрів звістку про крах російського самодержавства. Не добившись через СВУ дозволу повернутися до Наддніпрянщини, він під керівництвом кошового Н. Гірняка взявся вишколювати новобранців у Коші УСС, що перебував тоді в галицькому селі Пісочна біля м. Миколаїв, неподалік Львова.

Коли в Наддніпрянщині творилася Українська держава, прикро було М. Гаврилкові не брати участі в політичному житті народу. Він тільки й мріяв вирватися у свою Україну, до рідної Полтавщини, а його земляк, член Президії СВУ А. Жук, не раз закликав його «сидіти і не рипатися». У листі від 2 липня 1917 р. М. Гаврилко писав із Пісочної до А. Жука: «... живу з дня на день, як сорока на тернині... Дуже влучні заміти ти підніс супроти нас і мого повороту на Україну, але я все би таки хотів, щоби там не було, а дома й умерти можна. Совість моя спокійна, тому думаю, що мені можна вертатися» (Тарасенко, 2018).

Не маючи втішної відповіді, він укотре переконував СВУ, що його діяльність в Україні буде кориснішою для народу. У листі від 14 серпня 1917 р. із Пісочної

М. Гаврилко з розпачем пише А. Жукові: «Сижу тут, як кіт в мішку зав'язанім серед розлучених невдачами собак... Жалую, що Доля до сього часу ще не пристелила передо мною килима самолету, аби винести мене на світ, але як не килим, то кінь, як не кінь, то й ноги мої, а мусять мене винести на Україну, тільки не знаю коли. Не знаю, що там Ви про мене думаете, але я гадав, що Союз чи хто інший подбають про те, аби я щось трохи кориснішого міг зробити, ніж тепер роблю» (Тарасенко, 2018).

Однак і тепер Михайло, отримавши невтішну відповідь від А. Жука, шукав собі розради у творчості, зафіксував для нащадків низку образів Січових стрільців.

У Пісочній сталася важлива подія в житті чотаря Гаврилка – він одружився. Його дружиною стала Олена Гордієвська, дочка священника зі с. Шманьківці на Тернопільщині, яку він знав ще з навчання у Краківській академії мистецтв. Вона була двоюрідною сестрою Богдана і Левка Лепких та Соломії Крушельницької – їхні мами були рідними сестрами. Вінчалися 23 вересня 1917 р. у церкві Успіння Пресвятої Богородиці. Свідками стали кошовий отаман Никифор Гірняк і підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний (Коваль, 2011, с. 142–143).

У листі до А. Жука від 27 вересня 1917 р. М. Гаврилко писав: «Вельмишановний товаришу і дорогий друже мій! Отсим сповіщаю тебе і через твої роботящі руки і увесь склад Союзу визволення України, що моє вінчання з панною Галочкою² Гордієвською, тепер моєю жоною, відбулося дня 23 вересня 1917 р. в Пісочній, о чім просимо звідомити всіх прихильних нам людей. Тебе і жону твою з дітьми здоровимо і застаємося на все Вам прихильні Михайло Гаврилко і Галочка Гаврилко.

Р.С. Світлини посилаю дві яко документальні дані» (Тарасенко, 2018).

Не в силі більше чекати в Пісочній на дозвіл виїхати до України, бо «мене, мабуть, чорти тут уже візьмуть, – писав М. Гаврилко 6 березня 1918 р. у листі до А. Жука. – Та я сам би розігнав “болшевікоф” із Полтави, а про мене ніхто й не згадає». Він просто благав СВУ, аби його «перенесли на Україну», тоді він протягом місяця зміг би організувати полк Полтавських козаків або Миргородський. Гаврилко запевняв Жука: «Я там уже не подармую. Тож прошу тебе – не забудь моєї просьби» (Тарасенко, 2018).

Зрештою весною 1918 р. М. Гаврилко був скерований СВУ до Володимира-Волинського, де із прибулих добровольців-фрайштадтців формувалася 1-ша стрілецько-козацька дивізія. Уже 16 березня 1918 р. М. Гаврилко поки що з Пісочної повідомляв А. Жукові, що «позавчора [тобто 14 березня] приїхав з Володимира-Волинського. Бачився там з ад'ютантом воєнного міністра України з генералом генерального штабу [Олександром] Пилькевичем³, [Григорієм] Сиротенком⁴ і ще з одним відпоручником Центральної Ради. Особливого нічого не довідався понад те, що знав з інших джерел». Він страшенно обурювався щодо незадовільної комплектації австрійською владою командного складу прибулих зі Фрайштадта військових формувань. «Видно, – роздратовано заявляв полтавський козак, – що Австрія не потребує чесних людей на Україну і до українських справ... Але я говорив з управою будучої дивізії і з існуючою

² Так Михайло називав свою дружину Олену.

³ Олександр Пилькевич (1880–1922) – український військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Помер на еміграції у Польщі в таборі інтернованих у Каліші.

⁴ Григорій Сиротенко (1884–1985) – політичний діяч, адвокат, у 1914–1917 рр. – співробітник СВУ у таборі Раштат. У 1919 р. заступник міністра військових справ у кабінеті Сергія Остапенка та в. о. міністра військових справ у кабінеті Бориса Маргоса.

полковою, і ми порішили, аби вони вдалися до Союзу [визволення України] з проською призначення людей до українських козаків з поміж стрільців...» (Тарасенко, 2018).

Михайло Гаврилко, відповідно до наказу генерала Олександра Пилькевича, був приділений до 1-го полку нової дивізії. Він разом зі старшинами і підстаршинами галичанами, серед яких були Іван Коссак, Михайло Хронов'ят, М. Луцький (ім'я не встановлено), І. Стельмах (ім'я не встановлено), І. Слюсарчук (ім'я не встановлено), займався вишколом добровольців. Щодо німців (австрійців) та чехів, то вони були інструкторами при організації рахунково-господарської справи. «Усіх було до 30 старшин, – згадував сотник УНР (Української Народної Республіки) Микола Бутович, – з-поміж Старшин виділявся хорунжий УСС Михайло Гаврилко, політичний емігрант із Полтавщини – відомий різьбяр, що пізніше, за повстання проти гетьмана, відіграв помітну роль» (Бутович, 1966, с. 22).

Утворені з полонених у період великого духовного піднесення військові частини під керівництвом старшин-українців стали важливим чинником загального процесу у формуванні українських збройних сил. Опинившись на Волині під час гетьманського перевороту, у лавах сірожупанників⁵ відчувалося певне настороження в очікуванні змін, які невдовзі настали. Із призначенням командиром дивізії Віктора Сокири-Яхонтева, який був зв'язаний із більшовиками і проводив розкладову роботу, почалися масові втечі козаків, серед них багато національно свідомого вояцтва, що завдало великого удару військовій частині (Патер, 2021, с. 103).

Михайло Гаврилко не міг витримати всіх тих непорядків, що творилися в дивізії, про яку мріяв, не терпів того, що її обсіли чужі люди, і залишив її, повернувшись до дружини. 16 серпня 1918 р. у них народилася донечка Любов-Світлана (Коваль, 2011, с. 146).

Однак з України вже надходили тривожні звістки про повстання проти німців і гетьмана, а більшовицькі антиукраїнські дії на кордоні з Українською Державою спонукали полтавського козака повернутися на Батьківщину. Добравшись до Конотопа, віднайшов частини своєї 1-ї стрілецько-козацької дивізії й очолив зв'язок у 3-му полку, змінивши австрійську форму на сірий жупан української армії.

Узяв активну участь у Листопадовому повстанні 1918 р. проти гетьмана. Сірі визнали владу Директорії. На чолі дивізії став сотник Борис Палій, а начальником штабу – хорунжий Михайло Гаврилко (Бутович, 1966, с. 32).

Проте невдовзі війська Директорії під натиском більшовиків були змушені відступати по всій лінії фронту. Відтак М. Гаврилко опинився у Кам'янець-Подільському. Однак вже в серпні 1919 р. у складі об'єднаного українського війська брав участь у здобутті Києва. У вересні того ж року бився разом із Добровольчою армією А. Денікіна проти більшовиків, до яких у Чернігові потрапив у полон, де зазнав лютих катувань. Врятували його від загибелі боротьбісти – Микола Литвиненко, Віктор Чугай (Бахер) та Іван Бойко. Вони взяли М. Гаврилка на поруки і вивезли до Полтави, запропонувавши очолити Миргородський художньо-керамічний технікум (так тоді називалася школа, де він на початку ХХ ст. здобував освіту) (Коваль, 2011, с. 148).

⁵ Так називали вояків 1-ї стрілецько-козацької дивізії від сірої уніформи (Сіра дивізія).

Проте М. Гаврилко за допомогою колишнього члена Центральної Ради влаштувався в січні 1920 р. у Полтавську споживчу кооперацію, де створював погруддя Кобзаря для сільських громад. За допомогою провокаторів був викритий, але зумів вислизнути з рук чекістів і перейшов на нелегальне становище. Тоді ж, узимку 1920 р., разом з однодумцями створив Полтавський губернський повстанський комітет, який мав зв'язки з повстанськими загонами, що діяли на Полтавщині. Чекісти за допомогою зрадника вистежили повстанців – восени 1920 р. потрапили до їхніх рук майже всі учасники Полтавського губернського повстанського комітету, серед них і ватажок М. Гаврилко. Серед багатьох версій смерті М. Гаврилка найдостовірнішою видається та, за якою його живцем спалили більшовики в печі локомотива на Полтавському вокзалі (Коваль, 2011, с. 149–152).

У пам'ять про славного сина українського народу йому встановлюють пам'ятники, на його честь названо вулиці, про нього написано книги, статті.

Михайло Гаврилко не бачив себе ніде у світі, крім вільної України. Запальний, великий патріот, хорунжий, романтик він пов'язав своє життя із двома українськими світами – Наддніпрящиною і Галичиною, між якими завжди стояла сила єдинокровного поклику. І М. Гаврилко втілював цей взаємозв'язок, а відтак став провісником соборності України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бутович, М. (1966). Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському. *За державність, 11*.

Гаврилко, М. (1910). *На румовищах*. Краків.

Гаврилко, М. (1979). Початки національно-культурної праці серед полонених у таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Гірняк, Н. (1991). *Киш УСС. Українські січові стрільці 1914–1920*. Львів.

Голубець, М. (1934). *Рік грози і надій 1914*. Львів.

Даниленко, К. (1979). Розвій суспільно-національної думки у таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Діло. 1908. 7 (20) липня.

Дубрівний, П. (1979). Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт. В *Союз визволення України 1914–1918*. Відень. Нью-Йорк.

Жук, А. (1917). Заборона Шевченкових свят в Росії в 1914 р. *Вістник Союзу визволення України, 11*.

З історії пам'ятників Тарасу Шевченкові на Прикарпатті. <https://gig.kosiv.biz/1090/I.K.> [Крип'якевич І.]. (1915). Знищення українських земель. *Вістник Союзу визволення України, 39–40*.

І.К. [Крип'якевич І.]. (1932). УСС у Володимирі 1916–1917 рр. *Літопис Червоної калини, 5*.

Коваль, Р. (2011). *Михайло Гаврилко: і стеком і шаблею. Історичний нарис*. Київ.

Навроцький, О. (1963). Полковник Євген Коновалець (Формування його індивідуальності в передісторії і в початках Української Військової Організації). В Книш З. (упоряд.). *Срібна сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. (36. II: Початки УВО в Галичині). Торонто: Срібна Сурма.

Назарук, О. (1915). Над Золотою Липою. В таборі другого куреня УСС. *Вістник Союзу визволення України, 31–32*.

Назарук, О. (1916). Четар УСС Михайло Гаврилко. *Вістник Союзу визволення України*, 55.

Патер, І. (2000). *Союз визволення України: проблеми державності і соборності*. Львів.

Патер, І. (2021). Союз визволення України: військово-політичний аспект (1914–1918 рр.). *Військово-науковий вісник*, 35.

Півень, О. (2018). *136 років скульптору та вояку УСС Михайлу Гаврилку*. <https://muzeum.bolekhiv-rada.gov.ua>

Ревегук, В. (2013). Шевченкіана Михайла Гаврилка. *Рідний край*, 2.

Ріпецький, С. (1956). Українське Січове стрілецтво. *Визвольна ідея і збройний чин*. Нью-Йорк.

Ріпецький, С. (1969, 3 жовтня). Михайло Гайворонський (У двадцятиріччя смерті Незабутнього Товариша зброї і пісні). *Свобода*.

Сімович, В. (1979). Початки національно-просвітньої праці серед полонених українців у таборі Фрайштадт. *В Союз визволення України 1914–1918. Відень*. Нью-Йорк.

Степовенко, М. [Угрин-Безгрішний М.]. (1918). Українські січові стрільці на Волині. *Червона калина. Літературний збірник «Українського Січового Війська»*, 1.

Сяйво. 1914. 5–6 (травень–червень).

Тарасенко, І. (2018). Невідомі листи Михайла Гаврилка до Андрія Жука (1910–1912 рр.). *Український археографічний щорічник. Нова серія*. (Вип. 21/22. Т. 24–25).

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 4.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 8.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 11.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 395 (Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)), оп. 1, спр. 14.

Цісак, О. (1970, 23 січня). 3 пожовклих записок старого середньошкільника. *Свобода*.

REFERENS

Butovych, M. (1966). Formuvannia Siroi dyvizii u Volodymyri-Volynskomu. *Za derzhavnist, II* (in Ukrainian).

Havrylko, M. (1910). *Na rumovyshchakh*. Krakiv (in Ukrainian).

Havrylko, M. (1979). Pochatky natsionalno-kulturnoi pratsi sered polonenykh u tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Hirniak, N. (1991). *Kish USS. Ukrainski sichovi striltsi 1914–1920*. Lviv (in Ukrainian).

Holubets, M. (1934). *Rik hrozy i nadii 1914*. Lviv (in Ukrainian).

Danylenko, K. (1979). Rozvii suspilno-natsionalnoi dumky u tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Dilo. 1908. 7 (20) Lypen (in Ukrainian).

Dubrivnyi, P. (1979). Kulturno-prosvitnia robota v tabori Fraishtadt. *V Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Zhuk, A. (1917). Zaborona Shevchenkovykh sviat v Rosii v 1914 r. V *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 11 (in Ukrainian).

Z istorii pamiatnykiv Tarasu Shevchenkovi na Prykarpatti. <https://gig.kosiv.biz/1090/> (in Ukrainian).

I.K. [Krypiakevych I.]. (1915). Znyschennie ukrainskykh zemel. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 39–40 (in Ukrainian).

I.K. [Krypiakevych I.]. (1932). USS u Volodymyri 1916–1917 rr. *Litopys Chervonoï kalyny*, 5 (in Ukrainian).

Koval, R. (2011). *Mykhailo Havrylko: i stekom i shableiu. Istorychnyi narys*. Kyiv (in Ukrainian).

Navrotskyi, O. (1963). Polkovnyk Yevhen Konovalets (Formuvannia yoho individualnosti v peredistorii i v pochatkakh Ukrainsoï Viiskovoï Orhanizatsii). V *Knysh, Z. (Comp.). Sribna surma. Statti y materiialy do diiannia Ukrainsoï Viiskovoï Orhanizatsii. Zb. II: Pochatky UVO v Halychyni. Toronto: Sribna Surma* (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1915). Nad Zolotoiu Lypoiu. V tabori drugoho kurenia USS. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 31–32 (in Ukrainian).

Nazaruk, O. (1916). Chetar USS Mykhailo Havrylko. *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 55 (in Ukrainian).

Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti*. Lviv (in Ukrainian).

Pater, I. (2021). Soiuz vyzvolennia Ukrainy: viiskovo-politychnyi aspekt (1914–1918 rr.). *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 35 (in Ukrainian).

Piven, O. (2018). *136 rokiv skulptoru ta voiaku USS Mykhailu Havrylku*. <https://muzeum.bolekhiv-rada.gov.ua> (in Ukrainian).

Revehuk, V. (2013). Shevchenkiana Mykhaila Havrylka. *Ridnyi kraj*, 2 (in Ukrainian)

Ripetskyi, S. (1956). *Ukrainske Sichove striletstvo. Vyzvolna ideia i zbroinyi chyn*. Niu-York (in Ukrainian).

Ripetskyi, S. (1969, Zhovten 3). Mykhailo Haivoronskyi (U dvadtsiatyrichchia smerty Nezabutnoho Tovarysha zbroi i pisni). *Svoboda* (in Ukrainian).

Simovych, V. (1979). Pochatky natsionalno-prosvitnoi pratsi sered polononykh ukrainsiv u tabori Fraishtadt. V *Soiuz vyzvolennia Ukrainy 1914–1918. Viden*. Niu-York (in Ukrainian).

Stepovenko, M. [Uhryn-Bezghrshnyi M.]. (1918). *Ukrainski sichovi striltsi na Volyni. Chervona kalyna. Literaturnyi zbirnyk «Ukrainskoho Sichovoho Viiska», 1* (in Ukrainian).

Siaivo. 1914. 5–6, Traven–Cherven (in Ukrainian).

Tarassenko, I. (2018). Nevidomi lysty Mykhaila Havrylka do Andriia Zhuka (1910–1912 rr.). *Ukrainskyi arkhoehrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 21/22. T. 24–25 (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 4 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 8 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naseleння okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 11 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 395 (Biuro kulturnoi pomochi dlia ukrainskoho naselennia okupovanykh zemel, m. Lviv (1915–1918 rr.)), op. 1, spr. 14 (in Ukrainian).

Tsisak, O. (1970, Sich 23). Z pozhovklykh zapysok staroho serednoshkilnyka. *Svoboda* (in Ukrainian).

Ivan PATER

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Chief Research Fellow at the Department of Contemporary History*

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

MYKHAILO HAVRYLKO: ARTIST-CARVER, POET, PATRIOT

The article examines the formation of Mykhailo Havrylko as a national artist, a conscious Ukrainian citizen, the beginnings of his revolutionary activities, his fascination with the creative works and liberating ideas of Taras Shevchenko, and his ardent desire to embody the image of the Kobzar in sculpture. Emphasis is placed on the «burning hatred» of the young artist towards the despised Russian autocracy, his participation in the organization of the Ukrainian Sich Riflemen Legion at the beginning of World War I. The cultural and educational work of the sculptor among Ukrainian prisoners of war in the Fraystadt camp is highlighted, as well as his uncompromising stance on national issues, sharp confrontation with Muscovites in their actions and propaganda among the prisoners.

The participation of the patriot in combat actions within the ranks of the the Ukrainian Sich Riflemens, including battles on various fronts in Galicia, as well as his work in the Press Quarter of the Riflemen, is highlighted. His national-conscious work among the population of Volhynia under the auspices of the Bureau of Cultural Aid for the Population of Occupied Territories, his significant contribution to the establishment of Ukrainian schools in the Volhynian region, and subsequent work among the riflemen are revealed.

Attention is focused on the carver's struggle within the ranks of Ukrainian armed formations in defense of Ukrainian statehood in the Naddniprianshchyna region, his establishment of a partisan detachment, and his tragic death in the struggle against the Bolsheviks.

Keywords: Mykhailo Havrylko, woodcarving, Shevchenkiana, SVU, national-conscious work.

Andrii SOVA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Senior Research Fellow
Associate Professor at the Department of Olympic Education
I. Boberskyi Lviv State University of Physical Culture
Senior Research Fellow at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>
e-mail: sovaandrij1980@gmail.com*

STEPAN HAIDUCHOK'S CONTRIBUTION TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF VOLLEYBALL IN LVIV (1920^s)

Based on various sources (documents and publications of the «Sokil-Batko» (The Falcon-father) society in Lviv; the epistolary heritage of S. Haiduchok; publications, information messages and advertisements in the Lviv journals «Sokilski visti» (The Sokil news), «Dilo» (Businesses); educational and methodological works «Vidbyvanka» (Volleyball); documents and photos from a private archive) S. Haiduchok's contribution to the formation and development of volleyball in the Ukrainian community of Lviv is researched. With the involvement of previously little-known documents, materials and photos, his biography in the 1920^s was reconstructed. The lower limit was determined – S. Haiduchok's interest in volleyball, the upper limit – the publication of the work «Vidbyvanka».

Attention was drawn to the fact that with the active participation of S. Haiduchok as a physical education teacher at the branch of the Academic Gymnasium in Lviv, volleyball was popularized in the activities of the «Sagaydachny» sports club, the Plast clubs and branches. It is emphasized on his important work as an organizer and judge of volleyball competitions, which were held in the sports hall at Ruska, 20 and Sq. «Sokil-Batko» in Lviv.

The history of the writing of the educational and methodological work «Vidbyvanka», which became the first Ukrainian textbook on this sport in Galicia, is considered. It was established that Ivan Boberskyi, Ilko Kalichak, Daria Navrotska, Ivan Mryts and other figures of Ukrainian physical education helped him in his scientific research. Attention is drawn to special sports terms and phrases proposed by S. Haiduchok for use in Ukrainian volleyball discourse. It is proven that he took an active part in the development and popularization of volleyball in various youth organizations of Lviv, which eventually led to the fact that in the 1930^s, volleyball gained popularity and became one of the leading sports played by Ukrainians at that time.

Keywords: Stepan Haiduchok, Galicia, Lviv, vidbyvanka (volleyball), physical education, sport, competition.

1939 was a turning point in the activities of Ukrainian athletic and sports associations in Lviv and in Galicia in general. From the beginning of the Second World War and the

arrival of the Bolsheviks in Western Ukraine, all public organizations were liquidated, and their members were persecuted and arrested. The publications of Ivan Boberskyi, Stepan Haiduchok, Petro and Taras Franko, Oksana Sukhovska, Yaroslav Blagitka, Eduard Zharsky and other leading figures of Ukrainian physical-sport education of the first third of the 20th century were prohibited. Only after the collapse of the USSR and the restoration of Ukraine's sovereignty was finally opened to Ukrainian scholars' access to special book and archival collections. For their basis, unfamiliar or even unknown pages of Ukrainian sport history of the first half of 20th century began opened. Among them, the history of volleyball, which the Ukrainians called «vidbyvanka».

Ukrainian physical-sport education professor Stepan Haiduchok (1890–1976) made a great effort to establish and develop «vidbyvanka» as a new sport in Galicia. There are publications by the author of this article about certain aspects of his life, in particular about his childhood and the formation of his worldview (Sova, 2019), pedagogical work on the eve of the First World War (Cova, 2022), activities in the Ukrainian sports club at the Academic Gymnasium (Cova, 2021a), in the gymnastics society «Sokil-Batko» (Cova, 2021b) in Lviv. About volleyball in the life of S. Haiduchok there are no special thorough publications in Ukrainian historiography. Therefore, an article was prepared, the purpose of which is to comprehensively analyze the work of S. Haiduchok in the 1920^s, in particular, his contribution to the formation and development of volleyball in the Ukrainian environment of Lviv. The chronological boundaries of the study cover the 1920^s, the territorial – Lviv.

The source base for writing the article was the documents and publications of the sport society «Sokil-Batko» in Lviv; his epistolary legacy, personal file, which is kept in the archive of the Danylo Halytsky Lviv National Medical University; publications in the Lviv magazines «Sokilski visti», «Dilo»; his educational and methodical work «Vidbyvanka» (1930); documents and photos from a private archive. The methodological basis is the principles of historicism and objectivity.

Professor of Ukrainian physical-sport education S. Haiduchok throughout his life studied the experience of the German, Swedish, Czech (Sokol), English and French national gymnastics systems, popularized various sports among the Ukrainians of Lviv and Galicia. He is the author of Ukrainian theoretical and methodological works devoted to various aspects of physical education and sports. Among them, the following books were published: «Vilni vpravy» (1913), «Vpravy vilnoruch» (1923), «103 vezhi» (1925), «Vpravy vil' noruch ch. 1–4» (1927), «Vidbyvanka» (1930), «Vpravy vil' noruch ch. 5» (1932), «Svobodnyi druchok» (1935), «Dolivkovi vpravy» (1936), «Piv stolittia sokilskykh vydan» (1937), «Vplyv fizychnoho vykhovannia na vdachu nashoi molodi» (1938), «Vilnoruchni vpravy. Muzheski, zhinochi j khlopiachi z pisniamy ta notamy» (1940; co-authors: Ivan Boberskyi, Daria Navrotska) and others. «Tourist's Guide to the Western Regions of Ukraine» (1947) and «Ivan Franko's Views on Tourism» (1949) remained unpublished (OC Гайдучка).

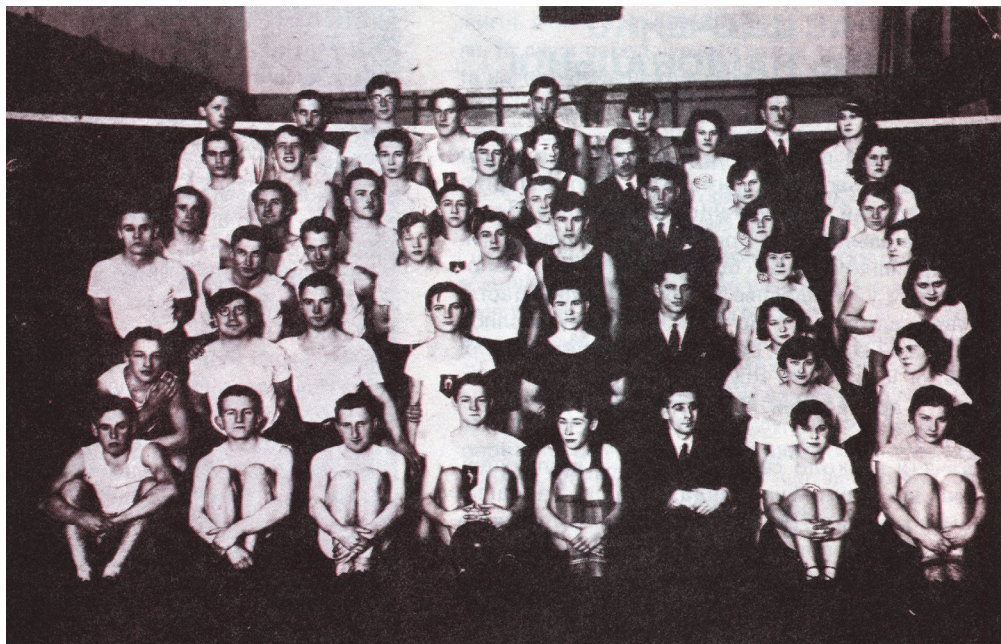
For the calculations of author, S. Haiduchok, has wrote about 200 publications (he also signed pseudonyms and cryptonyms: «Blue bou», «Blue boy», «Haksten», «G.», «USK», «Starchyna UGA», «Stepan na Borovim», «M. T.», «Rusyn») in Ukrainian and foreign periodicals, magazines, almanacs, calendars, encyclopedias («News from Zaporozhye», «Gotovi», «Dilo», «Iliustrovana Ukraina», «Molode zhyttia», «Narodne slovo», «Nasha Batkivschyna», «Novyi chas», «Svitlo i tin», «Sichovi visty», «Sokilski visty», «Sport», «Ukrainskyi sokil» etc.).

Stepan Haiduchok became interested in «vidbyvanka» (volleyball) in the early 1920^s. It was a time when, despite all kinds of prohibitions and obstacles, Ukrainian athletic and sports associations resumed their activities in the Ukrainian lands of Galicia and Volhynia, occupied by Poland, and created new organizations that nurtured athletics and sports. Stepan Haiduchok devotedly worked in this field, in particular in the societies «Sokil-Batko», «Plast», «Karpatskyi leschataroskyi klub» (Karpatskyj ski klub), sports society «Ukraine». He has repeatedly acted as an organizer and judge of «vidbyvanka» (volleyball) competitions. Thus, on June 13, 1929, on the stadium «Sokil-Batko» (now there is no stadium, and its territory belongs to Stryiskyi park) sports competitions took place, in which 105 competitors (athletes) participated, representing the following societies: «Sokil-Batko», «Sokil III», «Sokil IV», «Sokil» iz Kleparova, «Sokil» iz Zhydacheva, «Sokil» zi Stanyslavova (now – city Ivano-Frankivsk), «Sokil» from Mykolaiv, «Ukrainian student sports club», sports society «Ukraine», Women's Ukrainian Sports Club (ZHUSK – «Zhinochyj ukrainskyi sportovyj kruzhok»), «Sports Club of Ukrainian Girls» (SKUD – «Sportovyj kruzhok ukrainskykh divchat») (Сокільські спортові ігрища, 1929; Спортова Секція «С.-Б.», 1929). There 48 athletes competed in athletics, 36 – in «vidbyvanka», 22 – in ball competitions. The chief referee was S. Haiduchok, who had several referees under his command. In the «vidbyvanka», the results were as follows: ZHUSK–SKUD – 21:30, «Sokil-Batko»–«Sokil IV» – 28:26, «Sokil-Batko» (senior students)–«Sokil-Batko» (members) – 20: 27. Two photos from these competitions were placed in the August 1929 issue of «Sokilski Visty», the publishing company of «Sokil-Batko» (Спортові ігрища, 1929).

Stepan Haiduchok, as a teacher of physical activity at the branch of the Academic Gymnasium in Lviv, was in charge of the «Sagaidachny» sports club, as well as he took care of scouting clubs and kurens. Among their members, he promoted various sports: «kopanyj miach» football (soccer), athletics, weightlifting, jiu-jitsu, batting, etc. Members of the «Sagaidachny» sports club, under the close supervision of S. Haiduchok, practiced this game on the activities-sports square «Sokil-Batko». A lot of photos that record the moments of the game of «vidbyvanka», volleyball teams and Stepan Haiduchok as the organizer and judge of the competition are today preserved in the private archive of Lesya Kropyakevich (Левків, Сова, 2021, с. 89–94, 96–102). The photographs, dated 1927–1929, record players of volleyball teams, in particular those of Lviv: Sport Clubs «Sagaidachny», «Sokil-Batko», «Sokil IV», the Gymnasium of the Basilian order of nuns and a branch of the Academic gymnasium, the Ternopil «Sokil» (Левків, Сова, 2021, с. 88–102).

In 1928, volleyball reaches a qualitatively new level of development in Ukrainian gymnasium environments. This opinion is confirmed by such facts as, for example the competitions in this type of sport, which took place on June 27, 1928 at the square «Sokil-Batko» between the teams of the Academic Gymnasium. On this occasion, Taras Franko noted in the magazine «Dilo»: «On June 27, 1928, a sports day for the youth of the academic gymnasium was held on «Sokil-Batko» Square. There was a rehearsal in the morning, and the performance began at 3:30 in the afternoon with a review of all the practitioners (more than 200 people). Then, groups of students from the lower classes, led by their senior classmates from the higher classes, occupied the entire square and showed various fun and movement games that are part of the school physical education program ... In the volleyball game between the 6th B and the 5th B, the senior class won 14:15, 15:8 and 15:9. ... The list was arranged quickly, without long preparation, but still had a rich and varied program; all planned points went smoothly

one after the other and the youth showed what they can do. I think that the viewers were also satisfied. True, there were not enough parents and professors, but this can be explained by the troubles connected with the end of the school year» (Т. Ф., 1928).

Participants of vidbyvanka's competitions (volleyball). From left to right: 1st row: Magotsky, Roman Shukhevych, Mykhailo Tril, Rybachek, Hamula, Tymish Bilostocki; 2nd row: NN, Antin Ivakhniuk, Pidlisetskyi, Nazar, NN, Kharyna; 3rd row: Vorobets, Vretsona, Fedak, Valchek, Gavur, NN, Mrits; 4th row: NN, Starosolskyi, Ronish, Sherstylo, Voronka; 5th row: Yaroslav Terletskyi, Yaroslav Rak, Hamula, Nydza, Boitsun, Professor Stepan Haiduchok; 6th row: NN, Mykola Doberchak, V. Hamula, Zenon Hnateyko, Volodymyr Slipko, Professor Daria Navrotska, Professor Pavlo Zymak. Part of the competitors in sports uniforms of the «Sagaidachny» sports club, The names and surnames of the girls are unknown. Lviv, «Sokil-Batko» sports hall, str. Ruska, 20. 1920^s. Source: Sova, 2019, c. 665

In addition to his own experience gained at the branch of the Academic Gymnasium and the «Sokil-Batko» organization, S. Haysduchok studied diverse literature on this type of sport and related topics, which was published in English, German, Czech, Ukrainian, Polish and Russian languages. Many books and magazines on physical-sport education and sports were sent to him by his teacher, the father of Ukrainian physical education, Professor Ivan Boberskyi, who lived in Canada in the 1920^s and had connections with various organizations and individuals. In particular, in a letter dated March 30, 1922, S. Haiduchok wrote to I. Boberskyi: «Whenever you dispose of any extra money, order us in England, Sweden, France, Germany a few books about physical activities, sports, scouting – fuller editions, you will pay for them yourself them and let them end up in our hands as the second part of the library [the first part of the Sokol library is the books donated by I. Boberskyi – A. S.]. As much as you can, renumber [subscribe – A. S.] some good German magazine that discusses physical education. You have friends abroad; they will help you

with this case. – We don't know what happens in that direction in foreign countries. It looks like a beggar about what I am writing. I myself would try to do this, and look, I add to my salary from class grants, in order to live on it» (ЦДІАЛЮ-1, арк. 8–10 зб.). Stepan Haiduchok, writing «to us», meant the leadership of the «Sokil-Batko» organization, to which he belonged. By the way, during 1908–1918, I. Boberskyi was the head of the Sokol organization in Galicia (Cова, 2017b).

In addition to Ivan Boberskyi, Stepan Haiduchok also corresponded and consulted with Ilko Kalichak, Daria Navrotska, Ivan Mryts and other active figures of Ukrainian physical education, in particular regarding the publication of a future separate edition dedicated to the «vidbyvanka». On one of the few photos from the mid-1920s from the history of «vidbyvanka» in Lviv (there is no exact date on the photo, but various sources indicate 1925), participants and organizers of competitions from this sport, which took place in the «rychivna» (gymnastics hall) «Sokil-Batko» at the address of st. Ruska, 20. Among the organizers in the photo we see professors Stepan Haiduchok, Daria Navrotska, and Pavlo Zymak (Cова, 2019, с. 665).

Finally, on November 6, 1929, the manuscript of «Vidbyvanka» was completed (Гайдучок, 1930, с. 8). In the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, a document called «Agreement» was found, which regulated the publication of this work and the copyright to it (ЦДІАЛЮ-2, арк. 10). It was concluded by the leadership of the «Sokil-Batko» organization in Lviv and S. Haiduchok. In view of the importance and uniqueness of this source, we publish its content: «THE AGREEMENT was concluded on the one hand between Pobr(atym) Professor Haiduchok Stepan, and on the other hand, between the Head of the «Sokil-Batko» in Lviv on November 4, 1929.

1. Pobr(atym) Prof. Haiduchok Stepan gives the right to Ruhankove T(ovaryst)vo «Sokil-Batko» in Lviv to print his textbook «Vidbyvanka» in the amount of 2,000 copies.
2. As an author's fee, the author receives a quota of 200 zlotys per word on the day of handing over the manuscript, two hundred zlotys.
3. Upon publication of the textbook, the author receives 30 copies.
4. Pobr(atym) Prof. Haiduchok Stepan hands over the manuscript, taking into account all the notes of correspondent referent D(aria) Navrotska.
5. The author prohibits making corrections without agreement with him.
6. The book must be issued by the T(ovaryst)vo no later than January 1, 1930.
7. In case of non-compliance with the conditions after two months from January 1, 1930, the author may dispose of the manuscript arbitrarily.
8. The author must submit the manuscript no later than November 10, 1929».

At the end of the copyright agreement, the head of «Sokil-Batko» Mykola Zayachkivskyi, the director of «Falcon-Father» Mykola Levytskyi and Stepan Haiduchok put their signatures.

Subsequent events showed that the signatories kept their agreements and fulfilled their obligations. Stepan Haiduchok's work «Vidbyvanka» appeared in the Printing house of the «ublishing union «Dilo». The circulation of the book was 3,000 copies (Збір, 1930).

From time to time, S. Haiduchok informed I. Boberskyi, who lived in Winnipeg, about the work on the work «Odbyvanka». So, in a letter dated December 31, 1929, he wrote: «I will write you this much news: ... 2) The correction of the «vidbyvanka» (volleyball), which I have already done, I read it, you can hope that it will be printed in a month» (ЦДІАЛЮ-1, арк. 138).

In March 1930, Athletic commission of the «Sokil-Batko», which was responsible for educational and methodological developments in the organization, published brief information and characteristics of «Vidbyvanka» in the Sokil magazine «Sokilski Visty»: «Finally, the long-awaited textbook for playing Odbivanka appeared. The textbook «Vidbyvanka», elaborated by Pobr(atim) Prof. S(stepan) Haiduchok very conscientiously, moreover, is written in an approachable form in such a way that the widest circles of our sports youth, and above all our «Sokilski hnizda» can fully benefit from it. «Vidbyvanka» begins with a brief outline of the historical development of the game of volleyball. Further, the author divides his book into several sections, such as: 1. Grische, accessories, players 2. The team in the game and the rules. 3. Training of players. 4. Notes for the team. 5. Judge, report. 6. Competition. The textbook itself consists of 37 pages, decorated with 14 illustrations. 3,000 copies were printed. The price for one copy is 80 sot(yk) (with postage, forwarding – 90 sot(yk)). The game of chopsticks was invented around 1894 by American firefighters in the United States. The game of «vidbyvanka» is very pleasant and healthy, moreover, it does not require a large area or expensive equipment. A ball for 18 zol(tych) a net for 12 zol(tych), two pillars, an area of 16x8 m – and everything is ready for the match. If you add the fact that men, women, and children can play backgammon from the age of 13, then everything speaks for getting up to speed with this game as soon as possible. Our wish is for the whole region to be covered with hundreds of wives of vibyvanka, who will compete with each other, because as the author of «Vidbyvanka» says: «Competing in movement games is: to gain willpower, gain self-confidence, test the strength of the team and learn to win». (Руханкова Комісія, 1930). According to the quote, the work of S. Haiduchok had a light writing style, and this sport aroused great interest among Ukrainian youth circles and, most importantly, did not require large financial costs.

Stepan Haiduchok dedicated this edition to the athletes who were members of the Ukrainian Sports Club (created by Ivan Boberskyi in 1906 on the basis of the Academic Gymnasium in Lviv (Sova, 2017a)), who died in the whirlwind of events of the First World War and in the Ukrainian National Revolution of 1917–1923 (Гайдучок, 1930, с. 2).

Stepan Haiduchok's work «Vidbyvanka» consists of eight parts. The first one briefly presents the history of the origin of this sport (Гайдучок, 1930, с. 3–8). The author, among other things, wrote about Ukrainian prisoners of war, who played and popularized «vidbyvanka» on the territory of Czechoslovakia in the early 1920s. Next, the history of vidbyvanka in Lviv and Halychyna is described. In particular, he mentions Stepan Slezak, a member of the sport societies «Ukraine», who in 1925 tried to spread this sport in the Ukrainian environment of Lviv. In 1927, «Plast» began promoted «vidbyvanka», and in 1928, volleyball teams were created under the «Sokil-Batko» association in Lviv and other sokil's centers in Galicia. This review ends with a list of used sources.

In the following seven parts of «Vidbyvanka», including «Game, Equipment, Players», «Team in Play and Rules» (with sub-sections «Timed Mistakes», «Set Change», «Ball in Play», «Game Time Mistakes and calculation of points won», «Players and referees must understand», «Game play and winnings»), «Player training», «Remarks for the team», «Referee», «Report», «Competition», advice is given on where and how to set up play-grounds, characteristics of sports equipment, competition rules, technical and tactical features of the game, etc.

The work is illustrated with photographs that allow beginners to see how to serve, receive and hit the ball correctly. There are also photos of Ukrainian batting teams of that

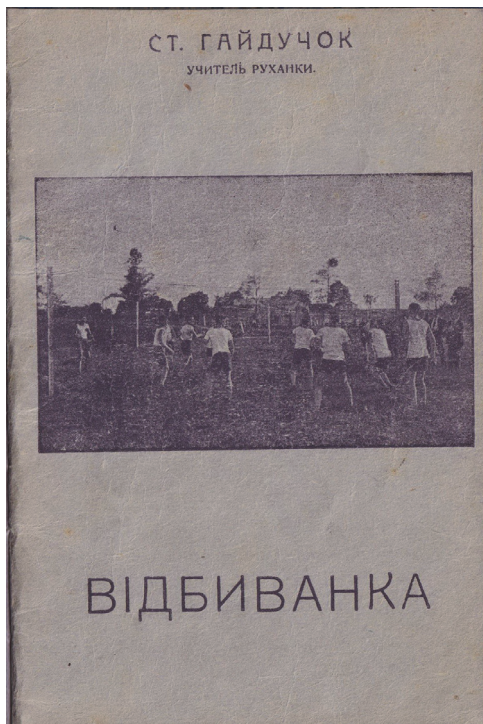
time, including «Dnipro», «Khyriv», «Plast», «Sokil-Batko», «Sokil IV» Most of them in the publication required a professional approach, especially the moments in movement where the athletes received and hit the ball. With this in mind, S. Haiduchok ordered a professional photographer. Unfortunately, it has not yet been possible to establish his surname. The photos harmoniously complement the text of the publication. However, on two of them, the photographer did not manage to capture the moments in time. There is about how to properly «put out the ball» (make an offensive kick from top to bottom) and «to brick to extinguish» (to repel an offensive kick from top to bottom) (Гайдучок, 1930, с. 29–30). Publishers later had to drop the ball on these photos.

There are a lot of special sports terms and phrases on the pages of «Vidbyvanka», such as: «pull your arms up» – block, «vibyvanka» – volleyball, «hrach» – player, «hrysche» – court, «druzhyna» – team, «zagryvka» – serve, «zariadzhennia» – decision, «the ball goes flat» – the ball flies in a straight line, «napadach» – striker, «open hand» – hand removed for a shoot, «pivhrajka, hrajka» – game, «pidborkuvaty miach» – hit the ball, «pobidzhuvaty» – win, «pobochyny» – side lines, «pomich» – defender, «providnyk» – captain, «proviriuvaty syly» – check preparation for the game, «protivna druzhyna» – opponent's team, «rozpynaty sitku» – tighten the net, «rukhivnia» – sports hall, «svobidnyj prostir» – free zone, «ustavka» – location, «usunuty hracha chasovo» – remove the player temporarily, «iak najvyhidnisha postava» – as the most advantageous position (Левків, Сова, 2021, с. 74–77), etc. At that time, S. Haiduchok used this vocabulary, which spread in Ukrainian

sports circles both in Galicia and far beyond its borders. Today, it certainly needs separate explanations.

The pocket format of the «Vidbyvanka» made it possible to easily transport it and use it at work during training and competitions. After publication, the work «Vidbyvanka» was in great demand not only in Galicia, Transcarpathia, and Bukovyna, but also in the Ukrainian diaspora. In the 1930s, back-and-forth gained popularity and became one of the leading sports practiced by Ukrainians at that time.

The distribution of Sokol publications, in particular «Vidbyvanka» and other works of S. Haiduchok's, was carried out by the trade section «Sokil-Batko», which was located at the address: Lviv, st. Ruska, 20. «Vidbyvanka» was repeatedly ordered by Ukrainian societies and individuals in the USA, Canada, and Czechoslovakia. On this occasion, many letters have been preserved in the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, as well as information in the press. For example, in 1930, the magazine «Sokilski Visti» reported: «S(okil)-B(atko)

The cover of Stepan Haiduchok's book «Vidbyvanka» (Lviv, 1930). From the book collection of Andrii Sova

published: 1) «Vidbyvanka» by Pobr(atym) S(tepan) Haiduchok's and 2) «Ruhanka and sport of the Ukrainian emigration in the Czechoslovak Republic» (Ilko Kalichak). Both booklets will be distributed to all societies in the near future» (Видання, 1930).

Thus, S. Haiduchok's interest in «vidbyvanka» took place at the beginning of the 1920s. I. Boberskyi, I. Kalichak, I. Mrity, D. Navrotska and other figures of Ukrainian physical-sport education helped him in scientific research and practical application. With the participation of S. Haiduchok as a physical education teacher at the branch of the Academic Gymnasium and an active public figure, primarily as a member of the «Sokil-Batko» volleyball was popularized in gymnasium environments, plast's studies groups and kurens, and sports societies of Lviv. He carried out important work as an organizer and judge of volleyball competitions, which took place in the sports hall at Ruska, 20, and Square of «Sokil-Batko» in Lviv. The result of activity in the formation and development of volleyball is the educational and methodological work of S. Haiduchok's «Vidbyvanka» (Lviv, 1930), which became the first Ukrainian textbook on this type of sport in Galicia.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Видання. (1930, травень–червень). *Сокільські вісти*, 5–6, 15.

Гайдучок, С. (1930). *Відбиванка*. Львів: Накладом «Сокола-Батька».

Звіт Руханкового Товариства «Сокіл-Батько» у Львові за 1929 р. (1930, квітень). *Сокільські вісти*, 4, 10.

Левків, В., Сова, А. (упоряд.). (2021). *Відбиванка*. (Оригінальна робота опублікована 1930).

ОС Гайдучка: Особова справа Степана Гайдучка. *Архів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*, спр. 8413, 26 арк.

Руханкова Комісія «Сокола-Батька». З нових видань «Сокола-Батька». (1930, березень). *Сокільські вісти*, 1–3, 16.

Сова, А. (2017а). Іван Боберський – засновник та ідейний натхненник Українського спортивного кружка в Академічній гімназії у Львові. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 29–30, 166–175.

Сова, А. (2017б). Іван Боберський – провідний діяч українського сокільського руху. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 30, 3–22.

Сова, А. (2021а). Діяльність Степана Гайдучка в «Українському спортовому кружку» Академічній гімназії у Львові (1906–1910). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 34, 216–233. <https://doi.org/10.33402/ukr.2021-34-216-233>

Сова, А. (2021б). Напрями діяльності Степана Гайдучка в українському гімнастичному товаристві «Сокіл-Батько» у Львові (1910–1914). *Новітня доба*, 9, 237–252. <https://doi.org/10.33402/nd.2021-9-237-252>

Сова, А. (2022). Педагогічна праця Степана Гайдучка у Львові напередодні Першої світової війни. *Народознавчі зошити*, 3(165), 674–684. <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.674>

Сова, А. (упоряд. і відп. ред.). (2019). *Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр.: спогади, документи, світлини*. Львів: Апріорі.

Сокільські спортові ігрища. (1929, червень). *Сокільські вісти*, 4–6, 23–24.

Спортова Секція «С.-Б.». Сокільські Спортові Змагання. (1929, 19 червня). *Діло*, 134, 5.

Т. Ф. (Франко Т.). Спортовий день молоді академічної гімназії у Львові. (1928, 5 липня). *Діло*, 148, 3–4.

Сокільські вісти. (1929, серпень), 7–8, 12, 15.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 312 (Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів), оп. 1, спр. 11. 139 арк.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 366 (Боберський Іван (1873–1947), педагог, організатор, українського спортивного руху в Галичині та за кордоном, голова товариства «Сокіл-Батько» у Львові, професор), оп. 1, спр. 72. 11 арк.

Sova, A. (2019). Physical education professor Stepan Haiduchok: the formation of a worldview. *Новітня доба*, 7, 226–233. <https://doi.org/10.33402/nd.2019-7-226-233>

REFERENCES

Vydannia. (1930, Traven–Cherven). *Sokilski visty*, 5–6, 15 (in Ukrainian).

Haiduchok, S. (1930). *Vidbyvanka*. Lviv: Nakladom «Sokola-Batka» (in Ukrainian).

Zvit Rukhankovoho Tovarystva «Sokil-Batko» u Lvovi za 1929 r. (1930, Kviten). *Sokilski Visty*, 4, 10 (in Ukrainian).

Levkiv, V., Sova, A. (Comps.). (2021). *Vidbyvanka*. (Oryhinalna robota opublikovana 1930) (in Ukrainian).

Osobova sprava Stepana Haiduchka. *Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho*. Spr. 8413. 26 арк. (in Ukrainian).

Rukhankova Komisii «Sokola-Batka». Z novykh vydan «Sokola-Batka». (1930, Berezen). *Sokilski visty*, 1–3, 16 (in Ukrainian).

Sova, A. (2017a). Ivan Boberskyi – zasnovnyk ta ideinyi natkhnennyk Ukrainskoho sportovoho kruzha v Akademichnii himnazii u Lvovi. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchi chasopys*, 29–30, 166–175 (in Ukrainian).

Sova, A. (2017b). Ivan Boberskyi – providnyi diiach ukrainskoho sokilskoho rukhu. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 30, 3–22 (in Ukrainian).

Sova, A. (2021a). Diialnist Stepana Haiduchka v «Ukrainskomu sportovomu kruzhu» Akademichnoi himnazii u Lvovi (1906–1910). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svi-domist, derzhavnist*, 34, 216–233. <https://doi.org/10.33402/ukr.2021-34-216-233> (in Ukrainian).

Sova, A. (2021b). Napriamy diialnosti Stepana Haiduchka v ukrainskomu himnas-tychnomu tovarystvi «Sokil-Batko» u Lvovi (1910–1914). *Novitnia doba*, 9, 237–252. <https://doi.org/10.33402/nd.2021-9-237-252> (in Ukrainian).

Sova, A. (2022). Pedagogichna pratsia Stepana Haiduchka u Lvovi naperedodni Pershoi svitovoi viiny. *Narodoznavchi zoshyty*, 3 (165), 674–684. <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.674> (in Ukrainian).

Sova, A. (Comp. & Ed.). (2019). Roman Shukhevych u hromadsko-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy 1920–1939 rr.: spohady, dokumenty, svitlyny. Lviv: Apriori (in Ukrainian).

Sokilski sportovi ihryshcha. (1929, Cherven). *Sokilski Visty*, 4–6, 23–24 (in Ukrainian).

Sportova Sektsiia «S.-B.». Sokilski Sportovi Zmahannia. (1929, Cherven 19). *Dilo*, 134, 5 (in Ukrainian).

T. F. (Franko T.). Sportovyi den molodi akademichnoi gimnazii u Lvovi (1928, Lypen 5). *Dilo*, 148, 3–4 (in Ukrainian).

(1929, Serpen). *Sokilski visty*, 7–8, 12, 15 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv TsDIAL Ukrainy), f. 312 (Ukrainske sportyvne tovarystvo «Sokil-Batko», m. Lviv), op. 1, spr. 72. 11 ark. (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 366 (Boberskyi Ivan (1873–1947), pedahoh, orhanizator, ukrain-skoho sportyvnoho rukhu v Halychyni ta za kordonom, holova tovarystva «Sokil-Batko» u Lvovi, profesor), op. 1, spr. 11. 139 ark. (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). Physical education professor Stepan Haiduchok: the formation of a worldview. *Novitnia doba*, 7, 226–233. <https://doi.org/10.33402/nd.2019-7-226-233/> (in English).

Андрій СОВА

*доктор історичних наук, доцент, старший дослідник
доцент кафедри олімпійської освіти*

*Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського
старший науковий співробітник відділу новітньої історії*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>

e-mail: sovaandrij1980@gmail.com

ВНЕСОК СТЕПАНА ГАЙДУЧКА У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВОЛЕЙБОЛУ У ЛЬВОВІ (1920-ті РОКИ)

На основі різнопланових джерел (документів і видань товариства «Сокіл-Батько» у Львові; епістолярної спадщини С. Гайдучка; публікацій, інформаційних повідомлень і реклами у львівських часописах «Сокільські вісти», «Діло»; навчально-методичної праці «Відбиванка»; документів та світлин із приватного архіву) з'ясовано внесок С. Гайдучка у становлення і розвиток волейболу в українських середовищах Львова. Із залученням раніше малознаних документів, матеріалів і світлин реконструйовано його біографію у 1920-х роках. Визначено нижню межу – зацікавлення С. Гайдучка волейболом, верхню – друк праці «Відбиванка».

Звернено увагу на те, що за активної участі С. Гайдучка як учителя руханки у філії Академічної гімназії у Львові волейбол популяризувався у діяльності спортивного гуртка «Сагайдачний», пластових гуртках і куренях. Наголошено на його важливій роботі як організатора та судді волейбольних змагань, які проводили у спортивній залі на Руській, 20, та пл. «Сокола-Батька» у Львові.

Розглянуто історію написання навчально-методичної праці «Відбиванка», яка стала першим українським підручником із цього виду спорту в Галичині. Констатовано, що в наукових пошуках йому допомагали Іван Боберський, Ілько Калічак, Дарія Навроцька, Іван Мриц й інші діячі українського тіловиховання. Звернено увагу на спеціальні спортивні терміни та словосполучення, які запропонував до вжитку в українському волейбольному дискурсі С. Гайдучок. Доведено, що він взяв діяльну участь у розвитку і популяризації волейболу в різних молодіжних середовищах Львова, що

врешті-решт привело до того, що у 1930-х роках відбиванка набрала популярності і стала одним із провідних видів спорту, якими займалися українці того часу.

Ключові слова: Степан Гайдучок, Галичина, Львів, відбиванка (волейбол), тіловиховання, фізичне виховання, спорт, змагання.

УДК [929:94-054.721.ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ]"1919/1984"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-238-247

Костянтин КОНДРАТЮК

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри новітньої історії України
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5398-357X>
email: kostyantykondratnk@gmail.com*

«МІЖ ІСТОРІЄЮ І ПОЛІТИКОЮ»: ЖИТТЄВІ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА-ЕМІГРАНТА ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО (1919–1984)

Зазначено, що Іван Лисяк-Рудницький народився у родині відомих українських громадсько-політичних діячів Павла Лисяка та Мілени Рудницької, його дитячі та юнацькі роки пройшли у Львові, де він закінчив гімназію і навчався в університеті.

Показано, що світогляд майбутнього історика й педагога формувався під впливом традицій західноєвропейського лібералізму. Наголошено, що І. Лисяк-Рудницький брав участь у громадському житті: співпрацював з Українською вільною академією наук і мистецтв у США, був дійсним членом НТШ та УВАН у Канаді, дописував до українських емігрантських періодичних видань, зокрема газети «Українські вісті» та журналу «Зустрічі», був співробітником «Сучасності».

Констатовано, що І. Лисяк-Рудницький – автор близько 200 наукових праць із нової та новітньої історії України, формування модерної української нації та української політичної думки XIX–XX ст. Проаналізовано такі його праці: «Інтелектуальні початки нової України» (1958), «Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники» (1968, 1977), «Зауваги до проблеми “історичних” і “неісторичних” націй» (1981), «Політична думка українських підрадянських дисидентів» (1981) та ін.

З’ясовано, що історик висловив оригінальні думки щодо давньої та нової історії України, а також представив аналітичну схему українського націєтворення, обґрунтував тезу про «перерви», «завмирання» та «відродження» української нації. Встановлено, що зміст і суть української історії вчений розумів як взаємодію народу та нації, а згідно з концепцією І. Лисяка-Рудницького, становлення української нації – це процес, у якому були перерви, однак наявність «основи», тобто народу, забезпечувала спадкоємність розвитку, тяглість у націєтворенні. Стверджено, що національне відродження XIX ст. учений розглядав як початок завершальної, модерної, фази становлення української нації, після княжої і козацької.

Зазначено, що у працях професор виявляв виняткову ерудованість у багатьох гуманітарних галузях, проблеми минулого українського народу розглядав на тлі всесвітньої історії з урахуванням методологічного арсеналу західної історичної науки, яким він досконало володів. Констатовано, що філософська глибина й актуальність

тематики, що балансує «між історією і політикою», відвели працям І. Лисяка-Рудницького важливу роль в історичній науці.

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, історик-емігрант, публіцист, педагог.

Іван Лисяк-Рудницький

Іван Лисяк-Рудницький народився 27 жовтня 1919 р. у Відні в сім'ї українських інтелектуалів і політичних діячів Павла Лисяка й Мілени Рудницької. Після переїзду батьків 1921 р. до Львова та їхнього розлучення виростав в атмосфері родини Рудницьких, що розвинуло його різнобічні інтелектуальні зацікавлення. Харизматичність цієї родини спонукала Івана використовувати дівоче прізвище матері (подвійне – після переїзду до США 1951 р.) (Кулеша, 2006, с. 255).

Батько Івана – адвокат, співпрацював із багатьма українськими виданнями, був обраний послом до польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання. Його мати також була послом від УНДО до сейму, 1928–1939 рр. головувала в Союзі українок у Львові, від 1934 р. очолювала Світовий союз українок. Батько забезпечував сина матеріально аж до своєї смерті 1948 р., що давало юнакові змогу цілком віддаватися навчанню (Кульчицький, 2009, с. 164).

Дитинство та юність Івана пройшли у Львові. У 1925–1929 рр. він навчався в українській початковій школі, у 1929–1937 рр. – у Львівській академічній гімназії. У 1937 р. почав студіювати право у Львівському університеті, однак у грудні 1939 р. покинув навчання і нелегально перебрався до Кракова. Улітку 1940 р. разом із матір'ю переїхав до Берліна, де до 1943 р. навчався на факультеті зовнішніх відносин (спеціалізація – радянознавство) місцевого університету. Після закінчення переїхав до Праги,

У 1991 р. стараннями історика Ярослава Грицака у Львові побачила світ невеличка книжка Івана Лисяка-Рудницького «Нариси з історії нової України». У 1994 р. у Києві опубліковано його «Історичні есе» у двох томах. Відтоді наукова спадщина українського історика-емігранта стала доступною широкій науковій громадськості. Згодом біографічні дані про життєвий шлях Івана Лисяка-Рудницького помістили в енциклопедичних виданнях України Станіслав Кульчицький і Надія Кулеша. Ярослав Грицак, Омелян Пріцак, Іван Хміль проаналізували деякі праці історика й дали їм високу оцінку. Проте наявних публікацій про Івана Лисяка-Рудницького недостатньо, якщо порівняти обсяг досліджень, які вийшли з-під пера цього історика. Отож мета статті – показати внесок І. Лисяка-Рудницького в дослідженні актуальних проблем нової та новітньої української історії, формування української модерної нації й української політичної думки ХІХ–ХХ ст.

продовжив студії у Карловому університеті. Упродовж 1943–1945 рр. написав під керівництвом відомого вченого-славіста Едуарда Вінтера (Eduard Winter) докторську дисертацію, присвячену творчості Михайла Драгоманова, яку захистив перед самим вступом радянських військ у Прагу (Онопrienko, 2002, с. 56). Наприкінці квітня 1945 р. переїхав до американської зони Австрії, звідки на початку 1947 р. перебрався до Женеви, де продовжував навчання в Інституті вищих міжнародних досліджень.

Улітку 1951 р. переїхав до США, упродовж 2 років стажувався в Колумбійському університеті. Вже у зрілому віці (37 років) здобув постійну посаду викладача історії, згодом професора, у Філадельфійському католицькому коледжі Ла Саль. Працював там 11 років.

У 1967 р. одержав вакантну професорську посаду в Американському університеті у Вашингтоні, працював там 5 років. Відданість І. Лисяка-Рудницького українській проблематиці не знаходила розуміння серед американської професури, яка здебільша не вважала цю царину історичного знання вартою уваги. За спогадами сина Лисяка-Рудницького Петра, тільки з переїздом у м. Едмонтон (Канада) він опинився у спорідненому з його інтелектуальними нахилами середовищі. Від 1971 р. працював професором Альбертського університету. У 1976 р. за матеріальної допомоги діаспори разом із колегами заснував при цьому університеті Канадський інститут українських студій (Кульчицький, 2009, с. 164).

Від природи І. Лисяк-Рудницький не був кабінетним ученим – завжди брав участь у громадському житті. У 1950–1960-х роках співпрацював з Українською вільною академією наук і мистецтв у США, був дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка та Української вільної академії наук у Канаді. Він також виявився талановитим журналістом. Упродовж усього життя дописував до українських емігрантських періодичних видань, зокрема газети «Українські вісті» та журналу «Зустрічі», був співробітником «Сучасності» (1961–1967).

Іван Лисяк-Рудницький у 1967 р. став одним з авторів тексту «Заяви», надісланої від імені провідних американських інтелектуалів українського походження до керівництва СРСР та УРСР із політичними вимогами встановити громадянство УРСР, налагодити дипломатичні відносини між УРСР і зарубіжними країнами, надати українській мові статусу державної в Україні, легалізувати Українську Автокефальну Православну (УАПЦ) й Українську Греко-Католицьку Церкви (УГКЦ) (Підкова, Шуст, 2001, с. 411).

У молоді роки І. Лисяк-Рудницький перебував під впливом консерватизму, особливо ідей В. Липинського, які той виклав 1926 р. у «Листах до братів-хліборобів». Нетривалий час навіть брав участь у політичних організаціях прихильників Павла Скоропадського, проте згодом відійшов від них. Перебуваючи у Швейцарії, захопився ідеєю відродження довоєнної галицької націонал-демократії, якій були віддані його батьки. Проте ця ідея втратила практичну цінність після масового виїзду українських емігрантів з Європи.

Не поділяючи ідей інтегрального націоналізму, І. Лисяк-Рудницький наприкінці 1960-х років, однак, зблизився з окремими представниками Організації українських націоналістів за кордоном (двійкарями). Він цінував цю групу націоналістичного руху за те, що вона відійшла від тоталітарної донцовської ідеології (Лисяк-Рудницький, 1996b, с. 501–504).

На відміну від більшості вчених української діаспори, І. Лисяк-Рудницький був «політично нейтральним», а свої світоглядні погляди визначав як ліберальні.

У працях І. Лисяк-Рудницький виявляє виняткову ерудованість у багатьох галузях гуманітарного знання. Особливо обізнаним він був у сфері історії: від давніх цивілізацій Китаю до сучасної американської культури. Проте його дослідницька діяльність концентрувалася винятково на українській історії XIX–XX ст., головню на проблемах української суспільно-політичної думки.

Товариш Івана Лисяка-Рудницького від часів навчання у Львівському університеті Омелян Пріцак вважав найбільш відмітною рисою творчості свого друга відданість невеликим науково-публіцистичним есе, кожне з яких старанно шліфувалося. Його есе мали бездоганну логічну побудову і добре продуманий філософський контекст, були адресовані не тільки фахівцям, а й широкому колу читачів. Проблеми минулого українського народу автор розглядав на тлі всесвітньої історії, з урахуванням методологічного арсеналу західної історичної науки, яким він досконало володів (Пріцак, 1994, с. XVI).

За життя Івана Лисяка-Рудницького була опублікована лише одна книга – збірка «Між історією і політикою» (1973). Англomовний збірник есе батькових праць, який підготував Петро Лисяк-Рудницький, вийшов друком в Едмонтоні 1987 р. Том складається з 22-х есе і налічує 500 сторінок. Він викликав набагато більший резонанс, ніж перша книга, і справив на багатьох науковців західного світу, за їхніми власними зізнаннями, неабияке враження масштабом інтелекту й ерудиції автора.

Перше видання праць І. Лисяка-Рудницького з'явилося в Україні 1991 р. Історик Я. Грицак об'єднав три есе І. Лисяка-Рудницького в невеличку за обсягом книжку – «Нариси з історії нової України».

У київському видавництві «Основи» 1994 р. опубліковано «Історичні есе» І. Лисяка-Рудницького у двох томах. Для цього видання відібрано 59 праць, тобто більше, ніж в обох зарубіжних збірках. Відтоді наукова спадщина І. Лисяка-Рудницького стала доступною широкій науковій громадськості. У київському видавництві «Українська прес-група» 2012 р., за загальною редакцією Лариси Івшиної, вийшла книга Івана Лисяка-Рудницького «Україна між сходом і заходом. Формування українського народу й нації».

Загалом І. Лисяк-Рудницький опублікував близько 200 робіт із новітньої історії України, формування української модерної нації та української політичної думки XIX–XX ст.

Учений не сприймав марксистського формаційного підходу до історії, його глобальну світову періодизацію на рабовласництво, феодалізм, капіталізм та соціалізм (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 40). Він вважав, що краще поділяти українську історію на давню, нову та новітню.

Історик висловив оригінальні думки щодо давньої історії України. Київську Русь він розглядав як нефеодалне утворення, оскільки в ній були відсутні найважливіші інститути феодалізму – васалітет і лен. Натомість Велике князівство Литовське (як і українські землі в його складі), на його думку, було класичним феодальним утворенням (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 41–42, 48–49). Іван Лисяк-Рудницький вважав, що середньовічна доба в Україні тривала довше, ніж на Заході (до Люблінської унії 1569 р.). Наслідки унії оцінював по-різному: у плані соціальних відносин – здебільша негативно, у сфері культури – високо, оскільки вона забезпечила поширення в українських землях західноєвропейської культури (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 42–43).

Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького історик вважав найбільш масштабним, тривалим і запеклим міжстановим конфліктом у Європі, добою

переходу від середньовіччя до Нового часу. Він назвав цю війну великою козацькою революцією, під час якої народжувалося станове суспільство. Козацтво як цілісність прагнуло створення стану, відмінного від селян, і тому утворення під час цієї революції з козацької старшини нової земельної аристократії було явищем невідворотним.

Іван Лисяк-Рудницький стверджував, що Росії у XVIII ст., у часи Петра I (Пётр I), довелося «європеїзуватися». Натомість Україні цього не було потрібно робити, оскільки вона, починаючи з часів Київської Русі, розвивалася в загальноєвропейському руслі.

Висловившись на користь європейськості України, історик водночас зауважив, що «це не означає заперечень сильних незахідних елементів в українському національному типі». Вони зумовлені впливом Сходу, у якому дослідник розрізняє дві історичні сутності: світ східного християнства і візантійської культури, з одного боку, і світ євразійських кочівників – з другого (Хміль, 1993, с. 5).

Вплив кочівників на Україну не зробив її євразійською державою. І визначальним тут була грецька (візантійська) релігійна й культурна традиція, яка діяла зі середини, формуючи відповідно сам умонастрій суспільства.

Іван Лисяк-Рудницький заперечує тим історикам, зокрема Степанові Томашівському, які вважали, що вибір князем Володимиром християнства в його східній формі був «трагічною помилкою», бо в такий спосіб, на їхню думку, Русь-Україна відірвалася від європейського співтовариства. На противагу цьому він доводить, що вибір Володимира зумовлювали об'єктивні обставини. До того ж, прийняття християнства у візантійській формі не завадило Київській Русі наслідувати переважно західну соціальну та політичну структури, і це мало вирішальний вплив на всю подальшу історію України, зокрема визначило схильність народу до лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму (Лисяк-Рудницький, 2012, с. 16–17, 20).

В історії України XIX ст. учений виділяв три періоди: перший – від упадку козацької державності до 1840-х років (до появи Кирило-Мефодіївського братства). У той час лідерство в суспільстві утримувала на Лівобережжі та Слобожанщині знать козацького походження; на Правобережжі – польсько-українська; у Галичині – греко-католицьке духовенство.

Другий період – від 1840-х до 1880-х років. У ньому історик виділяє два етапи: романтичний та позитивістський. До першого відніс покоління кирило-мефодіївців, які ще ідеалізували козацький устрій як утопію рівності та братерства і в яких була схильність до демократично-федералістичного панславізму. Позитивістський етап пов'язаний із Київською старою громадою. Це вже було покоління, яке покладалося на силу критичного знання. Звідси пішли народники в Лівобережній Україні, хлопомани – на Правобережжі. Їхнім аналогом у Галичині були народовці.

Третій період розпочався у 1890-х роках і тривав до Першої світової війни. Іван Лисяк-Рудницький назвав його «віком модернізму». Визначальними рисами цієї чверті століття були послаблення царського абсолютизму й економічне піднесення Наддніпрянщини, її індустріалізація. З'являються політичні партії. Рух набуває виразної соціальної орієнтації. Більшість молодого українського покоління сприйняла соціалістичну ідеологію (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 173–177, 184).

Дослідник одним із перших відзначив роль і значущість у розгортанні національного руху окремих регіонів України.

Лівобережжя, зокрема Полтавщина і Чернігівщина, на його думку, стали географічним осердям цього руху, дали для нього більше діячів, ніж будь-яка частина України.

Слобожанщина, хоча й була під прямим правлінням російського уряду, стала центром розвитку української народної літератури та українських етнографічних досліджень (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 153–155). Роль Півдня України була порівняно незначною в українському русі. Проте з відкриттям чорноморських портів, а потім із розвитком добувної та важкої промисловості в Донецько-Криворізькому басейні Південь став економічним центром сучасної України. Отже, набув об'єднувальної ролі для інших її частин.

Значення Правобережжя І. Лисяк-Рудницький убачав у тому, що там протистояли один одному два впливи – польський та російський. І польська сторона, пристосовуючись у цьому протистоянні до українського середовища, привносила в український рух елементи культури Заходу.

Національне відродження в Галичині історик пов'язував із діяльністю УГКЦ. Духовенство було зачинателем національного руху, а пізніше й джерелом світських кадрів для нього (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 157). Через брак територіальної цілісності, як висновує І. Лисяк-Рудницький, української нації у повному розумінні цього слова у XIX ст. ще не існувало. Лише революція 1917–1920 рр. охопила Україну як національно єдину (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 158).

Іван Лисяк-Рудницький чітко розрізняв поняття «народ» і «нація». Він вважав, що національний характер – це явище суспільно-культурне, а не з біологічної сфери життя людей, і пов'язував його з комплексом цінностей та системою суспільних інституцій. Нація, стверджував він, – феномен політичного життя і спирається на свідому волю людей, які хочуть мати власну державну організацію (Лисяк-Рудницький, 2012, с. 5). Народ же, на його думку, визначається сукупністю якостей людей, що передаються з покоління в покоління майже автоматично, без свідомих зусиль – це звичаї, побут і розмовна мова. Народ (етнос) – субстрат, із якого може, але не мусить постати нація. Народ – феномен давніший та триваліший, ніж нація. Щоби пригасити національне життя, не треба, щоб етнічний масив, який творить його підґрунтя, був фізично знищений, для цього достатньо, щоб в еліти народу забракло бажання бачити у своєму народові суб'єкта політичного життя.

Іван Лисяк-Рудницький спробував відповісти на вкрай складне запитання: відколи можна говорити про існування націй в Європі? З цього приводу він писав: «Побутує думка, що французька нація існує нібито щойно від Великої французької революції. Отже, нації, мовляв, результат модерної демократії. Тяжко з цією тезою, – зауважує історик, – погодитися. Емпірично можна довести, що сильне національне почуття існувало у Франції століттями перед Великою революцією. Генріх IV і навіть Людовик Святий були виразно “національними королями”, Жанна д'Арк – “національною святою”. У добі хрестових походів ряд національних колективів – французи, німці, англійці, іспанці – виявляється вже зовсім виразно. Друга половина XV – початок XVI століть – це період утвердження сильних національних монархій: Іспанія Фердинанда й Ізабелли, Франція Людовика XI, Англія перших Тюдорів тощо. Все це заперечує тезу, нібито європейські нації сформувалися щойно на межі XVIII і XIX століть» (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 154).

Хоча, зазначає І. Лисяк-Рудницький, немає сумніву, що Французька революція (та її еквіваленти в інших європейських країнах) висунула ідею, що носієм політичної волі є народ. Цим самим Французька революція (та рухи, що з неї виникли) відіграла велику націотворчу роль, бо перетворила підданих на громадян, роблячи цим їх співвідповідальними за долю колективу-нації.

Як погодити ці два факти: націотворчу роль Французької революції та існування національних держав на століття раніше? Відповідь І. Лисяка-Рудницького така: «... суттю нації є активна постава її членів, їхня воля бути політичним суверенним колективом. Ця постава, це свідоме напруження існували вже у феодальному і становому суспільстві. Тільки що тоді воно обмежувалося до вищих верств суспільства – лицарства та міського патриціату. Ці верстви, визнаючи над собою зверхність монарха, зовсім не були пасивним елементом у житті держави. Посередньо та безпосередньо, через свої станові представництва (сейми), через тиск публічної opinio, шляхта та патриціат були співгосподарями нації-держави і почували себе співвідповідальними за її долю» (Лисяк-Рудницький, 2012, с. 30–31).

Початків формування української нації, на думку І. Лисяка-Рудницького, треба шукати в Київській Русі (точніше, у період розпаду Київської держави). Але нація, що викристалізувалася в Галицько-Волинському королівстві та Великому князівстві Литовському, гине після Люблінської унії. Вдруге бачимо це явище в нашій історії, зазначає вчений, на зламі XVIII–XIX ст., після ліквідації решток автономних установ козацької України. Тобто українська нація двічі вмирала та двічі відроджувалася. Іван Лисяк-Рудницький висунув та обґрунтував тезу про «перерви», «завмирання та відродження» української нації (Лисяк-Рудницький, 2012, с. 34, 45).

Появу модерної української нації, на його думку, можна зрозуміти як наслідок взаємодії соціальних сил та ідей. Суспільні перетворення, які відбувалися на українських землях упродовж XIX ст., підготували народ до сприйняття національної ідеології, розробленої працею кількох поколінь інтелігенції (Лисяк-Рудницький, 1991, с. 23).

У статті «Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй» І. Лисяк-Рудницький знову повернувся до цих питань. Він, зокрема, писав: «Через репресивну політику царського самодержавства процес, який можна назвати первісним формуванням нації, відбувався в Україні з великим запізненням. Він зробив великий поступ під час революції та в 1920-ті роки, але так ніколи й не був завершений. По суті, процес формування нації був зупинений та почасти повернений назад протягом чвертьстолітнього правління Сталіна. Дискусійним є, – зазначав він, – чи Україну навіть сьогодні можна вважати повною нацією» (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 38).

Наприкінці 1950-х років І. Лисяк-Рудницький зробив прогноз щодо майбутньої долі тоталітарної системи у СРСР. На його переконання, владний режим у Радянському Союзі був здатний на «відлиги», але не на справжню демократизацію, яка порушувала б монополію Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) в управлінні єдиною державою. У зв'язку з цим він стверджував, що коли під зовнішніми або внутрішніми ударами зламається політична диктатура у СРСР, то за цим неминуче настане розвал усієї суспільно-економічної системи єдиної країни. На початку 1990-х років так воно й сталося.

В одній зі статей вчений слушно зауважив, що серед українських політиків домінує думка, що для політичної діяльності досить почуття патріотизму та доброї волі. Однак політика – це, перш за все, інтелектуальне заняття. Статті І. Лисяка-Рудницького якнайкраще переконують у цьому (Грицак, 1991, с. 8). Філософська глибина й актуальність тематики, що балансує «між історією та політикою», відвели працям Івана Лисяка-Рудницького важливу роль в історичній науці.

Наукова спадщина Івана Лисяка-Рудницького має непересічне значення. Вона й сьогодні спонукає істориків до творчості і нових наукових пошуків, вражає не лише глибиною наукового висвітлення історичного процесу, а й надзвичайною актуальністю й повчальністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Грицак, Я. (1991). Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії. В *Нариси з історії нової України*, 8. Львів.

Кулеша, Н. (2006). Лисяк-Рудницький Іван Павлович. В *Романюк, М. (відп. ред.), Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника*. 13. Львів, 255.

Кульчицький, С. (2009). Лисяк-Рудницький Іван Павлович. В *Енциклопедія історії України*, 6. Київ, 164.

Лисяк-Рудницький, І. (1991). *Нариси з історії нової України*. Львів, 23.

Лисяк-Рудницький, І. (1994а). *Історичні есе*: в 2 т., 1. Київ.

Лисяк-Рудницький, І. (1994б). *Історичні есе*: в 2 т., 2. Львів.

Лисяк-Рудницький, І. (2012). *Україна між сходом і заходом. Формування українського народу і нації*. Київ.

Оноприенко, О. (гол. ред.). (2002). *Народжені Україною. Меморіальний альманах*: у 2 т. 2. Київ, 56.

Підкова, І., Шуст, Р. (2001). *Довідник з історії України (А–Я)*. 2-ге вид. Київ, 411.

Пріцак, О. (1994). Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор». В *Історичні есе*, 1. Київ, XVI.

Хміль, І. (1993). *Деякі проблеми історії України крізь призму бачення І. Лисяка-Рудницького*, 5. Київ.

REFERENCES

Hrytsak, Ya. (1991). Ivan Lysiak-Rudnytskyi and his works on the new Ukrainian history. In *Essays on the history of the new Ukraine*, 8. Lviv (in Ukrainian).

Kulesha, N. (2006). Lysiak-Rudnytskyi Ivan Pavlovich. In *Romanyuk, M. (Ed.), Ukrainian journalism in names: materials for an encyclopedic dictionary*. 13. Lviv, 255 (in Ukrainian).

Kulchytskyi, S. (2009). Ivan Pavlovich Lysiak-Rudnytskyi. In *Encyclopedia of the History of Ukraine*, 6. Kyiv, 164 (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1991). *Essays on the history of new Ukraine*. Lviv, 23 (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnykyi, I. (1994a). *Historical essays*: in 2 vol., 1. Kyiv (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnykyi, I. (1994b). *Historical essays*: in 2 vol., 2. Lviv (in Ukrainian).

Lysiak-Rudnykyi, I. (2012). *Ukraine between East and West. Formation of the Ukrainian people and nation*. Kyiv (in Ukrainian).

Onoprienko, O. (Ed.). (2002). *Born in Ukraine. Memorial almanah*: in 2 vol., 2. Kyiv, 56 (in Ukrainian).

Pidkova, I., Shust, R. (2001). *Handbook on the history of Ukraine (A–Ya)*. 2-nd ed. Kyiv, 411 (in Ukrainian).

Pritsak, O. (1994). Ivan Lysiak-Rudnytskyi as a scientist and «communicator». In *Historical essays, 1*. Kyiv, XVI (in Ukrainian).

Khmil, I. (1993). *Some problems of the history of Ukraine through the prism of the vision of I. Lysyak-Rudnytskyi*, 5. Kyiv (in Ukrainian).

Kostiantyn KONDRATIUK

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor

Professor of the Department of Modern History of Ukraine

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5398-357X>

email: kostyantykondratnk@gmail.com

**«BETWEEN HISTORY AND POLITICS»:
LIVING AND INTELLECTUAL SPACES
OF THE UKRAINIAN EMIGRÉ HISTORIAN
IVAN LYSIAK-RUDNYTSKYI (1919–1984)**

The article informs that Ivan Lysiak-Rudnytskyi was born in the family of famous Ukrainian public and political figures Pavlo Lysiak and Milena Rudnytska. His childhood and youth were spent in Lviv, where he graduated from gymnasium and studied at the university.

The outlook of the future historian and teacher was formed under the influence of the traditions of Western European liberalism. It is emphasised that I. Lysiak-Rudnytskyi always took part in public life. He collaborated with the Ukrainian Free Academy of Sciences and Arts in the USA and was an active member of the National Academy of Sciences and the Ukrainian Academy of Sciences in Canada. He also showed himself as a talented journalist. Throughout his life, he contributed to Ukrainian emigration periodical publications, in particular, the newspaper «Ukrainska Pravda» and the magazine «Zustrichi, he was also an employee of «Suchasnosti».

Ivan Lysiak-Rudnytskyi is the author of about 200 scientific works on the new and modern history of Ukraine, the formation of the modern Ukrainian nation and Ukrainian political thought of the 19th and 20th centuries. The article analyzes such of his works as «Intellectual beginnings of new Ukraine» (1958), «The Fourth Universal and its ideological predecessors» (1968, 1977), «Notes on the problem of “historical” and “non-historical” nations» (1981), «The political opinion of Ukrainian sub-Soviet dissidents» (1981) and others.

It was found that the historian expressed original opinions about the ancient and new history of Ukraine and put forward an original analytical scheme for Ukrainian nation-building. He substantiated the thesis about the «breaks», «dying and reviving» of the Ukrainian nation. At the same time, the researcher proposed to distinguish between the concept of the people as an ethnic unit and the nation as a political entity. The people are the basis for the formation of the nation. The scientist understood the content and essence of Ukrainian history as the interaction of the people and the nation. National revival of the 19th century. the scientist considered it as the beginning of the final, modern phase of the formation of the Ukrainian nation, after the princely and Cossack ones.

It is noted that in his works, the professor demonstrated exceptional erudition in various humanitarian fields and examined the problems of the Ukrainian people's past against

the backdrop of world history, taking into account the methodological arsenal of Western historical science, which he masterfully possessed. It is stated that the philosophical depth and relevance of the topics, which balance «between history and politics», have assigned an important role to the works of I. Lysiak-Rudnytsky in historical science.

Keywords: Ivan Lysiak-Rudnytsky, historian-emigrant, publicist, educator.

Назар КОСЕНКО

*аспірант відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>
e-mail: nazzarkossenko@gmail.com*

РОЛЬ ДМИТРА МИРОНА («ОРЛИКА») В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано основні аспекти діяльності одного з лідерів українського визвольного руху Дмитра Мирона в 1939–1942 рр. Висвітлено початок політичного шляху діяча та його участь у міжвоєнній боротьбі за незалежність України. З'ясовано становище Д. Мирона в націоналістичному середовищі напередодні Другої світової війни. Схарактеризовано роботу діяча в ОУН на вишкільній ниві.

Проаналізовано основні змістові аспекти книги «Ідея і Чин України». Розкрито теоретичні погляди Д. Мирона на проблему державного ладу в незалежній Україні. Висвітлено бачення діячем народовладдя. Виявлено критичне ставлення ідеолога ОУН до сліпого наслідування гітлерівської Німеччини. Розкрито погляд Д. Мирона на відмінності між українським націоналізмом, німецьким націонал-соціалізмом та італійським фашизмом. Схарактеризовано його ідеї щодо згуртування поневолених народів. Проаналізовано погляд теоретика націоналізму на місце України на міжнародній арені як самостійного суб'єкта.

Висвітлено роль Д. Мирона у формуванні революційної ОУН в 1940–1941 рр. Схарактеризовано головні аспекти його діяльності на посаді голови крайової езекутиви ОУН(р) на підрадянських землях України. Проаналізовано заходи Д. Мирона з підготовки національної революції через розширення націоналістичної мережі, консолідації патріотичних сил і підготовки визвольного повстання. Розкрито участь Д. Мирона у спробі державотворення ОУН(р) у 1941 р.

Схарактеризовано підпільну роботу Д. Мирона на посаді першого провідника ОУН(р) на ОСУЗ. Розкрито особливості підходу діяча до розбудови націоналістичної мережі на Наддніпрянщині. На основі спогадів підлеглих схарактеризовано Д. Мирона як керівника й особистість. Висвітлено участь діяча в I та II Конференціях ОУН(р) 1941–1942 рр. Розкрито обставини загибелі Д. Мирона. Схарактеризовано значення ідеологічної спадщини діяча для націоналістичного підпілля. Констатовано великий внесок Д. Мирона в розвиток українського визвольного руху.

Ключові слова: Дмитро Мирон, український націоналістичний рух, ідеологія ОУН, Друга світова війна, революційна ОУН, національна революція.

Постать провідника революційної Організації українських націоналістів (ОУН) на Осередніх і Східних українських землях (ОСУЗ) Дмитра Мирона (псевдо «Орлик»),

Дмитро Мирон

«Роберт», «Сергій», «Андрій», «Піп») займає особливе місце серед очільників української визвольної боротьби. Непересічний інтелектуал із Бережанщини залишив глибокий слід у новітній історії України. Попри це, сьогодні персона Д. Мирона недостатньо досліджена та маловідома для суспільства.

Потрібно наголосити, що в українській історіографії постаті Д. Мирона приділено вкрай мало уваги. Дотепер не проведено жодного комплексного дослідження ролі першого провідника ОУН на ОСУЗ у визвольному русі. Наявні біографічні публікації фрагментарно або ж поверхнево висвітлюють його громадсько-політичну діяльність. Так серед праць сучасних українських авторів треба відзначити розвідку Дмитра Веденєєва і Сергія Шевченка, у якій розкрито обставини смерті провідника ОУН на ОСУЗ (Веденєєв, Шевченко, 2010, с. 477–482),

а також аналіз концептуальних побудов ідеолога націоналізму у статті Олега Багана (Баган, 2016, с. 151–168). Низка біографічних публікацій про Д. Мирона належить перу закордонних українських авторів із націоналістичного середовища. Варто виділити розвідки Бориса Вітошинського (Вітошинський, 1993, с. 214–217) та М. Мадея (ім'я не встановлено) (Мадей, 1993, с. 207–213), де в загальних рисах змальовано громадсько-політичну діяльність провідника ОУН на ОСУЗ. Проте ці праці є публіцистичними за своїм спрямуванням та написані без використання документальних джерел.

Серед джерел, які дають змогу реконструювати участь у визвольній боротьбі Дмитра Мирона, треба виокремити спогади Степана Мудрика (Мечник, 1990), Мирослава Прокопа (Прокоп, 1993), Надії Романів (Пагір'я, Іванченко, 2011, с. 616–666), Степана Галамая (Галамай, 1991), Петра Дужого (Дужий, 1994, с. 1477–1486), Зиновії Мосійчук (Мосійчук, 1993, с. 223–227). Значну цінність для дослідження діяльності Дмитра Мирона в ОУН мають документи, які опублікували Володимир Косик (Косик, 1998) і Володимир Сергійчук (Сергійчук та ін., 2007), каральних органів радянського та нацистського окупаційних режимів, безкомпромісним ворогом для яких був ідеолог націоналізму.

Дослідження участі Д. Мирона у визвольних змаганнях дає змогу краще зрозуміти особливості тогочасної боротьби українців за незалежність і розвіяти окремі розповсюджені міфи про революційну ОУН. В умовах повномасштабної війни з Російською Федерацією вивчення біографії лідерів руху спротиву московському імперіалізму в минулому – це актуальне завдання для українських науковців. Мета статті – дослідити роль Д. Мирона в діяльності націоналістичного підпілля у 1939–1942 рр.

Дмитро Мирон народився 5 листопада 1911 р. у незаможній родині мешканців с. Рай на Бережанщині Данила Мирона і Марії Ковальковської. Майбутній провідник ОУН на ОСУЗ рано осиротів, тож його вихованням займалася старша сестра Анна. Під час навчання в Бережанській гімназії демонстрував лідерські якості та інтерес

до боротьби за незалежність Батьківщини. Уже в 15 років долучився до українського націоналістичного руху, вступивши до лав Союзу української націоналістичної молоді (Мороз, 2012, с. 240). Після створення ОУН Д. Мирон стає його членом. У 1930 р. молодий націоналіст вступив на юридичний факультет Львівського університету. Завдяки непересічним здібностям у студентські роки швидко пройшов шлях до редактора «Бюлетня крайової езекутиви» та референта Юнацтва ОУН (1932–1933). За активну громадську діяльність його неодноразово заарештовували польські окупанти. В 1934 р. у справі Миколи Лемика засудили до 7 років ув'язнення. За ґратами він не зламався, продовжуючи працювати для розвитку українського визвольного руху – влаштовував просвітні заходи для українців-політв'язнів. Спільно із Зеноном Коссаком написав фундаментальний твір – «44 правила українського націоналіста», який став органічною частиною націоналістичного ідеологічного «катехизису». На думку дослідника Володимира Мороза, це відбулося, найімовірніше, у 1935–1936 рр. (Мороз, 2013, с. 6).

Тож напередодні Другої світової війни Д. Мирон уже був досвідченим підпільником із високим авторитетом у націоналістичному середовищі. Після дострокового звільнення влітку 1938 р. поринув в організаційну роботу. Незабаром загартований у польських застінках націоналіст обійняв одну з найважливіших посад у КЕ (крайовій езекутивній) ОУН – політичного референта (Посівнич, 2010, с. 223). За словами Петра Мірчука, очільники націоналістичного активу навіть вимагали від Лева Ребета поступитися на користь Дмитра Мирона місцем крайового провідника організації (Мірчук, 1968, с. 443). Це промовисто свідчить про високий авторитет 27-літнього очільника політичної референтури в КЕ ОУН. Закономірно, Д. Мирон став одним із двох «крайовиків», запрошених на II Великий збір українських націоналістів у Римі.

Після падіння Другої Речі Посполитої Д. Мирон оселяється у Кракові. У центрі Генеральної губернії розгорнув активну роботу на ниві політичної просвіти провідного членства ОУН. Він навчався та водночас викладав у старшинській школі ім. Євгена Коновальця, що діяла з грудня 1939 р. по березень 1940 р. у Кракові. Викладав курсантам ідеологію українського націоналізму. Серед осіб, що слухали його лекції, були такі знакові постаті українського визвольного руху, як Василь Кук, Іван Климів, Микола Арсенич (Мороз, 2012, с. 73).

Саме для формування належного націоналістичного світогляду серед активу ОУН Д. Мирон під псевдо «Максим Орлик» написав синтетичну працю «Ідея і Чин України». Треба зауважити, що підготовка фундаментальної ідеологічної роботи розпочалася ще до Другої світової війни. Поставивши за мету здійснити системний виклад основних філософських і політичних засад націоналістичного руху на широкому історичному тлі, Д. Мирон багато часу працював у бібліотеці Наукового товариства ім. Шевченка (Мадей, 1993, с. 210). Реалії окупаційного панування позначилися також на долі книги «Ідея і Чин України». У Кракові Д. Мирону довелося відтворювати зміст роботи по пам'яті. Первинний рукопис було знищено через загрозу обшуку окупантами квартири підпільниці Олени Недзвецької, що зберігала працю (Климишин, 1987, с. 271). Книга «Ідея і Чин України» побачила світ у Кракові невеликим накладом. Робота була світоглядно-ідеологічною і призначалася передовсім для політичного вишколу молодіжних організацій ОУН. Як політичний мислитель, Д. Мирон висловив розлогі міркування на широкий спектр тем: генеза українського націоналізму, його філософські, етичні та політичні засади, система націоналістичного

виховання, співвідношення українського націоналізму з іншими поширеними ідеологіями, соціально-економічна та міжнародна концепції націоналістів.

У книзі «Ідея і Чин України» ідеолог націоналізму виклав свій погляд на устроєву модель майбутньої незалежної України. Дмитро Мирон дотримувався раніше запропонованої організаційним референтом Проводу українських націоналістів (ПУН) Миколою Сціборським націократичної концепції організації влади. Ідеалом автора «Ідеї і Чину України» була «держава, де нація є найвищим добром, підметом і джерелом влади, з верховною сильною владою голови держави, з сильною виконавчою владою, покликаною і відповідальною перед головою держави; з народним представництвом всіх працюючих верств, з організованим по родам праці, з незалежним національним судівництвом» (Орлик, 1945, с. 128). Показово, що в період тріумфу диктатур Д. Мирон відзначав важливість поділу влади на різні гілки та необхідність самостійності органів феміди. Водночас із врахуванням невдалого досвіду українського державотворення 1917–1920 рр. замість класичної партійної демократії, що вела до безладу, пропонувалась альтернативна модель народовладдя, що ґрунтувалася на представництві суспільно-виробничих груп і громадських об'єднань. Саме вони мали висувати кандидатів на вибори до законодавчого органу – Національної Ради Праці. Водночас передбачалось існування свого роду верхньої палати парламенту – Державної Ради, претендентів до якої визначали б органи самоврядування, правляча «світоглядково-політична організація» та глава держави. Останнє слово мало залишитися за громадянами, які обирали склад законодавчих органів через загальне, пряме, таємне та рівне голосування. Націократична політична система, на думку Д. Мирона, мала створити «рівні умовини й шанси для всіх членів національної спільноти займати найвищі громадянські й державні становища, мати вплив і брати участь в кермі цілим національно-державним життям без огляду на походження й матеріальне становище» (Орлик, 1945, с. 76). Як бачимо, фундаментальними підвалинами державного ладу відродженої незалежної України мали стати національна та соціальна справедливість – основні цінності, що й сьогодні не втрачають засадничої значущості.

У фундаменальній праці «Ідея і Чин України» Д. Мирон чітко протиставляв український націоналізм більшовизму, соціалізму, лібералізму, консерватизму гетьманського зразка, вказуючи на засадничі відмінності між ідеологіями. З огляду на поширені міфи про ОУН, особливої уваги заслуговують міркування ідеолога націоналізму про італійський фашизм і німецький націонал-соціалізм. Дмитро Мирон фактично ставив їх в один ряд з іншими чужими для націоналістів ідеологіями: «... як ми мусимо поборювати всякі прояви демоліберального партійництва, соціалізму й консервативної реакції, так маємо критично ставитися до подібних націоналістичних рухів у інших країнах, щоби не попасти під їхню сугестію та вплив» (Орлик, 1945, с. 61). Автор «Ідеї і Чину України» наголошував на розбіжностях між українським націоналістичним рухом та панівними ідеологіями Третього Райху і фашистської Італії. Зокрема, вказував на невластивість українському націоналізму притаманного гітлеризму біологічного, «расового» погляду на природу нації та фашистського етатизму з абсолютизацією держави. Для Д. Мирона важливою була суверенність політики визвольного руху. Саме тому він наголошував: «Український націоналізм мусить чуйно стежити, щоби серед українських кругів не наступило сліпе й безкритичне наслідування націонал-соціалізму, щоби в той спосіб не підпасти під духовний, а опісля політичний вплив Німеччини» (Орлик, 1945, с. 62). Висловлені у книзі міркування

спростовують розповсюджені в історіографії твердження про надзвичайні симпатії українських націоналістів до Третього Райху й інших держав осі напередодні радянсько-німецької війни.

Меморіальна дошка поблизу місця загибелі Дмитра Мирона в Києві на вул. Володимирській, 50

Викладаючи свій погляд на міжнародну політику українських націоналістів, Д. Мирон відкидав однобічну орієнтацію на Третій Райх, висловлюючись за балансування між Берліном і Лондоном у разі збереження суб'єктності. «В інтересах України, як у часи революційної боротьби, так і в часи державного будівництва, є використувати суперництво обох світових сил і вдержувати рівновагу», – стверджував політичний мислитель (Орлик, 1945, с. 133). Дмитро Мирон відзначав важливість для Української держави визволення всіх поневолених московським імперіалізмом народів та перебудови системи міжнародних відносин на засадах національної самостійності. Саме український визвольний рух мав стати авангардом уявлених націй у боротьбі за свободу. Опісля відновлення незалежності Україні відводилася роль регіонального лідера, який мав забезпечити консолідацію східноєвропейських держав, домагаючись «створення політичного, господарського й культурного зближення й порозуміння всіх народів над Балтикою, Каспієм і Чорним морем, балтійсько-кавказьких і балканських народів, щоби зламати наступ московського імперіалізму та вдержати порядок і рівновагу сил на сході Європи між Англією й Німеччиною» (Орлик, 1945, с. 133). Демонструючи далекоглядність, Д. Мирон пропагував побудову східноєвропейського міжнародного об'єднання, своєрідного Балто-Чорноморського блоку на чолі з Українською державою для подолання спільних викликів. Як відомо, ця ідея дотепер зберігає актуальність.

Під час перебування у Кракові націоналістичний інтелектуал відіграв важливу роль у створенні Революційного проводу (РП) ОУН. Саме Д. Мирон був одним із голов-

них ініціаторів наради 10 лютого 1940 р., що закінчилася постановням нового керівного центру визвольного руху на чолі зі Степаном Бандерою (Мороз, 2012, с. 243). Він став автором постанов Краківського збору, які ознаменували собою початок народження нової націоналістичної сили. У цей час Д. Мирон очолює мережу ОУН на західних окраїнах українських земель (Лемківщина, Перемишльщина, Холмщина та Підляшшя). Знаково, що ідеологічну працю Дмитра Мирона «Ідея і Чин України», попри його важливу роль у постанові революційної ОУН, охоче використовували прихильники Андрія Мельника. Зокрема, празький журнал «Наступ» надрукував розділ світоглядної книги без погодження з автором. Закономірно, це спричинило невдоволення Д. Мирона, яке він висловив у спеціально опублікованій заяві (Орлик, 1941, с. 17–18).

Навесні 1940 р. Д. Мирон перетнув радянсько-німецький кордон і ввійшов до складу КЕ ОУН, обійнявши посаду референта пропаганди та юнацтва (Мороз, Шпіцер, 2004, с. 130). Вже у квітні того ж року він очолив організаційну референтуру, а у травні після арешту Осипа Грицака став керівником націоналістичного підпілля на окупованих більшовиками українських землях. Йому довелося відновлювати роботу осередків ОУН на Заході України після важких ударів сталінської каральної машини. За короткий час Д. Мирон зумів підібрати нових людей на чільні посади в місцевих осередках ОУН, забезпечивши повернення руху до активної діяльності на нових, більш конспіративних засадах. Було налагоджено функціонування підпільних каналів зв'язку. В умовах сталінського терору з міркувань безпеки кожен представник керівного складу ОУН у краю користувався кількома псевдо, категорично заборонялося згадувати прізвища підпільників, місця проживання провідних діячів руху тримали в суворій таємниці (Сергійчук та ін., 2007, с. 107).

Головним завданням, яке стояло перед Д. Мироном, була підготовка національної революції проти більшовицьких окупантів. Саме масовий народний виступ на чолі з ОУН розглядали як безальтернативний шлях відновлення Української державності. Для реалізації цієї мети проводили підготовчі заходи до збройного повстання проти сталінського режиму. Формували відповідну матеріально-технічну базу, підбирали кадри, обліковували українців-старшин та військових (Сергійчук та ін., 2007, с. 108). До серпня 1940 р. було розроблено чіткий план повстання. Але, крім збройної складової, для успіху національної революції украї важливим був політичний компонент. На цій ниві Д. Мирон зосередився на консолідації українських громадських та політичних сил і розширенні мережі визвольного руху. Зокрема, крайовий провідник досяг домовленості про долучення до ОУН підпільної пластової організації «Вогні». Разом із пропагандивним референтом Костем-Арпадом Березовським розробив програму створення Національного фронту – об'єднання всіх провідних західноукраїнських політсил патріотичного спрямування (Фронт національної єдності, Українська соціал-демократична партія, Українська соціалістична радикальна партія, Українське національно-демократичне об'єднання) навколо справи відновлення незалежності України (Мороз, Шпіцер, 2004, с. 123). Також проводили роботу з відбору кандидатів на важливі посади в органах влади відновленої Української держави, здійснювали підготовку до створення сеньйоратів – колективних установ, що склалися з авторитетних у суспільстві діячів.

Голова КЕ робив кроки для охоплення мережею ОУН географічно якнайширшої української території. Так Д. Мирон ініціював встановлення зв'язку з українськими націоналістами на Буковині. У липні 1940 р. він скерував до Чернівців Василя Мельничука для розбудови на нещодавно приєднаних до СРСР південно-західних

землях України мережі ОУН. Особливо важливим завданням для керівництва визвольного руху стало залучення до націоналістичного підпілля мешканців Центру та Сходу України. З цією метою за вказівкою Дмитра Мирона було створено спеціальну групу, до якої увійшли непересічний історик Омелян Пріцак, син видатного українського літератора Юрій Стефаник та ін. Унаслідок проведених заходів вдалося залучити до лав національно-визвольного руху низку представників української інтелігенції, наприклад, Пантелеймона Сака та Йосипа Позичанюка – майбутніх чільних діячів ОУН (Гривул, 2014, с. 77). Також із документів радянських каральних органів відомо, що О. Пріцак у Києві встановив контакт із видатним українським ученим, акад. Агатангелом Кримським. Тож у надзвичайно складних умовах націоналістам під проводом Д. Мирона вдалося розширити свої лави, залучивши активних представників патріотичної інтелігенції зі Сходу та Центру України.

Більшовицький режим відповідав на дії націоналістів нещадними репресіями. Три потужні хвилі терору проти українського революційного підпілля у березні, вересні та грудні 1940 р. призвели до значних втрат серед провідного активу ОУН. Дмитро Мирон був ціллю № 1 для окупантів, але завдяки конспіративному хисту йому вдалося уникнути арешту. Проте репресії не оминули його близьких. За ґратами опинилися наречена провідника та його сестра Антоніна (Мадей, 1993, с. 211). Остання у подальшому загинула від рук окупантів. Попри шалений тиск радянського карального апарату, завдяки вмілому управлінню Д. Мирона націоналістичне підпілля не просто діяло, а й розрослося. Саме 1940 р. відбулося найстрімкіше збільшення чисельності активу ОУН. Наприклад, на Тернопільщині лише за три місяці (від серпня до листопада 1940 р.) кількість членів майже подвоїлася, зрісши від 3 900 до 7 000 (Гривул, 2012, с. 264). На Станіславщині націоналістична мережа в липні 1940 р. налічувала 9 600 активістів і симпатиків, що у 8 разів більше, ніж у вересні 1939 р. (Патриляк, 2004, с. 149). Цифри промовисто засвідчують вихід ОУН на якісно новий рівень діяльності й суттєве розширення можливостей визвольного руху в період керування Д. Мирона організаційною мережею на підрадянських теренах України.

У грудні 1940 р. Д. Мирон передав повноваження голови КЕ ОУН на окупованих більшовиками українських землях І. Климіву та перетнув кордон. Перейшовши Сян, у Кракові він активно зайнявся вишкільною та політичною роботою – керував 3-місячним навчанням провідного активу руху, викладаючи основи націоналістичної ідеології. «Він говорив з глибокою вірою в справу, за яку Україна бореться, з великим переконанням і знанням матеріалу», – згадував один із курсантів С. Мудрик (Мечник, 1990, с. 275). За спогадами останнього, Д. Мирон завдяки своїм здібностям зумів неабияк зацікавити аудиторію. Між курсантами й ідеологом націоналізму виникли дружні відносини, товариський лектор охоче спілкувався зі слухачами своїх викладів.

Окрім вишкільної праці, Д. Мирон активно займався підготовкою II Великого збору ОУН(р). Разом з Ярославом Старухом, Ярославом Стецьком та Іваном Мітрінгою він був автором проєктів політичних постанов доленосного зібрання. Саме Д. Мирон під час Краківського збору від 31 березня до 3 квітня 1941 р. запропонував кандидатуру С. Бандери на посаду провідника організації (Дужий, 1997, с. 128). Тож націоналістичний інтелектуал відіграв украї важливу роль у завершенні конституювання ОУН(р). Як відомо, визвольна сила на чолі зі С. Бандерою напередодні радянсько-німецької війни сформувала Дружини українських націоналістів (ДУН).

Дмитро МIRON зайнявся ідеологічним вишколом бійців одного з двох створених підрозділів – батальйону «Роланд».

Після початку успішного наступу Вермахту на СРСР Д. МIRON отримав особливо важливе завдання. Поряд із Василем Куком і Миколою Климишином він очолив спеціальну групу ОУН(р), що мала забезпечити проголошення відновлення української державності в Києві. На шляху до столиці Д. МIRON доручав підлеглим проводити активну пропагандивну роботу з населенням Київщини, організовувати мітинги для спілкування з мешканцями і вивчення їхніх настроїв (Дужий, 1994, с. 1483). Наприкінці серпня 1941 р. чільних учасників цієї групи інтернували нацисти. Проте Д. МIRON зумів вирватися із пазурів окупантів у Луцьку. Досвідчений революціонер пішов у глибоке підпілля.

Восени 1941 р. Д. Мирона призначено провідником ОУН(р) на ОСУЗ, до яких належали Кам'янець-Подільська, Житомирська, Вінницька, Київська, Чернігівська, Полтавська, Сумська й Харківська обл. Перед від'їздом до Києва він встиг одружитися з коханою в Успенській церкві у Львові. Показово, що галичанин Д. МIRON проникся неабиякою любов'ю до столиці України – центру його організаційного відтинку. У листі від 14 жовтня 1941 р. він із захопленням описував красу золотоговерхого Києва: «Робить враження другого Риму й своєю красою й величчю й сивою давниною. Тут відчуваєш й розумієш благословення святого Андрія... Словами не опишеш усієї краси й багатства вражень» (Мосійчук, 1993, с. 223).

При розбудові націоналістичної мережі на Наддніпрянщині провідник ОУН(р) на ОСУЗ найбільше уваги приділяв завоюванню симпатій української молоді – майбутнього нації (Пагір'я, Іванченко, 2011, с. 641). У складних умовах гітлерівської окупації визвольний рух на понівеченій комуністичним тоталітаризмом Великій Україні набирав обертів. Було налагоджено підпільні канали зв'язку, активно поширювалася націоналістична пропаганда, що неабияк бентежило нацистів. У донесеннях гітлерівської служби безпеки про ситуацію на Київщині в 1942 р. зазначено: «... нелегальний рух Бандери – ОУН, намагався крайне радикальними засобами встановити вплив над активними колами молоді й зробити неможливим будь-який німецький вплив на неї... Антинімецькі настрої зростають, особливо серед інтелігенції. Всі ненавидять німців і перестають їх боятися» (Патриляк, 2010, с. 23). До лав підпілля ОУН(р) долучалася активна частина патріотичної молоді Наддніпрянщини та інтелігенції. У цьому була й особиста заслуга провідника визвольного руху на ОСУЗ. Ярослав Стецько високо оцінював здібності Дмитра Мирона: «... він вмів ввійти в контакт із новою дійсністю і дати аргументи націоналізму уточнити для зрозуміння його чинниками українськими патріотичними на Наддніпрянщині» (Романишин, 1986, с. 70).

Про якості Д. Мирона як керівника та людини можна дізнатися зі свідчень його соратників. Поплічниця «Орлика» Н. Романів вельми позитивно характеризувала провідника. Вона описувала його як надзвичайно працелюбного й відданого справі націоналіста, дуже здібного публіциста з феноменальною пам'яттю, який поєднував приязнь і вимогливість у ставленні до підлеглих (Пагір'я, Іванченко, 2011, с. 646–647). Інший підопічний С. Мудрик відзначав, що керівник націоналістичного підпілля на ОСУЗ «завжди спокійно вислуховував чужу думку, ставив питання, коли ви з ним говорили і висували якусь думку, він завжди жадав аргументів на підтвердження тієї думки» (Мечник, 1990, с. 277). Соратник ідеолога націоналізму Мирослав Прокоп так його схарактеризував: «... дуже працюючий і дисциплінований, він поєднував

Видання «Ідеї і Чину України» 1945 р.

у собі рідкісні прикмети ідеолога-теоретика й талановитого організатора і був людиною вродженої особистої культури та товариської поведінки» (Прокоп, 1993, с. 573). Провідник ОУН(р) на ОСУЗ як справжній інтелектуал багато уваги приділяв самовдосконаленню. У вільний час Д. Мирон завжди щось читав або писав, постійно працював над собою і заохочував до цього інших (Пагір'я, Іванченко, 2011, с. 647; Мечник, 1990, с. 277).

Як провідник націоналістичного руху на ОСУЗ, Д. Мирон систематично взаємодіяв з обласними референтами ОУН(р), які приїздили до Києва на усний інструктаж. Також здійснював візити в місцеві осередки, зокрема в 1942 р. проводив зустрічі з націоналістичним активом у Вінниці (Галамай, 1991, с. 211; Прокоп, 1993, с. 574). Провідник ОУН на ОСУЗ особисто роз'яснював вінницьким націоналістам постанови II Конференції проводу, передав матеріали з постановами зібрання. Дмитро Мирон також прагнув співпраці з іншими українськими незалежницькими силами. За спогадами Євгена Стахіва, у Києві провідник ОУН(р) на ОСУЗ намагався налагодити контакти з мельниківцями, ініціювавши зустріч із членом ПУН Осипом Бойдуником (Стахів, 1995, с. 95–96). Природно, що Д. Мирон брав активну участь у нарадах Проводу організації – I та II Конференціях у вересні 1941 р. і березні 1942 р. На останній Д. Мирон виступив із доповіддю про актуальне міжнародне становище, передбачаючи поразку Третього Райху від поневолених народів та західних союзників (Дзьобак, 2005, с. 44). Провідник ОУН(р) на ОСУЗ став співавтором постанов II Конференції організації, що мали значний вплив на подальший розвиток визвольного руху.

Під час II Конференції ОУН Д. Мирон наголошував на потребі адаптації програмових засад націоналістичного руху для завоювання симпатій мешканців Сходу та Центру України (Мороз, 2012, с. 105). Водночас складно сказати, наскільки глибокі зміни він вважав доцільними. Можна стверджувати, що провідник ОСУЗ не збирався повністю підлаштовуватися під світогляд наддніпрянського загалу, який зазнав суттєвого впливу тоталітарного комунізму. Зі спогадів М. Прокопа відомо, що в дискусіях із наддніпрянцями Д. Мирон обстоював ідеалізм як одну із засад визвольного руху (Прокоп, 1993, с. 574). Однак він розумів необхідність певного перегляду програмових положень ОУН(р). Саме з цієї метою готував нову, змінену, версію книги «Ідея і Чин України» та працював над іншою ґрунтовною ідеологічною працею, про яку згадував Я. Старух (Мороз, 2012, с. 244). На жаль, ці роботи сьогодні недоступні для наукового аналізу.

Життя провідника ОУН(р) на ОСУЗ трагічно обірвалось 24 липня 1942 р. Через зраду одного з утримувачів підпільної квартири націоналістів німецькі окупанти вийшли на слід Д. Мирона. Очевидно, гітлерівцям посприятило і те, що, згідно з мемуарами С. Мудрика, провідник ОСУЗ подекуди «нехтував елементарними засадами конспірації» (Мечник, 1990, с. 277–278). Того дня поблизу Володимирського собору нацисти вистежили Д. Мирона, який прямував на зустріч із Н. Романів. Його затримали та повели до будівлі СД у Києві. Завдавши удару одному з окупантів, він вирвався з рук гітлерівців, спробувавши втекти. Співробітники поліції відкрили вогонь. Беззбройний Д. Мирон не мав змоги відстрілюватись. Отримавши поранення в ноги, він знепритомнів. Його доправили до медпункту, проте було занадто пізно. Провідник ОУН(р) на ОСУЗ помер дорогою від втрати крові. Так закінчився життєвий шлях одного з лідерів української визвольної боротьби. Гітлерівці були вкрай невдоволені тим, що їм не вдалося захопити Д. Мирона живим (Пагір'я, Іванченко, 2011, с. 648). Німецькі окупанти правильно ідентифікували його як «провідника

руху Бандери в Східній Україні», проте не зуміли встановити прізвища підпільника. При ньому виявили фальшивий паспорт на ім'я Василя Панасюка й організаційну інструкцію (Косик, 1998, с. 257). Сьогодні у столиці України на місці, де провідник ОУН на ОСУЗ отримав смертельне поранення, стоїть меморіальна дошка українському революціонерові (див. фото 2).

Смерть Д. Мирона стала вкрай важкою втратою для націоналістичного табору. Тодішній провідник ОУН(р) Микола Лебедь писав у спеціальній відозві: «Українська нація втратила одного зі своїх найкращих синів, борця й провідника Української Національної Революції, Того, що словом і чином здійснював ідею державності й соборності. Організація Українських Націоналістів тратить свого пробоевика ідеї і чину, який виростав у безупинній і впертій боротьбі, стоячи завжди на найтяжчій, найбільш загроженім пості, що виховував і провадив сотні — тисячі членів» (Штендера, Маївський, 1995, с. 41). Служба безпеки (СБ) ОУН розпочала розслідування обставин смерті одного з лідерів визвольного руху. З цією метою до столиці України особисто прибув шеф СБ, колишній слухач лекцій Д. Мирона М. Арсенич (Веденєєв, Шевченко, 2010, с. 482). Вдалося встановити особи двох німецьких агентів, які виказали провідника гітлерівцям. 7 листопада 1942 р. зрадників ліквідували в Києві неподалік місця смертельного поранення Д. Мирона.

Після відходу у вічність Д. Мирона його фундаментальна праця «Ідея і Чин України» продовжувала бути світоглядним дороговказом для активу визвольного руху, виконуючи роль своєрідного підручника для виховання нових борців за національну свободу. Її двічі перевидавала ОУН(р) у 1941 р. та 1945 р. (Стасюк, 2006, с. 313, 330, див. фото 3). Праця стала частиною базового ідеологічного вишколу юнацтва ОУН(р) поряд із «Націоналізмом» Дмитра Донцова та «Самостійною Україною» Миколи Міхновського (Іщук, 2011, с. 443). Інший важливий елемент інтелектуальної спадщини Д. Мирона – «44 правила життя українського націоналіста» – займав не менш важливе місце в комплексі націоналістичного виховання підпільників (Проданик, 2012, с. 413, 422–423). Перелік ціннісних настанов поряд із Декалогом активісти визвольного руху сумлінно завчали напам'ять. Зауважу, обидві роботи Д. Мирона досі не втратили актуальності.

Отже, Д. Мирон відіграв одну з головних ролей у діяльності українського визвольного руху в перші роки Другої світової війни. «Орлик» був одним із тих, хто став на чолі безкомпромісної боротьби ОУН проти могутніх тоталітарних режимів – сталінського та гітлерівського, взявши на себе відповідальність за справу відновлення Української держави у винятково складних умовах. Саме цій меті він повністю присвятив себе, поклавши за неї життя. Поєднуючи діяльність революційного практика-керівника боротьби за незалежність України та глибокого теоретика націоналізму, Д. Мирон зробив великий внесок у розвиток українського визвольного руху під час Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баган, О. (2016). Актуальність державницьких націоналістичних концепцій у творчості Дмитра Мирона. *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»* (м. Київ, 3 лютого 2016 р.). Київ; Івано-Франківськ, 151–168.

- Веденєєв, Д., Шевченко, С. (2010). Так загинув провідник «Орлик». В *Розвіяні міфи. Історичні нариси та статті*. Київ: Фенікс, 477–482.
- Вітошинський, Б. (1993). Незламний воїн революції. Пам'яті Дмитра Мирона-Орлика. В *Бойові друзі. Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945)*, 2. Торонто: Гомін України, 214–217.
- Галамай, С. (1991). *Боротьба за визволення України 1929–1989*. Торонто; Нью-Йорк: Канадське наукове товариство ім. Шевченка.
- Гривул, Т. (2012). Чисельність підпільної мережі ОУН на території УРСР в 1940–1941 роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 260–268.
- Гривул, Т. (2014). Роль Льва Зацного в розвитку підпільної мережі ОУН в західних областях України (квітень–серпень 1940 р.). *Народознавчі зошити*, 1(115), 74–79.
- Дзьобак, В. (2005). *Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.)*. Київ: Видавничий дім «Інфоцентр».
- Пагіря, О., Іванченко, В. (упоряд.). (2011). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України*. Київ; Торонто: Літопис УПА.
- Дужий, П. (1994, грудень). Знайомство і зустрічі з Дмитром Мироном-Орликом. *Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник*, 12 (561), 1477–1486.
- Дужий, П. (1997). *Степан Бандера – символ Нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН*, 2. Львів: Галицька видавнича спілка.
- Штендера, Є., Маївський, Ю. (ред.). (1995–1996). *Літопис Української повстанської армії. Т. 24: Ідея і Чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. Передрук підпільного журналу (1995–1996)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.
- Ішук, О. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)* Торонто; Львів: Літопис УПА, 11.
- Климишин, М. (1987). *В поході до волі: в 2 т., 1*. Детройт: Українська книгарня.
- Мадей, М. (1993). Дмитро Мирон (Орлик, Піп, Роберт, Андрій). В *Бойові друзі. Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945)*, 2. Торонто: Гомін України, 214–217.
- Мечник, С. (1990). *За нашу незалежність (доповіді, статті, спогади і нариси)*. Мюнхен: Українське видавництво.
- Мороз, В. (упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 21: Ярослав Старух. Документи і матеріали*. Київ; Торонто: Літопис УПА.
- Мороз, В. (2013, 11 грудня). 44 правила життя українського націоналіста. *Шлях перемоги*, 49(3102), 6.
- Мороз, В., Шпіцер, В. (2004). *Крайовий провідник Володимир Тимчій-Лопатинський*. Львів: Афіша.
- Мосійчук, З. (1993). Дмитро Мирон-Орлик. В *Бойові друзі спомини: Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945)*, 2. Торонто: Гомін України, 223–227.
- Мірчук, П. (1968). *Нарис історії ОУН*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Орлик, М. (1941, квітень). Заява Максима Орлика. *Наша боротьба*, 1, 17–18.
- Орлик, М. (1945). *Ідея і Чин України. Начерк ідеологічно-політичних основ українського націоналізму*. Б.м., б.в.

Патриляк, І. (2004). *Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут історії України НАН України.

Патриляк, І. (2010). Пропагандистська діяльність ОУН на Київщині у 1942 р. (за матеріалами німецьких спецслужб). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 103, 22–25.

Посівнич, М. (2010). *Воснно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках*. Львів: Афіша.

Прокоп, М. (1993). *Напередодні незалежної України. Спостереження і висновки*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.

Проданик, Д. (упоряд.). (2012). *Літопис УПА. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали*. Київ; Торонто: Літопис УПА.

Сергійчук, В., Кокін, С., Сердюк, Н., Сердюк, С. (упоряд.). (2007). *Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950): у 2 т., 1. Київ: ПП Сергійчук М. І.*

Романишин, Д. (упоряд.). (1986). Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедрієм, переведені і записані на лентах дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постюю. *Архів УС ОУН в Лондоні*.

Стасюк, О. (2006). *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953)*. Львів.

Стахів, Є. (1995). *Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя*. Київ: Рада.

Косик, В. (упоряд.). (1998). *Україна в Другій світовій в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. (Т. 2: (1941–1942))*. Львів.

REFERENCES

Bahan, O. (2016). Aktualnist derzhavnytskykh natsionalistychnykh kontseptsii u tvorchosti Dmytra Myrona. *Treti Banderivski chytannia «Viziia Ukrainskoi derzhavy v ideologii ukrainskoho natsionalizmu»* (m. Kyiv, 3 liutoho 2016 r.). Kyiv; Ivano-Frankivsk, 151–168 (in Ukrainian).

Vedenieiev, D., Shevchenko, S. (2010). Tak zahynuv providnyk «Orlyk». In *Rozviiiani mify. Istorychni narysy ta statti*. Kyiv: Feniks, 477–482 (in Ukrainian).

Vitoshynskiy, B. (1993). Neznamnyi voyn revoliutsii. Pam'iaty Dmytra Myrona -Orlyka. In *Boiovi druzi. Zbirka spohadiv z dii OUN (1929–1945)*, 2. Toronto: Homin Ukrainy, 214–217 (in Ukrainian).

Halamai, S. (1991). *Borotba za vyzvolennia Ukrainy 1929–1989*. Toronto; New York: Kanadske naukove tovarystvo im. Shevchenka (in Ukrainian).

Hryvul, T. (2014). Rol Lva Zatsnoho v rozvytku pidpilnoi merezhi OUN v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (Kviten–Serpen 1940 r.). *Narodoznavchi zoshyty*, 1 (115), 74–79 (in Ukrainian).

Hryvul, T. (2012). Chyselnist pidpilnoi merezhi OUN na terytorii URSR v 1940–1941 rokakh. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 22, 260–268 (in Ukrainian).

Dzobak, V. (2005). *Konflikty v OUN(B) i yikh vplyv na ukrainskyi Rukh Oporu (1941–1944 rr.)*. Kyiv: Vydavnychy dim «Infotsentr» (in Ukrainian).

Duzhyi, P. (1994, Hruden). Znaiomstvo i zustrichi z Dmytrom Myronom-Orlykom. *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi i naukovo-literaturnyi misiachnyk*. 12 (561), 1477–1486 (in Ukrainian).

Duzhyi, P. (1997). *Stepan Bandera – symbol Natsii. Eskiznyi narys pro zhyttia i diialnist Providnyka OUN*, 2. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Ishchuk, O. (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 11 (in Ukrainian).

Klymyshyn, M. (1987). *V pokhodi do voli: v 2 t., 1*. Detroit: Ukrainska knyhnaria (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1998). *Ukraina v Druhii svitovii v dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv: v 4 t. (T. 2: 1941–1942)*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka, Instytut ukrainskoi arkhieohrafiy ta dzhereloznavstva im. M. Hrushevskoho (in Ukrainian).

Madei, M. (1993). Dmytro Myron (Orlyk, Pip, Robert, Andrii). In *Boiovi druzi. Zbirka spohadiv z dii OUN (1929–1945)*, 2. Toronto: Homin Ukrainy, 214–217 (in Ukrainian).

Shtendera, Ye. & Maivskiy, Yu. (Eds.). (1995–1996). *Ideia i Chyn: Orhan Provodu OUN, 1942–1946. Peredruk pidpilnoho zhurnalu*. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii; t. 24). Lviv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Mechnyk, S. (1990). *Za nashu nezalezhnist (dopovidi, statti, spohady i narysy)*. Munich: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii OUN*. Munich; London; New-York: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Moroz, V. (2013, Hrudnia 11). 44 pravyla zhyttia ukrainskoho natsionalista. *Shliakh peremohy*, 49 (3102), 6 (in Ukrainian).

Moroz, V., & Shpitsner, V. (2004). *Kraiovyi providnyk Volodymyr Tymchii-Lopatynskiy*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).

Moroz, V. (Comp.). (2012). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Nova seriia. T. 21: Yaroslav Starukh. Dokumenty i materialy*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Mosiichuk, Z. (1993). Dmytro Myron-Orlyk. In *Boiovi druzi spomyny: Zbirka spohadiv z dii OUN (1929–1945)* 2. Toronto: Homin Ukrainy, 223–227 (in Ukrainian).

Orlyk, M. (1941, kviten) Zaiava Maksyma Orlyka. *Nasha borotba* 1, 17–18 (in Ukrainian).

Orlyk, M. (1945). *Ideia i Chyn Ukrainy. Nacherk ideolohichno-politychnykh osnov ukrainskoho natsionalizmu* (in Ukrainian).

Pahiria, O., Ivanchenko, V. (Comps.). (2011). *Diialnist OUN ta UPA na terytorii Tsentralno-Skhidnoi ta Pivdennoi Ukrainy*. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii; Nova seriia; t. 18). Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2004). *Viiskova diialnist OUN(B) u 1940–1942 rokakh*. Kyiv.

Patryliak, I. (2010). Propahandystska diialnist OUN na Kyivshchyni u 1942 r. (za materialamy nimetskykh spetssluzhb). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 103, 22–25 (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2010). *Voienno-politychna diialnist OUN v 1929–1939 rokakh*. Lviv: Afisha (in Ukrainian).

Prokop, M. (1993). *Naperedodni nezalezhnoi Ukrainy. Sposterezhennia i vysnovky*. New-York; Paris; Sydnei; Toronto; Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka (in Ukrainian).

Prodanyk, D. (Comp.). (2012). *Pidpillia OUN na Bukovyni: 1943–1951. Dokumenty i materialy* (2012). (Litopys Ukrainsoi povstanskoï armii; Nova seriia; t. 19). Kyiv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Romanyschyn, D. (Comp.). (1986). Rozmovy dostoinoho Yaroslava Stetska z d-rom Anatolem Bedriem, perevedeni i zapysani na lentakh dvanadtsiat kasetok v chasi vid 17 do 23 chervnia 1985 roku v misci postoiu. *Arkhiv UIS OUN v Londoni* (in Ukrainian).

Serhiichuk, V., Kokin, S., Serdiuk, N. & Serdiuk, S. (Comps.). (2007) *Roman Shukhevych u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940–1950): u 2 t., I*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I. (in Ukrainian).

Stasiuk, O. (2006). *Vydavnycho-propahandyvna diialnist OUN (1941–1953)*. Lviv (in Ukrainian).

Stakhiv, Ye. (1995). *Kriz tiurmy, pidpillia y kordony. Povist moho zhyttia*. Kyiv: Rada (in Ukrainian).

Nazar KOSENKO

*PhD Student at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>
e-mail: nazzarkossenko@gmail.com*

THE ROLE OF DMYTRO MYRON («ORLYK») IN THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT DURING WORLD WAR II

The main aspects of the activities of one of the leaders of the Ukrainian liberation movement Dmytro Myron in 1939–1942 are analyzed. The beginning of his political way and participation in the interwar struggle for the independence of Ukraine is reflected. The position of D. Myron in the nationalist environment on the eve of the Second World War has been clarified.

The main aspects of the book «Idea and Activity of Ukraine» are analyzed. Myron's theoretical views on the problem of the state system in independent Ukraine are revealed. The vision of democracy by the figure is illuminated. The critical attitude of the OUN ideologist to the blind imitation of Nazi Germany is researched. The point of view of D. Myron on the differences between Ukrainian nationalism, German nazism, and Italian fascism is revealed. His ideas on uniting the enslaved nation are characterized. The view of the theoretician of nationalism on the place of Ukraine in the international arena as an independent entity is analyzed.

The role of D. Myron in the formation of the revolutionary OUN in 1940–1941 is researched. The main aspects of his activity as a conductor of the OUN(r) in the sub-Soviet lands of Ukraine are characterized. D. Myron's measures to prepare a national revolution by expanding the nationalist network, consolidating patriotic forces, and preparing a liberation rebellion are analyzed. The participation of D. Myron in an attempt to create the state of the OUN(r) in 1941 is revealed.

The underground work of D. Myron as the first conductor of the OUN(r) in the middle-eastern lands is characterized. The features of the activist's approach to the development of the nationalist network in the Dnieper Ukraine are researched. Based on the memoirs of

subordinates, leadership and personal aspects of activity of D. Myron are characterized. The participation of the figure in the first and second conferences of the OUN (r) 1941–1942 is highlighted. The circumstances of the death of D. Myron are revealed. The values of the ideological legacy of the figure for the nationalist underground are analyzed. D. Myron's important contribution to the development of the Ukrainian liberation movement was stated.

Keywords: Dmytro Myron, ukrainian nationalist movement, OUN ideology, II World War, revolutionary OUN, national revolution.

Петро ГАВРИЛИШИН

кандидат історичних наук

доцент кафедри міжнародних відносин, докторант

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1187-9028>

e-mail: gavryshp@ukr.net

БОГДАН ГАВРИЛИШИН І КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В ПОВОЄННИХ ТАБОРАХ ДІ-ПІ НА ТЕРИТОРІЇ НІМЕЧЧИНИ (1945–1947)

Висвітлено частину життя українського вченого та відомого мецената Б. Гаврилишина (1926–2016), пов'язану з перебуванням та участю у культурному житті в таборах Ді-Пі на території Німеччини після Другої світової війни.

Проаналізовано наукові праці, присвячені темі українських переміщених осіб у повоєнній Європі. Виділено й описано особливості їхнього повсякденного, культурного, релігійного життя в таборах, облаштування побуту, налагодження освіти для дітей і молоді тощо.

На основі вивчення спогадів та інтерв'ю встановлено важливі моменти життя Б. Гаврилишина досліджуваного періоду. Простежено й відзначено важливі чинники, що вплинули на формування його особистості, світосприйняття, а відповідно і подальше життя.

Значну увагу приділено загальній історичній картині подій, чисельності й поширеності таборів у західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, умовам життя в них, міжнародним домовленостям щодо долі переміщених осіб тощо. Розглянуто знайомство й інтеграцію молодих вихідців із різних частин України.

Встановлено, що, будучи пластуном, під час перебування в таборах для переміщених осіб він вступив у курінь «Лісові чорти», а перебуваючи на пенсії, присвячує себе Україні, зокрема став головою Крайової пластової ради (2006–2008) та створив Фонд розвитку «Пласту» у 2008 р.

Розглянуто й негативні явища табірної життя, зокрема ризик репатріації до СРСР, невизначеність майбутнього, погане харчування, недостатні умови для навчання, брак коштів тощо.

Серед чинників, що давали певні сприятливі обставини для молоді, виділено великий відсоток української інтелігенції, що мав бажання і готовність відкривати школи. Зауважено, що це давало можливість завершити середню освіту, а це уможливило вступ до вишів у різних куточках світу, чим скористався і Б. Гаврилишин, вступивши пізніше до університету в Канаді.

Ключові слова: Богдан Гаврилишин, Німеччина, Баварія, табори Ді-Пі, «Пласт», скаути, культура, гімназія.

У цей непростий час, коли внаслідок російсько-української війни держави Європи та світу зазнали суттєвого збільшення кількості біженців і переміщених осіб, актуальним стає вивчення історичних практик вирішення такого типу питань. Посилену увагу до себе притягують приклади вирішення проблем, пов'язаних із переміщеними особами після Другої світової війни. «Переміщені особи», або Ді-Пі (похідне від англ. «Displaced persons», DPs), – один із центральних сюжетів повоєнного часу. У Європі він активно розгортається у другій половині 1940-х років, поступово спадаючи до середини 1950-х, охопивши територію окупованих Німеччини, Австрії та Італії. Актуальність цієї теми посилює брак публікацій, які б розкривали життєві траєкторії окремих особистостей у повоєнний період.

Дослідженням українців, які перебували в таборах для переміщених осіб (ПО) в західних окупаційних зонах, переважно займалися вчені з діаспори, зокрема Василь Мудрий (Мудрий, 1949, с. 9–13), Зенон Кузеля (Кузеля, 1949, с. 3–8), Володимир Кубійович (Кубійович, 1949, с. 14–26), Леонід Юрій (Юрій, 1949, с. 54–68). Вони вивчали повсякденне життя, побут, налагодження освіти, культурного життя тощо. Надзвичайно ґрунтовне дослідження здійснив Володимир Маруняк (Маруняк, 1985). Із досліджень в Україні після 1991 р. варто виділити дисертації Людмили Стрільчук (Стрільчук, 1999), Сергія Рудика (Рудик, 2003) та Олени Подобед (Подобед, 2018).

Мета статті – дослідити ту частину життя Богдана Гаврилишина (1945–1947), яка пов'язана з його перебуванням та участю у культурному житті в таборах Ді-Пі на території Німеччини після Другої світової війни.

Автор пропонованого дослідження теж уже розглянув невелику частину біографії Б. Гаврилишина періоду таборів Ді-Пі, пов'язану з його членством у «Пласті» (Гаврилишин, 2022, с. 37–43). Зокрема встановив, що незадовго до закінчення війни юний Б. Гаврилишин разом із двома друзями тікає з табору для примусових робітників, прагнучи уникнути репатріації до Радянського Союзу. Зрештою, ця подорож завершилася їхнім неофіційним працевлаштуванням в одній американській військовій частині посудомийми. Згодом, після перебазування військових в інше місце, хлопці вирушили до Мюнхена, де потрапили в табори для ПО (Гаврилишин, 2011, с. 31–38).

У Європі на момент закінчення Другої світової війни перебувало близько 40 млн ПО, з них у Німеччині – близько 11 млн. У 1945 р. союзники уклали низку угод про їхню репатріацію: 11 лютого – СРСР, США та Велика Британія, 13 березня – СРСР і Бельгія, 29 червня – СРСР і Франція. У 1946 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй (ООН) ухвалила рішення про повернення біженців і Ді-Пі на батьківщину. Водночас наголошувалося, що осіб, які мають вагомі причини не повертатися до країни походження, зокрема політичні, не змушуватимуть до цього (Шаповал, 2007, с. 693–694).

На землях, окупованих західними союзниками, опинилося близько півмільйона радянських громадян, із яких 250–300 тис. були українцями (Стрільчук, 2016, с. 70). Частина ПО не хотіла повертатися на підрадянську Батьківщину. Вихідці з українських земель ще добре пам'ятали переслідування та репресії, розкуркулення, Голодомор, національні й релігійні утиски тощо. Загалом вони мали багато причин, що спонукали їх стати на шлях політичних біженців. Очевидно, українські ПО були доволі різномірною групою: селянами, робітниками, колишніми солдатами Червоної армії, членами різних українських політичних і неполітичних організацій. Була серед ПО й українська інтелігенція: вчителі, лікарі, священники, мистці, науковці та ін.

З'ясовуючи територіальне походження українських ПО, Л. Стрільчук стверджує, що більшість із них походила з теренів Західної України, з територій, де комуністична влада за короткий період перебування у 1939–1941 рр. ще не встигла викоринити волелюбність і національну свідомість (Стрільчук, 2016, с. 70). Володимир Кубійович подає такі дані: «Українці, які проживали в таборах для ПО, з точки зору віросповідання були надзвичайно строкатою групою: 66,1 % з них належали до української католицької церкви, 32,6 % – до православної і 1,3 % – сповідували інші релігії» (Кубійович, 1949, с. 15–16).

Біженцям допомагала УНППА (від англійської United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)) – Адміністрація ООН для допомоги і відбудови. Її утворили 1943 р. 44 держави з метою допомоги й відбудови економіки поруйнованих територій, насамперед західних держав. Найактивнішу діяльність УНППА провадила 1944 р., коли СРСР та інші країни отримали значну допомогу. Також, згідно зі статутом організації, отримати допомогу мали можливість і примусово вивезені в час війни біженці, а також ті, кого переслідували за релігійні чи політичні переконання. Проте одне із завдань полягало в поверненні значної кількості біженців на рідні землі. Усе ж, іноді тільки формально, біженці та ПО, які відмовлялися повертатися до своєї країни, підлягали примусовій репатріації. За погодженням з урядами держав-засновників УНППА все ж надавала допомогу і правову опіку ПО, що опиралися репатріації. Чиновники цієї структури мали вказівки вживати заходів, щоб люди все ж добровільно, передумавши, репатріювалися (Кокош, 2022, с. 214; Сергійчук, 2020).

Життя переміщених осіб характеризувалося тимчасовістю перебування у таборах. Чисельність таборів Ді-Пі у західних окупаційних зонах була різною, до прикладу, в Австрії – 21. Їхній кількісний склад коливався в межах 200–300 осіб і лише у 2-х найбільших (Ландек і Зальцбург) нараховував 1 000–2 000. Значно більше таборів було в західних окупаційних зонах Німеччини: 161 в американській та 86 у британській (Стрільчук, 2016, с. 71).

Разом із дорослими в Німеччині й Австрії опинилася значна кількість дітей, підлітків і молоді. Крім численних проблем, перед ними стояло й питання навчання, здобуття знань та завершення у багатьох перерваної середньої освіти. Навчальний рік у таборах розпочався вже наприкінці серпня 1945 р. Було велике бажання батьків і вчителів налагодити нормальне життя для дітей. Система освіти тут мала класичні рівні: дитячі садки, початкові та середні школи/гімназії, музичні школи й різні курси. Загалом тоді шkil різного рівня і курсів в усіх західних зонах Німеччини й Австрії налічувалось 266, на яких навчалось 13 949 осіб (Стрільчук, 2016, с. 71–72).

Богдан Гаврилишин у мемуарах пригадує: «Наближався вересень, тому деякі вчителі середніх шкіл з України вирішили провести курси завершального навчального року гімназії. Вони розуміли, що ті, хто мають достатньо знань, могли б закінчити середню освіту в тимчасових школах й згодом у країнах, де вони опиняться, зможуть одразу вступати до університетів, а не повторювати рік чи два у середній школі. Підручників не було. В класі – лише дошка і крейда, а у нас – олівці й папір. Вчителі, однак, були хороші, а ще майже половину класу становили дівчата. Навіть за таких обставин добре було знов повернутися до школи. Невдовзі організували гуртки українського Пласту і мені пощастило вступити в якості старшого пластуна до куреня “Лісові Чорти”, членом якого залишаюся і донині» (Гаврилишин, 2011, с. 39–40).

У Мюнхені, що розміщувався в американській зоні окупації, було набагато більше можливостей організувати українське національне життя з огляду на перебування понад 3 000 українців у тамтешніх таборах. Карлсфельд став головним осередком українського життя. Американська військова адміністрація вирішила компактно розмістити українців, розсіяних у 16 таборах Мюнхена, в одному місці. У 20 бараках, що мали навіть центральне опалення, могло проживати понад 4 000 людей. Карлсфельд став свого роду невеличким містечком з України, де був центр українського громадського життя Мюнхена та всієї Баварії. 14 серпня 1945 р. створено адміністрацію табору, що складалася із 149 осіб та 11 відділів. На чолі табору стояв магістр Топорович (ім'я не встановлено), комендантом поліції був офіцер Армії Української Народної Республіки (УНР) Олександр Тимченко, а обов'язки секретаря управи спершу виконував магістр Осолінський (ім'я не встановлено). На середину серпня 1945 р. у Карлсфельді проживала 2 921 людина, 2 303 з них були українцями. Але вже за кілька тижнів, на початку вересня, загальна кількість поселених зросла до 4 085 осіб, із них 3 770 українців. Осінню вже працювали дитячий садок, народна школа, гімназія, вчительська семінарія, торговельна, кравецька, музична, драматична школи, образотворча вища школа, водійські курси та курси англійської мови. У Карлсфельді діяла й вища школа самоосвіти, більш відома в літературі як народний університет, яка часто ставала першим місцем праці прибулих туди науковців. Однак у травні 1946 р. табір розпустили, а його мешканців відправили до Берхтесгадена, Міттенвальда та Фрайманна. В останньому через близькість до Мюнхена проживало багато представників української академічної спільноти. На кінець весни 1946 р. там було близько 6 000 осіб, більшість з яких становили українці (Кокош, 2022, с. 217–218). Основною територією, з якої українці прямували до Баварії, була Чехословаччина. Вони прагнули якнайшвидше покинути чеську територію, щоб уникнути більшовицьких репресій (Кокош, 2022, с. 215).

Наприкінці 1947 р. у Німеччині було понад 135 тис. українців, із них 85 тис. перебували в американській зоні. У Баварії проживання в таборах переважно визначалося за національною ознакою, на відміну від інших територій. Близько 80 % українців жило в таборах. Такий самий відсоток українців у Баварії мали понад 20 років, із яких 30 % – селяни, 20 % – представники різних господарських фахів, 18 % – фізичні робітники, 16 % – ремісники і ще приблизно 16 % – інших професій. Варто зауважити, що 13 % становила молодь віком понад 14 років і 7 % – до 14 (Кокош, 2022, с. 223).

Молодь з України могла навчатися в Українському вільному університеті, що відновив роботу в Мюнхені. Як студентів цього вишу можна було зустріти також поляків, чехів, словаків, німців, росіян, турків тощо. Іноземні студенти в середньому становили 20 % від загальної кількості. Такі показники пояснювало закриття університету УНРРА, що працював у Мюнхені від кінця 1945 р. до початку 1947 р. (Кокош, 2022, с. 223).

Цікаво, що 89 % ПО з таборів американської зони відмовлялося повертатися до рідних країн. Через тиск, що змушував до репатріації у СРСР, багато українців називало себе бездержавними або поляками (Кокош, 2022, с. 223).

Богдан Гаврилишин у мемуарах згадував: «Ми не знали, що шукатимемо, коли опинимося в Мюнхені. Сподівалися, що знайдемо табір для людей, яких не мали репатріювати до Радянського Союзу. Випадково знайшли єврейський табір, а що я пам'ятав кілька слів на їдиші, які почув у своєму селі, вони прийняли нас. Проте

гостинність швидко зникла. Ні Ромко, ані Любко не говорили на їдиші. Після влаштування у таборі ми стали спілкуватись між собою українською. Це почули і ввічливо попросили нас негайно покинути табір» (Гаврилишин, 2011, с. 38).

Така ситуація сталася і з польським табором, де знову підслухали, як вони говорили українською. Відтак знайшли табір для людей різних національностей, які жили в колишніх німецьких військових бараках. Тут вони пройшли перевірку офіцерів Центрального розвідувального управління (ЦРУ) на те, чи не були колаборантами.

У мемуарах учений розповідає: «Скоро ми дізналися, що для людей з України споруджують табір у містечку Карлсфельд неподалік від Мюнхена. Сумніваючись, що це правда, Ромко і Любко вирішили залишитись у Мюнхені, а я вирушив до Карлсфельда. Цього разу удача справді супроводжувала мене. Табір склався з кількох дерев'яних бараків, які раніше були певно призначені для українських остарбайтерів, а тепер пристосованих АДРОН для українців. Нас забезпечували їжею та всім необхідним. Мене поселили до кімнати з вісьмома двоохрусними ліжками та одним столом з двома вузькими лавками. Там вже жило 15 молодих хлопців з України» (Гаврилишин, 2011, с. 39). У Карлсфельді активно розвинулося культурне життя: діяла гімназія, існувала учительська семінарія, філія Українського технічно-господарського інституту з Регенсбурга, працював театр Омеляна Урбанського, діяла школа керамічної справи Сергія Литвиненка, проживала і творила історикиня Наталія Полонська-Василенко, діяло спортивне товариство «Лев», проводилися футбольні турніри, пластуни практикували лижний спорт, читали відкриті лекції на різноманітні теми (Подобед, 2018, с. 93, 103, 127, 130, 203, 281, 288, 293).

Проте невдовзі Б. Гаврилишина забирають до лікарні в Мюнхені й діагностують виразку шлунка, що змусило його провести там чотири місяці. Це було спричинене тим, що він дозволяв собі жирну їжу в необмежених кількостях, працюючи «мискомієм» на кухні американської військової частини. Після успішного лікування він помандрував далі: «На той час я вже знав, що мій старший брат Місько перебуває у таборі АДРОН у Мангаймі. Я поїхав до того міста і записався до школи, подібної до той, в яку ходив у Карлсфельді» (Гаврилишин, 2011, с. 40–41).

У Мангаймі він подружився з однокласницею родом зі Східної України. Катерина Кричевська, що походила з родини відомих художників, продовжуючи сімейну традицію, стала відомою художницею у Каліфорнії. У 2009 р., випадково, Б. Гаврилишин відновив із нею контакт – за 63 роки (востаннє бачилися в 1946 р.). Через те, що школа в Мангаймі була гіршою, за три тижні до випускних екзаменів він повернувся до Карлсфельда (Гаврилишин, 2011, с. 41).

Роль і місце Церкви в суспільстві завжди було і є вагомим. Релігія дає людині душевний спокій, надію, впевненість у своїх силах, консолідує громаду, що набуває особливої актуальності у критичні періоди життя. Одним із них можна назвати перші повоєнні роки. Опинившись далеко за межами Батьківщини, у Західній Німеччині, адаптуючись до нових умов, перебуваючи під загрозою примусової репатріації до Радянського Союзу, відчуваючи матеріальну скруту, зазнаючи від ворожої пропаганди безпідставного таврування у «колабораціонізмі», українська громада перебувала у стані безнадійності й відчаю та потребувала підтримки не тільки матеріальної, а й моральної. Її надала українська Церква (Подобед, 2018, с. 243–244). Богдан Гаврилишин про Церкву в таборах пише: «Сталося так, що в Мангаймі, куди ми потрапили з братом, була православна церква, до якої до того часу я не ходив. Одного разу одначе я

пішов і пересвідчився, що це була справжня українська автокефальна церква. Мені там дуже сподобалося, і я відчув, що це – таки моє, рідне. Різниця між греко-католицькою церквою і цією церквою я вже не відчував. Для мене була і одна українською церквою, і друга українською церквою. Я відтоді не розділяв Україну на західну і східну. Україна була одна» (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 34).

Курінь «Лісові Чорти». Богдан Гаврилишин з Володимиром Галатом. Карлсфельд, 1946 р.

Саме на території Німеччині у квітні 1946 р. Б. Гаврилишин офіційно вступив у курінь «Лісові чорти» (Списки, 1946, арк. ч. 10/48). Пізніше члени куреня підтримували між собою постійний зв'язок в еміграції. Пластун-сеньйор Володимир Бандера згодом напише: «Як бачимо, то хоч розпорошені по світу, ми все-таки стреміли до світової єдності. Через наші «Листи» ділилися з Фамілією своїми успіхами та негараздами такі віддалені самотники, як Влодко Галат в Бразилії та Богдан Гаврилишин у Швейцарії, як теж хвости, що служили в американській та канадійській арміях» (Прасіцький, 2010, с. 38).

У таборовому житті майбутнього вченого важливе місце займав «Пласт». Так бачимо його на фото гуртка «Лис» І куреня ім. полк. Івана Богуна в Карлсфельді, датованому осінню 1945 р. (Прасіцький, 2010, с. 34). Належав він і до учасників XII Великої пластової ради (ВІР) під час ювілейного Свята весни в

Міттенвальді 5 липня 1947 р. (Лісові, 2010, с. 17). Богдан Гаврилишин мав порекло (прізвисько) «Мізинчик», згодом, коли вийшов на міжнародний рівень, – «Мізинчик-Дипломат» або просто «Дипломат» (Списки, 1946, арк. 7; Прасіцький, 2010, с. 31, 343).

У мемуарах про табірний «Пласт» він пише: «Невдовзі я отримав ще кілька важливих уроків. Група українських пластунів збиралася організувати курені для старших пластунів і пластунок. Місько підійшов до мене і сказав: «Ти маєш бути зв'язковим куреня старших пластунів». Здивовано я заперечив: «Як зможу? Я був лише удвох пластових таборах, коли мені було 11 і 12 років. Я майже нічого не знаю про скаутинг». Місько відповів: «Якщо не знаєш, як щось робити, то навчишся і будеш це робити добре. Не святі горшки ліплять»» (Гаврилишин, 2011, с. 43). Так він став скаут-майстром. Скаутський рух неабияк вплинув на формування особистості Б. Гаврилишина, натомість він згодом сприяв його розвитку. У 2006–2008 рр. очолював Крайову пластову раду, де застосовував набутий життєвий і професійний досвід, налагоджені особисті контакти, створений ним Фонду розвитку «Пласту» задля покращення та розширення його діяльності в Україні (Гаврилишин, 2022, с. 42).

Вважається, що найкращими школами із висококваліфікованим педагогічним складом були навчальні заклади в Бамберзі, Берхтесгадені, Ганновері,

Майнцкастелі, Мюнхені, Міттенвальді, Регенсбурзі тощо. В Ансбасі та Мюнхені, де чимало українців мешкало не в таборах, а приватно, засновано приватні українські народні. Також до середніх навчальних закладів належали матуральні курси, гімназії і вчительські семінарії. Більшість українських ПО і біженців бачили своє майбутнє у державах західної демократії. У зв'язку з цим для частини молоді постала потреба отримати свідоцтво про середню освіту, яке було перепусткою до здобуття вищої. У роки війни багато хто змушений був перервати навчання у школі або ж втратив документи про закінчену середню освіту. Саме тому при деяких таборових гімназіях, а також українських вишах було організовано матуральні курси, які провадили навчання за програмами реальних шкіл. Свідоцтво про закінчення курсів надавало українцям право здобути середню спеціальну й вищу освіту як у навчальних закладах, розташованих у західних зонах окупації, так і в інших країнах. Так у Бельгії Левенський католицький університет за сприяння Бельгійського комітету допомоги українським студентам щорічно надавав українцям стипендії для здобуття вищої освіти. Тут у ті часи утворився численний український осередок, який на початку 1950-х років налічував до 100 студентів. У Голландії один із вишів надавав стипендії для студентів, хворих на легені. У самій Західній Німеччині ПО та біженці могли здобути вищу освіту, зокрема в Українському вільному університеті та Українському технічно-господарському інституті (УТГІ) (Подобед, 2018, с. 121–122).

Таборування пластунів біля Елвангена. Богдан Гаврилишин скаут-майстер (зв'язковий) куреня юнаків. 1946 р.

У день відкриття матуральних курсів при УТП до лав вільних слухачів вступило 43 охочих. Із часом чисельність слухачів змінювалася: одні залишали навчання, інші – приходили. Загалом від березня 1946 р. до лютого 1948 р. їх налічувалося 97: 67 – склали матуральний іспит, 30 – залишили навчання. Слухачі з вищим рівнем освітньої підготовки могли швидше завершити навчання і скласти іспити. У 1947 р., із поширенням чуток про можливу еміграцію українців до країн Європи й Америки, слухачі особливо переймалися якнайшвидшим здобуттям відповідного матурального свідоцтва і у зв'язку з цим зверталися із проханнями до керівництва курсів пришвидшити процес здобуття освіти (Подобед, 2018, с. 122–123).

Б. Гаврилишин у спогадах описує свій цікавий досвід здобуття середньої освіти: «Прибувши до Карлсфельда, я позичив конспекти з різних предметів у своїх однокурсників і сів готуватися до екзаменів. Коли кажу “сів”, звичайно, маю на увазі пряме значення цього слова. Я не міг навчатись у кімнаті, де, крім мене, було ще п'ятнадцять хлопців і хтось постійно виходив та заходив та де було дуже шумно. Тому я пішов до загального туалету в бараку, в якому було кілька окремих кабінок, і сів навчатися в одній з них. У тому туалеті провів три повних тижні. Мотивація скласти екзамени і потім мати можливість вступити до якогось університету була для мене надзвичайно сильною. Годинами просиджуючи в туалеті з паперами на колінах під дуже тьмяним освітленням та дихаючи характерним ароматом, я сконцентровано вбирав і запам'ятовував знання з конспектів за останні вісім місяців навчання. Нагорода за цей свого роду мазохізм прийшла: я склав екзамени зі всіх предметів на “відмінно”» (Гаврилишин, 2022, с. 41).

Учений залишив ще одне цікаве спостереження: «Через 15 років одна з наших колежанок зі школи в Карлсфельді намагалася зібрати тих 106 учнів, що скінчили цю гімназію. Вона відкрила неймовірний факт, що з тих 106 випускників 103 скінчили університети в п'ятнадцяти різних державах. Ми вчилися в тому таборі в страшених обставинах, не мали підручників, мусили вчитись в університетах на різних, нам до того незнаних мовах, але було бажання пробитися в життя. Це був важливий урок. Труднощі часто скріпляють мотивацію» (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 34).

За кілька місяців майбутній учений записується до університету, що організувала УНРРА в Музеї науки у Мюнхені. Втім було відомо, що це буде щось тимчасове і студенти переїдуть до різних країн, як тільки стане можливо. «Тому відвідував небагато занять, але ходив на деякі з тих, що проводив професор Юрій Старосольський, який пізніше працював у Бібліотеці Конгресу США, був пластуном, належав до куреня “Лісові Чорти”, став автором кращої книги українською мовою про скаутинг-пласт “Велика гра” (1948). Крім того, він став третім Начальним пластуном з часів заснування Пласту в 1912 р. Інший курс, який я час від часу відвідував, вів доктор Матвій Стахів. Обидва ці професори були дуже компетентні й цікаві. Маю зізнатися, що в мене був ще один мотив вступити до цього університету. Як студент, я міг отримати додаткові купони на харчування, крім тих, які отримував у таборі для біженців у Карлсфельді» (Гаврилишин, 2022, с. 42). Одержавши новину, що батько і брат Михайло разом зі сім'єю переїхали до табору для українських біженців у Ельвайнгені, він перебирається туди, залишивши університет. Сестра Катруся з чоловіком Ярославом теж тоді проживала в цьому таборі (Гаврилишин, 2022, с. 42).

На тезу колишнього відомого дисидента Івана Дзюби, що, здавалося, після поразки українського руху та втечі основним тоном атмосфери табірної життя мусила

би бути депресія, натомість було досить інтенсивне літературне, культурне життя, навіть піднесення, науковець зауважив: «Це був парадокс. У цій еміграції було досить багато інтелігенції. Життя в таборі, де не треба було турбуватися про побут, давало час займатися чимось іншим. З другого боку, було почуття спільноти, колективності. Організовувалися Пласт, молодіжні організації, гімназії, літературні вечірки. На кожному рівні щось робилося. Це не був період психологічної депресії або зневіри. Майбутність виглядала для нас не зовсім перспективною, але це не було приводом для зайвих турбот, була надія» (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 34).

Важливу складову української системи освіти в повоєнній Західній Німеччині становили курси іноземних мов. Їхнє створення обумовлювалося потребою українських біженців і ПО до інтеграції у суспільствах держав, до яких вони планували в подальшому емігрувати (Подобед, 2018, с. 129). Цією можливістю скористався і Б. Гаврилишин, пройшовши курс з англійської, що йому невдовзі пригодилося. У новому таборі він здобув надзвичайно цікавий успішний досвід: «На моє щастя, сталась одна пригода. До табору приїхав американський генерал Тейлор (Maxwel Taylor). Він мав проголосити промову для мешканців табору про те, як відбудеться репатріація. Директор табору, естонець, який говорив і російською, і англійською, мав перекладати для того генерала. Він, однак, був русофіл і не любив українців. Коли генерал уже виходив на сцену, мій брат почав підштовхувати мене до сцени, щоб я йшов перекладати. Я не мав часу сперечатися з ним про те, що я мав усього тритижневі курси англійської мови. Коли генерал почав говорити, я розумів, може, кожне п'яте слово, але знав, що ніхто з біженців англійської не розуміє. Я приблизно знав, про що генерал говорив, і з певною логікою доповнював решту. Переживши це, я “продемонстрував”, що знаю англійську мову. Всі це прийняли як факт» (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 31).

Після цього неординарного досвіду Михайло, старший брат Богдана Гаврилишина, що працював в адміністрації цього табору ООН для реабілітації біженців, переконав його висунути свою кандидатуру на директора з постачання, бо «всі знають, що ти знаєш англійську». І справді, молодого Б. Гаврилишина взяли без тестів, давши водія, спеціальні пайки та 40 людей у підпорядкування. У таборі тоді проживало близько 3 000 людей. «Так я став менеджером, не маючи жодної адміністративної практики. Однак я навчився швидко відшукувати компетентних людей, питати їх про все та вчитися від своїх підлеглих. Деяким з них було під п'ятдесят років» (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 31).

CERTIFICATE OF AUTHORITY FOR DISPLACED PERSONS		
ADMINISTRATIVE PERSONNEL		
UNRRA AMTSAUSWEIS		
№ 240 170410		
Certificate No. I/d. No.	DP Identity Card No. Ausweis Karte No.	
HAWRYLYSZYN Bohdan		
Mr/Miss/Ms	LAST NAME Familienname	FIRST NAME Vorname
		MIDDLE NAME Andere Vornamen
Ukrainian Eng. Germ. Russ. Pol.		
NATIONALITY Staatsangehörigkeit		LANGUAGES SPOKEN Sprachen gesprochen
Camp 709		Ellwangen
ASSEMBLY CENTER OR HQ. Lager oder Hq.		LOCATION Standort
Supply Officer		
ADMINISTRATIVE CAPACITY Administrativer Posten		
SIGNATURE OF BEARER Unterschrift des Inhabers		DATE OF ISSUE Ausgabedatum
SIGNATURE OF DIRECTOR Unterschrift des Direktors		DATE OF EXPIRATION Datum der Fälligkeit
UNRRA TEAM (OR HQ)-NO		Ellwangen Address

Посвідчення Богдана Гаврилишина як офіцера з постачання UNRRA. Червень 1947 р.

Під час перебування в Ельвайнгені до його табірних жителів завітали представники канадського підприємства, що виробляло папір. Вони набирали хлопців у лісоруби до Канади. Богдан Гаврилишин хотів залишити зруйновану війною Європу і відкрити для себе новий світ, а тому скористався можливістю (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 33). Незабаром група законтрактованої української молоді направилася до німецького порту Бременгафен, звідки 24 серпня 1947 р. відплила до Канади (Гаврилишин, Дзюба, 1995, с. 36).

Від'їзд до Америки виявився вдалим кроком для Б. Гаврилишина. Справа в тому, що 1947 р. на зміну УНРРА прийшла ІРО (International Refugee Organization – Міжнародна організація у справах біженців). Зважаючи на репатріацію ПО й ощадливість ІРО, 1947 р. значну частину працівників організації звільнили (Кокош, 2022, с. 221). Того ж року закінчився період збору родин і національних груп у таборах ПО. Так зване житлово-приділове згуртування українських та інших національних громад на основі залежності від рішення УНРРА, а згодом ІРО, щодо прикріплення до мешканево-харчової картки стало основою для охоплення і контролю ПО. Саме тому таборовий устрій залежав від практичних засад життя ПО та проходив через організацію таборів, таборів-повітів, областей і централі (Там само, 2022, с. 222).

Упродовж десятиріччя табори для ПО пройшли свій історичний шлях: заснування, піднесення та занепад. У них зосереджувалася значна кількість національно-свідомих людей, що мотивувало їх і далі розвивати українську культуру. Вони активно робили це в міжвоєнний період, а в таборах мали можливість продовжити цю благородну справу. Час перебування в таборах Ді-Пі на території Західної Німеччини став для Б. Гаврилишина сповненим пригод, а іноді навіть непересічних подій. Після роботи остарбайтера йому вдалося опинитися в зоні окупації американських військ, побороти хворобу шлунка, завершити гімназійну освіту, віднайти близьких родичів, показати себе у «Пласті», завершити середню освіту і навіть одержати адміністративну посаду в управлінні табором, відповідаючи за його постачання. Молодий Б. Гаврилишин брав активну участь в українському культурному житті, що розвивалося в таборах для ПО. Тут завершилося його дорослішання і становлення як самостійної особистості. Життєвий досвід, кругозір та свідомість юного Б. Гаврилишина неабияк зросли. Попри значні досягнення, він був сповнений прагненням пізнати новий світ Америки. У зв'язку з цим наприкінці серпня 1947 р. майбутній науковець вирушає працювати лісорубом до Канади. Там розпочався новий етап його неповторної життєвої траєкторії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

Віднянський, С. (2014). Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. (Вип. 5. Біографічна частина: А–М). Київ, 88–89.

Гаврилишин, Б. (2011). *Залишаюся українцем: спогади*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Гаврилишин, Б., Дзюба, І. (1995). *Диалог*. Київ: Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців.

Гаврилишин, П. (2022). Богдан Гаврилишин і Пласт. *Літопис Волині*, 27, 37–43.

Кокош, А. (2022). Проблеми таборів ДіПі у повоєнній Баварії. In *Astramovich-Leik, T., Turchyn, Ya., Horbach, O. (Eds.). Multidimensionality of Ukrainian-Polish*

cooperation: genesis, particularities and prospects: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 213–226.

Кубійович, В. З. (1949). З демографічних проблем української еміграції. *Сьогочасне й минуле*, 1–2, 14–26.

Кузеля, З. (1949). В далеку дорогу. *Сьогочасне й минуле*, 1–2, 3–8.

Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. I (роки 1945–1951)*. Мюнхен: Акад. вид-во д-ра Петра Белея.

Маруняк, В., М. Р. Табори Д. П. (1976). В *Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II)*, 8. Париж; Нью-Йорк, 3120.

Мудрий, В. (1949). Нова українська еміграція та організація таборового життя. *Сьогочасне й минуле*, 1–2, 9–13.

Подобєд, О. А. (2018). *Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.)*: [дис. ... д-ра. іст. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького]. https://chtyvo.org.ua/authors/Podobied_Olena/Kulturene_zhyttia_ta_povsiakdennia_peremischenykh_osib_i_bizhentsiv_z_Ukrainy_u_Zakhidnii_Nimechchyni.pdf

Прасіцький, А. (ред.). (2010). *Лісові Чорти: їх життя і буття. Книга друга. 1945–2007. Ювілейний історично-мемуарний збірник у їх вісімдесяти'ятиліття*. Львів; Нью-Йорк.

Рудик, С. Я. (2003). *Переселення українських біженців і переміщених осіб до США та Канади після Другої світової війни: причини, особливості, наслідки (1945–1953 рр.)*: [авторєф. дис. ... канд. іст. наук, Львівський національний університет ім. І. Франка].

Сергійчук В. (упоряд.). (2020). *Український табір ДП в Авгсбурзі. Спомини. Документи. Світлини*. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2020.

Списки пластунів. (1946). *Архів Пластового музею у Клівленді*. Ф. МА-11 УСП. Спр. «3 к УСП Лісові Чорти», 48 арк.

Стрільчук, Л. (2016). Просвітницька діяльність української інтелігенції в таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах (1944–1951 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*, 3 (328), 69–74.

Стрільчук, Л. В. (1999). *Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни*: [авторєф. дис. ... канд. іст. наук, Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича].

Шаповал, Ю. (2007). ДІ-ПІ В *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т. (Т. 7: Г–Ді). Київ, 2007, 693–694.

Юрій, Л. (1949). «Родіна» і «скринінг» – Дамоклів меч таборів. *Сьогочасне й минуле*, 1–2, 54–68.

REFERENCES

Vidnianskyi, S. (2014). Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vyp. 5. Biohrafichna chastyna: A–M. Kyiv, 88–89 (in Ukrainian).

Havrylyshyn, B. (2011). *Zalyshaius ukraintsem: spohady*. Kyiv Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» (in Ukrainian).

Havrylyshyn, B., Dziuba, I. (1995). *Dialoh*. Kyiv: Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. Ukrainoznavtsiv (in Ukrainian).

Havrylyshyn, P. (2022). Bohdan Havrylyshyn i Plast. *Litopys Volyni*, 27, 37–43 (in Ukrainian).

Kokosh, A. (2022). Problemy taboriv DiPi u povoiennii Bavarii. [In T., Astramovich-Leik, Ya., Turchyn, O., Horbach, Eds.] *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects : Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltiia Publishing, 213–226 (in Ukrainian).

Kubiovych, V. Z. (1949). Z demografichnykh problem ukrainskoi emihratsii. *Sohochasne y mynule*, 1–2, 14–26 (in Ukrainian).

Kuzelia, Z. (1949). V daleku dorohu. *Sohochasne y mynule*, 1–2, 3–8 (in Ukrainian).

Maruniak, V. (1985). *Ukrainska emihratsiia v Nimechchyni i Avstrii po Druhii svitovii viini. T. I (roky 1945–1951)*. Miunkhen: akad. vyd-vo d-ra Petra Beleia (in Ukrainian).

Maruniak, V., M. R. Tabory D. P. (1976). *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna (EU-II)*. Paryzh; Niu-York. T. 8, S. 3120 (in Ukrainian).

Mudryi, V. (1949). Nova ukrainska emihratsiia ta orhanizatsiia taborovoho zhyttia. *Sohochasne y mynule*, 1–2, 9–13 (in Ukrainian).

Podobied, O. A. (2018). *Kulturne zhyttia ta povsiakdennia peremishchenykh osib i bizhentsiv z Ukrainy u Zakhidnii Nimechchyni (druha polovyna 1940-kh rr.): [dys. ... dokt. ist. nauk: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova; Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho]*. https://chtyvo.org.ua/authors/Podobied_Olena/Kulturne_zhyttia_ta_povsiakdennia_peremishchenykh_osib_i_bizhentsiv_z_Ukrainy_u_Zakhidnii_Nimechchyni.pdf (in Ukrainian).

Prasitskyi, A. (Ed.). (2010). *Lisovi Chorty: yikh zhyttia i buttia. Knyha druha. 1945–2007. Yuvileinyi istorychno-memuarnyi zbirnyk u yikh visimdesiatpyatylittia*. Lviv; Niu-York (in Ukrainian).

Rudyk, S. Ya. (2003). *Pereselennia ukrainskykh bizhentsiv i peremishchenykh osib do SShA ta Kanady pislia Druhoi svitovoi viiny: prychyny, osoblyvosti, naslidky (1945–1953 rr.): [avtoref. dys. kand. ist. nauk]* (in Ukrainian).

Serhiichuk V. (Comp.). (2020). *Ukrainskyi tabir DP v Avhsburzi. Spomyny. Dokumenty. Svitlyny*. Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I.

Spysky plastuniv. (1946). *Arkhiv Plastovoho muzeiu u Klivlendi*, f. MA-11 USP, spr. «3 k USP Lisovi Chorty». 48 ark. (in Ukrainian).

Strilchuk, L. (2016). Prosvitnytska diialnist ukrainskoi intelihentsii v taborkh dlia peremishchenykh osib u zakhidnykh okupatsiinykh zonakh (1944–1951 rr.). *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriia: istorychni nauky*, 3 (328), 69–74 (in Ukrainian).

Strilchuk, L. V. (1999). *Ukrainski politychni bizhentsi ta peremishcheni osoby pislia Druhoi svitovoi viiny: [avtoref. dys. ... kand. ist. nauk Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича]* (in Ukrainian). Shapoval, Yu. (2007). DI-PI: *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy: u 30 t. (T. 7: G–Di)*. Kyiv, 2007, 693–694 (in Ukrainian).

Yurii, L. (1949). «Rodina» i «skrynin» – Damokliv mech taboriv. *Sohochasne y mynule*, 1–2, 54–68 (in Ukrainian).

Petro GAVRYLYSHYN*PhD (History)**Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student**V. Stefanyk Precarpathian National University**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1187-9028>**e-mail: gavryshp@ukr.net*

BOGDAN HAVRYLISHYN AND CULTURAL LIFE IN THE POST-WAR DI-PI CAMPS ON THE TERRITORY OF GERMANY (1945–1947)

This study highlights part of the life of the Ukrainian scientist and well-known philanthropist Bohdan Dmytrovych Gavrylyshyn (1926–2016), related to his stay and participation in cultural life in the DP camps on the territory of Germany after the end of the Second World War.

An analysis of scientific works devoted to the topic of Ukrainian displaced persons in post-war Europe was carried out. Characteristic features of their daily life in the camps, cultural and religious life, household arrangements, establishment of education for children and youth, etc. are highlighted and described.

Based on the study of memories and interviews, the important moments of Bohdan Gavrylyshyn's life in the period under consideration have been established. The important factors that influenced the formation of his personality, worldview, and, accordingly, his further life, were traced and noted.

Considerable attention is paid to the general historical picture of events, the number and prevalence of camps in the western occupation zones of Germany and Austria, living conditions in them, international agreements regarding the fate of displaced persons, etc. Acquaintance and integration of young immigrants from different parts of Ukraine is considered.

As a plastun, during his stay in the camps for overgrown persons, he joined the «Forest Devils» camp. Already in retirement, he devotes himself to Ukraine, in particular, he became the head of the Regional Plast Council (2006–2008) and created the Plast Development Fund in 2008.

The negative phenomena of camp life are also considered, in particular, the risk of repatriation to the USSR, the uncertainty of the future, poor nutrition, insufficient conditions for training, lack of funds, etc.

Among the factors that provided certain favorable opportunities for young people, a large percentage of the Ukrainian intelligentsia who had the desire and willingness to open schools stands out. This gave them the opportunity to complete secondary education, which would give them a chance to enter universities in different parts of the world. Bohdan Gavrylyshyn also used this opportunity, later entering a university in Canada.

Keywords: Bohdan Hawrylyshyn, Germany, Bavaria, camps for Displaced Persons, Plast, scouts, culture, gymnasium.

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

DOI: 10.33402/nd.2023-11-277-291

Олександра СТАСЮК

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ResearcherID Web of Science: AAE-5999-2020
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net*

ПОЕЗІЇ МИХАЙЛА ДЯЧЕНКА НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕГАЛЬНИХ ВИДАНЬ УПРОДОВЖ 1939–1944 РОКІВ

Подано характеристику довоєнної творчості Михайла Дяченка (більше відомого під псевдонімом повстанського поета «Марка Боєслава»). Наведено факти з його біографії, що стосуються творчого росту талановитого юнака в період Другої світової війни. Схарактеризовано поетичну спадщину М. Дяченка міжвоєнного періоду та часів Другої світової війни. Зауважено, що його ранні спроби пера ще не мали самостійної художньої вартості, але вже свідчили про літературні здібності, натомість поезії часів Другої світової війни, що ввійшли до збірки «Вони прийдуть» (1941, Прага) та були опубліковані на сторінках тогочасної преси, уже більш зрілі за змістом і формою, хоча поетові не вдалося до кінця позбутися наслідування творчого стилю таких поетів, як Богдан Кравців, Євген Маланюк та ін.

Зібрано й опубліковано поезії, надруковані на сторінках легальних українських часописів: «Сільський господар», «Краківські вісті», «Дорога», «Малі друзі», «Ілюстровані вісті», «Студентський прапор» та ін. Вказано, що ці вірші не ввійшли до збірок поета та донедавна не були відомі не лише пересічному читачеві, а й дослідникам його творчості. Зроблено короткий літературознавчий аналіз цих поезій. Наголошено, що провідним мотивом творчості М. Дяченка впродовж усього життя залишалися роздуми про долю Батьківщини та заклики до боротьби за її визволення.

Ключові слова: Михайло Дяченко («Марко Боєслав»), поетична спадщина, українські легальні часописи, Друга світова війна.

Постать Михайла Васильовича Дяченка – відомого повстанського поета і вояка Української повстанської армії (УПА) «Марка Боєслава» – вже давно стала предметом зацікавлення істориків, краєзнавців, журналістів, літературознавців. Про нього написано понад десяток біографічних статей (Бойчук, 2008; Драгомирецький, 2010; Стасюк, 2014), кілька монографій (Гушак, 2002; Ішук, 2010), дослідники вивчають його творчий доробок (Драгомирецький, 1994; Роздольська, 1999; Зелінська, 2009; Салига, 2012). Проте в біографії поета все ще залишається чимало прогалин, особливо з тих часів, які поет провів у підпіллі. Його творчий доробок також потребує

подальшого вивчення з огляду на виявлення невідомих творів поета, що збереглися у державних архівах чи приватних колекціях.

Мета статті – висвітлити факти біографії М. Дяченка, які стосуються його становлення як майбутнього поета, а також опублікувати низку маловідомих поезій, оприлюднених на сторінках українських легальних часописів під час Другої світової війни.

Михайло Дяченко – відомий поет, публіцист і громадсько-політичний діяч, активний учасник національно-визвольних змагань 1930–1950-х років, уродженець с. Боднарів, що на Станіславщині (тепер – Івано-Франківська обл.). Попри те, що сьогодні він більше відомий як повстанський поет і воєк УПА «Марко Боеслав», його творчий шлях розпочався значно раніше. Віршувати юнак почав ще в гімназії. Хресним батьком Михайла-поета став його старший на 10 років брат Микола, який замінив йому рідних після їхньої смерті та фактично вивів юнака в люди. Він першим зауважив поетичні здібності Михайла, уважно читав і корегував його вірші, заохочував до подальших поетичних вправ. Приїжджаючи до Станіславської гімназії провідати брата, Микола привозив літературні часописи, чим також сприяв поетичній самореалізації хлопця.

Згодом поезія стає сенсом життя Михайла. Він багато пише, мріє побачити свої твори опублікованими. Процес творчого зростання поета-початківця відтворює його листування з редакціями тогочасних літературних часописів. Зокрема, у березні 1934 р. надсилає вірші до редакції дуже популярного тоді молодіжного журналу «Дажбог» із проханням опублікувати. Працівники редакції повертають їх із численними правками та зауваженнями. Проте це не засмучує юного поета і він робить нові й нові спроби. В одному з листів до редакції він пише: «Хв. Редакціє!!! Посилаю свіжі свої спроби й доти посилатиму, доки не будуть добрі! Прошу ласкаво й про них дещо сказати, а якщо бодай трохи ліпші, прошу використати їх» (ЛННБ, арк. 2).

Незабаром віршів назбиралося на збірку і Михайло, незважаючи на критичні рецензії фахівців, вирішує її видати. У листі від 12 серпня 1934 р. він просить членів редакції зробити йому кошторис видання та коректу текстів. Про завищену оцінку свого доробку поетом-початківцем свідчить його бажання видати збірку накладом 1 000 примірників та оформити на зразок видань найвідоміших тогочасних поетів: «Збірка мала би виглядати так, як збірка на кращім папері Б. Кравціва (“Сонети і строфи”）」 (ЛННБ, арк. 3). Зрозуміло, що і в цьому йому відмовили. На допомогу амбітному поетові-початківцю прийшли односельці, які вирішили видати його поезії коштом місцевої читальні «Просвіти». Так побачила світ його перша збірочка «Іскри» (1936). На знак подяки виручені гроші від реалізації М. Дяченко передав на побудову Народного дому в рідному селі. У передмові до книжки він написав: «Шановний читачу! Прийми цю книжку так радо, як я її тобі даю. Знай, що гроші, отримані за неї, – це жертва українській культурі» (Дяченко, 1936).

Усвідомлюючи, що йому бракує знань, Михайло постійно вчиться, здобуваючи не лише господарську освіту, якою заробляв на хліб, а й знання з історії України, політології, української літератури та українознавства. (ЦДАВОУ, арк. 3). Через матеріальні труднощі його освіта не була системною, але все ж йому вдалося опанувати кілька курсів Львівського університету, заочно закінчити Український технічно-господарський інститут у Подєбрадах (Чехія), бути слухачем лекцій при Науковому товаристві ім. Шевченка (НШТ) у Львові тощо. Здобуті знання збагачували інтелект і національну свідомість Михайла, утверджували його політичні переконання, а водночас поглиблювали зміст творчого доробку. Наприкінці 1930-х років офіційна

критика вже згадувала про М. Дяченка як про поета-початківця, що пройшов певний шлях зросту і продовжує подавати надії.

Довоєнна творча спадщина М. Дяченка охоплює три поетичні збірки: «Іскри» (1936), «Юні дні» (1938), «Село» (1939), п'єси «І звідки те взялося» (1938), публіцистичну збірку «Земля плаче» (1936), а також вірші, розкидані на сторінках тогочасних газет і журналів. Зокрема, у часописі «Просвіта» у Львові було опубліковано його вірш «Базар» (1936), у газеті «Сокільські вісті» – поезію «Всі вперед!» (1938) тощо. Ще більше поезій М. Дяченка на сторінках офіційної преси з'явилося під час Другої світової війни. Перебуваючи на Холмщині, Михайло тісно співпрацював з «Українським видавництвом» у Кракові, яке видавало молодіжні часописи «Дорога», «Ілюстровані вісті», журнал для дітей «Малі друзі», де публікував свої твори. Відвідування редакцій цих видань заповнювало брак спілкування поета з відомими літераторами й інтелігенцією загалом. У стінах видавництва можна було зустріти Богдана Лепкого, Святослава Гординського, Євгена Маланюка, Богдана Гошовського, Тодося Осьмачку, Юрія Клена, Юрія Косача, Юрія Шевельова й ін. Тут, як стверджує Петро Дрогомирецький, поет міг зустрітися із заприятелю на ґрунті поезії та підпільної організаційної діяльності з провідними діячами Організації українських націоналістів Олегом Кандибою (Ольжичем) та Оленою Телігою, які також полагоджували свої видавничі справи в «Українському видавництві» (Дрогомирецький, 2013).

Нижче подані поезії Михайла Дяченка, що з'явилися на сторінках офіційної преси під час Другої світової війни. Вони цікаві тим, що більшість не ввійшла до поетичних збірок, а тому донедавна не була відома не лише пересічному читачеві, а й дослідникам творчості поета. Зокрема, на сторінках цих видань упродовж 1940–1944 рр. були надруковані малознані поезії, як-от: «Тобі, Тарасе!», «Світи нам, сонечко», «Була осінь», низка дитячих віршів: «Зайчик і лис», «Оля й ляля», «Михаськів носик» тощо. Географія цих видань (Львів, Краків, Ярослав, Прага, Станіслав) демонструє діяльну натуру М. Дяченка, який перебував у постійному пошуку можливостей реалізації своїх творчих здібностей.

На відміну від перших друкованих збірок («Іскри», «Юні дні»), яким притаманні надмірна патетика, розхристаність думок і рим, невміння оволодіти поетичною формою, вказані поезії уже значно досконаліші за змістом та технікою виконання. Хоча Михайлові Дяченку не вдалося до кінця позбутися впливу тогочасних метрів української поезії Богдана Кравціва, Євгена Маланюка, Богдана Ігоря Антонича й інших, яких він, можливо підсвідомо, наслідував за стилем, тематично, а навіть за сюжетними лініями. Як і у провідних поетів, у його творчості багато місця займають проблеми відтворення почуття громадянської мужності, духовної стійкості й незламності, відданості Батьківщині та народові. Поет не зраджує своєму амплуа поета-революціонера і націєтворця, тому основним мотивом поезій залишається заклик народу до праці й боротьби:

Працой, працой – не падай духом,
В твоїх руках тверді обухи
І слово правди на устах!

Його творчий імператив інколи аж надто категоричний, проте звучить яскраво, наполегливо, переконливо, бо є відтворенням власного духовного капіталу:

Життя, – коли душа мов бурі зрив,
Коли бажань блаженне серце повне.
Величний Той, хто чар життя створив
І влив у нього радість невимовну.

Або:

О, все далі, все вище, наверх!
До ясних злotosяйних едемів!
О, як рветься творити нове
Неспокійна душа, наче демон!

Попри те, що більшість наведених віршів М. Дяченка належать до т. зв. програмної поезії, він показав себе також як глибокий лірик із притаманними лише йому відчуттями. Його пейзажні замальовки тісно переплітаються з думками і мріями, створюючи оригінальну емоційно-настрoeву гаму:

Нехай шепоче п'яна осінь –
І лютим вихром хай гуде –
Та все-таки злоголоса
Моя весна прийде!

Звернення М. Дяченка до дитячої поезії, що мають виразний дидактичний зміст, – це данина вчительському фаху, а також вияв дитячих рефлексій.

РАМЯ В РАМЯ

Рамя в рамя – рука у руку
У праці куй собі життя!
Нема утіх без жертв, без муки –
Не бійсь зі злом до змагу стать!
Працюй, працюй – не падай духом,
В твоїх руках тверді обухи
І слово правди на устах!

(Дяченко М. Рамя в рамя. Сільський господар, 1940, ч. 2, вересень, с. 25).

УНОЧІ

Хати, поля і ліс, мов друзі,
Зоряним небом накрились...
І згадують минуле в тузі –
– Світила слава й нам колись! –

Шепочуть тихо ліс і стріхи –
А ночі холмські п'янкi
Підслухують, чи це не спомин
Про блиск Данилових полків...

(Дяченко М. Уночі. Ілюстровані вісті, 1940, ч. 6, жовтень, с. 7).

НА ХУТОРАХ

Хати розсіялися у полі –
Тяжкі колодязі скриплять,
Біжать дівчата з коновками –
Шумлять завітчані поля.

Над ними сонце горде любе
Блискуче злото розсіва.
Дітвора весело співає
На вигонах кричить, гуля.

(Дяченко М. На хуторах. Ілюстровані вісті, 1940, ч. 6, жовтень, с. 7).

БУЛА ОСІНЬ

Стихає ліс – лиш шепіт тихий
Тривожить душу –
– Буде лихо – лютий вихор
Усе заглушить –
Усміх весни і регіт літа
І гомін соняшних гаїв
І золоті арфи дзвінкострунні –
Надії радісні нові...

Нехай шепоче п'яна осінь –
І лютим вихром хай гуде –
Та все-таки злогоголоса
Моя весна прийде!

(Дяченко М. Була осінь. Ілюстровані вісті, 1940, ч. 7–8, листопад–грудень, с. 22).

ВОСКРЕСЕННЯ

О, Христе наш, Ти Правду воскресив –
Співають дзвони горду славу.
Летить побідня пісня в небеси –
Тремтять кати сліпі, лукаві!
І кров Твоя свята – Могутнього Борця
Залле брехнею, неначе повінь.
І золотий діядем з тернового вінця
Борців освітить гордих, нових!
Підуть борці з тобою в лютий бій –
Замучені воскреснуть в боротьбі!
І привітають славу горду, гожу!

(Дяченко М. Воскресення. Краківські вісті, 1940, ч. 34, 6 травня).

КНИЖЦІ

О, книжко, люба, дорога,
 Як важко нам пеан тобі співати!
 Немає слів, нема похвал
 Твою красу й могутність звеличати.
 Ти наче соняшний садок –
 У тобі спів пташок і радісне кохання
 І міліони дум, гадок,
 П'янкх цілунків і зітхання.
 Ти рідна нам усім –
 І любиш нас і люблячи посвариш.
 Співаєш нам і бавиш нас,
 Даруєш нам багаті дари.
 Ти наш учитель дорогий –
 Учиш любить красу і правду й волю
 І як Батьківщині служить,
 Та як знайти їй щастя й долю.
 Ти вічне сонце і вогонь –
 І світиш нам в житті і грієш.
 Розпалюєш життя і кров –
 Святим вогнем в душі жеврієш.
 Ти гордий лицар і борець –
 Ти меч зо сталі кутий громом!
 Народ з тобою вже не вмре –
 З тобою встануть невідомі!

(Дяченко М. Книжці. Краківські вісті, 1940, ч. 109, 28 жовтня).

Іду у синю далечінь.
 Привабливу, п'янку, пахучу.
 Дзвенить на травах вітровінь,
 Співає гай, шепочуть кручі...

Іду, і любо так мені –
 Хоч на шляху стоять руїни, –
 Та у Майбутнього вогні
 Вже воскресає Батьківщина.

(Дяченко М. Без назви. Дорога, 1942, ч. 9, вересень, с. 115).

СПІВАЮ ДНЯМ

Осанна дням, що сталлю дзвонять
 І громом гордо рокотять!
 Хоч свіжа кров на їх долонях –
 Але в крові й вогні життя.

Осанна дням в дзвінких стременах –
Співає юна далечінь.
О, земле, будь благословенна –
Задзвонять радісно мечі.

(Дяченко М. Співаю дням. Дорога, 1943, ч. 7, липень, с. 109).

В ОСІННІ ДНІ

Ген золотінь із синню обнялася –
Синіє обрій, мов волошки в житі.
І кучеряві верби край села,
Неначе в шати золоті повиті.

Лиш туга, мов сумна черниця ходить
І б'є на все печаті золоті...
І хоч і ліс шумить і грають води –
По свому туга строїть струни ті.

(Дяченко М. В осінні дні. Дорога, 1943, ч. 7, липень, с. 162).

О, ВІТРЕ!

Хиба ж не чуєте? – Дзвенить металь!..
І хоч у полі лячно крук закрював,
Ну що ж, що будні вщерть закрила мряка?
Нехай собі! – Співає кута сталь!

О, вірте. Вірте. – Будні стануть святом –
Блаженні – їх напруга, тугість, гарт!
То ж не кажіть, що Богом їх заклято.
О, знай – чим тяжчий будень – більше варт!

(Дяченко М. О, вітре! Дорога», 1943, ч. 11, листопад, с. 155).

ПОЕТАМ НАШИХ ДНІВ

Поєму дня читає гордий вітер –
Дзвенить, мов сталь, її суворий ритм.
Перетопить її на вічні міти
І передайте юним і старим.

Нехай ідуть і пристрасно читають
Поєму, литу в крові і вогні.
У ній свята любов борців палає
І пімстою рокоче грізно гнів!

(Дяченко М. Поетам наших днів. Дорога, 1943, ч. 12, грудень, с. 179).

МИНУЛЕ

Старі шляхи поржавіли, мов струни,
 Од крові смілих лицарів святих.
 Де бій кипів колись, – лиш жито рунить –
 І бандурист з бандурою затих.

Вже одгуло давно минуле горде –
 І сумно, тужно так душі мої!
 Та, ні! Я вірю – знов новим акордом
 Ще сміливіш загомонять бої!

(Дяченко М. Минуле. Дорога, 1944, ч. 1, січень, с. 7).

СПІВАЙ, ПОЕТЕ

Життя, – коли душа мов бурі зрив,
 Коли бажань блаженне серце повне.
 Величний Той, хто чар життя створив
 І влив у нього радість невимовну.

Розвинь же, крила, молоде орля,
 Лети над хмари в сонячні простори
 Співай, поете, гімн йому жбурляй
 Снагу в життя, мов хвилі в берег моря!

(Дяченко М. Співай, поете. Дорога, 1944, ч. 1, січень, с. 12).

ЧУЄШ?

Чуєш? – Стукіт грізної ходи
 Гомонить буревісним акордом –
 Йде у бій авангард молодий
 Без тривоги, завзято і гордо!

Йде мов вихор, мов буря гнівна –
 Пісня грому у хмари вдаряє.
 О, гаряча душа вогнена –
 Воскресає життя у безкраї!

(Дяченко М. Чуєш? Студентський прапор, 1944, ч. 1(7), січень, с. 3).

ВАМ

Дзвенять мечами дні хоробрі –
 Скрегоче дико лютий час
 Хай не злякає, друзі, вас
 Ні це, ні жадна вість недобра.

Наставте дням чоло і груди
Хай б'ють печаль свою тверду
Хоч з нами горе й біль ідуть –
Та хай! По злиднях радість буде!

(Дяченко М. Вам. Студентський прапор, 1944, ч. 1(7), січень, с. 4).

О, ЦВІТІТЬ!

О, цвітійте, бо цвітіння лиш раз –
Наливайте снаги в щедрий колос!
Хай у серці палає наказ
І металем дзвенить кожне слово

Перекуйте на діло слова –
О, величні громи стоголосі
Хай душа огнесяйна, нова
Зашумить благовісним колоссям!

(Дяченко М. О, цвітійте! Студентський прапор, 1944, ч. 1(7), січень, с. 4).

ТВОРЧИЙ НЕСПОКІЙ

Неспокійні, мов хвилі ріки,
Моє серце палке і дума полум'яна,
Не вколишуть їх ночі п'янки,
Ні співуча весна, ані осінь туманна.

О, все далі, все вище, наверх!
До ясних злotosяйних едемів!
О, як рветься творити нове
Неспокійна душа, наче демон!

(Дяченко М. Творчий неспокій. Студентський прапор, 1944, ч. 3(9), березень, с. 3).

ЗАЙЧИК І ЛИС

Біг раз зайчик попід ліс,
З ліса вибіг хитрий лис.
Зайчик лиса не злякався –
Чемно з лисом привітався:
«Добрий вечір, любий брате,
Може хочеш кумом стати?
Жінка курят наварила,
В гості зайців напросила».

«Гарно, зайчику, хорошо!
Я й лисицю йду попрошу.
Ти тут, зайчику, пожди,
І ніде звідсіль не йди!»
Як лиш лис забіг у ліс,
Зайчик лапками трісь-трісь,
В конюшину скік-скік-скік –
Радий, що від лиса втік.

Казку, діти, пам'ятайте, –
В небезпеці не лякайтесь.
Ум розважний в грізний час
Збереже від лиха вас.

*(Дяченко М. Зайчик і лис. Малі друзі (Часопис для української дитвори), 1942,
ч. 3, березень, с. 64).*

ТОБІ, ТАРАСЕ!

Вінки плетем Тобі, Тарасе,
Вінки із квітів запашних.
Прийми, наш Батьку, дари наші,
Із серця широкого вони.

Та ще один вінок плетем ми, –
З любові чистої, мов квіт.
Нас не злякають бурі й темінь –
Нам святить ясно Заповіт.

*(Дяченко М. Тобі, Тарасе! Малі друзі (Часопис для української дитвори), 1943,
ч. 3, березень, с. 73).*

СВІТИ НАМ, СОНЕЧКО

Зимні ще луки, зимна земляця,
Зимний ще вітер дмухає в лиця.
Десь заховалось сонце за хмари,
Ще не видати в полі отари.

Оля й Михасик вибігли з хати
І нумо щиро сонце благати:
– Сонечко любе, сонечко ясне,
Хай твій промінчик в хмарах не гасне!
Грій нас, святи нам – ми ж твої діти –
Ой, як вже нудно в хаті сидіти!
Ми так гуляти хочемо в полі,
Ще й назбирати квітів доволі.

(Дяченко М. Світи нам, сонечко. Малі друзі (Часопис для української дітвори), 1943, ч. 3, березень, с. 78).

ОЛЯ Й ЛЯЛЯ

Оля лялю повиває,
Оля лялечці співає:
«Спи, лялюсю, спи солодко,
Ніченька така коротка.

Спи. Я ляжу біля тебе –
Місяць світить ясно з неба,
А цвіркун буде співати,
Нас тихенько присипляти.

А раненько встанем, лялю,
Я вберу тебе в коралі
Та й підемо ген до гаю –
Там вже веснонька співає».

(Дяченко М. Оля й ляля. Малі друзі (Часопис для української дітвори), 1943, ч. 4, квітень, с. 127).

МИХАСЬКІВ НОСИК

«Носику, носику, – каже Михась,
Чом ти брудненький у мене нераз?
Оля й Тарасик з мене сміються,
Вийти з тобою з хати боюся».

«Любий Михасю, не винен же я,
Де ж то хустинка до носа твоя?
Треба просити матусю чемненько,
Дасть же матуся хустинку чистеньку.

Витреш мене ти, Михасику мій,
Стану я гарний і чистий якстій!
Оля й Тарасик сміятись не будуть,
Гордо зо мною вийдеш між люди!

(Дяченко М. Михаськів носик. Малі друзі (Часопис для української дітвори), 1942, ч. 2, лютий, с. 46).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бойчук, З. (2008, 18, 25 вересня; 9, 16, 23 жовтня; 6, 27 листопада; 11, 18, 25, 31 грудня). Життя і діяльність українського націоналіста Михайла Дяченка – Марка

Боеслава під пильним оком польської поліції в 1930–1933 роках. *Вечірній Івано-Франківськ*, 14.

Гушак, І. (2002). *Марко Боєслав – сурмач УПА*. Львів: Світ.

Драгомирецький, П. (1994). Михайло Дяченко – поет і борець. *Літературний Львів*, 10.

Драгомирецький, П. (2010, 25 березня). Поет трагічної долі: штрихи до портрета М. Дяченка: до 100-річчя з дня народження. *Вечірній Івано-Франківськ*, 6.

Драгомирецький, П. (2013). *Марко Боєслав – Дяченко – поет УПА, що поліг у бою*. <https://cossackland.org.ua/2013/02/22/marko-bojeslav-dyachenko-poet-ura-scho-polih-u-boyu/>

Дяченко, М. (1936). *Іскри. Збірка поезій*. Станіславів, 2.

Дяченко, М. (1940, ч. 109, 28 жовтня). Книжці. *Краківські вісті*.

Дяченко, М. (1940, ч. 2, вересень). Рамя в рамя. *Сільський господар*, 25.

Дяченко, М. (1940, ч. 34, 6 травня). Воскресення. *Краківські вісті*.

Дяченко, М. (1940, ч. 6, жовтень). На хуторах. *Ілюстровані вісті*, 7.

Дяченко, М. (1940, ч. 6, жовтень). Уночі. *Ілюстровані вісті*, 7.

Дяченко, М. (1940, ч. 7–8, листопад–грудень). Була осінь. *Ілюстровані вісті*, 22.

Дяченко, М. (1942, ч. 3, березень). Зайчик і лис. *Малі друзі. Часопис для української дітвори*, 64.

Дяченко, М. (1943, ч. 3, березень). Світи нам, сонечко. *Малі друзі. Часопис для української дітвори*, 78.

Дяченко, М. (1942, ч. 3, лютий). Михаськів носик. *Малі друзі. Часопис для української дітвори*, 46.

Дяченко, М. (1942, ч. 9, вересень). Без назви. *Дорога*, 115.

Дяченко, М. (1943, ч. 11, листопад). О, вітре! *Дорога*, 155.

Дяченко, М. (1943, ч. 12, грудень). Поетам наших днів. *Дорога*, 179.

Дяченко, М. (1943, ч. 3, березень). Тобі, Тарасе! *Малі друзі. Часопис для української дітвори*, 73.

Дяченко, М. (1943, ч. 4, квітень). Оля й ляля. *Малі друзі. Часопис для української дітвори*, 127.

Дяченко, М. (1943, ч. 7, липень). В осінні дні. *Дорога*, 162.

Дяченко, М. (1943, ч. 7, липень). Співаю дням. *Дорога*, 109.

Дяченко, М. (1944, ч. 1(7), січень). Вам. *Студентський прапор*, 4.

Дяченко, М. (1944, ч. 1(7), січень). О, цвітій! *Студентський прапор*, 4.

Дяченко, М. (1944, ч. 1(7), січень). Чуєш? *Студентський прапор*, 3.

Дяченко, М. (1944, ч. 1, січень). Минуле. *Дорога*, 7.

Дяченко, М. (1944, ч. 1, січень). Співай, поете. *Дорога*, 12.

Дяченко, М. (1944, ч. 3(9), березень). Творчий неспокій. *Студентський прапор*, 3.

Зелінська, Г. (2009). Постать Марка Боєслава у літературі українського резистансу. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*, 1. 524–534.

Щук, О. (2010). *Життя та доля Михайла Дяченка – «Марка Боєслава»*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

ЛННБ: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів), ф. 10, спр. 12/п.1, 193.

Роздольська, І. (1999). На шляху державницького змагу: (Михайло Дяченко Гомін-Марко Боєслав). *Дзвін*, 3–4, 129–135.

Салига, Т. (2012, 27 лютого, 1 березня). Оживе слава про Марка Боєслава. *Слово Просвіти*.

Стасюк, О. (відп. ред.). (2014). Михайло Дяченко – Марко Боєслав»: «Дзвени моє слово хоробрим металом. «І слова стали чином живим...». *Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських доль та стосунків. Збірник біографічних нарисів*. Львів.

ЦДАВОУ: Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3879, оп. 1, спр. 2478.

REFERENCES

Boichuk, Z. (2008, 18, Veresen 25; Zhovten 9, 16, 23; Lystopad 6, 27; Hruden 11, 18, 25, 31). Zhyttia i diialnist ukrainskoho natsionalista Mykhaila Diachenka – Marka Boieslava pid pylnym okom polskoї politsii v 1930–1933 rokakh. *Vechirniї Ivano-Frankivsk, 14* (in Ukrainian).

Hushchak, I. (2002). *Marko Boieslav – surmach UPA*. Lviv: Svit (in Ukrainian).

Drahomyretsnyi, P. (1994). Mykhailo Diachenko – poet i borets. *Literaturnyi Lviv, 10* (in Ukrainian).

Drahomyretsnyi, P. (2010, Berezen 25). Poet trahichnoi doli: shtrykhy do portreta M. Diachenka: do 100-richchia z dnia narodzhennia. *Vechirniї Ivano-Frankivsk, 6* (in Ukrainian).

Drahomyretsnyi, P. (2013). *Marko Boieslav – Diachenko – poet UPA, shcho polih u boiu*. <https://cossackland.org.ua/2013/02/22/marko-boieslav-dyachenko-poet-upa-scho-polih-u-boyu/> (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1936). *Iskry. Zbirka poezii*. Stanislaviv, 2 (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 109, Zhovten 28). Knyzhtsi. *Krakovski visti* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 2, Veresen). Ramia v ramia. *Silskyi hospodar, 25* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 34, Traven 6). Voskresennia. *Krakovski visti* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 6, Zhovten). Na khutorakh. *Iliustrovani visti, 7* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 6, Zhovten). Unochi. *Iliustrovani visti, 7* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1940, ch. 7–8, Lystopad–Hruden). Bula osin. *Iliustrovani visti, 22* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1942, ch. 3, Berezen). Zaichyk i lys. *Mali druzi. Chasopys dlia ukrainskoi ditvory, 64* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 3, Berezen). Svity nam, sonechko. *Mali druzi. Chasopys dlia ukrainskoi ditvory, 78* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1942, ch. 3, Liutyi). Mykhaskiv nosyk. *Mali druzi. Chasopys dlia ukrainskoi ditvory, 46* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1942, ch. 9, Veresen). Bez nazvy. *Doroha, 115* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 11, Lystopad). O, vitre! *Doroha, 155* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 12, Hruden). Poetam nashykh dniv. *Doroha, 179* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 3, Berezen). Tobi, Tarase! *Mali druzi. Chasopys dlia ukrainskoi ditvory, 73* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 4, Kviten). Olia y lialia. *Mali druzi. Chasopys dlia ukrainskoi ditvory, 127* (in Ukrainian).

Diachenko, M. (1943, ch. 7, Lypen). V osinni dni. *Doroha, 162* (in Ukrainian).

- Diachenko, M. (1943, ch. 7, Lypen). Spivaiu dniam. *Doroha*, 109 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 1(7), Sichen). Vam. *Studentskyi prapor*, 4 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 1(7), Sichen). O, tsvitit! *Studentskyi prapor*, 4 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 1(7), Sichen). Chuiesh? *Studentskyi prapor*, 3 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 1, Sichen). Mynule. *Doroha*, 7 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 1, Sichen). Spivai, poete. *Doroha*, 12 (in Ukrainian).
- Diachenko, M. (1944, ch. 3(9), Berezen). Tvorchyi nespokii. *Studentskyi prapor*, 3 (in Ukrainian).
- Zelinska, H. (2009). Postat Marka Boieslava u literaturi ukrainskoho rezystansu. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, 1, 524–534 (in Ukrainian).
- Ishchuk, O. (2010). *Zhyttia ta dolia Mykhaila Diachenka – «Marka Boieslava»*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. (LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv), f. 10, spr. 12/p.1, 193 (in Ukrainian).
- Rozdolska, I. (1999). Na shliakhu derzhavnytskoho zmahu: (Mykhailo Diachenko Homin-Marko Boieslav). *Dzvin*, 3–4, 129–135 (in Ukrainian).
- Salyha, T. (2012, Liutii 27, Berezen 1). Ozhyve slava pro Marka Boieslava. *Slovo Prosvity* (in Ukrainian).
- Stasiuk, O. (Ed). (2014). *Mykhailo Diachenko – Marko Boieslav»: «Dzveny moie slovo khorobrym metalom. «I slova staly chynom zhyvym...»*. *Borotba OUN ta UPA kriz pryzmu liudskykh dol ta stosunkiv. Zbirnyk biohrafichnykh narysiv*. Lviv (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy, f. 3879, op. 1, spr. 2478 (in Ukrainian).

Oleksandra STASIUK

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Senior Research Fellow
Senior Research Fellow at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ResearcherID Web of Science: AAE-5999-2020
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net*

**POETRY OF MYKHAILO DYACHENKO
IN UKRAINIAN LEGAL PUBLICATIONS
DURING 1939–1944**

The article provides a characterization of the pre-war creative work of Mykhailo Dyachenko (better known under the pseudonym of the insurgent poet «Marko Boyeslav»). It presents facts from his biography related to the creative development of the talented young man during the period of II World War. The poetic heritage of M. Dyachenko from the interwar period and the times of II World War is described. It is noted that his early attempts at writing did not yet have independent artistic value but already showed literary talent. On the other hand, the poetry of the II World War era, which was included in the collection «They Will Come» (1941, Prague) and published in the pages of contemporary press, was more mature in terms of content and form. However, the poet was not able to

completely rid himself of imitating the creative style of poets such as Bohdan Kravtsiv, Yevhen Malaniuk, and others.

The article collects and publishes the poems that were printed in the pages of legal Ukrainian magazines such as «Silsky Hospodar» («Countryman»), «Krakovski Visti» («News of Krakow»), «Doroha» («Road»), «Mali Druzi» («Little Friends»), «Ilustrovani Visti» («Illustrated News»), «Studentski Prapor» («Student Flag») and others. It is noted that these poems did not make it into the poet's collections and were not known until recently, not only to the average reader but also to researchers of his work. A brief literary analysis of these poems is provided. It is emphasized that throughout his life, the main motif of M. Dyachenko's creativity remained reflections on the fate of the Motherland and calls to fight for its liberation.

Keywords: Mykhailo Dyachenko («Marko Boyeslav»), poetic heritage, Ukrainian legal magazines, II World War.

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33402/nd.2023-11-292-297

Микола ПОСІВНИЧ

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

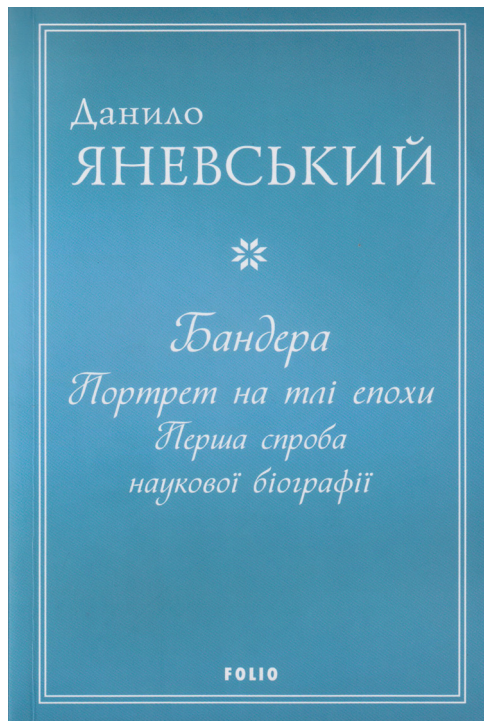
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5555-0753>

e-mail: posiv@yahoo.com

**[Рец.] РЕФЛЕКСІЇ НАД КНИГОЮ ДМИТРА ЯНЕВСЬКОГО.
[на кн.]: Яневський Д. Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба
наукової монографії. Харків: Фоліо, 2022. 506 с.**

У зв'язку зі сучасними подіями в Україні: Майданом і Революцією Гідності, окупацією Російською Федерацією (РФ) Кримського півострова та ведення нею прихованої (гібридної) війни в окремих районах Донецької і Луганської областей протягом 2014–2021 рр., а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. відвідуваність сторінок в Інтернеті про Степана Бандеру різко зросла, зокрема його сторінки в російській Вікіпедії – до мільйона. Загалом російські медіа констатували, що в Україні до влади прийшли «Бендерівці», і майже відразу ж 520 тис. переглядів сторінки про те, хто ж насправді такий С. Бандера, було зафіксовано саме в україномовній Вікіпедії. За даними Google Trends – сервісу, який аналізує пошукові запити користувачів у всьому світі за кількістю запитів, ідеолог українського націоналістичного руху обійшов легендарного революціонера Ернесто Че Гевару (Ernesto Che Guevara). Значний інтерес особа Бандери викликали в Молдові, Білорусі й Казахстані, а також на англійській, німецькій, чеській та інших версіях. Пропаганда свого домоглася і кращого піару придумати не можна було. Та навіть мертвий С. Бандера чи його символи декому дуже заважають, тому вандали систематично зважуються руйнувати, обливати й розмальовувати фарбою (17.08.2014 р., 10.07.2016 р., 7.03.2021 р.) його могилу в Мюнхені та пошкоджують пам'ятники в Україні.

Хоча, треба зазначити, медійна присутність С. Бандери різко зростає з різними фазами загострення «холодної» чи «гарячої» війни з боку РФ. Прикладами цього є рішення Київської міської ради від 7 липня 2016 р. про перейменування проспекту Московський – на Степана Бандери; пісня «Батько наш Бандера, Україна мати» восени 2021 р. по соціальним мережам та в Інтернет просторі побила всі немислимі рекорди; велика грошова нагорода за голову Степана Бандери від 16 березня 2022 р. під час боїв за Київ від президента Чечні Рамзана Кадірова (Рамзан КъадирґІеран) тощо. Вони підігрують чималий інтерес до особи Провідника Організації українських націоналістів (ОУН) та ще більше сакралізують й міфілогізують його образ.

Наслідки наведених причинно-наслідкових подій можна простежити в аналітичному звіті «Історична пам'ять» Київського міжнародного інституту соціології, де представлено результати опитування українців за січень 2023 р. щодо сприйняття історії та уявлення про історичні постаті, події. Згідно зі звітом, до С. Бандери позитивне ставлення висловили 83 %, негативне – 11 %, не визначилися – 5 %, і 1 % не знає такого (Історична пам'ять...).

Тому не дивною є поява влітку 2022 р. об'ємного видання доктора історичних наук Данила Яневського під назвою «Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової монографії» (Яневський, 2022). Автор поставив досить амбітну мету – «представити вам усі (або майже всі) відомі на сьогоднішній день і, що важливо, верифіковані науковим товариством факти» (С. 4). Як заслужений журналіст України Д. Яневський дуже вміло епатажністю думок та висновків, а не підтвердженням фактажем і твердженнями, створює «хайп», щоб підіграти ажіотаж читачів до власної книги й персони.

Як стверджує автор: «“Священні війни” навколо імен Степана Бандери і Романа Шухевича – але не тільки їх – тривають аж до кривавих цятків в очах. А тим часом ані підручники, ані вікіпедії, ані академічні енциклопедії, ані інтернет-дискусанти не можуть сформулювати верифіковані, несуперечливі відповіді на прості питання: ким, де і коли були створені організації українських націоналістів та їхні повстанські армії? Громадянами яких країн були їхні учасники? Якою була реальна роль у націоналістичному русі його імені в 1941–1949 роках самих Андрія Атанасовича Мельника, Степана Андрійовича Бандери, Романа Осиповича Шухевича та інших достойників? Або ще простіші: коли Бандера був ув'язнений до блоку “Целленбау” (інша назва – “Промінентенбау”), що був таки ЗА межами концтабору “Заксенхаузен”? Є й інші, відкриті для дискусантів питання: яку роль відіграв Бандера у створенні якої УПА та в її війні проти СРСР і Німеччини? Кому присягала ця УПА? Хто був (або були), коли і як довго головнокомандувачем (головнокомандувачами)? Якими військовими статутами вони послуговувалися? Де і коли вони припинили своє існування? Якою в різні проміжки часу була їхня чисельність? Нарешті, яким був (якщо був) їхній правовий статус?» (С. 8–11). На ці й багато інших запитань і висновків не було, як зазначено у книзі, знайдено переконливих відповідей на 100 % підтвердженими архівними документами й іншими матеріалами. У назві автор «дуже скромно» говорить про свою спробу як першу наукову біографію Бандери, хоча до нього появилася багато різного типу праць в Україні, Польщі, Росії та Німеччині (Дужий, 1996; Гордасевич, 2001; Посівнич, 2018; Россолінські-Лібе, 2021; Prus, 1985; Prus, 2004; Romanowski, 2012; Romanowski, 2016; Rossoliński-Liebe, 2014; Смыслов, 2011; Смыслов, 2014; Мацкевич, 2017; Млечин, 2018).

На жаль, у виданні з 506 сторінок «портрета на тлі епохи» постать С. Бандери дещо «загубилася» і їй реально присвячено близько 10 % тексту, а решту – загальній історії й контраверсійним дискусіям щодо українського націоналістичного руху, його ролі, місця та ідеології. Авторів варто було б зосередитися на класичній схемі написання біографічних праць: зібрати й проаналізувати інформацію про С. Бандеру, його впоодобання в політиці, літературі, мистецтві, спорті, їжі, його родину, соратників, і тоді читач мав би можливість зробити власний висновок про цю історичну постать й очолюваний ним національно-визвольний рух.

Натомість Д. Яневський фактично повторює висновки й аргументацію зі своїх попередніх публікацій і книг (Яневський, 2012; Яневський, 2013), які викликали шквал гострих зауважень та багато критичних відгуків. Попередні тексти дослідник компілює й розбавляє персоною С. Бандери. Складається враження, що автор пише захопливе журналістське розслідування чи розкручує детективну історію на шпальтах таблоїду. Спостерігається повна відсутність класичних академічних стандартів щодо методології дослідження, яка б мала опиратися на принципи історизму, верифікації й авторської об'єктивності. Як бачимо, загострених емоцій й авторського суб'єктивізму тут забагато, і так бракує подачі об'єктивного фактажу від усіх зацікавлених сторін, сумлінного аналізу контексту подій й ідеологічно-політичних дискусій.

Свій текст автор розпочинає з історіософських роздумів, які розбиває на 10 розділів: «Як, де і коли виникали українські повстанські армії?»; «Що таке “український націоналізм” і якими бувають “українські націоналізми”?»; «Що таке Українська Несамостійна і Несоборна Держава та Соборна Самостійна Україна?»; «Документи ОУН(б): які ідеї пропагували прихильники Степана Бандери і до чого тут Конституція України?»; «Українська Соборна Самостійна Держава очима “революціонерів”-оунівців і яким боком тут Німеччина?»; «Митрополит Андрей Шептицький, Українська греко-католицька церква та московські терористи»; «Що таке Українська Самостійна Соборна Держава?»; «Галицький український націоналістичний рух»; «“Револуційний” терор ОУН і його жертви». Дослідник декларує: «Я дуже далекий від думки, що саме мені належить установлювати остаточну істину. Сподіваюся, професійних навичок вистачить на те, щоби розібратися з базовими дефініціями, датами, деякими цифрами. Сподіваюся, вистачить – за вашої підтримки – терпіння й вправності, аби “вписати” історію тих, хто називав себе “оунівцями” та/або “упівцями”, у контекст їхньої, а не нашої, поточної політичної реальності» (С. 20). На жаль, п. Яневський створює власні «оригінальні» схеми й висновки та не дає відповідей на запитання, яка ж роль у цих процесах Бандери та чому починає текст саме з цієї проблематики??? Створює контраверсійні й дуже суб'єктивні інтерпретації, на які треба писати окремі монографічні дослідження та спростування... Також подає некоректні зіставлення й історичні аналогії, переплітаючи їх зі сучасністю, не аналізує їхніх причин та наслідків.

Постать Провідника ОУН дотично, як центральна фігура, вириває щойно в 11 («Арешти і смертні вироки Степана Бандери») та 12 («Степан Бандера і його тюрми») розділах (С. 160–185), і тут виникають закономірні запитання: «Чому він в ОУН і на керівній посаді у 24 роки, які його мотиви вести саме таку боротьбу?». Відтак знову на 100 сторінок зникає, і так відбувається періодично до кінця монографії. Знову ж таки дуже багато уваги приділено іншим особам: митрополиту Андреєві Шептицькому, Ріко Ярому, Євгеніві Коновальцю, Андрієві Мельнику, Зеновієві Книшу, Володимирові

Целевичу, Омелянові Сенику, Осипові Думіну, Володимирові Лисому, Василеві Куку, Ярославові Стецьку, Павлові Скоропадському, Павлові Судоплатову, різним спецслужбам, батальйону Нахтігаль, 14-й дивізії Ваффен-СС Галичина тощо. Так само С. Бандера «раптово» в тексті зникає після подій 30 червня 1941 р., ув'язнення в концтаборі Саксенгаузен та з'являється в історіософських висновках.

Зовсім випадають із поля зору дослідника фундаментальні розділи для такого типу монографії: родина, школа, підготовка й навчання у «Пласті», Стрийській гімназії і Львівській політехніці, студентське оточення, побут та тюремне ув'язнення, сім'я й діаспорний період на чолі Закордонних частин ОУН, формування світогляду та публіцистика Провідника ОУН протягом життя і діяльності, без яких неможливо відобразити й оцінити його постать.

У 13 розділі («Організація Українських Націоналістів – маргінальний політичний чинник Східної Галичини») автор ставить під сумнів існування ОУН, її чисельність, територію діяльності, мобілізаційний потенціал і сфери впливів, повну інфільтрацію агентами та провокаторами. Дослідник у цьому розділі представив весь наявний і класичний в українській історіографії набір стереотипів та кліше (Детальніше див.: Посівнич, 2010). Подальші 14–18 розділи («ОУН, спецслужби європейських країн та СРСР: продовження співпраці та протистояння»; «Найпотемніша загадка ОУН: Ріхард Франциск Маріан Ярий»; «Ріхард Ярий – не перша, але і не остання загадка ОУН»; «ОУН, Коновалець і сталінські чекісти»; «Хто і навіщо замовив убивство Євгена Коновальця?») не мають прямого стосунку до особи Степана Бандери та повинні би бути окремими дослідження й виданнями!!!

У 19–20 («Бандера та ОУН(б)» та 21–22 «Степан Бандера і його подорожі») розділах дослідник свідомо маніпулює і запускає фантастичні інтерпретації щодо батьків-засновників нової-старої організації, «Краківського збору ОУН-Б 1941 р.», «внутрішньої війни» (чи радше все ж таки конфлікту) між націоналістами, навіть у ХХІ ст., роль у цих подіях С. Бандери.

Наступні 24–34 розділи монографії (розділи без назви) фактично присвячені подіям й оцінкам навколо Акту відновлення Української державності 30 червня 1941 р., стисло «переспівані» з попередніх видань автора десятилітньої давності. У них досить побіжно представлена постать Провідника ОУН як ініціатора вказаних подій, а натомість на перший план виходить особа Ярослава Стецька – прем'єра Українського державного правління.

Підбиваючи підсумки у 35 розділі («Висновки»), автор зазначив: «Ознайомлювалися з фактами і висновками, виявленими та сформульованими мінімум трьома поколіннями дослідників – як в Україні, так і поза нею суцільних. На мої рамена саме ви поклали невдячну місію: прочитати десятки тисяч сторінок, систематизувати, відділивши їх від ненаукових, пропагандистських оцінок та суджень – як рго, так і contra. І – спробувати зрозуміти. А вже потім – оцінювати. Тепер час для висновків. Зрозуміло: кожен з вас має невід'ємне право на свої. В одному варіанті, вони будуть спиратися на факти, не мною, підкреслюю вкотре, виявлені та оприлюднені. В іншому – на пропагандистські кліше, не мною сформульовані» (С. 494).

На превеликий жаль, задекларовані д-ром Яневським підходи не були дотримані. Висновки, як і вся монографія, написані в епатажному стилі, який має за мету спричинити скандал та підняти зацікавленість й популярність Автора. На багато оціночних суджень дослідник не навів відповідних аргументів. Пана Данила після видань низки інших

«біографічних відкриттів» із портретами на тлі епохи у видавництві «Фоліо» («Симон Петлюра», «Павло Скоропадський», «Михайло Грушевський», «Роман Шухевич, Василь Кук, Василь Галаса, Тарас Бульба-Боровець, Клим Савур, Степан Стебельський, Кирило Осмак» і книг із серії «Проект Україна») можна вважати найкваліфікованішим шоуменом та промоутером скандалів серед професійних істориків і читацького загалу.

Дискусії навколо визнання Героєм України С. Бандери, вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. і ХХІ ст. припинило російське вторгнення 24 лютого 2022 р., тому потрібно починати з маленьких кроків у подоланні тих стереотипів, які утвердилися в пострадянській суспільній свідомості. Книга Данила Яневського «Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової монографії» не дає адекватного розуміння його постаті через відсутність подання об'єктивного фактажу, аналізу контексту подій, дискусії і висновків. Зрештою, ми маємо навчитися обговорювати постать С. Бандери не в контексті політичних поглядів, оцінюючи його сучасними мірками, а об'єктивно, у контексті історичних подій. Проте варто зазначити, що спроби оцінити діяльність С. Бандери свідчать про зрілість українців, їхнє прагнення у разі вибудови власної системи цінностей самим вирішувати, яких героїв шанувати і яке майбутнє вибирати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Гордасевич, Г. (2001). *Степан Бандера: людина і міф*. Львів: Піраміда.
- Дужий, П. (1996). *Степан Бандера – символ Нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН*. Львів: Галицька видавнича спілка.
- Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт. 2023. Січень / Київський міжнародний інститут соціології. https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf
- Мацкевич, І. (2017). *Криминологический портрет Степана Бандеры*. Москва: Проспект: РГ-Пресс.
- Млечин, М. (2018). *Степан Бандера и судьба Украины*. Москва: Издательский дом «Аргументы недели».
- Посівнич, М. (2010). *Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 рр.* Львів.
- Посівнич, М. (2018). *Степан Бандера*. Дрогобич: Посвіт.
- Россолінські-Лібе, Г. (2021). *Життя Степан Бандера: тероризм, фашизм, геноцид, культ*. Київ: Антропос-логос-фільм.
- Смыслов, О. (2011). *Степан Бандера и борьба ОУН*. Москва: Вече.
- Смыслов, О. (2014). *Степан Бандера. «Икона» украинского национализма*. Москва: Вече.
- Яневський, Д. (2012). *Проект «Україна»: жертва УПА, місія Романа Шухевича*. Харків: Фоліо.
- Яневський, Д. (2013). *Проект «Україна»: 30 червня 1941 року, акція Ярослава Стецька*. Харків: Фоліо.
- Яневський, Д. (2022). *Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової монографії*. Харків: Фоліо.
- Prus, E. (1985). *Herosi spod znaku tryzuba: Konowalec – Bandera – Szuchewycz*. Warszawa.
- Prus, E. (2004). *Stepan Bandera 1900–1959. Symbol zbrodni i okrucienstwa*. Wrocław.
- Romanowski, W. (2012). *Bandera terrorysta z Galicji*. Warszawa.

Romanowski, W. (2016). *Bandera. Ikona Putina*. Warszawa.

Rossoliński-Liebe, G. (2014). *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart: Ibidem Press.

REFERENCES

Hordasevych, H. (2001). *Stepan Bandera: liudyna i mif*. Lviv: Piramida (in Ukrainian).

Duzhyi, P. (1996). *Stepan Bandera – symbol Natsii. Eskiznyi narys pro zhyttia i diialnist Providnyka OUN*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka (in Ukrainian).

Istorychna pam'iat: rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia doroslykh zhyteliv Ukrainy. Analitychnyi zvit. 2023. Sichyn / Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii. https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf (in Ukrainian).

Matskevich, I. (2017). *Kriminologicheskii portret Stepana Banderi*. Moskva: Prospekt: RG-Press (in Russian).

Mlechin, M. (2018). *Stepan Bandera i sudba Ukraini*. Moskva: Izdatelskii dom «Argumenti nedeli» (in Russian).

Посівнич, М. (2010). *Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 рр.* Львів (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2018). *Stepan Bandera*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Rossolinski-Libe, H. (2021). *Zhyttia Stepan Bandera: teroryzm, fashyizm, henotsyd, kult*. Kyiv: Antropos-lohos-film (in Ukrainian).

Smislov, O. (2011). *Stepan Bandera i borba OUN*. Moskva: Veche (in Russian).

Smislov, O. (2014). *Stepan Bandera. «Ikona» ukrainskogo natsionalizma*. Moskva: Veche (in Russian).

Yanevskiy, D. (2022). *Bandera. Portret na tli epokhy. Persha sprobа naukovoi monohrafiі*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Yanevskiy, D. (2013). *Proekt «Ukraina»: 30 chervnia 1941 roku, aktsiia Yaroslava Stetska*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Yanevskiy, D. (2012). *Proekt «Ukraina»: zhertva UPA, misiia Romana Shukhevycha*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Prus, E. (1985). *Herosi spod znaku tryzuba: Konowalec – Bandera – Szuchewycz*. Warszawa (in Polish).

Prus, E. (2004). *Stepan Bandera 1900–1959. Symbol zbrodni i okrucienstwa*. Wrocław (in Polish).

Romanowski, W. (2012). *Bandera terrorysta z Galicji*. Warszawa (in Polish).

Romanowski, W. (2016). *Bandera. Ikona Putina*. Warszawa (in Polish).

Rossoliński-Liebe, G. (2014). *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart: Ibidem Press (in English).

DOI: 10.33402/nd.2023-11-298-301

Андрій ГРЕЧИЛО

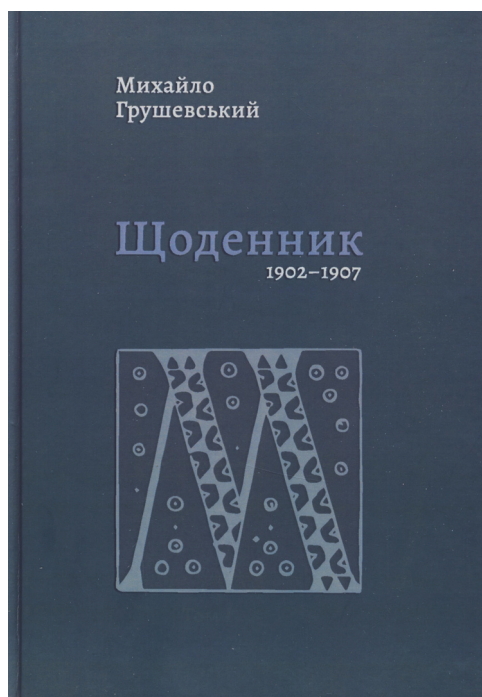
*доктор історичних наук
провідний науковий співробітник Львівського відділення
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-2872>
e-mail: grechylo@yahoo.com*

**[Рец. на кн.]: Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у
2 т. / упоряд., вст. ст., комент. С. Панькова; наук. ред. І. Гирич.
Київ: Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2021. Т. 1: (1902–1907).
544 с.; Т. 2: (1908–1914). 535 с.: іл.**

У середині червня 2022 р. у Державному меморіальному музеї М. Грушевського у Львові відбулася презентація важливого історичного джерела – двотомника «Щоденник Михайла Грушевського (1902–1914 рр.)» (Грушевський, 2021а, 2021б). Друк цього унікального видання здійснювався в Ніжині й ледве не був зірваний повномасштабним російським вторгненням в Україну, тому його випуск вдалося завершити лише на початку травня 2022 р.

Перший том починається ґрунтовною вступною статтею упорядника Світлани Панькової «Truditur dies die / І так минає день за днем» (С. 9–52). Далі подано фрагменти щоденника за 1902 р. (С. 53–72), єдину виявлену нотатку за 1903 р. (С. 73–76), а також розділені за роками майже щоденні записи за 1904–1907 рр. (С. 77–495). Доповнюють цей том список маловживаних слів діалектичного та іншомовного походження (С. 497–499), список умовних скорочень (С. 500), іменний (С. 501–535) та географічний (С. 537–542) покажчики. Всі подані в цьому томі щоденникові тексти збережені в рукописах (автографах).

До другого тому увійшли поденні нотатки за 1908 р. (С. 9–170), 1909 р. (С. 171–354) та до середини червня 1910 р. (С. 355–410). Як додаток подано щоденникові за-

писи за липень 1910 р. – листопад 1914 р. у купюрах Київського губернського жандармського управління (С. 411–431), зроблених на підставі оригінальних нотаток М. Грушевського, вилучених як «речові докази» під час його арешту в листопаді 1914 р. Ілюстративний блок (С. 433–479) містить низку оригінальних фотографій, рисунків та автографів зі збірок Історико-меморіального музею М. Грушевського, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України в Києві, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Національного музею у Львові ім. А. Шептицького. Завершують другий том також список маловживаних слів діалектичного та іншомовного походження (С. 481–484), список умовних скорочень (С. 485), іменний (С. 487–527) і географічний (С. 529–535) покажчики.

Дослідження було реалізоване в межах теми Національної академії наук України «Творення модерної України: від ідеї до інституту держави» на 2020–2021 рр.

Двотомник продовжив серію опублікованих раніше гімназійних і студентських записів Михайла Грушевського (Зашкільняк, 1993; Зашкільняк, 1997). До нього ввійшли всі виявлені на цей момент щоденникові записи початку ХХ ст. Деякі фрагменти, зокрема за 1904–1905 рр., 1910 р. та купюри за 1910–1914 рр. за протоколом жандармського управління, вже були введені до наукового обігу (Гирич, 1995, с. 10–30; Гирич, Тодійчук, 2002, с. 96–127; Гирич, Тодійчук, 2007, с. 15–74; Панькова, 2006, с. 607–633), але в повному обсязі опубліковані вперше. Всі подані тексти (рукописи, автографи) щоденника зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві. Передовсім це тексти, розпорошені по різних справах родинного архіву Грушевських (ф. 1235). 42 купюри з жандармського протоколу походять із ф. 274 (Київське губернське жандармське управління, м. Київ).

Надзвичайна цінність цих щоденників – величезний масив джерелознавчого фактажу. Детально подано інформацію про різні наукові та громадські справи, висвітлено перебіг подій, у яких М. Грушевський був безпосереднім учасником чи відігравав основну роль. Ці записи відкривають перед нами нові сторінки життєпису видатного історика. Ми довідуємося про побут і звички М. Грушевського та членів його родини. Перед нами постає людина невтомної енергії з різносторонніми інтересами і вподобаннями. Ми бачимо не лише вченого, а й колекціонера, збирача українських старожитностей, театрала, мандрівника.

Окремо треба відзначити працю упорядника – директора Історико-меморіального музею М. Грушевського в Києві С. Панькової. Передовсім це чудова археографічна

робота, виконана в дуже стислі терміни. Як уже зазначено, ці щоденникові записи довелося вишукувати буквально по крихтах, опрацьовуючи багато архівного матеріалу, переглядаючи десятки одиниць зберігання. Ще одна проблема – це розшифрування складного почерку М. Грушевського, відчитання і розкриття різних скорочень та криптонімів, пояснення маловживаних діалектичних слів й іншомовних виразів.

Ну і те, що робить двотомник надзвичайно зручним у користуванні для дослідників, – це коментарі упорядника. Подані вони не у традиційній формі підрядкових чи прикінцевих приміток, а розміщуються зразу ж за поденними записами М. Грушевського як короткі цитати та детальні пояснення, з якими подіями чи особами пов'язані. За обсягом коментарі упорядника значно більші від тексту щоденників. Вони дають змогу отримати повну інформацію про кого та про що писав М. Грушевський, без потреби витрачати час на пошук додаткових відомостей чи пояснень.

Не менш якісні вступна стаття від упорядника, іменний та географічний покажчики. Підібрані в ілюстративному додатку різні за тематикою фотодокументальні матеріали, шаржі, рисунки, обкладинки видань, поштівки чудово доповнюють та візуалізують описані в щоденниках сюжети.

Додають позитивних вражень від видання зручно виконана для читача верстка й оригінальне оформлення двотомника (художнє оформлення – В'ячеслава Горшкова). На обкладинках томів використано графіку Василя Кричевського – розроблені за мотивами гуцульського орнаменту ініціали М і Г, якими 1911 р. було оздоблено сторінки праці Михайла Грушевського «Наша політика» (Грушевський, 1911, с. 40).

Єдиний прикрий момент – мізерний наклад видання, який становить лише 150 примірників. Хоча втіхою для дослідників може стати те, що оцифрована версія двотомника вже з квітня 2023 р. доступна на ресурсі «е-архів Михайла Грушевського».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гирич, І. (публ. та комент.). (1995). Щоденник М. С. Грушевського (1904–1910 рр.). *Київська старовина*, 1, 10–30.

Гирич, І., Тодійчук, О. (2002). Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік. *Український історик*, 1–4, 96–127.

Гирич, І., Тодійчук, О. (підг. до друку, прим., комент.). (2007). *Грушевський, М. (2007). Щоденник [1904–1905 рр.]. Український історик*, 4/1–2, 15–74.

Грушевський, М. (1911). *Наша політика*, 5, 40.

Паньков, С. (упоряд.); Гирич, І. (наук. ред.). (2021а). *Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у 2 т. (Т. 1: (1902–1907))*. Київ.

Паньков, С. (упоряд.); Гирич, І. (наук. ред.). (2021б). *Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у 2 т. (Т. 2: (1908–1914))*. Київ.

Зашкільняк, Л. (упоряд.). (1993). Грушевський, М. *Щоденник (1883–1884 рр.)*. *Київська старовина*, 3, 28–35; 4, 12–19; 5, 13–24.

Зашкільняк, Л. (упоряд.). (1997). Грушевський, М. С. *Щоденник. (1888–1894 рр.)*. Київ.

Панькова, С. (2006). Щоденник Михайла Грушевського 1910–1914 років у купюрах Київського губернського жандармського управління. *Записки НТШ: Т. 251: Праці історично-філософської секції*, Львів, 607–633.

REFERENCES:

- Hyrych, I. (Publ. & Koment.). (1995). Shchodennyk M. S. Hrushevskoho (1904–1910 rr.). *Kyivska starovyna, 1*, 10–30 (in Ukrainian).
- Hyrych, I., Todiichuk, O. (2002). Shchodennyk Mykhaila Hrushevskoho za 1910 rik. *Ukrainskyi istoryk, 1–4*, 96–127 (in Ukrainian).
- Hyrych, I., Todiichuk, O. (pidh. do druku, prym., koment.). (2007). Hrushevskyyi, M. (2007). Shchodennyk [1904–1905 rr.]. *Ukrainskyi istoryk, 4/1–2*, 15–74 (in Ukrainian).
- Hrushevskyyi, M. (1911). *Nasha polityka, 5*, 40 (in Ukrainian).
- Pankov, S. (Ed.); Hyrych, I. (Ed.). (2021a). *Hrushevskyyi M. Shchodennyk (1902–1914 rr.): u 2 t. (T. 1: (1902–1907))*. Kyiv.
- Pankov, S. (Ed.); Hyrych, I. (Ed.). (2021b). *Hrushevskyyi M. Shchodennyk (1902–1914 rr.): u 2 t. (T. 2: (1908–1914))*. Kyiv.
- Zashkilniak, L. (Comp.). (1997). Hrushevskyyi, M. S. *Shchodennyk. (1888–1894 rr.)*. Kyiv (in Ukrainian).
- Pankova, S. (2006). Shchodennyk Mykhaila Hrushevskoho 1910–1914 rokiv u kupiurakh Kyivskoho hubernskoho zhandarmskoho upravlinnia. *Zapysky NTSh: Pratsi istorychno-filosofskoi sektsii, 251*. Lviv. 607–633 (in Ukrainian).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

- ПАСИЦЬКА Оксана (Львів).** Участь Греко-Католицької Церкви в економічному розвитку Галичини наприкінці XIX – у першій третині XX століття. 3
- ХОМА Іван (Львів).** Становлення командного осередку Української військової організації в еміграції. 11
- РУДА Оксана (Львів).** Просвітницька діяльність Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького та гельвецького визнання в міжвоєнній Галичині. 20
- ВАСИЛЬЧУК Геннадій (Запоріжжя), ДРОЗДОВ Віктор (Запоріжжя).** Радянський міф про «возз'єднання українського народу» як ідеологічна зброя проти українського визвольного руху. 39
- ЖИВ'ЮК Андрій (Рівне).** Експеси під час арештів і допитів членів ОУН співробітниками НКВД–НКГБ на Рівненщині (1940–1941) 55
- ІСАЮК Олеся (Львів).** «Треба людей будити не зі сну, а зі страху»: психологічні наслідки радянського терору у звітах похідних груп ОУН(б) і рейдових груп УПА 68
- ДАВИДЮК Руслана (Рівне).** Уенерівці в УПА на Волині. 81
- СТАРОДУБЕЦЬ Галина (Житомир, Україна; Мюнстер, Німеччина).** Гендерна спрямованість пропаганди більшовицько-радянської влади й українського націоналістичного підпілля в 1944–1947 роках 96
- СТАРЖЕЦЬ Володимир (Рівне).** Студентський спротив радянській тоталітарній системі в Західній Україні (1944–1953). 109
- АРТУМЫШЫН Yuliia (Lviv).** The Image of Kholm Region as a Center of Princedom in the Publications of «Ukrainian Publishing House». Visions of Volodymyr Sichynskyi, Semen Liubarskyi, Myron Korduba 119
- ФУТАЛА Василь (Дрогобич).** Український визвольний рух 1920–1950-х років у працях Петра Мірчука та Зиновія Книша: порівняльний аналіз 131
- ПОПЕЛЮК Роксолана (Львів).** Алла Горська у спогадах сучасників. 144
- ДЕРЕВІНСЬКИЙ Василь (Київ).** Висвітлення тематики українського визвольного руху 1940–1950-х років у газеті УГС «Голос відродження» . . 158

ВОЄННА ІСТОРІЯ

- ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор (Івано-Франківськ).** Особливості кадрового забезпечення відділів Української народної самооборони (липень–серпень 1943 року) 166
- ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь (Дрогобич), АНТОНЮК Ярослав (Київ).** Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення і діяльність 175
- МАЗУРІН Олексій (Львів).** Особливості використання Збройних сил США для стримування незаконної імміграції під час президентства Дональда Трампа (2017–2021) 195

ПОСТАТІ

- ПАТЕР Іван (Львів).** Михайло Гаврилко: мистець-різьбяр, поет, патріот 207
- SOVA Andrii (Lviv).** Stepan Haiduchok's contribution to the Formation and Development of Volleyball in Lviv (1920*) 227
- КОНДРАТЮК Костянтин (Львів).** «Між історією і політикою»: життєві й інтелектуальні простори українського історика-емігранта Івана Лисяка-Рудницького (1919–1984) 238
- КОСЕНКО Назар (Львів).** Роль Дмитра Мирона («Орлика») в українському визвольному русі періоду Другої світової війни 248
- ГАВРИЛИШИН Петро (Івано-Франківськ).** Богдан Гаврилишин і культурне життя в повоєнних таборах Ді-Пі на території Німеччини (1945–1947) 264

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

- СТАСЮК Олександра (Львів).** Поезії Михайла Дяченка на сторінках українських легальних видань упродовж 1939–1944 років 277

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

- ПОСІВНИЧ Микола (Львів).** [Рец.] Рефлексії над книгою Дмитра Яневського [на кн.]: Яневський Д. Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової монографії. Харків: Фоліо, 2022. 506 с. 292
- ГРЕЧИЛО Андрій (Львів).** [Рец. на кн.]: Грушевський М. Щоденник (1902–1914 рр.): у 2 т. / упоряд., вст. ст., комент. С. Панькова; наук. ред. І. Гирич. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2021. Т. 1: (1902–1907). 544 с.; Т. 2: (1908–1914). 535 с.: іл. 298

УДК 94(477:100)"19/20"

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 11. 304 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Ірина Черевко

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Редактор анотацій англійською мовою
Роман Кушета

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Оригінал-макет підготовлено в
Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4

Підписано до друку 25.06.2023. Формат 70x100/16.
Обл. друк. арк. 24,79. Друк офсетний.